

Bori Imre
EZREDÉVE ITT

Az Ember, táj, történelem című 2001-ben megjelent
olvasókönyv tetemesen bővített kiadása

A kötet megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Szerb
Tudományos Akadémia Vajdasági Alosztálya és a Vajdasági Bank támogatta

Bori Imre

EZREDÉVE ITT

Délvidéki olvasókönyv

FORUM KÖNYVKIADÓ

Bory Fülöp (Philippus Bori) Telek falubeli (a mai Szivác helyén) jobbágy, ott van 1419 társával Szabadka várát 1525 márciusában a Török fiúk (Bálint és Miklós) jobbágyaiként elfoglalni, és háromnapos ostrom után el is foglalták. Telekről (Thelek) 85 jobbágy vett részt az ostromban.

Bory Mihály Balassi Bálint húsz katonájának (nemességel bíró) egyike, aki 1584 karácsonyán részt vett Patak vára elfoglalásában. A vár az akkor nősült Balassi Bálint feleségének, Dobó Krisztinának a hozománya volt.

Bori Istvánné 1848 májusában Becsén börtönben van, mert több társával házakat és boltokat fosztogatott.

Az ő emléküknél ajánlja a szerző a könyvet.

ELŐSZÓ

Szenteleky Kornél, aki a vajdasági magyar irodalom „atyja” és az 1920-as évek második felében, főképpen pedig az 1930-as évek elején a vajdasági–délvidéki magyar értelmiség vezéregyénisége volt, *A vers a Vajdaságban* című nevezetes tanulmányában gyönyörködve, egyben irigykedve arról beszélt, hogy Erdélyben ezer éven át formálódik egy mese-és regevilág, hiszen évszázadok óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról, színes és nagy történelmi alakokról, és „mindenütt a . . . múlt zeng és zenél”. Tapasztalta a múltnak ezt a regei-történelmi folytonosságát a franciák műveltségében is, de nem találta abban a világban, amely választott hazája volt: Bácskában, Bánátban vagy a Szerémségben. S mert görögkeleti vallásban keresztelték meg, tudatában ott volt a szerb példa is, ami pedig Kölcsey Ferenc nevezetes *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában is jelen volt már. Szembesíti példáit a vajdasági élettel, és lesújtó tapasztalatait egyetlen kérdésbe foglalta: „Ki mesélt valaha ezen a tájon?” És nyomban válaszolni akart: „Ime, a környezet hatása az emberek eszmevilágára . . .”! Azóta pedig nyilvánvalóvá vált, hogy aki a mai jugoszláviai magyarság jelenével és múltjával szembenézni kényszerül, annak a „történelmi tudás” eme megnyilatkozásait is észlelnie kell. Nem véletlen, hogy Szenteleky Kornél a *nincsenek* számbavételével kezdett gondolkodni ezekről a kérdésekről. Nincs semmi szép ezen a „lapályon”, ahol élünk – írta. Nincsenek történelmi emlékek sem! Ősi kolostorok, kollégiumok, lovagvárak, legendás dómok, könyvesboltok nem lelhetők fel. De nem találni a „történelmi embert” sem: az igricet, a humanistát, a hitvitázót, az ötvöst, a kurucot. Szenteleky Kornél elődje ezen a tájon, Papp Dániel, kegyesebb volt, mert „Tündérlakot” emlegetett: „A mi otthoni mezőinket nem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyőket sem látni a Telecska alján, csak épp kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon.”

Az elmúlt évtizedekben megtanultuk, s ez a könyv is azt akarja bizonyítani, állt vár és templom, volt könyvtára érseknek és kolostori barátoknak, kardok mellett szavak is összecaptak . . . De tudjuk, jött a török, hatalmas serege vonult Mohácsig és fel Budáig, majd vissza a Duna–Tisza közén özönlött győztesen, és szakszerűen, alaposan rabolta ki, perzselte fel a falvakat és a várakat-városcákát. A nép? A nép vagy rabszíjon vonszolta magát őrei kíséretében dél felé, vagy menekült vagyonkájával kelet, nyugat, észak felé, oda, ahová még nem ért el a török. Váradai Péter bácsi könyvtárából könyv jutott egészen Itáliáig, a becsei kolostor könyvei közül egy bizonyosan Gyulafehérvárra került, a szerémségi–szlavóniai Zayak a felső-magyarországi Ugrócon vetették meg a lábukat, a zalánkeméni Kakas család Kolozsvárott állt meg. A névteleneket azonban nehéz számon tartani, hiszen nem számolták meg őket négyszázötven évvel ezelőtt sem!

Ezután kezdődött meg az emlékezéspusztulás, az a megmagyarázhatatlan károsodása az egykor éltek tudatának, amelynek hatásait ma is érzékelhetjük. Nem találni nyomát annak sem a történelemben, sem a népi emlékezetben, hogy azok, akiknek vidékeinkről sikerült elmenekülniük, emlékeztek-e elhagyott és pusztává lett és tett világukra, őrizték-e, ápolták-e eredetükről a tudást. Egy Szerémi György és egy Zay Ferenc még igen, ám nem tudni, mikor és melyik nemzedék kezén veszett el ez a bizonyos „tudás”, mert a török kiűzése után a restaurációs időkben az egykori vármegyékre sem emlékeztek már, elannyira, hogy szinte tragikomikus volt, ahogy keresték és találgatták egyik-másik déli megyénk területi elhelyezkedését. S hogy milyen nehezen szilárdult meg a világ, bizonyoság talán az, hogy csak az 1800-as évek elején kapta meg kontúrját Bács-Bodrog megye. Már-már tragikus ugyanakkor, hogy azok emlékezetében, akik kétszáz évvel ezelőtt útra keltek, hogy benépesítsék a bácskai és bánáti „puszta ország” térségeit, igen gyorsan, talán már az újonnan letelepült második nemzedékben fakulni kezdett a múlt, az a világ, ahonnan új hazát és házat indultak keresni. Nem valamiféle újdonsülteket jellemző buzgóság radírozta ki a lélek térképéről ezeknek a megtett utaknak az emlékét és nyomvonalait, az bizonyos. De ma is töprenghetünk, miért ez az oly feltűnő feledés, ez a múltnak háttal fordító dac. A közelmúlttól való elfordulás és a távolabbi, a középkort idézővel szembeni közömbösség ez, hiszen az új letelepülők nem vették birtokukba a magyar középkor akkor még álló, regényes emlékeit, és nem építették létüket erre a múltra! Talán mert a telepések nem egy helyről indultak, s nem ugyanazon az egy helyen állapodtak meg, ilyen módon nem volt szellemi talaj, ahol a lélek megkapaszkodhatott volna. Az egyéni emlékezetre való hagyatkozás pedig kevésbé időálló és ellenálló: ott, ahol a kollektív emlékezet is közrejátszott, ez a feltételezett és elvárt „eredet-tudat” betölthette megőrző szerepét. Elég, ha az al-dunai székelylek ilyen öntudatára hivatkozhatunk. Ilyen módon gyorsan eltűntek a különbségek, egyműbb faluközösségek formálódtak nyelvben, szokásokban, gondolkodásmódban. S ezzel a múlt felejtése is együtt járt. Nem találni a székelyeknél gyűjtött néhány szövegen kívül olyan emléket, amely felemlengetné az elhagyott hazát, s nem találni olyan szöveget sem, amely a kirajzókat, elvándorlókat siratná, nem lenni olyan szemre, amely a déli vidékek felé kocsizók után pillantott volna.

Azután meg a letelepedés sem volt egyszeri „honfoglalás”! A belső migrációk folyamatosak mindmáig. Épphogy megtelepedett egy-egy falu lakossága, rajai továbbmentek, csoportjaikat továbbvitte a földesúri, kincstári parancs vagy a gazdasági kényszer. A továbbmenők, az újból útnak indulók friss gyökereiket tépik föl és mennek tovább, hogy keletkezzenek újabb és újabb „maradékok” nemcsak a Szerémségben, de másutt is. Közben ezek és az ilyen széttagolódási folyamatok játszódtak, az épphogy újraképződött jobbágyfalu népét újabb megrázkódtatás érte a szabadságharc után: a horizontális osztódást-távolodást egy függőleges irányú rétegezés kísérte. A XX. században már valóban társadalmilag tagolt a magyarok lakta falu is: nagygazdák, középparasztok, kiscgazdák, napszamosok, kereskedők, iparosok, értelmiségiek rétege él. Azt sem feledhetjük természetesen el, hogy ezek a magyar települések egy tarka világ, sok nép lakta térség alkotórészei, gondoljunk el például, hogy vannak templomok, amelyekben két vagy három nép imádja a maga anyanyelvén az Istent! Nem egy történelme van a vidéknek, amelyet Délvidéknek is mondani szoktunk. Könyvünk a magyarság jelenlétét dokumentálja csupán, ha teljessé akar-nánk tenni a történelmi, szellemi képet, több kötetben kellene a teljesebb szülőföldünk tör-

ténelmi és irodalmi emlékeit gyűjteni. Szerbek, horvátok, németek, szlovákok, ruszinok, románok, bolgárok, de franciák, spanyolok is kultúrát teremtő életet éltek erre mifelénk.

Szövegeink felkutatása közben felemelő érzések keveredtek a búvárkodóban szomorú, lehangoló következtetésekkel. Nincs talán a Kárpát-medencének földdarabja, amelyet anynyi vér és könny áztatott, mint az, amelyről könyvünk beszél. A történelem mintha hóhérmunkát végzett volna, és az abban résztvevők, még a nemes lelkek is, elborzadtak a látottaktól. Mi azt szeretnénk, ha „békévé oldaná az emlékezés” mindazt, ami ezer éven át történt velünk!

BORI Imre

Újvidéken, 1995–2001

A FÖLDRAJZTUDÓSOK SZEMÉVEL

BÁCSKA

Míg a látszólag igen egyhangú észak-alföldi táj egyrészt emeletes felszíne, másrészt változatos talaja, sok futóhomokja, a Tisza által elválasztott szárnyak elkülönült sorsfejlődése által elég változatos képet kapott, az Alföld déli fele az ország legeggyhangúbb tája lett a valóságban is. A kettő között a határvonalat a térképbe berajzolni nehéz. Ha egyenest akarunk húzni, akkor a vonalzót a Baja–Nagyvárad vonalra kell tennünk. De a kiskunsági felszín leöblösödik Telecskáig, a tiszai egyfajta búzaföldek pedig kiívelnek Szolnokon is túlra. De mindenki megérzi, hogy az Alföld déli felének tájjellege más. Sok van benne a mezőgazdasági gyarmatországok levegőjéből. Az ország történelmi jobbágyfalvainak különböző terjedelmű, de átlagosan kis határa helyett a Bánságban összefüggően nagyobb, egymáshoz hasonlóra kiszabott határokba, majdnem csupa saktáblába ült. Mereven négyszöges nagyfalvak vannak itt. De az akác sorokkal kirajzolt dülők is majdnem mind kimért négyszögek . . .

(Gróf TELEKI Pál)

Gróf Teleki Pál (1879–1941) politikus, neves földrajztudós.

BÁNÁT-BÁNSÁG

Az Alföld jellegzetes tanyatelepülésének a Maros éles és hirtelen határt szab. A Bánságban a történelmi tényező idegenből hozott eszméket váltott át tájakra. Azt azonban, hogy az idegen eszme, a barokk korszak gyarmatosítása ennyire egyenruhába tudta bújtatni az Alföld déli felét, de különösen a Bánságot, annak alapfeltétele mégis a térszín ösereheti egyhangúsága és egyneműsége volt. Itt az első tényező az úr, a vizes ártér, a semlyékes, mocsaras horpadék, melyek között a Maros szélesen leterített hordalékmezőjén kívül csak kevés szárazabb, többnyire a babérces agyag mezősége van. Csak délen van egy nagy felfordított hajóra emlékeztető dombhát, a Fruška gora. Ezt magas padlan is körülveszi. Rajta kívül még a Tisza-torkolat mellett van egy pusztá hátú padlan, a titeli és a delibláti homokhát az Al-Duna felé. Csupa búza- és kukoricaföldek vannak itt, erdő, legelő majdnem semmi. Csak annyi változás, hogy a Temestől délre az Al-Dunáig a kukorica még a búzát is elnyomja, s a delibláti homokon nyáron is zöld a szőlő és az akác. Ilyenkor ugyanis az eperfás falvak valósággal oázisok a sárga kultúrsivatagban . . .

(Gróf TELEKI Pál)

SZERÉMSÉG

A Szerémségben a Fruška gora erdőhátja körül színes gyűrűkben helyezkednek el a hegyaljai szőlők, a zab, búza, kukorica vegyes csíkjai a padlaton és a vizes földek az ártéren.

A magyar gazdasági tájak átfogó, felszínes átnézetében úgy tűnik fel, hogy a Szerémség a dél-alföldi tájegységbe tartozik. Sőt a Dráva és a Száva síkján ez még meszszebb, nyugat felé is kiterjed. Valóban van két közösség a Pannonföldnek ezen délkeleti sarokvidékei és az Alföld déli részei között. Az egyik közösség az éghajlat azonosságának következményeképpen kialakult termelésalak a kukorica–búza uralma. A másik a történelmi sorsközösség következményeképpen kialakult falugyarmatosítás majdnem általános elterjedése. Minthogy a térszín és talaj a süllyedés és a süllyedék feltöltése által nagyobb részben szintén dél-alföldi jellegű, az Alföldön uralkodó négy gazdasági alaptényező közül bizony három nyom bélyeget ezekre a szlavóniai vidékekre. Csak a Fruška gora színes lejtőinek vízszintes sávjai, termelésövei, a hegyaljai falucskák, kolostorok és szőlők, a kecskerágta erdőalj és köfejtők, szénbányák és a tölgyes hegysüveg valami, ami egészen idegenül áll az Alfölddel szemben. A Fruška gora ezért egészen pannonföldi tájrész. Ellenben a környezete egészen alföldi . . .

(Gróf TELEKI Pál)

A TITELI TETŐ

Az Alföld déli peremén messze látható a Titeli tető, ez a lapos hátú padlan, a valamikor az egész Alföldet elborító löszablának csekély maradványa. Majdnem akkora ez hegynek, mint a budai Várhegy, de mégis nem más, csak egy régi térszínből oldalt körös-körül kimosott padlan. Ilyen padlan támaszkodik a Fruška gorához nyugaton is. Vinkovce ennek a kettéválasztott padlannak keskeny részében épült, egy olyan kapuban, amely nagyon kínálkozik a Vukovár–Šamac-csatorna számára . . . A titeli padlan másik társa a Fruška gora délkeleti oldalához támaszkodik Zalánkemén és Belgrád között. Ezt a régebben szintén összefüggött padlant, melynek szélére egyik millenniumi emléktornynkat építettük, a Duna, Száva és a Fruška gora patakjai tépték széjjel. Szemben vele, a Temes és Karas közén, egy kereken hatvan kilométer hosszú és hatvan méter átlagos magasságú padlan emelkedik ki az Alföld síkján. Ez a Maksondező, melyre a déli szél tömérdek homokot hordott fel, megalkotván vele a Delibláti-homokpusztát . . . A homokgarmada itt még a százötven métert is túlhaladta magasságban, lefőzve büszke Gellért-hegyünket. Araddal szemben délre is találunk ilyen alföldi magas emeletet. Ez a nyolcvan méter magas Vingai-hátság. Alföldi jellegéből már majdnem kivetközteti a sok patak . . .

(PRINZ Gyula)

Prinz Gyula (1882–1973) földrajztudós.

RÓMAIAK, GÖRÖGÖK, HUNOK, AVAROK, MAGYAROK

Népek felvonulási területe volt az Alföld déli része sok évszázadon át. Bácska és Bánát barbár föld, maga a Barbaricum, amely egy évezred múltán a védtelenség, a kiszolgáltatottság metaforájává vált. Szerémség ellenben a rómaiak Pannóniája, amelyet a limes védett, s ahol a mai Mitrovica helyén császárváros állott. Egészen 1526-ig a középkori Magyarország egyik legfontosabb területe, a magyar írásbeliség bölcsője is egyúttal, mert az első bibliafordítások a szerémségi Kamoncon készültek, de ott nemcsak a szellem fénye ragyogott, hanem a máglyák lobogó lángjainak fénye is riasztott. Lázadók földje a szomszédos bácskai részekkel egyetemben: a Petur bánoké, a huszitáké, az Újlakiaké és a Marót bánoké, de szorgos polgároké és csodaváró népé is.

SIRMIUM – SZÁVASZENTDEMETER

(Részletek)

Szávaszentdemeter egyházának kezdetei az ókorba nyúlnak vissza.

A helyén elterülő Sirmium i. sz. 9-ben kezd szerepelni a római történelemben. Rövidesen olyan jelentőségre tett szert, hogy Pannónia, majd később Illyricum fővárosává s időlegesen császárok tartózkodási helyévé vált. Probus császár, akinek szülővárosa volt, mocsaras környékét csatornaépítéssel tette művelhetővé; a közeli dombvidéken pedig meghonosította a szőlőt.

Az ókori város a régészeti maradványokból következtethetően a mai Mitrovica belterületének helyén feküdt, s a városmagtól keleti irányban két és fél kilométerre terjedt a Száva bal partján, a Ruma és Jarak felé vezető országút környékén. Gazdag emlékanyag található a Száva jobb partján, egy szigetszerű szárazulaton is (most Mala Mitrovica), melyet a Száva elhagyott medre és a mai folyómeder fog közre. A várost ivóvízzel egy kb. tizennégy km hosszú vízvezeték látta el, mely a Fruška gora déli lejtőjén, Mandelos (Nagyolaszi) mellett fekvő Vranjaš forrásból táplálkozott.

Sirmiumot az egyháztörténet mint ókeresztény központot tartja számon. 304-től kezdődően tíz püspökét ismerjük. A hagiografia a diocletianusi időkből számos sirmiumi vértanúról tud, kik közül utóbb kiemelkedő tiszteletben részesült Irenaeus, az első név szerint ismert sirmiumi püspök, Demetrios diakónus, a thessaloniki legendaváltozat katonamártírja, Sineros, a remete kertész és Anastasia. Mind a négy mártír emlékére állott egy-egy bazilika Sirmiumban. Írott források beszélnek az V. században épített Demetrios-templomról, hol a nagy mártír véres köpenyét és oratóriumát őrizték . . .

Sirmium a népvándorlás alatt a római birodalomnak olyan végvára volt, amely többször hosszú időre barbár kézre jutott, de amelyben a vegetatív élet és a keresztény hagyo-

mányok folytonossága teljesen nem szűnt meg. A város 380 után az ariánus hitű nyugati gótok kezére került. 442-ben a hunok szerezték meg az Attila által diktált hun-római békeszerződés egyik feltételeként, s arról is tudunk, hogy Attila ekkor magának követelte a sirmiumi püspök által római kézre juttatott egyházi aranyedényeket. A hunok kortársa, Zosimos, Sirmium fekvéséről azt írja, hogy mindkét oldalon a Száva folyik el mellette, amiből kiderül, hogy a város ekkor már a szigetre húzódott vissza. A VI. században egy ideig a gepidák uralták. Részletes értesüléseink vannak az avar uralom kezdeteiről. Az avarok 568-ban vették először ostrom alá Sirmiumot. A sikertelen ostrom után az avar kagán tárgyalásokba kezdett, melyben bizánci oldalról Bónos hadvezér mellett a sirmiumi püspök is részt vett. Valamelyik ostrom idejéből maradt fenn egy feliratos téglaplátta a következő főhászkodással: „Krisztus urunk, segíts a városon, ments meg az avaroktól, tarsd meg a rómaiak orszagát és e sorok íróját. Amen . . .”

Sirmium kétévi ostrom után, 582-ben került avar uralom alá: ezúttal is béketárgyalások eredményeként, melynek értelmében a lakosság a várost kiűrtette. A VI. század folyamán a környékre költözött szlávok azonban helyben maradtak, és továbbadójává lettek a helyi hagyományoknak.

Midőn a magyarok elfoglalták Sirmiumot, itt még fennállott egy görög püspökség. Felmerül tehát a kérdés, hogy mi lett a sorsa e püspökségnek a magyar uralom alatt?

Jóllehet e püspökség további sorsára közvetlen adatunk nincs, néhány kellő figyelemre nem méltatott forráshely arra látszik utalni, hogy e görög püspökség Magyarországon megváltozott körülmények között tovább élt.

Kinnamos, beszámolván Mánuel császár 1164. évi magyarországi hadjárataról megemlíti, hogy a görögök egy Bács nevű városhoz értek, amely Sirmiumnak a metropolisza. Bács a magyar közigazgatási beosztás szerint nem tartozott Sirmiumhoz, azaz Szerémséghez; a bizánciak viszont Sirmium területe alatt a XI. században még egy püspökség körzetét értették. Ha tehát a bizánciak Sirmium metropolisának Bácsot mondják, ezt úgy lehet értelmezni, hogy Bács a sirmiumi püspökség örökébe lépett . . .

A szerémi püspökség Bács-Kalocsába való beolvadásának emléke nemcsak Kinnamos művében maradt meg, hanem megőrződött az egyházi hagyományban is, hiszen a XIII. század elején a kalocsai érsek éppen ezen a helyen éleszthette fel újból saját területén a szerémi püspökséget . . .

Az antik hagyományok nyomán felélesztett szerémi püspökség székhelye kezdetben nem is Szerém, hanem a bensőbb fekvésű Duna menti Kő lett. 1247-ben azonban, midőn a kői püspök (nyilván a kalocsai érsekkel egyetértésben) a tatárjárásra való hivatkozással azt kérte a pápától, hogy biztonságosabb helyre tehesse át székhelyét, IV. Ince pápa, a kérés értelmében, a kalocsai érseknek utasítást adott, hogy az érsek egyházmegyéjében fekvő Szent Gergely vagy Szent Demeter monostorába helyezze át a püspökség központját . . . A sirmiumi püspök az engedélyt követően a Szávaszentdemeter melletti szigeten fekvő Szerém várába költözött be, ahol százhetvenhat éves megszakítás után ismét elfoglalta az első sirmiumi püspökről, Szent Irenaeusról elnevezett bazilikát; maga Szávaszentdemeter pedig a továbbiakban mindig az érsek területén maradt . . .

(GYÖRFFY György)

Györffy György (1917–2000) a középkori magyar történelem egyik legjelentősebb szakértője.

RÓMAI-SÁNCOK BÁCSKÁBAN ÉS BÁNÁTBAN

Ammianus Marcellinus egy helyen arról ír, hogy II. Constantinus 359-ben hadjáratot vezetett a mai Bácska területére, azzal a céllal, hogy a szarmata törzsek között dúló belháborúba beleavatkozzon. A háború befejezése után egy magas töltésről – így szól a tudósítás – katonáinak beszédet mondott. Ez az első írott adat a nem éppen találóan „római sáncoknak” nevezett monumentális földművekről. A Bácskában levő három sánc közül csak a legrövidebbet, az Újvidék és Bácsföldvár között húzódót tekinthetjük biztosan római eredetűnek. A minket most érdeklő másik sáncrendszer, a Kis-római-sánc Apatintól indul, és megközelítőleg félkör alakban Péterrévéig halad. A kutatás azt tartja, hogy ehhez a rendszerhez tartozik az a több párhuzamos vonulatból álló Tiszán túli sánc is, amely Kovinnál kezdődik, és észak felé halad a Hortobágyig, onnan nyugati irányba Hatvanon át Pestig, több száz kilométer hosszúságban.

Az elmúlt tizenöt év kutatási eredményeiből kiindulva a Kis-római-sáncot a bánáti sáncokkal együtt a szarmaták munkájának tekinthetjük. Talán a III. század végén építették, mintegy körülfogva velük települési magvukat, készülődve azokra az eseményekre, amelyek később egész Európát felforgatták. 271-ben a rómaiak kiűrtették Dáciát, és oda már a hunok által megmozgatott nyugati gótok telepedtek, több támadást indítva a szarmaták ellen.

Az óriási munkával megépített sáncok a szarmatákat nem védték meg az egyre hevesebbé váló germán támadásoktól. Az említett belháború is legyengítette őket, úgyhogy területeik fokozatosan az északkeleti irányból terjeszkedő újabb germán törzs, a gepidák kezére jutottak . . .

(SZEKERES László)

Szekeres László (1931–1997) a szabadkai múzeum régésze. Több, elsősorban Észak-Bácska történetével foglalkozó könyv és tanulmány szerzője.

PRISZKOSZ RHÉTOR 448-BAN ATTILÁNÁL

Miután Vigilas otthagyta a táborn, távozta után egy napig ott maradtunk, és másnap indultunk Attilával együtt a vidék északibb részeibe. Bizonyos távolságra együtt haladtunk a barbárral, majd a bennünket kalauzolók szkíták utasítása szerint más útra tértünk, mivel Attila egy faluba szándékozott menni, hogy ott nőül vegyen egy Eskam nevű leányt, kit – noha már sok felesége volt – szkíta szokás szerint szintén elvehetett. Ettől kezdve rónaságon húzódó sík úton haladtunk, és hajózható folyókra akadtunk, amelyek közül az Ister után a Drekon (Karas), Tigas (Berzava) és a Tiphesas (Temes) voltak a legnagyobbak. Ezeken egyes fatörzsből készült csónakok vittek át bennünket, amelyeket a folyók mellett lakók szoktak használni; a többiek pedig tutajokkal keltünk át, miket a barbárok e mocsaras helyeken szekereiken szállítanak. A falvakban különféle élelmiszereket kerítettek számunkra, kenyér helyett kölest, bor helyett pedig méhsört (mint ők nevezik: medost). A kíséretünkben levő szolgák is kaptak kölest és árpából készült italt, amit a barbárok kamosnak hívnak. Miután jó hosszú utat megtettünk, este sátort ütöttünk egy tó mellett, amelynek iható vizéből szoktak meríteni a szomszéd falubeliek.

Egyszerre szél és vihar támadt, mennydörgéssel, villámlással és sűrű záporosóval, amely nemcsak sátrunkat forgatta föl, hanem összes fölszerelésünket is a tó vizébe sodorta. Megrettenve a leget betöltő égiháborútól és a velünk történetektől, elhagytuk e tájéket, és különváltunk egymástól; amennyire a sötétben és esőben lehetett, ki-ki azon utat választotta, melyet alkalmasnak gondolt. Megérkezvén aztán a falu kunyhóiba (mert mindnyájan, ha különböző utakon is, de egy irányban haladtunk), összetalálkoztunk s nagy kiabálással kerestük elhagyott holmiaisukat. A szkíták e zajra fölpattantak és nádat gyűjtöttek – a nádat használták tüzelőül –, mire világosság támadt, aztán megkérdezték, mi bajunk, hogy úgy kiabálunk. A velünk levő barbárok azaz feleletére, hogy a vihar okozta ezt a zavart, magukhoz híttak, vendégszeretettel fogadtak s egy csomó nádat meggyűjtván, meleget csináltak számunkra . . .

(SZILÁGYI Sándor fordítása)

Priszkosz Rhétor bizánci történetíró volt. Születési évét nem ismerjük, születési helye valahol Trákiában lehetett. Rétor és szofista, akit II. Theodosziosz császár egy másik magas rangú tisztviselőjével együtt Attilához követségbe küldött. Tapasztalatait és szerzett ismereteit Attilával Viselt dolgok című, sajnós, csak töredékben ránk maradt művében írta le, amely fontos adatokat őrzött meg Attiláról és hunjairól. Szemelvényünk Priszkoszék útjának a mai bánási szakaszáról szól. A szöveget fordító Szilágyi Sándor azonosította a Priszkosz emlegette folyókat: az Istert a Dunával, a Drekont a Karassal, a Tigast a Berzavával és Tiphesast a Temessel. Hogy melyik tó mellett üthettek tanyát a félelmetes vihar után, nem tudni, feltételezhetően a mai Becskerek melletti Rusanda-tó lehetett az. Van olyan vélemény is, hogy a görög követség a nehezen járható bánási területeket elhagyva átkelt a Tiszán, és Bácska földjén folytatta útját Attila „fővárosa” felé.

Priszkosz Rhétor szövegében az alföldi vihar első leírását olvashatjuk.

AVAROK CSÓKÁN

A lóval való temetkezés a turáni törzsek rítusa volt, nálunk a hunoké, avaroké, bolgároké, magyaroké. Kezdetben egész lovat temettek a messzi útra kelt vitézzel, hogy ne gyalog tegye meg a hosszú utat, mert az nem lett volna úrhoz illő dolog. Gyalog csak a szolga ment még a másvilágra is. A Torontál megyei Csókán egyszer tizennégy avar lovast találtam a Tüzkő-halom keleti hajlatán, arccal naptámadatnak. Mindegyiknek egy kicsit magasabbra ágyazták a fejét mint a lábát, s mindegyik mellett ott volt a fölszerszámozott lóva, kengyele zablával, nyereggel. (Az egyik lócsontvázon több mint hatvan rézzel bélelt aranyboglár jelezte az elkorhadt szerszámszjak helyét.) A Tüzkő-halom északi oldalán volt a szolganép temetője, a hullámvonalas cserepeik szerint ítélve, alighanem szlávoké. Ezeknek is szabad volt arccal napkeletnek nézni – csakhogy ezeknek a feje állt alacsonyabban mint a lába. Lovat se lehetett mellettük találni, hanem igenis minden halott fölött megtaláltam valami szarvat viselő állatnak a koponyáját: kosét, marháét, szarvasét . . .

(MÓRA Ferenc)

Móra Ferenc (1879–1934), a jeles író, 1907 és 1913 között nyolc ízben vezetett ásatást Csókán a Kremenység nevű dombon. Farkas Szilárd csókai plébános hívta ásní. Ásatásának

színhelyét a következőképpen írta le: „Másfél méter kopasz halom ez a Kremenyák, a Zentáról Csókára vezető országúton éktelenkedik vagy négy kilométerre a Tiszától. A legelő zöld gyöpeből úgy emelkedik ki, mint valami holttetem. Porhanyó földjét csak meg kell rúgni, a tövében marokszámra dől belőle a kovaszilánk meg az apró cserépdarab. Régi gölöncsérek remekelték ezeket a cifra cserepeket, úgy két-három ezer esztendővel Krisztus előtt . . . Összesen tíz lovast szedtem ki a Kremenyákból, valamennyit a halom keleti lejtőjéből, ahol arccal a kelő napisten felé fordulva aludtak a holtak. A nyugati hajlason huszonegy népvándorlás kori sírt találtam, úgy látszik, ez a leigázott szolganép temetője lehetett. Ezek mind gyalogos halottak, szegényes útravalójuk a másvilágra mindössze egy vaskés.”

A csókai ásatások Móra Ferencet, az író, több elbeszélés és a Négy apának egy leánya című regénye megírására ihlették. A regényben örököltette meg Farkas Szilárd alakját, az elbeszélések között a Csókai csata című a legismertebb.

A PÖRÖSI BOGOZÓ

1958 tavaszán a Hajdújárás és Nosza között elterülő egykori Pörös legelőn egy juhász egy kis csontszerszámot talált. A szarv alakú tárgy egyik fele hegyes volt, a másikon pedig nyéllyuk helyezkedik el. Sima felülete finoman bekarcolt figurákkal van ékesítve. A juhász bevitte a tárgyat a szabadkai múzeumba, és az „a pörösi bogozó” néven bevonult a szakirodalomba.

A bogozón három kaftánba bújtatott alak és két ló látható, az egyik fel van nyergelve. A bokáig érő kaftánokat szíjak fogják össze, amelyeknek a végein csüngők vannak. Az emberi alakok fejéről varkocsokba font hajfonatok lógnak. A lovak félreérthetetlenül az alacsony növésű, tömzsi sztyepei lovak közé tartoznak, tehát abba a fajtába, amelyről a korabeli források mindig elismerően nyilatkoznak, kiemelve igénytelenségüket, tűrőképességüket és kitartásukat . . .

(SZEKERES László)

A bekarcolt díszítés a jó és a gonosz, a fény és a sötétség harcának jelképes ábrázolása.

A VILÁGFA EGY AVAR CSONTTÉGELYEN

Ez a pompás rajz, amely a világfának szinte klasszikus ábrázolása, széltében ismeretes a szakirodalomban. Minden része értelmes, pontos ábrázolása a világfa hitének, nem pedig valami gyermekképeskönyv (felnőtt sírjában találták!) mint egy magyar régész véli.

(LÁSZLÓ Gyula)

A neves régész (1910–1998) szerint a bánági Mokrinban talált csonttégelyen látható karc Belső-Ázsia felé irányítja a figyelmet. A rajzon látható állatok (vadkecskék, párducok) az Urál hegységben, a Kaukázusban és az Altaj hegységben élnek – ezek láthatók a kilencágú égig érő fa két oldalán. A csonttégelyt, amelyben egykori tulajdonosa valamiféle írt,

kenőcsöt tarthatott, nem lelőhelyén, Mokrinban, hanem bizonyos még az avarok ősi hazájában díszíthették. Mokrin különben egészen közel van Nagyszentmiklóshoz, ahol az oly nevezetes aranykincs került elő a föld alól.

SALÁN FUTÁSA

Eközben Salán vezér, mikor megismerte a magyarok hatalmát és tetteit, megijedt, hogy egyszer csak haragra gyulladva őt űzik ki országából. Tehát tanácsot tartván övéivel, követeit a görögök császárához meg a bolgárok vezéréhez küldötte, hogy adjanak neki segítséget az Árpád magyar vezér ellen való küzdelemre. A görög császár és a bolgár vezér nagy hadsereget küldöttek Salán vezérnek. Mikor ezek megérkeztek, azon a helyen, amelyet Titelnek mondanak, nagy öröm támadt a vezér udvarában. Másnap pedig Salán vezér és nemesei tanácsot tartván, követeket küldtek Árpád vezérhez azzal a felszólítással, hogy a földjüket hagyja el s induljon haza szülőföldjére. Mikor ezek megérkeztek Árpád vezérhez, és előadták neki Salán vezér üzenetét, Árpád vezér meg nemesei felbosszankodva, ugyanazon követek útján ezt üzenték vissza Salán vezérnek: „A földet, amely a Duna és a Tisza között terül el, azonkívül a Duna vizét, amely Regensburg felől Görögországba folyik, a magunk pénzén szereztük meg akkor, amikor új emberekként megjelentünk itt, s azok ára fejében küldöttük a tizenkét fehér lovat meg a szőben volt többi mást. Ő maga az, aki földje jóságát dicsérve egy nyaláb füvet küldött Alpár homokjáról és egy korsót a Duna vizéből. Megparancsoljuk tehát uratoknak, Salán vezérnek, hogy hagyja el a mi földünket, s amilyen gyorsan csak szaladni tud, hordja el magát a bolgárok földjére, ahonnan ősapja ide telepedett a mi ősapánknak, Attila királynak a halála után. Ha pedig ezt meg nem teszi, tudja meg, hogy mi ellene rögtön hadat indítunk.” A követek ennek hallatára, miután megkapták az engedelmet, szomorú arccal Salán vezérhez siettek. Árpád vezér és nemesei pedig az egész hadsereggel elindultak a Zagyva folyótól, és a Tetétlen-hegy mellett ütöttek tábornak egészen a Tiszáig. Azután a Tisza partján tovább vonulva Alpár homokjára érkeztek.

(ANONYMUS. PAIS Dezső fordítása)

Anonymus, azaz P. mester írta meg latin nyelven az első fennmaradt magyar történeti elbeszélést, a Gesta Hungarorumot, amit Pais Dezső, a nagy nyelvész fordított magyar nyelvre és magyarázott. P. mester életéről nagyon keveset tudunk. Sem életének idejét, sem nevét nem ismerjük, a feltételezések szerint vagy III. vagy IV. Béla jegyzője lehetett. Párizsban járhatott egyetemre, és N.-nek, legkedvesebb barátjának ajánlotta művét. Ötvenhét fejezetben adta elő, amit a magyarok őstörténetéről, vándorlásáról és honfoglalásáról tudott, valamint megírta a korabeli nemesi családok származását, főképpen családi hagyományok alapján.

Szemelvényünk Anonymus Gestájának 38. fejezete. Az itt mondottakat énekelte meg Vörösmarty Mihály Zalán futása című hőskölteményében.

Anonymus műve 44. fejezetében beszél Ajtony megöléséről, és ennek kapcsán mondja el, hogy Szovárd, Kadocsa és Vajtán indultak e feladat elvégzésére. Kanizsánál keltek át a Tiszán, s jutottak el a „bögei részekre”, tehát a Maros és Temes közét hódították meg. Majd Galád vezér kun és bolgár seregével találták magukat szembe. Az ütközet

után, Anonymus szerint, Galád „elszaladt és a magyaroktól való félelmében Keve várába húzódott”. Galád nevét pedig ma is őrzi a földrajzi névadás a Kikinda közelében lévő részen egy dülő nevében.

Anonymus emlegeti Bolgárfejevárt is, azaz Nándorfehérvárt, a mai Belgrádot.

ÁLOM OROSZLÁMOSON

Ősszegyűjtven pedig a hadi sereget, mindenek a hadba indultak, mikor pediglen átkeltek a Tiszán, viadalt kezdenek Ajtonynak az ő seregeinek ellene. És lőn nagy csatóság és zengés, és áll a harc mind egész dél időig, és sebesítve mindkét felől, innen és onnan sokan hullottak. Végezetül Csanád serege futásba menve elrejtette magát Kőkényér bokraiban és Szőregen és mind egész Kanisában a Tiszáig. Csanád pedig amaz éjszakán táborba szállt néminemű hegy mellett, melyet annak utána Oroszlámosnak nevezett. Ajtony pedig ő táborával Nagyösznek mondott mezőre szállt. Mindkét részről a kémek fönnvigyázva ide-oda szerte futkostak. Csanád pedig amaz éjjelt álmatlanul töltve, imádkozott Szent György vértanúhoz, hogy néki az égnek urától segítséget eszközöljön ki, fogadalmat tett, hogy ha az ellenségén győzelmet veend, emez imádságának helyén, hol is térdét földre hajtotta, ő tisztességére monostort rakat. És mikor is a felette nagy munkától és fájdalomtól megszálta őt az álom, álmában oroszlánnak képe jelent meg néki, állván lábaihoz és mondván néki: „Ó, ember, mit aluszol, kelj fel sietséggel, kürtölj te kürtödön, menj ki a hadba, és meggyőződ te ellenségedet.” És mikor felserkent, úgy tetszék néki, miként ha két embernek erejét befogadta volna. Miért is összehíván a sereget, az álmot, melyet látott, elbeszélte nékik, mondván: „az imádságnak utána, melyet földre borulva az Úrnak és Szent György vértanúnak előtte emez éjjelen bőségest kiontottam, álom szállott meg engem és láték állni lábamnál, mintegy oroszlánt, és az baromkörmeivel rángatván engem, mondotta: »kelj fel, te ember, mit aluszol, gyűjtsd egyben seregedet, menjél ki ellenségeddel szemben, ki most aluszik, és meggyőződ őt«”. Ezt hallván, dicsérték Istent, mondván: „Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster.” Késedelem nélkül hadba kimentek tehát, várván az égből segítséget boldog György vértanú érdemeiért, ki őket oroszlán képében látogatni méltóztatott, és tulajdon amaz éjjelen Ajtony serege, mely a mezőn feküdt, egymáson rohant, és hátat fordítva futásnak eredt. Csanád hadi serege pedig leölte Ajtonyt a viadalnak helyén. Kinek fejét erővel elvágván küldték a királynak, és ama napon sok zsákmányt ragadoztak, és elteltek nagy vígassággal, mert hogy a királynak ellensége elesett . . .

(Szt. Gellértnek élete. TORMAY Cecília fordítása)

Emese oly híres álma után Csanád vezér álma a második a magyar történelem jövendölő álmai között. Ezt az álmot Gellért püspök latin nyelvű, úgynevezett nagyobb legendája mondja el. A valóságos történelemben Csanád István király nevében 1002–1003-ban vívta csatáját Ajtonnyal. Csanád serege ugyanazon az útvonalon haladt, amelyen előbb Szovárd, Kadocsa és Vajta hada vonult Galád ellen.

AZ ARACSI ÁSATÁSOK

(Részlet)

Talán évszázadok óta nem volt ilyen munka jellegű sürgés-forgás Aracson, a mai Pusztatemplom környékén, mint ezekben a napokban.

A néha már kibírhatatlanak tűnő hőségben ütemesen nyomulnak bele a talajba szorgalmas munkásaink ásói, lapátjai, működnek az apró régészszerszámok, kattognak a fényképezőgépek. Percenként van valami újdonság: itt egy ismeretlen falumaradvány, amott egy felbukkanó újabb sír, megint amott egy magyarázatra, megoldásra váró jelenség, fejtörést okozó különféle problémák. No, meg a leletek: cserépfazekak, szép szürke korszók töredékei, körömnymi nagyságú pénzecskék, apró kapsok, gyűrűk, nagy gonddal alakított (valószínűleg velencei?), csészealj nagyságú ablaküvegek töredékei. Ki tudná hamarjában felsorolni a sok apróságot, encsembencsemet, díszet, cicomát?

Ameddig a szem ellát, körös-körül táncol a forró levegő. A meg-megújuló szellő sem tud frissülést hozni.

ARACS

Keményen ropogó két szótag; csatakiáltás-szerű szókövület. Hangzása után ítélve parancsszóra hasonlít, s mintha még ma is parancsolna valamit, egy, két (?) ezredév távolából, porrá vált ősök, letűnt korok jelszavaként. Valami kicseng belőle, csak ma még nem tudjuk megfejteni harmóniáját. De üzenetét, azt meg tudjuk-e érteni?

Hétszáz éves romok . . .

A bazilika északi oldalán kiásott 4x4 méteres szelvényekben lassan kirajzolódnak az egykori zárás körvonalai. Az eddigiek szerint nem volt nagyméretű, többször át is építettek. Sőt, most már megdönthetetlenül bebizonyosodott az is, hogy a török hódoltság ideje alatt is (legalábbis egy ideig) lakott volt még. Hogy lakói kik voltak, törökök-e vagy továbbra is a szerzetesek, esetleg csak pásztoroknak nyújtottak egyes részei alkalmas menedéket, azt még ki kell deríteni.

A templom belsejében, a mai felszín alatt, a falakon kívül tapasztalt nagy mértékű dúlást találjuk. Óriási kiterjedésű, három méter mélyre lehatoló „kincskereső” gödröket lehet megfigyelni. Megbolygatlan terület, sajnos, vajmi kevés maradt. A korábban feltételezett és most felfedezett három kripta is siralmas állapotban van. A két kisebbben, közvetett bizonyítékok alapján, öt-öt személy maradványait lehetett megállapítani – csekélyke, néhány megmaradt útmutató lelet kíséretében. Ezek a leletek mind a XV. századból valók, és Hunyadi Mátyás király pénzeivel lehet őket meghatározni. Az oltár előtti központi részen kiásott kettős nagy kriptát pedig mintha valaki kisöpörgette volna: semmi sem maradt hátra. Pedig a szakemberek véleménye osztatlan abban, hogy itt lehetett a legelőkelőbb személyek nyugvóhelye. Más szóval a kapzsiság itt is diadalmaskodott, felbecsülhetetlen értékű adatoktól fosztva meg ezzel a tudományt.

(SZEKERES László)

AZ ARACSI DOMBORMŰ FELIRATA

Literula (s qui)
cunq̄ue legunt

Deum omni (potent-)
tem rogent.

Magyar fordítása:

Akik e betűcskéket
olvassák,

A mindenható Istent
kérjék.

AZ ARACSI SÍRKŐRŐL

Ezekkel elérkeztünk az emberi alakos domborművekhez, amelyekből nálunk ugyanúgy, mint külföldön, keveset találunk e korban. Mindjárt az első emlék, az ún. aracsi sírkő vagy emlékkő korabeli pontos elhelyezése vitatott. Stólás, áldó papot ábrázol, alatta szalagfonattal elválasztva süveges fej töredéke látható. Az alak melletti üres helyen később bevéselt, kezdetleges írású átokfelirat olvasható, amely az emlék megromlását fenyegette. (Ez azonban nem akadályozta meg, hogy később lapjával lefelé fordítva, az aracsi kolostor udvarát kövezzék ki vele.) Egyesek a longobárdok késői emlékei közé sorolták, mások a provinciális római sírkőplasztika hatását fedezték fel rajta, újabban úgy vélik, hogy a XIII. század közepén készült. Lényegében társtalan, mint minden kezdeti alkotás, és korának meghatározásához nem annyira fő nézete, mint inkább az oldalára faragott domborművek nyújthatnak segítséget. Zsúpfedelű falusi templom, szalagfonatba foglalt kiterjesztett szárnyú sas, főként azonban egy felszerszámozott ló érdemel figyelmet, amelynek párdarabja . . . a bodrog–monostorszegi faragványok között fordul elő. Ezeknek a korát és ezzel az aracsi emlékkövet is a honfoglalás kori palmettadísz teszi a XI. századra.

(DERCSÉNYI Dezső)

Dercsényi Dezső (1910–1987) művészettörténész, elsősorban az építészet története foglalkoztatta.

TÖREFI PÉTER

Városunk határának második ismert birtokosa, kiről ugyanazon adatok nyomán van tudomásunk, melyekből Törét megismertük, ennek fia: Péter. Azon tragikus emlékű férfiú, ki a II. Endre uralkodása alatt elhatalmasodott idegen befolyásnak véget vetendő, Gertrúd királynét megölte. – Századokon által, de főleg a két utóbbi században általános volt azon balhit, hogy Gertrúdot Bánk bán ölte meg, a nejeén elkövetett sérelem feletti fel-

háborodásában. Újabb időben kétségbevonhatatlan okiratok alapján kiderült, hogy a merénylő Töre fia, Péter volt, Bánk csak konspirált az összeesküvésben. A merénylet oka nem is szerelmi história volt, hanem az idegeneknek az ország kormányzására gyakorolt szertelen befolyása. Mellőzve itt egyéb bizonyítékokat, röviden csak IV. Béla királynak főnnebb idézett oklevelére utalok, melyen egész határozottan Pétert mondja gyilkosnak. Ugyanazon oklevélből kiderül, hogy Péter Újvidék határának földesura volt. Az oklevél 1237-ből való, azon időből, midőn Béla országszerte rendezte a királyi javakat, a pártoskodókat megfosztotta birtokaiktól, az erőszakkal szerzett jószágokat konfiskálta. Béla 1235-ben Péterváradra cisztercitákat telepített, kik Ökörd községben a pétervárad hegy tövében, kolostort építettek. Minthogy a ciszterciták királyi meghívás folytán jöttek Péterváradra, Bélának az országos birtokrendezésben első gondolai közé tartozott az ökördi apátságot bőséges javakkal ellátni; az különben is az ő nevét viselte: Bélakútnak neveztetett. Az apátság adománylevelében fölemlíti a király, hogy Champagne-ból a troisfontaines-i kolostorból cisztercitákat hívott Magyarországra, kiknek kolostorépítésre Ökörd nevű helységet jelölte ki. Az apátságnak adományozza „a Szerémségben Péternek, Turwey fiának örökös javait, melyek az illetőnek hűtlensége miatt, mivel a király anyját megölvén felségsértést követett el, a királyi kezekre visszazállottak”. Mint ezekből világosan látható, Béla király anyját, Gertrúdot, Péter főúr, Turwey fia ölte meg; ezen hűtlenségének, illetve felségsértésének büntetéseképpen örökös javait a király elkobozta. Ugyanazon adománylevelben alább még világosabban előadja Béla az adományozás célját s anyjának Péter által történt meggyilkoltatását ezen szavakkal: „Ámbár kedves anyánk lelki üdvéért a fennemlített Péternek – kinek gonosz merénylete folytán öletett meg – összes javait Isten egyházának kellett volna ajándékoznunk, mindazáltal ezen birtokokat, saját és édesanyánk lelke üdvéért örökös alamizsnaképpen adjuk a fennemlített egyháznak.” – Tehát semmi kétség, hogy Gertrúdot Péter, Töre fia, és nem Bánk bán ölte meg. Péter azon időben, midőn a merényletet elkövette, csanádi főispán volt. Ezen időből maradt ránk azon fontos oklevél, melyben Gertrúd királyné bizonyos peres ügyben igazságot szolgáltat férjének távollétében. Mint az oklevélből kitűnik, Péter a királyné udvarában tartózkodott, s az ítélet hozatalában konzultatív szavazattal részt vett. Péter állásánál fogva a király bizalmi embere volt, s annak távollétében befolyt a királyné intézkedéseire. Mint az ország egyik főtisztviselője, nem tudta tűrni az érdemtelen idegenek promócióját. Láta a nép inségét, melyet a szenvedélyes Gertrúd által befolyásolt Endre uralma előidézett. A hazáját és véreit szerető főúr mindezt nem nézhette közömbös szemekkel. Gyilkot ragadott, s a királynét 1213. évi szeptember 28-án megölte. Ezzel Péter letűnik a történelem színpadáról, valószínűleg a merényletet követő dulakodás közben a cselédség megölte.

(ÉRDÚJHELYI Menyhért)

Érdújhelyi Menyhért Újvidék város történetírója volt. Zentán született 1860-ban. 1882-ben pappá szentelték. 1908-ban az Egyesült Államokba vándorolt, és ott lelkészkedett haláláig, 1912-ig. Több tanulmányban foglalkozott Pétervárad és a vár nevéhez szorosan kapcsolódó Péter, azaz Petur bán történetével. Ő még úgy tudta, hogy Peturt Gertrúd királyné meggyilkolása után a cselédség ölte meg. Az újabb kutatások szerint II. Endre karóba húzatta.

DOMBÓ

Oklevél először 1237-ben említi Dombót: a IV. Béla alapította bélakúti (péterváradi) apátság javainak felsorolásakor a dombói kolostort mint az apátsággal szomszédos birtokost emlegeti.

Dombón Szent György tiszteletének szentelt bencés apátság állt, de a források emlegetik a Boldogságos Szűzről elnevezett templomot is, amiből arra következtethetünk, hogy Dombón női bencés kolostor is volt. 1247-ben a dombói apát a pannonhalmi és pilisi apátok társaságában a kalocsai és pécsi egyházmegyék határainak megállapítására kiküldött bizottság tagja. A XIV. század elején Miklós a dombói kolostor feje. Valószínűleg ő az, akit 1309-ben jogban, bonyolult peres ügyekben jártas férfiúként emlegetnek. Gergely apátról csak annyit tudunk, hogy 1332 és 1335 között 5,5–15 márka pápai tizedet fizetett. Gazdag lehetett tehát az apátság, hiszen jövedelmének középértéke 300 aranyra tehető. 1348-ban a kalocsai érsek Ulrikot szenteli dombói apáttá. A XV. század elején János az apát, amikor is az apátság a Bács megyei Szent Márton vármérsékének jövedelmét kapja meg Maróthi János macsósi bántól, ki erről 1406. július 28-án rendelkezett a bácsi káptalan előtt, meghagyva, hogy maga és ősei lelki üdvéért a dombói kolostor tagjai napi zsolozsmájukat Szent György tiszteletére végezzék. 1416-ban a dombói György apát több magyar úrral együtt fogságba esik. A dombói apátság életének hanyatlása a török megjelenésével vette kezdetét, elannyira, hogy a század derekán már a pápához kellett védelemért fordulnia. II. Pál pápa 1467-ben Dombó védnökévé a murakeresztúri apátot nevezi ki tízesztendőnyi időre, majd a szerémi püspökséghez csatolják. 1473-ban Dombó már a szerémi püspök vára, várnagyai Cserögön (Cserevics) hatalmaskodnak. Nyilván ekkoriban építik át a kolostort várrá, falakkal, támaszlopokkal erősítve meg a kolostor külső falát, a nyugati oldalon pedig a kis kaputorony is ekkoriban épülhetett. Az ásatások során ezen a helyen egy kis ágyú is előkerült.

1525. július 25-én Ibrahim nagyvezér serege érkezik Pétervárad alá, és három napig tartó ostrom után a várat elfoglalja, majd nyugat felé haladva sorra pusztítja a városokat és a várakat, köztük Bánmonostort, Cserögöt és Újlakot. Dombót harccal kellett a töröknek bevennie. Harcokról vallanak az ásatások során előkerült fegyverek is: a várat övező falakon kívül és a sáncárokban sok számszeríjas nyílvesző került elő (ilyeneket a törökök nem használtak), de előbukkant egy magyar szablya, több úgynevezett csikózábla és egy feszítőzábla is, míg az ágyú a kaputorony lőrése előtt állt, és ágyúgolyók. Kerek ablaküveg-töredékek, megszenesedett gerendák, sok hamu vallanak arról, hogy az ostrom idején, vagy azt követően a dombói vár leégett. A török időkben is lakott község volt, egy időben a péterváradi Hajvaz agának fizették a lakosok az adójukat.

A török kiűzését követő karlócai békeszerződés (1699) értelmében a bécsi haditanács a dombói vár lerombolását is vállalta, ám csak 1792-ben robbantották be a vár megmaradt falait, a lakosság pedig védettebb helyre költözött. A XVII–XVIII. században így települt Rakovac falu, és épült görögkeleti kolostor. A várrá átalakított egykori kolostornak viszont nyoma veszett, benőtte a fű, a vadrózsa, a kökény, a szeder és a som. Csak a falu népe emlegette gradina szó őrizte emlékét.

(NAGY Sándor)

Nagy Sándor (1912–1995) régész, a Vajdasági Múzeum volt munkatársa. Többek között az ő nevéhez fűződik a dombói apátság romjainak felszínre hozása és megismertetése.

HATÁRLEÍRÁS 1335. NOVEMBER 6-ÁN

„A határjelek egy Tisza folyó közepén, Canysa falu alatt fekvő szigetnél kezdődnek, ahol is két határjel van, mégpedig közülük az egyik, egy jellel ellátott, nyugat felé eső kő, mely ezen Pál mesteré, másik pedig Canysa falué. Ezek a határjelek a Tisza folyót két részre osztják oly módon, hogy az alattuk fekvő szakasz Magyar Pál mesteré lesz, a felettük fekvő szakasz pedig Canysa falué marad. A határ itt átmegy a Tisza folyón két másik határjelig, melyek közül az egyik Pál mesteré, a másik pedig Bekus és Bertalan fia Gergely Mortunus-i nemeseké, innen észak felé halad tovább egy jó darabon közbülső határjelek mentén két határjelig, melyek közül az egyik Pál mesteré, a másik az említett Mortunus-i nemeseké, majd nyugat felé fordul, ahol egy nagy út mellett két határjel van, mégpedig a dél felé eső Pál mesteré, a másik pedig a Mortunus-i nemeseké, ugyanabban az irányban egy jó darabon halad hasonlóan két határjelig és tovább bizonyos Gekentew nevű tóig és tovább, át az úton, nyugat felé két közbeeső határjel található. Innen a határ ismét két másik határjel felé halad, ahonnan egy mezőn át újabb két közbülső határjel mellett halad tovább egy jó darabon két másik határjelig, melyek közül a dél felé eső Pál mesteré, az észak felé eső pedig Bekus és Bertalan fia Gergely Mortunus-i nemeseké. Azon a helyen Pál mester földjét az említett Mortunus-i nemesek földjétől elválasztották, és a határjárást egy bizonyos Pustaighaz nevű föld felé folytatták, ahol újabb két közbülső határjel mentén egy réten át a Seeg nevű dombig haladtak, addig a két határjelig, melyek közül a dél felé eső Pál mesteré, az észak felé eső pedig Pustaighaz földé. Onnan tovább, egy jó darabon tovább menve egy hármás eligazodáshoz jutottak, ahol a kelet felé eső határjel Pál mesteré, az észak felé eső Pustaighaz földé, a harmadik pedig Ludasyghaz földé. Ott Pál mester földjét az említettekől elhatárolták, és dél felé mentek tovább, és arra két közbülső határjel mentén egy kettős határig jutottak el, melyek közül a kelet felé eső Pál mester földjének határa, a nyugat felé eső pedig egy bizonyos homokos föld határa. Innen egy Woszarwelgh nevű völgyön haladtak tovább, és déli irányban elértek egy bizonyos hegyet, melyen két földből készült határjel található, és onnan három közbeeső határjel mellett elhaladva elértek két újabb földből készült határjelet, majd pedig a következő két közbülső határjel után keletnek fordultak, ahol is a Seeg nevű hegyen két határjel található, mégpedig észak felől Pál mesteré, dél felől Gothárd fia Lőrincé. Ezen határjelek szomszédságában Felseuadrian birtokon át, valamint az említett Gothárd fia Lőrinc Olsowadrian birtokon át ismét a Tisza folyóhoz tér vissza a határ, ahol Pál mester gyakran említett Felseuadrian nevű birtokának határa végetér.”

(MAGYAR László)

Magyar László (1937–1998) levéltáros, művelődéstörténész, a szabadkai levéltár munkatársa, több művelődéstörténeti könyv szerzője.

SZABADKA HÁROM OKLEVÉLBEN (1428–1429)

I.

„A felséges fejedelemnek, Zsigmond úrnak, Isten kegyelméből mindig dicsőséges római királynak és Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának, hódolva tisztelt urának a kalocsai egyház káptalana az őt megillető ájtatos fohászokat az úrban! Tudja meg felségtek, hogy mi, miután vettük felségteknek személyes parancsára, hiteles császári pecsétetek alatt pátenis formában kiadott alábbi tartalmú parancslevelét, mely felségtek híveihez, Katha-i Mihályhoz, a jászok és a kunok bírájához, valamint ugyancsak Katha-i Fülöphöz, Mihály fivéréhez és azok Zabathka-ra helyezett официálisaihoz, továbbá említett Zabathka nevű mezővárosotok bíráihoz és esküdteihez és a város népeihez szól, és amelyet tanúbizonyágunk előtt való elintézés céljából intéztetek hozzánk ezekkel a szavakkal:

Zsigmond, Isten kegyelméből mindig dicsőséges római király és Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya híveinknek, Katha-i Mihálynak, a jászok és kunok bírójának, valamint fivérének, Katha-i Fülöpnek és az ő Zabathka-ra helyezett официálisainak, valamint az említett Zabathka mezővárosunk bírójának, esküdtejének, polgárainak és népeinek üdvöt és kegyelmet! Hívünk, Bathmonostora-i Thythews László fia László panaszos bejelentéséből igen nagy nemtetszéssel értesültünk, hogy ti először elrabolván elhajtottátok eme László Zenthgewrgh és Mathyshaza birtokán lakó jobbágyainak egész nyáját és azoknak összes marháit és jószágait, majd pedig nem elégedtetek meg ezzel, és legújabbán hasonlóképpen elhajtottátok az említett Thythews László Kathmar és Pathala nevű birtokain lakó jobbágyainak egész nyáját és azoknak összes marháit és jószágait, és úgy gondoljuk, hogy ezt az elrabolt és elhajtott jószágot most is magatoknál tartjátok, habár egy másik oklevelünk által kifejezetten megparancsoltuk nektek, hogy azt az első nyáját, valamint hasonlóképpen az általatok elhajtott és elvett nyáját, marhákat és jószágokat Thythews Lászlónak és jobbágyainak adjátok vissza, amit egyáltalán nem tetetetek meg, sőt nem átalottatok rosszat rosszra halamozni úgy, amiként az a fentiekben áll, és felségünk minden rosszallása ellenére ismételten véghezvittétek, sőt annál inkább folytattátok azt, amit megtiltottunk nektek. Mivel pedig az ilyen elvetemült cselekedeteket, mint amilyeneket ti követtetek el és vittetek véghez parancsaink megvetése és semmibevétele révén, egyáltalán nem szándékozunk megengedni és eltérni, hűségteknek legszigorúbb királyi parancsunkba adjuk – ne merjetez másként cselekedni! –, hogy mihelyt ezt a levelet veszitek, tüstént, minden vita, vagy további halogatás nélkül, haladéktalanul, nem várva meg újabb parancslevelünket, teljes egészében, sértetlenül és hiánytalanul adjátok és szolgáltatassátok vissza az összes nyájukat és egyenként valamennyi jószágot, melyeket a fent említett Thythews László szóban forgó birtokairól bármikor és bármi módon, közvetlenül, vagy közvetetten elvittetek, vagy elhajtottatok ugyanazon Thythews Lászlónak és jobbágyainak a kalocsai egyház káptalanának tanúbizonyága előtt, akit – ahogy a jelen oklevéllel megparancsoltuk – az a káptalan ebből a célból ki fog küldeni. Amennyiben pedig másként találnátok cselekedni, bár ezt nem hisszük, szilárdan elhatároztuk, hogy részetekről és a ti vagyonotokból olyan elégtételről fogunk gondoskodni Thythews László számára, és parancsaink megvetése miatt olyan büntetéssel fogunk megfenyíteni és sújta-

ni titeket és tieiteket, hogy ez a példa elriasztó legyen mások számára is, akik hasonlóképpen cselekszenek. Egyébként pedig azt akarjuk, hogy parancsainkat hajtsátok végre úgy, amiként vettétek azokat, valamint ne merészeljete és ne merjete ilyen károkat és nehézségeket okozni, továbbá azt akarjuk, hogy a fentiekről úgy, amiként végbemegy, híven tegyete jelentést felségünknek a kalocsai egyház káptalanának oklevelében. Megparancsoljuk, hogy ez a levél adassék vissza annak, aki bemutatta.

Kelt Myhaldon, Szent Demeter vértanú ünnepén (október 26.), az Úr 1428., magyar királyságunknak 42., római királyságunknak 19. és cseh királyságunknak pedig 9. évében.

Mi tehát, minthogy felségte parancsának mindig és mindenben eleget akarunk tenni úgy, amiként ez kötelességünk, kiküldtük és kirendeltük emberünket, tudniillik Bálintot, említett egyházunk kórusának klerikusát abból a célból, hogy a fentiek ügyében híven eljárjon, mint a mi tanúbizonyságunk, aki miután visszatért hozzánk, jelentést tett nekünk ekképpen: miszerint Szent Luca szűz és vértanú mostanában elmúlt ünnepén (december 13.) Zabathka mezővárosba ment, ahol az említett Katha-i Mihálynak és Fülöpnek a mondott időben és helyen a fentiek ügyében, amint Thythews László embere elmondotta nekünk, elégtételt kellett volna adni és szolgáltatni, és ahová ezt a Mihályt és Fülöpöt törvény szerint várták, azon a helyen Mihály és Fülöp sem meg nem jelent, sem nem küldött maga helyett senkit, sőt azzal sem törődött, hogy a mondott javak és dolgok ügyében elégtételt szolgáltatson, amint az az említett Thythews László embereinek járt volna, és azonkívül fentírt Zabathka mezővárosotok bírāja, esküdtjei, polgárai és népei hasonlóképpen nem törődtek azzal, hogy valamelyest elégtételt adjanak, sőt, mint mondták, azóta több jószágot is elhajtottak Thythews László birtokairól.

Kelt a jelzett időponttól számított ötödik napon, az Úr fentírt évében.” (Magyar Országos Levéltár, DL 80188. Trostovszky Gabriella fordítása)

II.

„Mi, Hédervári Lőrinc királyi lovászmester és a kunok és jászok bírāja, valamint Berench-i István, egykor királyi számtartói, most azonban kiküldött bírói minőségben emlékezetül adjuk a jelen oklevél által, hogy habár egyfelől a Zabathka-i királyi hospesek és lakosok, másfelől az óbudai jámbor apácák Vasthorok nevű birtokán lakó népek és jobbágyok között per keletkezett és vita támadt előttünk, akik királyi parancsra ítélni ültünk össze a mondott Zabathka-n a Keresztelő Szent János fejevételének ünnepét követő csütörtökön (szeptember 1-jén), mégpedig a felek, illetve официálisaik által egymás ellen kölcsönösen elkövetett és véghezvitt rablás, fosztogatás, emberek akasztása, megsebesítése és ütlegetése, valamint több más gonosztett ügyében, a felek tisztas és nemes férfiak döntésének értelmében – akik hosszú időn át fáradoztak ügyükben – végül az alábbi egyezsége jutottak és jutnak előttük: miszerint a felek az általuk, vagy официálisaik által egymásnak eladdig bármilyen módon okozott összes károk és egymás ellen kölcsönösen elkövetve minden jogtalanosság, vagyis rablás, fosztogatás, emberek akasztása, megsebesítése és ütlegetése, valamint több más gonosztett felől egymást kölcsönösen nyugtatják és hasonlóképpen mentesítik, kivéve mindössze azoknak az ökröknek az ügyét, melyeket Katha-i Mihálynak a mondott Zabathka-ra helyezett официálisai, Mezew-i Péter, valamint Pandi János, Mihály és Péter az említett Vasthorok-i népektől és jobbágyoktól – mint mondják – jogtalanul el-

vettek. Ezt a 25 ökröt a Vasthorok-i népek és jobbágyok magán Mezew-i Péteren, valamint Jánoson, Mihályon és Péteren követelhetik, és erre lehetőségük van. A felek azt a kikötést tették, hogy ha valamelyikük idő múltával felidézne a fenti dolgokat, vagy akár valamit azok közül, vagy az egyezséget meg akarná szegni, akkor az a fél a fentieket megtartó fél ellenében patvarkodás miatt pervesztes lesz, és magától értetődően annak minősül. Ezenfelül a fentieket megszegő fél köteles és kénytelen lesz megfizetni a fentieket megtartó fél minden követelését. Minderre szabad akaratukból kötelezték magukat a fent írt felek előttünk, jelen oklevél tanúbizonyosága által.

Kelt az említett Madarason, a fent írt Keresztelő János fejevételének ünnepét követő csütörtökön, az Úr 1429. évében.” (Magyar Országos Levéltár, DL 12168. Trostovszky Gabriella fordítása)

III.

„A császár úr személyes parancsára

Zsigmond, Isten kegyelméből mindig dicsőséges római császár és Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, hívünknek, a nagyságos Gwth-i Orzag János zarándi ispánnak és kunok bírójának üdvöt és kegyelmet!

Felségünk elé járult hívünk, a nagyságos Bathmonostora-i Thythews László udvari vitézünk, és panaszosan előadta nekünk, hogy arról tudósították őt, miszerint Madaras, Thoankwtha és Zabathka nevű birtokainkon lakó népeink és jobbágyaink gyakorta követnek el különféle jogtalanságokat az előterjesztő említett Bathmonostora, Mathyashaza, Zenthgewrgh, Borsod, Kathmaar, Pathola, Gara, Thothy, Baracka, Baczkwtha, Aran, Pongracz, Kayan, Thymek, mindkét Waya, Wayacz, Zembech és Laak birtokon lakó jobbágyaival, valamint a többi, az említett Bathmonostora és Maysa nevű birtokainak tartozékain lakó népekkel és jobbágyokkal, és különféle károkat és sérelmeket okoznak, és minden módon ártanak neki, az előterjesztő sérelmére, és említett jobbágyainak igen nagy kárára. Ezért szigorúan megparancsolva elrendeljük hűségteknek, hogy jelen levelünk vétele után a mondott birtokainkon lakó említett jobbágyaink részéről, akiktől a kérelmező azt állította, hogy vele, illetve említett jobbágyaival szemben vétkesek, az említett jogtalanságok, károk és ártalmas dolgok ügyében a kérelmező és fent írt jobbágyai által előadott bizonyítékok és törvényes dokumentumok alapján minden jogot adjatok meg a panaszosnak és említett jobbágyainak, és szolgáltatassatok nekik teljes igazságot és elégtételt felségünk személyében, és a jelen oklevél által rátok ruházott jogoknál fogva, az igazságosságnak megfelelően. Úgy és olyképpen, hogy a kérelmező és említett jobbágyai ne legyenek kénytelenek ez ügyben igazságszolgáltatás megtagadása címén felségünknel panaszt tenni. Ha kegyüket el akarjátok nyerni, másként ne cselekedjetez ebben az ügyben! Ezt az oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta nektek!

Kelt Szegeden, a Szent György mártir ünnepét megelőző csütörtökön (április 19.), az Úr 1436., magyar királyságunknak 50., római királyságunknak 26., cseh királyságunknak 16., császárságunknak pedig 3. évében.” (Magyar Országos Levéltár, DL 80558. Trostovszky Gabriella fordítása)

(MAGYAR László)

UTAZÁS BELGRÁDTÓL SZEGEDIG 1433-BAN

Belgrádnál átkeltem a Dunán, mely ekkor rendkívül kiáradt, és körülbelül tizenkét mér-föld széles lehetett. Emberemlékezet óta nem volt ilyen nagy. Utamat nem folytathattam egyenesen Budára, Pancsova nevű mezővárosba mentem. Pancsováról a lehető legegyszerűbb rónaságon áthaladva egy-egy folyón (a Temes folyón) komp segítségével átkelve, Becskerekre érkeztem. Becskerek városa a rác despotáé, és itt két más folyón (a Begán) hídon mentem át. Becskerekről Becsére jutottam, mely szintén a despotáé, itt átkeltem a mély és széles Tisza folyón. Végre a Tisza mellett fekvő Szegedre jutottam.

Egész hosszú utamban egy patak mellett elterülő két kis berek kívül egyetlen fát sem láttam. A lakosok csupán szalmával vagy a folyópartokon és a nagyszámmal előforduló mocsarakban szedett náddal tüzelnek. Kenyér helyett valami lepényféléet esznek, de ennek sincsenek nagyon bővében.

(Bertrandon de la BROCQUIÈRE. SZAMOTA István közlése)

Bertrandon de la Brocquière burgundiai lovag. Az 1430-as években járt Magyarországon.

BIBLIAFORDÍTÓK KAMONCON

A huszita biblia, vagy annak egy része magyar nyelvű huszita papok munkája, és a szerémségi Kamoncon készült. A középkori magyar nyelvű irodalom e páratlan jelentőségű alkotása három későbbi másolatban marad fenn. Ezeknek szövegét őrzi a Bécsi-kódex (1450 körül), a Münchener-kódex (1466) és az Apor-kódex (a XV. század vége).

A biblia magyar nyelven való megszólaltatásának az igénye Kamoncon kétségtelenül a huszitizmus szélesebb körű elterjedésének idején, a XV. század első évtizedeiben ösztönözhatta a fordítók munkáját, hiszen 1435-ben már megérkezik Marchiai Jakab Ferencendi szerzetes, inkvizítor, hogy ha kell, tűzzel-vassal irtsa ki a „délvidéki” eretnokséget. Az egykori feljegyzések szerint vagy 25 000 embert térített meg, de hogy hányan voltak, akiket máglyára küldött, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy alapos munkát végzett, mert a huszitagyánusnak tartottaknak sírját is felforgatta, és csontjaitak tűzre vetette. A nép azonban ellenállt, mi több, egyházi emberek sem rokonszenveztek a pápa és király küldöttségével. Bácsi Simon pécsi kanonok például Újlakon Jakabot egyházi átokkal sújtotta. Végül csak a királyi seregek segítségével tudott győzedelmeskedni a husziták felett, mert többször is elűzték Szerémségből és Dél-Bácskából. Az egykori ferences krónika ezeket az eseményeket a következőképpen örökítette meg:

„Ezen inkvizíció alkalmával Jakab Kamenicbe, a Duna két partján fekvő városokba és falvakba érkezvén, ott sok huszita eretneket megtérített, sírjuktól kiásott és elégetett. Ez alkalommal Balázs mester, kamenici pap is megszökött s Bácsba menvén, hol nagyprépost vala, megjavult és dicséretesen élte le hátralevő napjait. Ugyane fráter Jakab a szentmártoni plébános által kiásatott egy holtat, s megégettette s hasonlóképp számos halottat Kamenic környékén. Szintúgy a bukini plébánost és ugyanott más holtakat.”

1439 nyarán Kamonc polgársága fellázadt az inkvizítor ellen, és a foglyokat ki akarta szabadítani. Vezérük Magyar Bálint szabómester volt, aki karddal kergette meg a bírót. A kamonci lázadást is leverték. Megmaradt néhány polgár neve is az inkvizíciós jegyzőkönyvben, így: Korklát Balázs, Farkas János, Tátos Kelemen, Irigy András, Sajó György.

A leghevesebb üldöztetések idején indult a messzi Moldovába a husziták egy csoportja, köztük a biblia magyar fordításán dolgozók is. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár ferenccs krónikájában találni erről tájékoztatást:

„Akkor két deák ember ugyanazon Kamenic városából, tudniillik Tamás és Bálint, né mely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség van pedig ebben, amit én is olvastam, senki el nem számlálhatja; ebből is látszik, hogy egyszerű diákok voltak, amint a közmondás tartja: együgyű teológus tiszta eretnek, mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus – így fordították: szent szellet.”

A fordítók személyét is tudni véli az irodalomtörténet-írás: Bálintot azzal az Újlaki Bálinttal azonosítják, aki Husz János tanítványa volt a prágai egyetemen, Tamás pedig valószínűleg pécsi volt, nevét ugyancsak a prágai egyetem anyakönyve őrizte meg. Prágában és általában a külföldi egyetemeken a XV. században igen sok szerémségi, bácskai, szlavóniai ifjú tanult. A magyarországi tanulók mintegy negyede ezekről a vidékekről származott.

HUNYADI JÁNOS ÉS ÖCCSE ZÁLOGBA KAPJA SZABADKÁT ÉS KÖRNYÉKÉT

„Hédervári Lőrinc nádor úr jelentése: Mi Albert, Isten kegyelméből mindig dicsőséges római király és Magyarország, Csehország, Dalmácia és Horvátország stb. királya, Ausztria hercege emlékezetül adjuk jelen oklevél által, hogy minthogy elismerjük, hogy felségünk egy bizonyos adományán felül, melyet mindkét nagyságos Hunyad-i Oláh János uraknak ténylegesen kifizettünk Zewin, Gewrin, Orswa és Myhald nevű váraink – melyek jelenleg honorként híveink, e két János úr kezén vannak – fenntartására, ugyanazon két Jánosnak három teljes hónapi időtartamra – mely három hónap kezdete a folyó május hó 10. napjától számíttassék – adósa lettünk annak a 2757 színarany forintnak fejében, amit az említett két János az általunk velük ez ügyben kötött szerződés értelmében ezen váraink fenntartására fordítani ígért, és minthogy biztosítani akarjuk a mondott két Jánost afelől, hogy ezt a 2757 aranyforintot visszakapják, és azt akarjuk, hogy biztosak legyenek ebben, Madaras, Towankwth, Zabathka és Halas nevű mezővárosainkat és falvainkat, valamint Chewzapa falu felét, melyek mind Bodrog megyében fekszenek, és most honorként a két Oláh János kezén vannak, minden haszonvételükkel, hasznukkal, nyereségükkel és jövedelmükkel, és az ezen birtokokhoz és a fél faluhoz jog szerint tartozó és hozzájuk kapcsolódó bármi néven nevezendő valamennyi tartozékkal együtt, valóságos határaik és régi határjeleik között az említett 2757 színarany forint fejében zálogul lekötni rendeltük és rendeljük, és elzálogosítjuk a fentnevezett két Oláh Jánosnak oly módon, hogy amikor mi, vagy utódaink, tudniillik az utánunk következő magyar királyok említett tartozékaikkal együtt vissza akarnánk, vagy vissza akarnánk váltani e két Oláh Jánostól ezeket a birtokokat és a fél falut, akkor ők, miután visszakapták a mondott 2757 aranyforintot, kötelesek és kénytelenek lesznek nekünk, vagy mondott utódainknak minden nehézség nélkül visszabocsátani és visszaadni a fent írt birtokokat és a fél falut minden egyes tartozékával együtt.

Nemkülönben kötelezzük magunkat, és a magunk és említett utódaink, tudniillik az utánunk következő magyar királyok nevében megígérjük, hogy a birtokok és a fél falu megváltásának időpontjáig megvédjük és megoltalmazzuk mindkét fent említett Oláh Jánost és az ő örököseit és utódaikat az említettek békés birtokában minden jogtalanul támadó, pereskedő és felperes ellenében, perben, vagy peren kívül, a magunk, vagy utódaink saját költségén és fáradtságán ezen oklevelünk ereje és tanúbizonysága által.”

Kelt Pozsonyban, a Szent János a latin kapu előtt ünnepet követő szombaton (május 9.), az Úr 1439. évében.” (Magyar Országos Levéltár, DL 13376. Trostovszky Gabriella fordítása)

(MAGYAR László)

ÚJLAK, A KÖZÉPKORI NAGYVÁROS A SZERÉMSÉGBEN

(Részlet)

Újlak a középkori Magyarország egyik nagyvárosa volt annak ellenére, hogy magánföldesúri joghatóság alatt állt. A XIV. század elején a Csák nemzetség Újlaki ágának birtoka volt, majd az ág kihalása után, 1364-ben Kont Miklós nádor kapta királyi adományba. A nádor utódai közül dédunokája, Újlaki Miklós nevezte magát először erről az uradalomról. A város területén földesúri vár állt, amelynek várnagyát és udvarbíráját a jegyzőkönyv (ti. Kapisztránói János szentté avatási eljárása során felvett jegyzőkönyv) is említi. A földesúr maga is szereplője a jegyzőkönyvnek mint a vallomást meghallgató tanú. Kíséretének tagjai is előfordulnak, külön is emlegetik „seneschallus”-át. Ehhez a csoporthoz tartozik a várnagy szakácsa is, aki maga is csodás gyógyulás részese volt . . .

Bonfinitól tudjuk, hogy a város a Duna melletti hegyen állt, és fal helyett vesszőfonatos sövényvel és kis árokkal vették körül. Bővíti ismereteinket a jegyzőkönyv a város úthálózatára vonatkozólag, Szt. László, Kőégető (Kewegethew), Halász, Pozsega és Kistoloncás (vagy Kistiloncás) utcát sorolva fel az érdekelték lakhelyeként. Szoros kapcsolatban állhatott a tulajdonképpeni várossal – bár nem volt annak része – a Duna bal partján, a várossal átellenben fekvő Pest nevű település. Újlak egy részét Kisújlaknak nevezheték. Vagy a város egy része, vagy a közelben található és szoros kapcsolatban álló település lehetett Buda is, amelyet a jegyzőkönyv mindig megkülönböztet Budától, az ország fővárosától . . .

(FÜGEDI Erik)

Fügedi Erik (1916–1992) történész, a magyar középkor egyik legjelesebb kutatója.

KAPISZTRÁNÓI JÁNOS HALÁLA ÉS ELSŐ CSODÁI ÚJLAKON

1456. október 23-án – szinte pontosan a világraszóló nándorfehérvári győzelem három hónapos fordulóján – hosszú szenvedés után, különös körülmények között halt meg az újlaki (Valkó megye) ferences kolostorban Kapisztránói János. A haldoklót nemcsak szűkebb kísérete vette körül, nemcsak az általa alapított újlaki rendház tagjai imádkozták vele együtt a haldoklók imáját, ott volt a földesúr, a nagy hatalmú Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán megbízottja is, a rendházon kívül pedig Újlak népe zajongott és követelt bebocsátást. A halál este kilenc órakor állt be, éjszaka lett, mire az újlaki kolostor templomában felravatalozták, ott is hagyták október 29-éig. Ebben az időben történt, hogy Boldizsár újlaki szűcs kislányát, a megbénult és megvakult Erzsébetet elvitte a fáklyákkal és gyertyákkal fényesen megvilágított templomba, a kislánnyal megcsókoltatta a halott kezét, mire a lány „tüstént visszanyerte látását és bénulásából meggyógyultnak érezte magát”. Nyilván nem ez volt az egyetlen csodás eset, amelynek híre futott Újlakon és környékén, mert az újlaki plébános szükségesnek tartotta, hogy a közeli Futakon, a magyar király kíséretében időző pápai legátust értesítse: „a barátok temetetlenül hagyják a megboldogult atya holttestét és szentként tiszteltetik”, mire a legátus elrendelte azonnali eltemetését, amire október 29-én került sor. A kolostorkertbe temették Kapisztránót, mert attól féltek, hogy ha a koporsót átviszik a városon, a „magyarok túlságos és fegyelmezetlen odaadásukban a holttestet teljesen izekre tépik, vagy az emberek egymást ölik meg” . . .

(FÜGEDI Erik)

Kapisztrán János Hunyadi János segítőkjeként vonult be a magyar történelembe. 1386-ban született Olaszországban. Ferenc-rendi szerzetes, aki inkvizítorként a husziták ellen lépett fel Magyarországon is. Főképpen Bácskában tevékenykedett, amikor pedig 1456 tavaszán a török sereg Nándorfehérvár alá érkezett, a katonák toborzásában járt élen, és nagy sikerrel szervezte a kereszteseket Baranyában, Bács, Bodrog és Csanád megyékben. Hívására Szalánkeménél majd 18 000 kereszties katona gyűlt össze „oly vígan, örvendezve és oly tüzes lélekkel jöttek, mintha lakodalomba sietnének”. Kapisztrán János a keresztiesek vezére lett. A győztes csata után, akárcsak Hunyadi János, Kapisztrán János is meghalt 1456. október 23-án. A ferences barát sírjánál lejátszódott csodás gyógyulásokról 1460. április 21-én jegyzőkönyvet vettek fel, hogy a szentnek tartott Kapisztrán János szentté avatását segítsék. A jegyzőkönyv két változata maradt fenn, az egyik 260, a másik 188 csodát ír le. Nemcsak Újlak környékéről, de messzebb vidékekről is jöttek a gyógyulást remélők. Vagy 150 helység neve található a jegyzőkönyvben. A csodát akarók és várók legtöbbször paraszt vagy polgár volt, nemes férfi és nő mindössze 26 állt meg Kapisztrán János sírjánál. A csodák a középkori élet apró mozaikkockái – a hétköznapi élet és az emberi sorok képei vannak a vallomásokban.

CSODÁS ESETEK ÚJLAKON

Az újlaki Szép Péternek öt éves gyermeke szörnyű keléstől szenvedett a torkán, úgy-hogy sem vizet nyelni, sem enni nem tudott. Miután apja fogadalmat tett, hogy meglátogatja Isten emberének sírját, és ezt meg is tette, fiát egészségesen és a betegségtől megszabadultan kapta vissza. Ő ezt esküvel erősítette a megbízott tanúk előtt. Az esetről tanúskodik Kontra Mátyás Margit nevű felesége és összes szomszédjuk. (. . .)

Az újlaki Szent László utcában lakó Tegzes Mihály öt éves gyermeke fél éve szenvedett már, először háromnapos, majd pedig a mindennapos láztól, olyannyira, hogy teljesen elgyengült, és sem enni, sem járni nem tudott, sőt már egészen közel volt a halálhoz. A szülők fogadalmat tettek, hogy elviszik őt az Isten emberének sírjához, és amint ezt megtették, a gyermek azonnal meggyógyult. Ennek tanúi az ebből az utcából való Miklós deák, Erzsébet, Katona Péter özvegye, valamint Dorottyia, a mészáros Mihály felesége, kik ezt a megbízott tanúk előtt esküvel erősítették meg. (. . .)

Az újlaki Pápa Lőrinc, a halászok utcájából, esküt tett a megbízott tanúk előtt, az ugyanezen utcából való Dobos Imrével, a halász Mihállyal, Bokoni Péterrel és Jakabbal, feleségével Erzsébettel és a halászok utcájának minden lakójával együtt, akik tudják és tanúsítják, hogy a nevezett Lőrinc egy évnél is hosszabb ideig oly súlyos paralízisben szenvedett, hogy a lába is, meg a szeme is megbénult, és több mint egy évig oly elesett és vak volt, hogy segítség nélkül háza kapuja elé sem mehetett ki, és vezetve is csak mankók segítségével tudott járni, miután azonban a szent atya sírja előtt fogadalmat tett, azonnal meggyógyult, és mankók nélkül mehet, ahova csak akar, és segítség nélkül és másokkal együtt gyakorolja a halászmesterséget. (. . .)

A futaki Pál szücs felesége eskü alatt erősítette a megbízottak előtt, és vele együtt esküt tettek Pörzsölt János a feleségével, továbbá Simon Gergely felesége és még sokan mások, mondván, hogy 10 éven át szörnyű eskőrbán szenvedett. Amint azonban Isten emberének sírjánál fogadalmat tett, azonnal megszabadult a mondott betegségből, és az azóta sem gyötri. (. . .)

Illés, a kamanci mészáros esküvel vallotta a megbízott tanúk előtt, hogy van egy négy éves Anna nevű lánya, aki két álló esztendeig oly súlyos lázaktól szenvedett, hogy életben maradásához semmi remény sem volt, fogadalmat tett, hogy elviszi őt az Úr szolgájának sírjához. Miután ezt megtette, a leány azonnal megszabadult a láztól, és visszakapta tökéletes egészségét. A dologról tanúskodik Mátyás mészáros felesége és Farkas Balázs, akik a leányt keresztvíz alá tartották és sokan mások. (. . .)

A Száva melletti szentdömötöri Márton fia Pál bizonyos igen nehéz teher emelése közben megsérült, és oly heves fájdalmat érzett, hogy általában nem tudott sem állni, sem ülni. Miután pedig fogadalmat tett arra, hogy fölkeresi az Isten szolgájának a sírját, azonnal megerősödött és meggyógyult, amint ezt eljőve a sírhoz, esküvel erősítette a megbízottak előtt. (. . .)

Az újlaki Pál klerikus, az iskola rektora, miután a szemét valami rendkívüli fájdalom gyötörte, amely fejének olyan csodálatos szédületével járt együtt, hogy semmi nyugalma nem volt, fogadalmat téve a sír meglátogatására – őt magyar mérföldnyi távolságra volt ugyanis attól –, azonnal megszabadult minden fájdalmától és kínjától, amit ő maga, eljövén a sírhoz, a megbízottak előtt esküvel erősített meg. (. . .)

A bácsi András, aki a háború idején nyílvesztőtől megsebesült, ennek következtében egész napon át nem tudott beszélni. Miután azonban fogadalmat tett a szent atya tiszteletére, visszanyerte beszélőképességét, és a sebe is azonnal meggyógyult. Ezt megerősítik édestestvére, István és felesége, Erzsébet, aki őt már halottként elsiratta.

(Újlak város jegyzőkönyve a Kapisztrán János újlaki sírjánál történt csodákról 1460-ból. HEGEDŰS Antal fordítása)

Hegedűs Antal (1928) történész, levéltáros és muzeológus.

ÚJLAK VÁROS JOGKÖNYVE 1525-BŐL

(Részletek)

A király úr saját parancsára

L a j o s, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, valamint Morvaország és Lausitz örgrófja, nemkülönben Luxemburg és Szilézia hercege stb. adjuk örök emlékezetül. Tény, hogy az emberek természete hajlamos a rosszra és a visszaélésre. Az ókor bölcsessége (mindent bölcsen fölmérve) orvosolni akarva ezt a bajt, törvényeket talált föl, amelyek az emberiség kötelességtudatát fenntartják és tisztességre biztatják. Mert egyetlen város vagy ország sem lehet sokáig szerencsés, ha a rend felbomlik és a törvények megszűnnek. Illő tehát, hogy minden városnak meglegyenek a saját jogai, intézményei és törvényei, olyanok, amelyek leginkább megfelelnek a polgárok kívánságainak. Éppen ezért, a fejedelmekkel egyetértésben, akik Isten rendeléséből az embereket kormányozzák és nekünk is legfőbb gondunk, hogy országunk városai, elődeink által adott megfelelő szabályait még jobbakká tegyük, vagy pedig az elfogadottakat megvédelmezzük. Híveink, a bölcs és nagy tekintélyű Tóth István bíró, valamint Lengyel Miklós, Nagy Kelemen és Mathes István esküdtek, a Valkó megyében fekvő Újlak városunk polgárai, felségünk színe elé járulva, átnyújtottak nekünk egy könyvet, amely az említett Újlak városunknak, a város polgárainak és lakóinak ősi és elfogadott jogait, törvényeit és szokásait tartalmazta; alázatos kéréssel és könyörgéssel esedezve hívünknek és jegyzőnknek, a vitézlő Újlaki Izdenczy Ferenc mesternek közbenjárását igénybe véve, hogy ezt a könyvet és annak egész tartalmát, záradékaival, fejezeteivel és artikulusaival együtt kiváltságlevelünkbe foglalva engedélyezzük és jóváhagyjuk a királyi hatalmunknál fogva Újlak minden polgára, a polgárok örököse és utódai számára örökös törvényekként és szokásként királyi hatalmunk és kegyelmünk teljességéből megerősíteni és jogerőssé tenni méltóztassunk. A könyv szövege pedig ekként szól . . .

Mi tehát igaz híveink méltányos kérését kegyesen meghallgatjuk, tekintettel lévén a mi nevezett jegyzőnknek, Izdenczy Ferenc mesternek éber és szorgalmas fáradozásaira, amelyeket a mi és a mi országunk szolgálatában kora ifjúságától kezdve kifejtett, azután pedig figyelembe véve és megfontolva az ugyancsak előbb megnevezett Tóth István bírónak, va-

lamint Lengyel Miklós, Nagy Kelemen és Mathes István esküdteknek és a nevezett Újlak város többi polgárának hűséges szolgálatát, amelyet fölségünknek és országunk szent koronájának régebben, különösen az elmúlt években, amikor az ellenség hatalmas ereje országunk déli részét szorongatta, állhatatos hűséggel és bátor szívvel teljesítettek, az említettek és általuk nekünk bemutatott törvénykönyvet minden címével, artikulusával, tartalmával és a benne foglalt minden fejezetével elfogadjuk, engedélyezzük és jóváhagyjuk, sőt, az említett bíró és esküdtek, valamint említett Újlak városunk minden polgára és lakója, örökösök és utódaik számára, örökös érvényű törvényként, jogként és szokásként, királyi teljhatalmunkkal és különleges kegyünkől elfogadjuk, engedélyezzük és jóváhagyjuk, és jelen írásunk erejével megerősítjük. Kelt Krisztusban tisztelendő atyának, Tamás úrnak, a veszprémi egyház püspökének, hűséges és kedves tanácsosunk és titkárunk kezéből, Szent Luca szűz és vértanú napján (december 13.) az Úr 1525. esztendejében, magyar és cseh stb. uralmunk tizedik évében, amikor Krisztusban főtisztelendő és tisztelendő atyák, László úr, a született legátus, Magyarország primása és udvarunk főkanclárja, Tomori Pál, a kánonilag egyesített kalocsai és bácsi egyházak érseke, déli országrészünk főkapitánya, Várdai Pál egri püspök, Simon zágrábi püspök, Ghoztonyi János erdélyi, Perényi Ferenc váradi püspök, Móré Fülöp pécsi, az előbb említett Tamás veszprémi, Pakosi Balázs győri, Csaholi Ferenc csanádi, Guthi Ország János váci, Podmanini István nyitrai, Macedóniai László szerémi, Palíniai György boszniai és András tinnini püspökök szerencsésen kormányozták Isten egyházait. Továbbá a tekintetes és nagyságos Verbőczy Istvánnak, Magyar Királyságunk nádorának és kunjaink bírójának, Zápolyai Jánosnak, a Szepesség örökös ispánjának, erdélyi vajdánknak és a székelyek ispánjának, Béltéki Drágfi János országbíróknak, Batthyány Ferenc, Dalmácia, Horvát- és Szlavónországaink bánja, betlenfalvi Thurzó Elek tárnokmesterünk, ugyanazon Batthyány Ferenc pohárnokmester, Csalai Móré Ferenc asztalnokmester, Bathori György lovászmester, Guthi Ország Imre kamarásmester, Busani Korlátkövi Péter ajtónállómester, nemkülönben Ráskai Gáspár és Czibak Imre temesi ispánok, és Berzencei Borne-misza János pozsonyi ispán és budai várnagy, valamint országunk sok más tisztségviselőjének és megyei ispánjának idejében.

(HEGEDŰS Antal fordítása)

Újlak városa 1524-ben került királyi fennhatóság alá. A város polgárai ekkor látták alkalmasnak az időt, hogy II. Lajostól városi privilégiumot kérjenek. Ilyen módon foglalták írásba a szokásjogból következő addigi előírásaikat, amelyeket azután 1525. december 13-án a király szentesített. Címe (magyar fordításban) a következő: Újlak városának jogai, kiváltságai és szabadalmi 1525. Szent Luca szűz és vértanú napján keltezte.

A város polgárai mindössze egy esztendeig élhettek a jogkönyvükbe foglalt szabadalmikkal. 1526-ban menekülniük kellett. Természetesen magukkal vitték a jogaik elismeréséről szóló könyvet is. A jogkönyv II. József uralkodása idején került Bécsbe a Nemzeti Könyvtár kézíratai közé.

FORGÓSZÉLLEN

A forgószelet, amely majd végigsöpör a Délvidéken, és romokba dönti, a török hatalom megjelenése támasztja. Előnyomulása előbb lassú, majd mind gyorsabb. A látszólagos nyugalom, amelyben a világ élt, nem tartott sokáig. A Szerémség a szőlő és a bor földje volt, Bácsban, Váradi Péter székhelyén pedig a reneszánsz élet virult ki. Ám ahol nagy volt a gazdagság, a szegénység és a nyomorúság is nagy volt – Dózsa György parasztseregében ezért volt annyi szerémségi és bácskai jobbágy –, és ezért sorakoztak éppen itt a parasztháború véres eseményei is. Pár esztendővel később már Tomori Pálról beszélnek, aki a lehetetlent próbálta: megállítani a törököt, és győzelemre vinni a győzni már nem tudó magyarokat. A következmény: egy majdnem kétszáz éven át tartó pusztulás, ezért a Szerémségben, Bácska nagyobbik felében és Bánátban alig élt magyar. Szerémség pusztult el elsőnek, nyomban utána Bácska égett, míg Bánátot a török nem 1526-ban dúlta fel, majd szállta meg, hanem egy-két évtizeddel később, hogy azután tovább is maradjon. Amikor pedig elveszett a Délvidék, veszett az ország nagyobbik hányada. Ez magyarázza, hogy évszázadnyi rést is képes volt ütni a sors a történelmi folytonosságon, amit a XVII. század gyér öröksége példáz. Kevésbé vigasztaló, hogy ez a nagy történelmi periódus győzelemmel, a zentai csatával zárul le.

THURÓCZY JÁNOS DRÁGI TAMÁSNAK AJÁNlja KÖNYVÉT

Tekintetes Drági Tamás úrnak, a felséges Mátyás király, Magyarország, Csehország, stb. uralkodója és Ausztria hercege személyes jelenléti táblája kancellárjának

Mivel ez utóbbi évek állandó nyugalma következtében magunk is nyugalmasan éltünk, valahányszor különböző rendű-rangú dolog került elénk, beszélgetés közben néha kellemes vitákba keveredtünk, többször meg vitatkozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy a magyar nemzet legrégebb történetéről különböző nézeteket vallunk, meg arról is, mely világrész szülte a magyarokat, és hogy honnan özönlöttek erre a vidékre, amelynek régen Pannónia volt a neve, most pedig éppen a magyarokról Magyarország. Végül is elhatároztuk, hogy vizsgálódásunk érdekében fellapozzuk a régi időkben erről a tárgyról szerkesztett történelmi műveket. Amikor azután gondosan elolvastva tanulmányoztuk ezeket, láttuk, hogy Szkítiáról, a világnak arról a részéről, ahol állítólag a magyarok is felbukkantak, sok mindent kihagytak, mellőztek vagy más szerzők állításaitól eltérően tárgyaltak.

Úgy tetszett ugyanis, hogy még a nagy Attila király viselt dolgainak a dicsőségéről is, mivel gyenge toll foglalta írásba, szinte hallgatnak, noha az ő viselt dolgai nem kevésbé méltók a dicsőítésre . . .

Hogy tehát Szkítia vidékét és Attila királynak nagy tettei miatt halhatatlanságra méltó korszakát részletesebben leírjam, s egyszersmind az őtána következő magyar királyoknak történetét, amelyet hajdan megírtak, átvizsgáljam, s hogyha valami hibát ejtett bennük íróik hanyagsága, kijavítsam: fellelkesülve a te buzdításodtól, bátorságot merítettem, hogy hozzákezdjek az erőmet meghaladó feladathoz. A te kedves és felettébb gyönyörködtető ékesszólásod meggyőzött engem. És bár az ilyen nagy események nagyobb íróit érdemelnének, mégis, mivel a te rábeszélésed számomra parancs, és mivel akkor is engedelmességednek neked, ha nem rábeszélésről volna szó: – rábeszélésedre annál inkább neked szenteltem minden erőmet . . .

(HORVÁTH János fordítása)

DRÁGI TAMÁSRÓL

Mátyás király személyes jelenléti kancellárjává 1486-ban nevezte ki Drági Tamást, akit az utókor a magyar történelem rejtélyes alakjának nevez.

Születési dátumát nem ismerjük, de tudni, hogy 1456 után a királyi kúriában folytatott joggyakorlatot, majd a macsói bán szolgálatába szegődött. 1461-ben már vicebánja a megyének, közben 1463-ig Bács megye főispánja is. A következő évtizedben Bács egyházmegyei világi ember, s ilyenként kap a pápától engedélyt egy hordozható oltárra. Török ellen induló csapat kapitánya is. Az egymást követő kalocsai érsekek ügyvédje, majd bácsi udvarbíró. 1480 után Bács megye alispánja és Nándorfehérvár udvarbírája. Váradai Péter kegyvesztettsége idején háttérbe szorult, de 1486 tavaszán már Mátyás király személy-nőke, akivel a király az 1486. évi dekretumát is megtárgyalja, mielőtt az országgyűlés elé terjesztette volna. Többször járt Rómában a király követeként, így 1489-ben is. 1490. augusztus 28-án halt meg.

A királyi, érseki palotákban, a harctéren és az „érseki szántóföldeken” egyaránt otthonosan mozgott. Thuróczy Jánosnak is főnöke volt, s barátság kapcsolta a két férfit egymáshoz, miként arról Thuróczy János vall krónikája ajánlásában.

(BÓNIS György nyomán)

Thuróczy János az 1430-as évek derekán született és az 1480-as évek legvégén halt meg. Jogtudós és történetíró. A magyarok történetéről szóló műve 1488-ban már nyomtatásban is megjelent.

SZEGED ÉS A SZERÉMSÉG BORA

(Részletek)

A szerémi szőlőhegyeket a hagyomány szerint Probus császár telepítette, tehát a termelés még a római időkben elkezdődik. Rapaics Raymund szerint a furmint és kadarka a középkori Magyarországon először a Fruška gorán jelenik meg. Innen terjed el mindkettő szerte az országban. Ez a szőlőkultúra a magyar középkorban szorosan összefügg a mai Pétervárad helyén állott bélakúti cisztercita apátság (abbatia Beatae Mariae Virginis Belefontis) gazdasági tevékenységével. Amikor a rendre annyira jellemző grangia-rendszer, azaz a földnek laikus szerzetesestevérekkel való megművelése bomladoxni kezdett, az apátság kiváltságokban részesítette azokat, akik az itteni szőlőtermelés munkáját vállalták. Először nyilván csak bérleményről volt szó, később azonban e szőlőterületek örök tulajdonba is kerülhettek. „Hazánkban – írja Kalász Elek – a bélakúti monostornak volt a legnagyobb borkereskedelme. A híres szerémségi bort, amit a Fruška gora lankáin a maguk ültette és idegenek által saját területükön ültetett szőlőkben szüreteltek, főleg szegedi borkereskedőknek adták el. A Szerémség borát az egész középkoron át a borok királyaként emlegették, mint ma a tokajit. Nem csoda, ha a szegedi kereskedők maguk is szereztek szőlőket a péterváradi és kamanci szőlőhegyeken, és az apátságtól boraik részére a dunai réven megszerezték a révmentességet. Ez az apátság közvetve is előmozdította a Szerémség szőlőtermelését azáltal, hogy a saját szőlősgazdáinak adott kiváltságokkal példát adott az idegen, szegedi és budai szőlősgazdáknak a termelést annyira előmozdító kiváltságok megszerzésére.”

Szegedieknek Péterváradon, Kamancon (Kamenica), Karomban (Karlóca), Szalánkeménben, Szerlőkön biztosan voltak szőlőföldjeik. Az 1522. évi tizedlajstrom 77 olyan szegedi adózót örökít meg, akinek a Szerémségben szőleje volt. E szőlősgazdák leginkább Felsővároson (Prédikátor u. 1., Szent György u. 20., Szent Miklós u. 3., Szentlélek u. 2.) és a Palánkban (Vár 4., Kislatrán 2., Árokhát 3., Szent Dömötör u. 15., Nagy u. 13., a többi 14 bizonytalan), vagyis a jómódú, iparos és kereskedő, hajózással foglalkozó városrészekben laktak. Itt is hangsúlyozzuk, hogy egyik felsővárosi templomnak védőszentje, Miklós, éppen a vizenjárók és kalmárok, így a borkereskedők középkori patrónusa volt . . .

A hagyomány erejére jellemző, hogy a homoki szőlőtelepítés első szegedi szakaszában, ismereteink szerint már a múlt század elején egyik legkedveltebb borszőlőfajta a magyarka volt, amelyet azonban népünk eredeti szlankamenka néven, sőt együttesen szlankamenkamagyarka, rövidebben pedig szlanka alakban is emleget. Ez világosan utal a fajta szerémségi, pontosabban szalánkeméni eredetére. Reizner szerint Szeged népe a szőlővesszőket közvetlenül hozta a Szerémségből.

Népünk egy másik régi szerémi eredetű szőlőfajtát is emleget, bár ez nem terjedt el annyira, mint a magyarka. Ez a bakar.

Az a gyanúnk, hogy a kövidinka néven emlegetett és a szegedi homokon közkedvelt szőlőfajtának hazája szintén a Szerémség. A szó így értelmezendő: kövi dinka, azaz Kövi helységben, hajdani néven Kőszentmártonban honos szőlő.

(BÁLINT Sándor)

Bálint Sándor (1904–1980) egyike a legnagyobb magyar folkloristáknak, a szegedi népélet és a vallási néphagyomány kutatója.

AZ SZERÉMNEK BORA . . .

Legrégibb bordalunk 16. századi szövegtörredékét a magyar történelem- és irodalomtudomány már több közlésből ismeri, de más korabeli emlékek feldolgozásához képest ezzel különösebben nem foglalkozott. Mivel időközben mind a legrégebb hiteles említésre és szövegtörredékre, mind pedig népköltészeti maradványaira sikerült rátalálnom, az örvendetes eredményeket érdemes összefoglalni, még ha ezek nem is tekinthetők véglegeseknek.

Egy 1555-ből való levéltári irat őrizte meg e régi dal (vetus illa cantilena) kezdő sorát: „hozd el ghazda hozd el az szeremnek borat . . .” Egyéb közzétett források alapján azonban két teljes sorát ismerjük (mai helyesírással):

Hozd el, gazda, hozd el
Az Szerémnek borát!
Ha nincsen is pénzem,
Vagyon emberségem . . .

Műfaji hovatarozását illetően igazán könnyű a dolgunk: bordalról van szó; ez nemcsak a szövegből derül ki, hanem az 1555-ös adat latin megjegyzéséből is: „vetus illa cantilena” (ama régi dal). A gyöngyösi latin–magyar szójegyzék szerint a cantilena: Enekmondás: Zerzes jelentésben szerepel. Finály Henrik múlt századi latin–magyar szótára természetesen ennél több jelentésárnyalatot tüntet fel, de az általános jelentést zengés, dal, nóta értelemben adja meg. A szótárban található szómagyarázat számunkra nagyon jellemző és érdekes: ismert dallamra énekelt népdalt, gúnydalt, katonadalt jelent elsősorban, sőt a műfaj könnyedségét jelzi másodlagos, lekicsinylő értelme: haszontalan éneklést, vén, kopott nótát értettek rajta.

(KATONA Imre)

Katona Imre (1921–2001) néprajztudós, a népmese és a népdal kutatója.

SZABADKÁRÓL ÉS NEVÉRŐL

Nem sok olyan város van a világon, amelyiknek hivatalos nevekben olyan választéka lenne, mint Szabadkának: összesen négy. Magyar László levéltáros egy tanulmányában a változatok egész sorát közli, ezek négy névből keletkeztek.

A Zabotka név, a mai Szabadka őséneke a neve, egy 1391-ben kelt okiratban merül fel először. Ebből a névből azután kétszázötven év folyamán több – lényegében csak kissé változó variáns hajtott ki. A XVII. század utolsó negyedében, a törökök visszaszorításáért indított háborúk korában, egy merőben új névalak tűnik fel, a Sobathiz, mely egy későbbi okiratban, 1727-ben Suboticára tisztul, levetve magáról a német írkok ráhallásból származó elírásait.

A Szabadka és Subotica történelminek mondható névalakokat a mezőváros rangra emelt település 1743-ban teljesen új névre váltja fel, a Szent Máriára, amit Mária Teréziára, a három évvel korábban megválasztott királynőre való tekintettel „ragasztottak” a településre.

Nem múlt el azonban még fél évszázad sem (csupán harminchat év), és a körülmények ismét úgy alakultak, hogy 1779-től kezdve – inkább a hivatalnokoknak mint a lakosoknak, mert az továbbra is a megszokott neveket használta – újabb névalakkal kellett megbarátkozniuk. A Szent Mária nevet ugyanis megváltoztatták és mint újdonsült szabad királyi városát Maria Theresiopolisra változtatták. Ez a név sem maradt sokáig hivatalos elnevezése városunknak, mert 1835-től ismét a Szabadka nevet használták hivatalosan is.

A középkori Zabotka egyébként nem volt jelentős település. Egy volt a többi, körülötte levő kisebb falvak közül. Ha azt kezdjük vizsgálni, hogy ennek ellenére miként vál(hat)ott nagy és jelentős várossá, akkor, egyebek között, elsősorban földrajzi fekvésével kell foglalkozni.

Óriási, alig észrevehető mélyedésekkel tarkított síkság övezi, de bármely oldalról közelítjük is meg jelenlegi központját, minden oldalról mélyedésbe kell ereszkednünk. Röviden: Szabadka nem ideális helyen, hanem mély, mocsaras területen keletkezett, s ami a városrendező és tervező mérnököknek most gondokat, nehézségeket okoz, az egykor nagyon előnyösnek bizonyult.

A XV. század végén, az egyre szaporodó, déli irányból érkező török betörések idejében érkezett az ideje annak, hogy a környező tavak és vízjárta mélyedések partjain sorakozó települések lakosságának menedéket, erődöt építsenek. A leendő vár helyének a kiválasztása során nem véletlenül esett a választás Szabadkára, illetve arra a magaslatra, ahol a ferencesek kolostora és temploma áll. Itt, Zabotka tőszomszédságában jelölték ki a téglavár helyét, azon a helyen, ahol már volt egy valamivel, talán egy-két évtizeddel korábban kialakított, árkokkal és palánkkal körülvett menedékhely, földvár. Amikor a téglakerődöt megépítették, azzal Szabadka további sorsa el is dőlt, mert a körülötte levő falvak a törökvész idején mind elpusztultak. Szabadkán azonban állandóan pislákol az élet. Abban az időben Szabadka legközelebbi szomszédai nem voltak távol. Esténként körös-körül látni lehetett a fel-felparázsló pásztortüzeket, amelyeket a csordákat és nyájukat őrző gulyások meg juhászok gyújtottak. Tűz lobogott keleti irányban a Majsai úttal párhuzamosan húzódó kaszálók alján, délebbre Pálegyháza-Palics irányában, északon a Kelebiai-tó partján, a sebestyénegyházi-sebesicsi magaslatokon, de a borjúköz laposai fölé emelkedő homokvonulatokon is.

A várat a XV. század kilencvenes éveiben, négyszáz évvel ezelőtt nagy áldozatok árán fejezték be. Két évtized múltával végigviharzott a Dózsa-felkelés, amely után a korábbi pástor- és tábortüzeket más, nagyobb tüzek követték. Elérkezett 1526 augusztusa, szeptembere, amikor a mohácsi vereséget követően a török hadak nyomában fellángoltak a falvak, általános pusztulás következett.

Égett, pusztult az egész vidék, csupán a vár és a várban szorongók menekültek meg. Sorsukat azonban nem kerülhették el. 1542-ben a törökök bevették a várat, és ezzel Szabadka környékén is kezdetét vette a százötven éves török megszállás.

(SZEKERES László)

A BÁCSI VÁR

Ki nem hallott Kőműves Kelemenről és Déva váráról szóló híres legendáról, amelynek a magyar változatán kívül a Balkán területén is van megfelelője (zidanje Skadra)? Ki nem ismeri ennek a balladának az alap gondolatát, amely szerint a kőművesek által nappal emelt falak minden éjjel leomlottak? Mindaddig, amíg építői emberáldozatot nem hoztak, amíg a legfiatalabb kőműves fiatal feleségét be nem építették a várfalba.

Déva várának impozáns, romos falai ma is állnak. A bácskai, bánáti középkori váraink viszont – bár azokat senki sem átkozta meg – sorban elpusztultak, a legtöbbjükre még az a mondás is ráillik, hogy „kő kövön nem maradt”. Keve és Harám várának csak a helyét tudjuk megmutatni. Titel várából csupán néhány faragott kő maradt meg. Becse várának utolsó falait a Tisza mosta el. A Bezdán alatti Bortány romjaira az isterbácsi erdő telepedett rá. A szabadkai várat kolostorra alakították át.

Egyetlen középkori várunk, amelynek – ha romosan is, de teljes egészében látszik – a régi kinézésére következtetni lehet, a bácsi várrom.

Az egykori Mosztonga folyócska – régebbi néven Uz (1192-ben említik először, a nagy vízszabályozásokat megelőzően, Bácska nyugati felében, észak–déli irányban) – a Dunával párhuzamosan folyt. Vízével, mocsaraival és a környező termőterületekkel mindig nagy vonzerőt gyakorolt a különböző népcsoportokra. Így a mai vár helyén levő magaslat, amely a magasabb vízálláskor is mindig sziget maradt, már a korai neolitikumban, hét-ezer évvel ezelőtt lakott volt. Az itt keletkezett településnek a nyomait az 1958–1960 között végzett ásatások hozták felszínre. Ezek az ásatások azt is kimutatták, hogy a későbbi korszakokban, a bronz- és vaskorban is megtelepedett ezen a magaslaton az ember. Valószínű, hogy a népvándorlás befejező szakaszában, a VIII–IX. században, az itt keletkezett földvár építői a szlávok voltak, de a település és az erőd igazi jelentőséget a honfoglaló magyarok megtelepedése után kapott, amikor két évszázadon át a közeli Duna jobb partja már bizánci felségterület volt.

Minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Bács I. (Szent) István (uralkodott 995–1038) korától kezdve már megyeszékhely volt, és itt püspökség is létezett. Más szóval, a Vajdaság mai területén Bács a legrégebb és legtekintélyesebb településnek számított a középkorban. Jelentőségét nem vesztette el azután sem, hogy I. (Szent) László király (1077–1095) elfoglalta Szerémséget, mert az a fontos kereskedő-út vonal, amely Balkán déli területeit a közép-európai régióval összekötötte, Bácsban haladt keresztül. Annak csak következménye volt, hogy a városban országos híru gabonavásárokat tartottak.

Nagyon tanulságosak annak az Idrizi nevű arab kereskedőnek a sorai, aki saját tapasztalatai alapján jegyezte le az alábbiakat: „Aranyántól Bács, a Duna mentén hatvan mérföldnyire van déli irányban. Bács ismert város, és a régi nagy városok sorában említik. Vannak benne piacok és vásárok, iparosok és görög tudósok. Vannak megművelt földjeik és népes vidékeik. Az árak benne mindig alacsonyak a náluk levő gabona sokasága miatt. Keve és Bács híres, virágzó városok nagy be- és kivitellel. Ezek Magyarország fontos városai, az összesek közül a legjobban vannak ellátva épületekkel.”

Ebből a XIII. századi jelentésből is látszik, hogy Bácsban gazdag közösség élt. Egy 1211-ből származó összeírás szerint a várispán alá tartozott két, nagyon fontos rév, a becei és a futaki, azonkívül még Halász, Kér, Keszi, Lugas, Ond, Petend, Sárvár, Újfalu,

Várfalva és Várnagy települések is. 1234-ben kórház is működött, amelyet a ciszterciták gondoztak. 1316-ból maradt fenn az adat, hogy a városban ferences kolostor van, amely (ha nagyon szegényesen is) a mai napig megmaradt.

Az első szilárd anyagból épített várról 1192-ben esik említés. A ma látható várat – Henszlmann Imre művészettörténész szerint, aki a múlt század hetvenes éveiben végzett ásatásokat – 1338 és 1342 között építették, abban az időszakban, amikor a bács-kalocsai érsekség széke üresen állt, illetve, amikor annak összes birtokait Róbert Károly király kezelte, és ezek jövedelmét várépítésre használta fel. Alaprajza durva ötszög alakú, négy saroktoronnyal és egy, a falakon belül lakótoronnyal. Kapubejárata előtt előretolt erősség uralta a teret. A falak vastagsága két méter, magassága eredetileg tíz méter volt.

A török hódoltság alatt a várban török helyőrség tartózkodott, és kiűzetésük után teljes épségben került az osztrák császári csapatok kezébe. Sorsa a Rákóczi-féle felkelés idején pecsételődött meg, amikor a kurucok 1705-ben elfoglalták, és mivel megtartani nem bírták, felperzselték. Azóta csak pusztul, romlik, a környékbeliek az elmúlt majd háromszáz év folyamán építőanyagként bontották. Elhagyottan, siralmasan is még mindig őrzi a letűnt idők szellemét.

(SZEKERES László)

VÁRADI PÉTER KÉT LEVELE BÁCSTRÓL BÁCSTRÓL

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOSHOZ 1495. JÚLIUS 23-ÁN

(Részlet)

Igencsak irigyelem azonban atyaságodat, amiért Nagyváradon a Szent László-fürdőben fürdök – ahol gyermekkoromban én is gyakran lubickoltam –, míg én itt, a Mosztongánál tengődöm, amelyikből a tűző nap heve meg a nagy szárazság teljesen elpárologtatta a vizet, s ahol már a békák is rég megszűntek kuruttyolni, mert eltűnván a víz, szárazon maradtak valamennyien. Ha állandó náthám csak annyi nyugalmat vagy legalább enyhületet adna, hogy meglátogathatnám atyaságodat, bizonyosan el nem mulasztanálak fölkeresni. De tudom, hogy atyaságod sem tartózkodik ott huzamosabb ideig, mert állandóan lekötik a királyi meg az ország ügyei. Máskülönben, ha rozzant egészségi állapotom engedné, egyetlen utazás fáradalmaival tennék eleget mind atyaságod iránti, mind szent királyom, mind kettőnk pártfogója iránti köteletségemnek.

Nincs más hátra, mint hogy buzgó szívvel kívánjak atyaságodnak szerencsés életet, egészséget és sikereket, kinek is jóindulatába ajánlom magamat, apátságomat, valamint érseki egyházamat.

(BORONKAI Iván fordítása)

(Részlet)

Ami tisztelendő atyaságod dicséretét illeti amiatt, hogy bevezettettem Bácsba a Dunát – tudom, még jobban elhalmozna dicséretével, ha látná is azt. Mert megszabadultunk minden régi szennytől és százados piszoktól, a legtisztább Duna-vizet élvezhetjük, mely bővelkedik a friss halban, s ha most élne a hamvas Narcissus, és megpillantaná magát benne, bizonytalantól a gyönyörűség! Ha Xerxész nagy tette volt a Helleszpontusz megbéklyózása, ha a pun Hannibál, aki elé a természet a hófödte Alpokat tornyozta, ecettel rombolta le a hegyeket – nem kellene-e akkor a kanyargó Dunának is engedelmesen meghunyászkodnia bölcs varázsszavunkra? Mert rászorítottuk, hogy szolgáljon és minden régi szennytől megszabadítson, és más legyen a bácsi vár, mint amilyennek atyaságod látta, s nemtetszését fejezte ki. Bizony, nehéz munkát végeztünk a mindenható Isten dicsőségére; a király öfelsége meg a többi urak, akik megtekintették, hihetetlennek és nevetségesnek találták – de buzgalmunk mégsem fog lelohadni. Ha a természet nem akadályozza meg, akkor a Mosztonga a Dunával s a Duna a Mosztongával fog társalkodni; ha viszont rebellekedik: amennyiben szükséges lesz, s Isten még él, mi is azt a gyógyszert vesszük elő, amit vett az, ki béklyóba verte a Földrázót.

(BORONKAI Iván fordítása)

Gazdag, bőven termő vidék központja volt a XV. században Bács vára. Már nem sarlóval folyt az aratás, hanem kasza suhogott, és úgy gyűlt a termés kalangyába. Érthető tehát, hogy miért éppen Bácsot választotta Váradi Péter érsek állandó lakhelyéül életének utolsó tíz évében. A Mosztonga mellett épült várból kormányozta a vidéket, és gondos és önző ura volt a vidék anyagi és szellemi javainak. Fényes neve ő Bácska középkor végi reneszánsz életének, amikor sorsa és nehéz természete szögezte Bácsba a különben világiasan pompázó, könyveket gyűjtő, szívesen olvasó és író, irodalmat szerető főpapot. Váradi Péter 1450 táján született Nagyváradon, Bolognában tanult, Budán pedig Mátyás király legszűkebb környezetéhez tartozott, amíg 1484-ben a király Árva várába nem záratta. Fogságából csak Mátyás halála után szabadult. Ezután alig mozdult ki Bács várából, ahol 1501 júniusában halt meg.

Mind a két levél címzettje Váradi Péter baráti köréhez tartozott. Kálmáncsehi Domonkos főpapa, aki majd erdélyi püspök lesz, Báthori Miklós pedig váci püspök, aki Váradi Péter sorsában is osztozott: ő is kegyvesztett lett. Humanista műveltségük magyarázza a levél mitológiai utalását (Narcissus a tiszta víz tükrében látta meg arcát), a görög és római történelemre való hivatkozásokat (Xerxész a Helleszpontuszon hidakat építtetett, Hannibál pedig az Alpok szikláit először tűzzel forróította, majd ecettel locsolta, hogy málassza azokat, így távolítva el serege útjából az akadályokat.

ZENTA CÍMERT KAP 1506-BAN

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyar- és Cseh-országok királya stb. bőséges kegyelmünknel fogva ugyanezen Zyntha községnek (melyet ezentúl „város” névvel nevezendőnek rendelünk) és ez időbeni valamennyi polgárainak kerek pecsétet, melyben az ő védő-

szentjük Szt. Péternek két kulcsa kereszt alakban egymásra téve és felülről lefelé nyúlva, alul pedig annak mindegyik végénél egy-egy hal, mely közönségesen kechye néven neveztetik, fejikkel ellentétesen állítva, a kulcsok felett pedig ugyanazok között egy virágzó kalász, a körbe futó széleken pedig ezen felirat: „SIGILLUM CIVITATIS ZYNTHA” legyen bevésve.

(DOBOS János)

Dobos János (1935–1998) levéltáros, történelmi tárgyú tanulmányai, cikkei jelentősek.

PARASZTHADAK 1514-BEN

Hogy immár a Székely Gyergy Temesvár alatt lett volna, azon közben több keresztes támada. Lőrinc pap Szilágyságban, ki igen nagy dülást títeti szillel, és Váradot megígertetvín, nagy erős dülást benne teve. De vígre ő is gonoszúl jára, mert azon Szilágyban a János vajda népe megfogá, és Erdélyben vivék. Ott is az ő érdeme szerént János vajda megölette.

Ugyanezkoron támada más pap, Borbás nevű, ki mind az Szerémsígen általa jöve Szalonkeménig. Onnat megtérvín, Péterváradján az Dunát általkelé, kezdé az nemes népet igin vágatni és karóra vonatni.

Kinek ellene támadának az magyar urak. Az deszpotné népét Szerémből, az rácokat felvivik, az fejevári vicebánokat, Oláh Balást, Nagy Gergelyt, mind az alföldi hősökkel, és Péterváradján általkelének a Dunán, és kezdik az rácok mind egész Bácsmegyét, Bodrog vármegyét égetni, mert az szegénség, ki fíltiben, ki penig szabad akarat szerént mind keresztessé lött vala.

Ez Borbás papot szent Lőrincben szoríták, ki Bodrog vármegyében jeles kis város vala, mivelhogy viadal nélkül, meg nem vehették, hanem meggyujtják az rácok. Hol csak az Isten mondhat-mondhatná számát mennyi ezer lelket ölínek, kiket szénnel megégetínek. És az Borbás papot, keresztes hadnagyot az egyház tornyárúl fekteték alá, mikor immár még az ruhája is ígne, az ő érdeme szerént megölek.

Innen a hadbul az rácok nagy nyereséggel haza indulának Szerémségben, kiknek eleiben állva az szalánkeméni István vajda Péterváradjánál az ríven, kiknek egy foltját az vizen megveré ez István vajda, és szántalan dülott morhát elvön az rácoktul, lovat, ménest, barmot, kivel Szalonkeménben betakarodék, és ott minden morhát kótyavetyére hányatta.

Ugyan ezen rácokra támadának szalánkeméni váras népe, kik az rácok eleiben állának, hogy az több nyereségeket elvegyik tőlek, kiket az rácok inkább mind levágának.

Harmadik keresztes támada Pogán Benedek, ki Bács várába beszorítá Gergely érseket sok urakkal. Kikre ismét kihozták az rácokat. Kiket az rácok magyarokkal egyetemben mind levágának, Ders Félegyház közett, úgy annyira, hogy egy testről másakra hághattál vóna. Holott innen is az rácok nagy nyereséggel, bikességgel haza menének Szerémségben . . .

Ötödik keresztes hadnagy támada Nagy Antal, ki mind az egész Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldúlá, ígeté, valahol nemes háza vala, sok vitézlő népet ölete, karóra vonata nagy sok nemes embereket, sok dülás, fosztás után jöve Futakra, Terek Imreh lakóhelére, ki minden házát, lakóhelít elpusztítá. Onnat szálla alább Kamanc elleniben

Baksafalvára táborával, ki sok nemes embereket vonata karóra, egyéb kegyetlenségeket cselekedék.

Ez Nagy Antal vala sárközi nemes ember. Ennet támadott először. Ezt kejátá táborában: hogy senki úr Magyarorszában nincsen, hanem csak Lajos király, az ő fia Lajos és Székely Gyergy, azután ő Nagy Antal.

Ez Nagy Antal, hogy Kamonc elleniben lakoznék táborával a Dunán által Baksafalván, esmeg az rácokkal Nagy Gergely, kit Krupczy Gergelynek hínak vala, és Oláh Balás fejérvári vitézekkel és országos urak népével Nagy Antal ellen . . . támada . . .

Ez Nagy Antal nem tudom, hogy ha megijede, vagy az Úr Isten megilégdik az ő sok vírontásával, senki nem üzvin megfutamik, táborostul az Tisza felé kezdte sietni, és az Tisza mellett, és kis váraskában beszálla, kinek Perlek vala neve, ott táborát megszállítá.

Mikoron ezt az urak értették vóna, hogy Nagy Antal megfutamott, mindjárast az urak népe az rácokkal, az fejérvári hősekkel menden riven az Dunán körnikezének, Perleken az Nagy Antalt megírék, vele szemben szállának.

Még azon eseten hogy az tábor érkezik, mindjárast hitet kiáltának az szegén kereszteseknek, hogy minden ember király hitre és az országira, Nagy Antal mellől elállának, azokhoz mennének, és senkitől nem bántatnának. Kit az urak megtellessitenek, mert senkit nem bántának az szigínségben.

Még azon estve az Nagy Antal népinek jobb része mind elállá mellőle, az urak táborába elfutának, azaz verradatig Nagy Antal mellett az köznipben nem sok amada, és onnan nem sokkal azután egynehány szolgáló níppele, kik neki megesköttek volt, az egyház-cimiterionba szalada.

Más nap király fogságára megadá magát, kit Nándorfejrvárban vének. Onnit más esztendőben Budára vinnék László királnak, kit oztán László király négyvágata ugyan ott Budán . . .

Hatodik keresztes hadnagy vót Magyarorszában az Nagy Radoszav, ki mind Szalonkeménig alá jött vala. Onnan Titelre mene. Onnat Temesvár alá Székely Gyergyhez, kit ott azon Székely Gyergy önnen kezivel megöleti.

(Memoria rerum 1504–1566)

A Memoria rerum (A dolgok emlékezete), amelyből szemelvényünket vettük, a XVI. század magyar nyelvű történelmi irodalmának fontos alkotása. A szakirodalom Verancsics-évkönyvként is emlegeti. Verancsics Antal Sebenicóban-Sibenikben született 1506-ban. Padovai tanulmányai után Szapolyai János mellé szegődött, 1549-ben pedig a Habsburgok oldalára állt. A bécsi udvar megbízatásából két ízben is követként járt a Portán. Egyházi pályája is sikeres volt: 1569-ben esztergomi érsek lett. 1573-ban halt meg. Meg akarta írni Magyarország történetét, és ehhez fontos anyagot gyűjtött. Így maradt meg Szerémi György, Bornemisza Tamás, Zay Ferenc történelmi műve is. A Memoria rerum évkönyv, amely az 1504–1566 közötti évek eseményeit jegyzi. A szövegnek az 1514 és 1526 közötti évek eseményeivel foglalkozó részeiben tűnnek fel a délvidéki helynevek, ellenben 1526 után szinte semmi feljegyezni valót nem tudott e tájról Verancsics Antal íródeákja.

Az 1514-es események elmondása közben említett deszpotáné Brankovics János-Jovan Branković szerb deszpotá özvegye, Jaksics Ilona, míg Gergely érsek Frangepán Gergely 1503 és 1521 között volt bácsi érsek.

BÁCS VÁRÁBAN 1514-BEN

Mikor a földvárhoz közeledtek, a csattogó hóban egyre jobban csodálkozott Dózsa. Mi értelme van, hogy az egész táj telejárva, a hóban lópaták írták ismeretlen s félelmes híreiket. Mintha megindult volna a világ s mind Bács várának tartott volna. Nyugtalan lett, ismeretlen dolgok megzavarták az emberi szívet. Itt tíz lovas, ott harminc, kisebb csapatok keresztezték a szomszéd falvak iránt az útirányokat. Soha ilyet nem tapasztalt. Lakodalomra gyűlnek, hogy kivételtelen módon, minden falut irányba vettek s mind összekötözték Bács várával.

Nem szólt senkinek, de egyre gyötrőbb gondolatai vannak. Itt-ott, ha átvágja a lócsapásokat, elcsúszott emberi láb karcolásai a hóban. Ló közé vett rabok jelei. De mi van itt? Kivételtelenül minden Bács felé induló csapásban ott van egy-két s néha több gyalogember szenvedése. A kiindult lovasok közt soha sincs, a hazatérők mind nyomorult szegényeket cipelnek. Mezítlábak, vagy rongybocskorok, csak szegények lába szennye maradt el.

Ember meg nem értheti. Ki lakik Bács várott, micsoda hatalom, pogány, vérivó isten, aki most egyszerre kibocsátá zsoldosít, csatlósit és kegyetlen s irgalomtalan maga véres fogai közé hordatja össze a zsákmányt. Mi lehet ez, hogy ennyi emberre van éhsége valamely földfeletti uralkodó hatalomnak.

Nagy szeme szikrázott s mellében szagos lihegések. Roppant válla előrefeszült szeme után, mely mint sólyom a vad után, a távolságokat vadászta. A ló nem rohant eléggé, szinte túldobta magát a ló fején, hogy előre vaduljon, minél hamarább kellett megismernie a szörnyű vadászatot.

Ahogy a vár feltűnt, alacsonyan a befagyott nádasokon, csak éppen a tornyok és csúcsok integettek, komoran s feketén, a lovasok hajszája egyre sűrűbb, már úgy össze vannak kavarva, mintha rostából szórták volna szét a lópaták nyomát a hóban. Sűrűn, sűrűn, csak ahol járhatatlan s szakadék van, ott hiányzik a nyom, de mindenütt már egész testtel csúsznak a cipeltek. Mint a tele zsák, amit lóval vontatnak a csűr felé. Mint a nádkévék, miket szegény bocskorosok vontatnak a jégről, mint a vad dögök, ha a hajtók unják a saroglyán cipelni, s kötelet kötnek a lábára s úgy hordják be a medvét, vagy a farkast. De nem, ezeket megbecsülik, mert a bőrük érték, csak ember lehet, élő embernek teste vérezte fel a csátés buckákat.

De már itt megsokallották a kísérei is.

– Ítéletidő – morogta Bold.

Dózsának felvillant a szeme. Hisz itt csakugyan semmi más nem lehet, csak ítélettarás. Földesúr, pallosjog. Megbolondult az úr s mára ítéletet rendelt. Földesúri széket s erre egész birodalmából beszedette a delikvenseket. De ki szörnyű úr lehet itt, hogy ennyi falut s embert egy napra hordat be, hogy jussát gyakorolja rajtuk?

Egy úr ül a maga székén s ha farsangos kedvében úgy tetszik, minden bűn neki virít piros virággal. Fejek bazsarózsája illatozik, ha részeg kedvében azt akar látni. Az úrfiak játéka rohan itt lelkébe, de nagyban, tömegben, ordibáló szörnyetegben. Telegdy Imrus egy jobbágyát köttette fához, hogy rosszkedvében megdobálja dárdája vasával, itt talán az apja, vén Telegdy István bácsi főispán zabálja a vér kupáját, mert unja már a bor aranyát.

Megszédült, és fekete szemére sötét köd telepedett. Ordító fájással nyújtotta ki karjait, hogy magához ölelje a szegénységnek vármegyéjét a szenvedésnek ebben a boszorkányszombatjában. Nem tudta, mi lesz s mit tegyen, de vad lüktetéssel vert a szíve s agycsont-

ja belől: jöjjön ki s álljon meg szembe vele a nagyúr, aki e tort parancsolja. Álljon ki egy szál szablyára s ne legyen más vele, csak egy szál szablya s akkor meglássuk, merre szalad annak lova, ki bajra kiállt. Az övé a hosszú út fáradságában is meg fogja állani a munkát, de jaj annak, aki ennyi szegény ember fején táncol, mint Belzebub . . .

Hm. Mire kigondolja a vértusát, már hül le kedve: a vár kibukik a partos nádasból, s szemben ott a vár alatt bandériumok csapatai hancéroznak.

S erre megdermed szeme: ez valami több, nagyobb, félelmetesebb: itt nem egy főispán s nem egy várúr tombol. Itt talán az egész ország összerohant, hogy parasztvért igyék. Visszakapta lova száját, s a fekete ló rémulten tátotta el torkát, s harapta nyelvét: néha elfelejti a gazdája, ki ő, hogy lóval van dolga, nehéz egy Dózsát szolgálni, de most ez sok, s nehéz. Gyerekkorából dálnoki mesék jutottak eszébe, szörnyű vámpírokról, akik vért isznak, emberek vérért, de azok is csak éjszaka s éjfelen szoktak ordító szombatot csapni s itt ma szereda van és fényes nap, ha köddel bolygó s homályban égő is.

Ez még vadabb élet s világ, ez magyar föld, a kiismerhetetlen nádasok és puszták irtóztató hóvilága a télben, erdélyi fi soha ezt a tágasságot, a bűnnek ezt a látást felülhaladó sokaságát megbírni nem szokja. Magyar föld ez, ahol elérhetetlen a felhő s felhőn telepszik meg elérhetetlenül magasban aki úr, mágnás, comes, gróf és nádorispan, és atyaisten.

(MÓRICZ Zsigmond)

Móricz Zsigmondot (1879–1942) tartósan foglalkoztatta Dózsa György alakja és sorsa. 1901-ben, még diákként tervvázlatot készített róla, 1924-ben Kodály Zoltánnak operaszöveget készült írni, 1937-ben pedig regényt tervezett róla. A fennmaradt vázlatos részleteket lánya, Móricz Virág adta ki az Apám regénye (1953) című könyvének függelékében.

NAGY BENEDEK ÉLETE ÉS HALÁLA

A keresztesek egy másik hadvezére volt Szerémségben Nagy Benedek nagy sokasággal a kamenci révnél. Megtudták ezt a végeken a vitézek, akik Nándorfehérvár várában és Szabácsban laktak; felkészültek a háborúra. Gyorsan a keresztesekre támadtak. A szegényeket levették és zsákmányukat elvették. A keresztesek vezére futásnak eredt. Hogy ezt nemsokára Blaskó nándorfehérvári vicebán megtudta, utána ment faluról falura. Perlakon elfogta. Budára vitte a nevezett bán Nagy Benedeket, egy csanádi származású kereskedőt, harmadikul egy szerzetest és sok más foglyot. Benedeket természetesen négy részre hasították, másokat megnyúztak, másokat pedig megsütöttek, s így irtották ki őket . . .

(SZERÉMI György)

CANTIO PETRI BERIZLO

Mind ti népek bánkódjatok pispek veszedelmén,
mert tudjátok, mig Isten segélé az ü jó szerencsését,
nem uralkodék terek császár soha az ü fején.

Im látjátok, ellenségit sok helen meggyüzte,
tereknek sokaságát rólatok elízte,
mellettetek megholtát ingyen ü nem nézte.

Kitek tudja itthon ülvén az ü sok költségét
és koroskint mindenféle nagy gondviselését,
mert az tivé ü fejében ü megüszölését.

Hadakozó soha nem nyer egy viadalban es,
ha nem leszen igaz hitü még az nyereségben (is),
vagy tisztaság kivel nincsen akár mikoron is.

Az szót mondja szancsák vajda az ü fogságában:
Jaj hogy veszék, szégyent vallék én bátorságomban,
egy pap miatt nagy kárt vallék én vajdaságomba(n).

Én nem valék igaz hitü szegin horvátoknak,
sok rabolást én is töttem az ü velálokban,
azért fogván tart mast engemet egy haragos pap bán.

Lám nincsen mast, ki engemet megszabadítana,
menthet Isten, ha mikoron ezt megtudhatnája
és én reám ü szemit vajha fordetanája.

De ha engem ü ezúttal itt meg nem segilend
és innejten ez fogságból engem ki sem viend,
többé neki én nem hiszek, ha itt elfeledend.

Én, ki valék Szendürüben egy haragos nagy bán,
sokat dúltam mindenfelé az én lovam hátán,
azért fogván tart mast engemet egy haragos pap bán.

Szeretném azt, ha engemet magyarok nem látnának,
bátor inkább ez fogságban itten levágnának,
az angyalok mennyországbán ottan ragadnának.

Az sem csoda, ha én vagyok mas ill nagy fogságban,
mert lakozik nagysok isten az Magyarországbán,
kik segéllék az pap bánt az ü bánóságában.

Bátorsággal ük segillik és nagy nyereséggel,
tiszteességgel, vitézséggel, pinzzel és büséggel,
avagy peniglen terek vajdáknak az ünén fejekkel.

Ahol vinak ü huszári, ott vigan osztoznak,
ü szolgálai az morháért csak meg sem bántatnak,
gyakor helen vigan laknak, mind magyaról szólnak.

Tegetlen im az patyolatot mind kopjával mirék,
némel tereknek fa tetejéről azt orozva nizek,
nem merinek leszállani, mert ük azt restellék.

Kevés kár nekil nem lehetnek szegén keresztények,
de meghalának immár kétszer oly nagy sok tereknek,
siralmas mast Terekországban az ü énekek.

Kenyeregjünk uristennek mi mind fejenkint,
hogy ne hagyjon tereknek dulni koroskint,
bátoritson viadalhoz minket mind fejenkint.

Ez éneket ezerütszáz tizenüt esztendőben
Szabatkay Mihály szerzé egy nagy jó kedvében,
Egy Szent Gyergynek innepének nemes kezdetében.

(SZABATKAI Mihály)

Vezetékneve után ítélve Szabadkán született Szabatkai Mihály deák, s ilyen minőségben szolgálta Beriszló Péter veszprémi püspököt. Tudott latinul is. Nevét a versfők őrizték meg imígyen: MIKHAEL DE ZABATKE. Költeményét 1515. április 23-án írta versének utolsó szakasza szerint.

BÁTYA-BÁTYA . . .

Bátya-bátya ez az az út Bechkerekére
Uram uram ez az út Bechkerekére

Pominóczky Fülöp – Philippus Pomynoczky minorita szerzetes kéziratosa Manuáléjának belső borítóján fennmaradt kottás feljegyzés a becsei kolostorból. A gyulafehérvári könyvtár őrizte meg.

BELGRÁD ELESTE ELŐTT 1521-BEN

Ugyanezen időben, hogy szent Péter, szent Pál napja két nappal elmúlt vóna, megjuta az híre, hogy az terek császár megszállotta Sabácot. Más nap dílig megvívé. Mely várban vót 35 pór, kik a Sulyok Andrással ott veszínek . . .

Ezenben Szulejmán császár ugyan azon esztendőben Nándorfejérváratt alá szálla, szent Margit estin minden nagy erejével, mind földön, mind vizen.

Az ország, Bács megye, Szerémség megfutamék. Az rácságon is Szerémben oly nagy filelem esék, hogy egyik másikat érte nagy szorgossággal az Duna réven, csak hogy elszalathasson.

Mihály vajda Zemlínben szálla ötszáz naszádossal, hogy ők az császár ellen megtartának. Kiből az császár őket mind megfogatta, és mindnyájokat szablyára hányatta.

A két fő embert, kik ezek előtt valának, Mihály vajdát és Szkalith Márkot az elefántnak vetteti.

Az terek császár mellé jüvének az velencések, kik Nándorfejérvár falát letörik. Valának tizenhét gályával.

Balibég Szerémséget, Valkóságot mind elígeti, Zemlín, Szalonkemint, Káromot, Péterváradját, Kamoncot, számtalan sok városokat elrabla, elígeti Eszíkig, azon felül is . . .

János vajda Erdélyben nagy nípellel kiszöle. Erdélyből is kijüve, de nem mene az ellenség felé, hanem Bács megyében Vannára szálla, mert ellenségesek valának az nádorispánnal.

Balibég ismét felindula rablani, ki mind az Valkóságon, mind Korogy váráig fel, rabla.

Balibég ismeg felindula az vizen való erejével Péterváradjára az Dunán, ki mind Szentmártonig felmene, Károm előtt Péterváradját, Kamonc előtt Baksafalvát, Szentmártont elfoglalá, és sok ezer hordó bornak kivágatta az fenekét, mert szintén az sziretkoron vala.

Az terek a megszállás után hatvanhatod napra megvívé Nándorfejérvárát, mert az benne valók igin megfogyatkoztak vala. Az vár Szulejmán császár keziben esik, az benne való népet elbocsátatá . . .

(Memoria rerum)

EGY GYŐZELEM A TÖRÖK FELETT A SZERÉMSÉGBEN

Így lőtt a jó úrfinak halála, ki nagy sokszor hazájának, a szegény országnak és a kereszténységnek, amennyire ötle lehetett, vére hullásával és sok jámbor szolgája halálával szolgált vót. És nem sok idővel annak előtte mintegy másfél esztendővel, még midőn vajda (értsd: Szapolyai) szolgája vót, Szerömbe a zvoniki szandzsákot, Bodorossitot Margyalóz (Nagyolaszi) nevű falunál megverte vót. Ki ezernyőcszáz lovon való törökkel Ireg vára és Szentgergőly vára tartományát és az egész Fruska Gora hegye alját elrabolván és égetvén, megtért vót. Bánffy Jakab pedig kevésse többen hatszáz lónál, készült csatára az atyafiai szolgálival, Bánffy Sigmondéval és az verőceikkel, és egynéhány az ottan való végbeliekkel ment vót csak szerencsére Szerömbe. És éjjel a török nyomát találván, hogy a hegy alá ment rablani, ő ottan a nyomon megáll és ott másnap mind délig, még megtér, megvárja, és a nagy sík mezőn eleibe állott vót. És szömtől szömbe olyan hevesen vele megvívott vót, és Isten segítségével megverte vót, és mind az Száva-partig úzte vót. Ő maga Bodorossit sebesen többet fele népénél elvesztvén, alig szaladt vót el, Bánffy Jakab es pedig ő maga, mind lova igön sebösödött vót. A szegény körösztýén rabokat, akiket megszabadított vót, ki több vót ezörnél, mind a dulttal egyetömbe, barmokkal, lovakkal, juhokkal és egyéb marhájokkal, ki számtalan vót. Ő maga pedig a hóttakat, akik elvesztek vót, eltemetvén, nagy sok rabbal és jó lovakkal, sok jámbor sebös szolgájával Borohra (Borovo) ment vót, sebös szolgálait gyógyíttatni és magát es . . .

(ZAY Ferenc)

Zay Ferenc valószínűleg 1505-ben született Valkó megyei kismemesi családban. Apja Zay Péter, anyja Kamarás Borbála, aki írni-olvasni tudó asszony volt. A fiú II. Lajos udvarába került, ott volt a mohácsi csatában is. Mindvégig kitartott Ferdinánd király mellett, 1536-ban vette feleségül a híres Garai Lőrinc legkisebb lányát, Borbálát. 1547-ben kapta meg a Trencsén megyei Ugróc várát és birtokát, ahová családját menekítette. Fényes pályát futott be: többek között Dobó István tisztársa volt Egerben, majd Szolnok várának parancsnoka. 1553-ban Verancsics Antallal követségbe indult a Portára. 1570-ben halt meg. Könyvszerető ember, amit bizonyít, hogy javainak jegyzékében kilencvenegy könyvet találunk, köztük volt Galeotto nevezetes Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv című munkájának kézírata is, s ő kölcsönözte, hogy kiadhassák. Két művét ismerjük. Az egyik *Az Nandorfejérvár elveszésének oka vót és így esött* című emlékirata, amelyben Nándorfehérvár 1521-es elesének okait vette számba. A másik a János király árultatása című. Ebben Szapolyai János vétkeit veszi számba, többek között Bánffy Jakab megmérgeztetését is neki tulajdonítja. Szemelvényünk is Bánffy Jakab egy török felett aratott győzelmét mondja el.

Joggal állította Zay Ferenc önérzetesen magáról: „Az én jószágom és marhám nem őszöntül, sem atyántul, sem anyántul nem maradott, mert azt török bírja, hanem énszolgálatommal lettem.”

A BORIVÓ BÁN PÉTERVÁRADON

Borozgatott Dojcsin Péter
A váradi bán;
Száz aranyat költött ő el
Egy nap mulatván –
Ráadásul ment szögszín lova
S arany buzogány!

Korholta őt a föld ura,
Jó Mátyás király:
„Istenemre, Dojcsin Péter
Te váradi bán,
Hogy költöttél száz aranyat
Egy nap mulatván?
Hogyan ment rá szögszín lovad
S arany buzogány?”

Visszafelel Dojcsin Péter,
A váradi bán:
„Istenemre földünk ura,
Jó Mátyás király,
Ha te innád ezt a jó bort,
Melyet iszom én,

Ölelnéd a kocsmárosnét,
Kit ölelek én,
Beinnád a széles Pestet,
Egész Budavárt,
Ráadásul fél Szerémet,
S Péterváradát.”

(Szerb népdal. RADICS György fordítása)

Dóczy Péter (szerb névalakja a Dojcsin Péter) Mátyás király egyik délszláv vitéze, aki több éven át hadakozott a törökkel Nándorfehérvár alatt és Szendrőnél (Smederevónál), s kit Mátyás 1480-ban jajcai bánnak nevezett ki. A délszláv népi énekesek nem vitézségét, hanem borivó kedvét örökítették meg. A róla szóló éneket ma is ismerik, s pár évtizeddel ezelőtt Boszniában a mohamedán lakosság körében jegyezték le egy változatát. Magyar nyelvre először Kojázi Lajos fordította 1864-ben a Fővárosi Lapokban. Átköltötte Endrődi Sándor és fordította Radics György 1880-ban. De tolmácsolta Kiss Károly és Nagy László is.

IMREFFY MIHÁLY BÁCS ÉS PÉTERVÁRAD KATONÁINAK BORIGÉNYLÉSÉRŐL 1522-BEN

BÁCS VÁRA BORILLETÉKE

Nékem, Imreffy Mihálynak asztalomra a vendégek száma szerint legkevesebb	8 pint
A tisztartónak és előkelőbb szolgálóknak asztalára legkevesebb	8 pint
Az asztalomnál felszolgáló ifjaknak naponta	4 pint
A tisztartó asztalánál felszolgáló apródoknak	4 pint
A bácsi tisztartó hat lovászának naponta	6 pint
Szabóknak két szolgálójával naponta	2 pint
Két szakácsnak naponként	2 pint
Az én és a gondnok konyhájára	2 pint
A tisztartó szakácsának	1 pint
A kiosztónak naponta	1 pint
Az altisztartónak időközben	1/2 pint
A négy őrnek	4 pint
A sütőnek szolgálójával együtt	2 pint
A kertészeknek két szolgálójukkal együtt	3 pint
A bácsi szent-Pál-templomba	1 1/2 pint
Az ácsnak inásával együtt	2 pint
A majorosnak naponta	1 pint
A két béresnek naponta	2 pint
A sütőasszonynak, ki a gondnok és az én asztalomra a kenyeret süti	1 pint

Hat lovásznak	6 pint
Ő felsége egy kocsisának a fullajtárral együtt	1 1/2 pint
Három kocsisomnak fullajtárjaikkal együtt	4 1/2 pint
Lovászmesteremnek időközben	1/2 pint
A három igás kocsisnak	3 pint
A kulcsárnak szolgálásával együtt	2 pint
Bácsban naponta	73 1/2 pint

A PÉTERVÁRADI VÁR NAPI BORILLETÉKE

Nékem, Imreffy Mihálynak, asztalomra a vendégek száma szerint legkevesebb	8 pint
A tisztartó és szolgálóinak asztalára	5 pint
A négy barátfráter és a két Péterváradon tartózkodó papnak asztalára	6 pint
A huszárok asztalára	12 pint
A tisztartó asztalánál szolgáló apródoknak	2 pint
Az asztalomnál szolgáló ifjaknak	4 pint
A huszárok asztalát kiszolgáló ifjaknak	4 pint
Két szakácsomnak	2 pint
A kiosztónak	1 pint
Konyhámra	1 pint
A tisztartó és a huszárok szakácsának	2 pint
A két sütőnek naponta	2 pint
A négy béresnek	4 pint
A három állandóan itt-tartózkodó ácsnak	3 pint
A misékhez	1/2 pint
A hat cigánynak naponta	3 pint
A hat bogárnak	6 pint
A két kőfaragónak	2 pint
A kulcsárnak szolgálásával együtt	2 pint
A két kádárnak	2 pint
A tisztartó öt szolgálójának	5 pint
Kezy György a péterváradai gyalogság kapitánya szolgálójának és lovászaiknak	2 pint
A nevezett várban szolgáló két mordályosnak	2 pint
A bástyán szolgáló egy mordályosnak	1 pint
A szekeresnek	1 pint
A Péterváradon alapított szent-Szűz-templom harangozójának	1 pint
Az én, Imreffy Mihály lovászaiknak	6 pint
A három kocsisnak, a szolgálókkal együtt	4 1/2 pint
Lovászmesteremnek időközben	1/2 pint
A három igás kocsisnak	3 pint
A tisztartó igásának	1/2 pint

A tizenhat örnek	16 pint
A várbeli öröknek időközben	1 pint
Ő felsége a király kocsisának a szolgálával együtt	1 1/2 pint
Péterváradon naponként	107 1/2 pint

(SILLING István közlése)

Imreffy Mihály 1522-ben Bács és Pétervárad várának parancsnoka. Kalocsai várnagyként a budai apácák Bács megyei birtokait raboltatta. Volt Bács megye főispánja is. Részt vett a mohácsi csatában, török fogságba esett, de gyorsan megszabadult. Ferdinánd Buda várának kapitányává nevezte ki. A borigények jegyzékét közléte Silling István átszámítása szerint Bácsban 73,5 pint, azaz 104 liter, Péterváradon pedig 107,5 pint, illetve 152 liter bor fogyott mindennap, ami egy évben több mint 90 000 liter bort tesz ki. A jegyzék a vár védelmét ellátókról is tudósít, és a foglalkozások tarka együttesét mutatja, miközben a várélet hétköznapijairól is tájékoztat.

Silling István (1950) folklorista, a zombori Tanítóképző Kar docense. Főleg a vallási néprajz jelenségeit kutatja. Több könyve jelent meg e tárgy köréből.

A TÖRÖKÖK PÉTERVÁRAD ALATT

Az 1522. évben, mindszentek ünnepén vonult be Tomori a bácsi érsekségbe, s Péterváradot mindjárt átvette Fekete Mihály kezéből, de azért ez mindig az ő szolgálatában volt.

Miután a tavaszon elérkezett Szent György vértanú ünnepe, megjelentek a törökök, főemberek, négyszáz lóval, nagy gazdag felszereléssel, csak úgy véletlenül, sétaképpen, mert kémjük rosszul jelentett. Ez ugyanis azt mondta nekik, hogy Szerémország elhagyva, kormány nélkül van. Amidőn ezt meghallotta Bánffy Jakab, Bodó Ferenc, Bárdi István, egy rác, név szerint Bosith Radics, megverték azt az egész török csapatot, s azt mondják, hogy egy sem menekült el, hanem mindnyájan foglyul estek. Ez az 1522. évben volt. Cseribasa ott volt, de csak annak a négy vitéznek a nevét emlegették. A törökök leveréséből zsákmányuk igen nagy volt. Keresztjáró hétfőn volt a csata. Midőn Bali basa ezt meghallotta, nagy fájdalomban volt, s ez a törökök császárának is tudomására jutott . . .

(SZERÉMI György)

A REMÉNYTELENSÉG HŐSE: TOMORI PÁL

(Részlet)

Szulejmán ugyanis még a Morava partjainál táborozott, mikor parancsára, június közepe táján, Balibég belgrádi basa, a Száván nagy hidat kezdett veretni. Június végső napjaiban Balibég már átkelhetett rajta, és Zimony közelében ütötte fel táborát, folytonosan

háborgattatva Tomori csapatai által. Néhány nappal utóbb megérkezett Ibrahim nagyvezér, akit a szultán negyvenezer emberrel és nagyszámú hajóval előre küldött. Ez akadálytalanul kelhetett át a folyamon. Ekként az ország nyitva állott az ellenség előtt. Haderő, amely útját állja, nem létezett. A végvárok sem tarthatták fel előnyomulását. Belgrád és Zimony eleste (1521) után, a Duna mentében fekvő várak megerősítése lett volna a legsürgősebb teendő. De ez irányban semmi sem történt. Néhány mérföldnyire Zimony fölött, *Szalankement*, a rómaiak Rittiumját, egészen elpusztulni engedé. Őrséget nem helyeztek belé; lakói mind elköltöztek.

Még jelentékenyebb pont fölött, ahol a Tisza a Dunába ömlik, állott őrt *Titel* vára. A hely ura, Vérthesy Miklós prépost, 1524 végén Kalocsára tette át székhelyét. Nagy László és Pálos Gergely várnagyok, kiket csekély őrséggel hátrahagyott, lelkiismeretes buzgósággal igyekeztek kötelességüket teljesíteni, és 1526. március havában nagyszámú török hadosztály ostroma ellen szerencsésen megvédelmezték a gondjaikra bízott erősségeket. De a megrémült lakosok elszéledtek és az őrség is, mivel mindenben szűkölködött, elhagyta álmomását. Most, Szulejmán közeledésének hírére, a király Ábrahámffy Miklóst és Székel Benedeket titeli bánokká nevezte ki; de pénzzel és fegyverekkel nem látta el őket, Tomori kitelhetőleg segítségükre volna. A pápai nuncius pedig Kőműves Lőrinc kapitánynak másfélezer forintot adott át, oly célból, hogy száz gyalogot fogadjon és Titelre vigyen. Ezen csapat, melyet a király díszes zászlóval és néhány mázsa lőszerrel látott el, június végén érkezett rendeltetési helyére. Azonban a legfontosabb hely Pétervárad vala, melyet, mint egykor Belgrádot, az ország kulcsának tartottak. A Fruska hegység kétszáz lábnyi magasságban meredeken emelkedő fokán, melyet a Duna tágas ívben környez, épült. Napjainkban is az alsó Duna vidékének hatalmas erődje, mely tízezer katonát képes befogadni. Tomori, mióta a főkapitányi tisztet elvállalá, ezen várra irányozta legfőbb figyelmét és gondoskodását. Ide helyezte főhadiszállását és mindent megtett, hogy jó karba helyezze a várat. Mindazáltal igyekezetei, mint láttuk, nem részesültek kellő támogatásban. És mikor július első napjaiban a várból kivonult, alig ezer emberből álló őrséget hagyhatott hátra. Parancsnokul a vitéz Alapy Györgyöt rendelte.

Tomori ide, Pétervárad alá gyűjtötte volt össze a sajkásokat, akik előbb Nándorfehérvár alatt őrködtek az ország határai fölött. Mintegy ezren voltak; részben a török hódítás által Szerbországból kiszorított rácok, részben az alsó Duna vidékének magyar lakói. Az érseknek sok gondot és fáradságot okozott az a feladat, hogy őket összetartsa és a szükségességekkel ellássa. Evégből az ő futarai és a sajkások küldöttei gyakran jártak Budavárban. És még június végén is, mikor leginkább volt rájuk szükség, három vajdájuk több napig a fővárosban vesztegelt, ahonnan Székesfehérvárra küldettek, hogy megfelelő értékben egyházi kincseket vegyenek át. Ezalatt a nélkülözésekkel küzdő sajkásokat csak Tomori rábeszélései és esdeklései tartották vissza a szétoszlástól. Ibrahim nagyvezér, a Dunán felfelé haladó hajói által kísérve, július 12-én érkezett Pétervárad alá. Szemben az ő táborával, a Duna bal partján, a mai Újvidék helyén, Tomori foglalt állást. Az egész ország, sőt mondhatni, a kereszténység szemei e helyre voltak irányozva. Általános volt az a meggyőződés, hogy Pétervárad eleste Magyarország elvesztét fogja maga után vonni.

Tomori bizalommal nézett a küzdelem kimenetele elé. A kémek tudósításai szerint, a nagyvezér fennhézájóan úgy nyilatkozott volna, hogy Pétervárad apró falat, mely reggelire sem elég neki. „Ha Felséged akarná – írja Tomori a királynak – az ebédet és vacsorát is

elköltené alatta.” És a király csakugyan tett egynémit. Tízezer aranyat vett kölcsön Szerencsés Imrétől, és az összeget Tomorinak küldötte meg, aki most hevenyében felfegyverkezett pórokkal seregének létszámát négyezerre emelhetette. Ibrahim három napig pihenést engedett hadainak. Július 15-én vezette azokat az első rohamra, de tetemes veszteséggel visszaveretett. Nem nagyobb szerencsével küzdött ugyanakkor a török hajóhad a magyar sajkásokkal, kiket a partról Tomori ágyúinak tüze támogatott. Ezek eltávolítása végett a következő éjszaka Ibrahim egy hadosztályt átküldött a túlpartra. Ekként másnap szárazon és vizen folyt a harc, mely döntő eredmény nélkül késő estig tartott. Az éj beálltával Tomori tanácsba gyűjté hadnagyait. Mindannyian belátták, hogy itt, magukra hagyatva, csak rövid ideig képesek ellenállani, és eredménytelen küzdelemben fognak elveszni: míg ellenben csatlakozva az ország haderejéhez, később a siker kilátásával mérkőzhetnek meg az ellenséggel, sőt talán még idején jöhetnek Pétervárad felmentésére. Abban állapodtak meg, hogy a Duna mentében felfelé vonulnak. Az érsek haladék nélkül megindult, és Bácsnál ütött táborn. Innen a boszniai püspököt a királyhoz küldé; értesíté, hogy Pétervárad még nyolc vagy tíz napig tarthatja magát, késznek nyilatkozott, hogy ha segítséget kap, visszatér, megütözik a nagyvezérrel, és felmenti a várat. A péterváradai őrség ezalatt nem csüggedett, és július 17-én a második rohamot is visszaverte. A nagyvezér ekkor meggyőződött arról, hogy a feladat nehezebb, mint eleve hitte, és a rendes ostrommunkálatok keresztülvételére kellett magát elszánnia. Felállította ágyúit, minden oldalról lövetni kezdé a várat. Több napon át szünet nélkül folyt a tüzelés. A várban a nagyobb épületek romba dőltek, a falak tetemesen megrongálódtak. Mindazáltal az őrség még két rohamot vert vissza, sőt egy kitörést is megkísérlett; mindig jelentékeny veszteségeket okozva az ellenségnek. De a nagyvezérnek sikerült aláaknázni a várfalakat. Július 28-án, abban a pillanatban, mikor két akna fellobbanása az őrség soraiban nagy zavart támasztott, Ibrahim általános rohamra vezeté seregét. A megfogyott magyar vitézek nem akadályozhatták meg többé az ellenség benyomulását; elszántan küzdve, hősi halállal múltak ki. Mintegy kilencvenen egyik toronyba zárkóztak, és folytatták az ellenállást; de rövid idő múlva letették a fegyvert, a nagyvezér szabad elvonulást biztosított nekik. Éppen ekkor érkezett a szultán Pétervárad alá. A nagyvezér, ötszáz magyarnak lándzsára tűzött fejével, diadalmenetben vonult eléje.

(FRAKNÓI Vilmos)

Fraknoi Vilmos (1843–1924) történetíró, a XV–XVI. század magyar történelmének bűvára, emlékeinek kiadója.

TOMORI PÁL LEVELE II. LAJOS KIRÁLYHOZ

(1526. július)

Legkegyelmesebb uram!

Aligha verhet tábornt szent felséged még a Dráva mentén is, ha nem sikerül a hajóhadat feltartóztatnunk itt, a vár alatt; ez pedig katonák híján lehetetlen. Nem tudok katonákat állítani, ahogy ígértem, még azok a parasztok is megszöktek mind, akik a Duna mellett voltak, amikor látták a haderő csekélységét és az urak távolmaradását. Futakon túl (a végeken)

már csak mi vagyunk, csupán a saját katonáinkkal; Futakon az esztergomi érsek (Szalkai László) és a pécsi püspök úr (Csulai Móré Fülöp) katonái táboroznak. Tizenkét tábori ágyút valamennyi tartozékával és lovakkal kihozattam a várból; itt állnak az úton, legalább száz gyalogos őrizete alatt, senki sincs azonban, aki csatlakozna. Máshonnan csak azt hallom: „Had wzzon az barath.” A többi gyalogos a vár védelmére is kevés. Megírtam ezt szent felségednek, már félek szent felségedet ennyi levéllel zaklatni, kérem, bocsásson meg ezért. Most, a császár (II. Szolimán) támadása idején, nem méltattak arra, hogy tájékoztassanak; mióta Zerethey úr eltávozott, nem kaptam levelet felségedtől arra vonatkozólag, hogy mit fogunk cselekedni. Talán még mindig azoknak hisz felséged, akik a fejüket tették rá, hogy a császár nem támad? Döntse el szent felséged, hogy így, asszonyomód akarja-e elveszteni az országot. Azt sem helyeslem, sem felséged, sem az ország védelme szempontjából, hogy felséged mindig hosszan tanácskozik, s előbb az összes peres ügyet el akarja intézni. A föld népe megindult, sírva és jajgatva menekül, nincs, aki megvédjé. Nem uralkodik itt már más, bocsásson meg a szóért, csak a császár, akit az Isten pusztítson el. Vagy ha felséged s tanácsosai a Rayazo völgyében várják be a császárt, akkor haladéktalanul értesítsen, hogy a szerencsétlen keresztényeket elhajtsam előle, ne hagyjuk itt őket ilyen értelmetlenül a pogányok. Alapos a gyanúm, hogy keserű hangú leveleim és szavaim okolhatók azért, hogy éheznek itt felséged katonái. Ha nem kapnak egyhamar utánpótlást, nem tudom, mi lesz. Bármit tett is eddig felséged, itt az ideje, hogy megfontolja, hol, hogyan s miképp akarja a császárt várni, s hogy ezt közölje velem. Mert tudnia kell szent felségednek, a hidat a császár nem azért verette, hogy vásárt tartson. Ha pedig az urak, vagyis a felséged mellett levő tanácsosok ezt nem akarják megvitatni, nekik kell látniok, mi történik majd velük, ha miattuk vész el az ország, kik az ország képviselőjében rendeltettek szent felséged mellé.

Szent György vértanú ünnepén (április 24-én) indult hadba Konstantinápolyból a császár felséged ellen; szinte minden héten írtam levelet felségednek, de felséged és az urak még a lovak lábát sem patkoltatták meg.

Könyörgők felségednek, Bakics Pál urat a kért kegyenyilvánítással bocsássa el; felségednek ebben a helyzetben örökölhető birtokot kell adományoznia egy ilyen fontos személynek, még ha nem érdemelné is meg. Mert nem kételkedem abban, hogy a rácok maguk egyedül is kezünkre juttatják a császárt, ha valamilyen előnyre van kilátásuk, annyira el vannak most nyomva a török uralom alatt.

Könyörgők azért is, hogy felséged küldjön pénzt ide a velem levő katonák számára. Könyörgők naszádosokért és parancsnokért, ezeket semmi esetre sem nélkülözheti felséged. Teremtsen elő valahonnan az Istenért felséged háromezer forintot, és küldjön naszádokat és sajkákat: egy hét alatt a meglevőkön felül ezer naszádot állíthatunk.

Méltóztassék felséged megkérni a nagyságos báró urat, a pápai követet (Antonio Giovanni da Burgiót), küldjön ismét zsoldot annak az ötszáz gyalogosnak, akik a péterváradai várban vannak, mert a fizetés határéideje Mária Magdolna napján (július 22-én) lejár, s ha két héttel korábban nem látják, hogy a pénz megérkezett, mindnyájan szétfutnak a várból, mivel elég nagy ígéretekkel sikerült csak őket a várban elhelyeznem.

(KAPITÁNNFY István fordítása)

Tomori Pál 1475 körül született, és a mohácsi csataterén halt meg 1526. augusztus 29-én a magyar sereg főparancsnokaként. A győztes szultán levágott fejét diadala jeleként körülhordatta táborában. Katona volt, több vár kapitánya, 1519-ben a budai váré. 1514-ben nagy szerepet játszott Dózsa György paraszthadainak legyőzésében. 1520-ban Ferenc-rendi kolostorba vonult, részben mert nem léptették elő, részben mert két menyasszonya is meghalt. A kolostorból pápai paranccsal kényszerítették a kalocsai érseki székebe és az ország főkapitányának a tisztségébe. Az elkövetkező hat évben az ország védelmének erősítésén dolgozott, hiába, mert a romlást megállítani nem tudta.

SZERÉMSÉG PUSZTULÁSA 1526-BAN

Ezután jött a törökök császára hatszázezer emberrel Magyarországra, amikor az 1526. évet írták. Szerémsziget még ép volt, Szalánkemén városban még laktak, Karom város még tele volt, Szalánkeméntől egészen Budáig az egyes városok is; a Duna folyó mellett mindkét part népes. De a magyar mágnások semmit sem törődtek ezzel, s kitették a veszedelemnek az annyira szépséges országot. Láttá ezt az ellenség, szabadon bejött a magyarok országába. Az isten házát már megadóztatták, és elszedték a keresztek, a kelyheket, a tömjénezőket és másokat. Az adószedők ezek voltak: Serédi Gáspár; nagyon szegény volt, de a templom kincséből nagyságos lett, és a másik, Benedek parókus, a budai adószedő; maga is szegény; amit csak összeszedett, mind feletette az egyháziakkal.

Már napról napra közeledett a törökök császára a szerémi tartományhoz; meghagyta és megparancsolta a törökök főembereinek, hogy tüzet ne vessenek, hanem csak hódoltassák meg a népet és a várakat. Csak várat foglaltatott el erőszakkal; azután már mindenki le volt igazva. Sok várból elmentek, és üresen hagyták. Csodálatos dolog volt és hallatlan, hogy szabadon a törökök kezébe adták a várakat. Így megszámláltuk a szerémi szigeten a várakat; elfoglaltak tizenhat várat, mint Zimonyt, Szalánkemént, Péterváradot, Csereget, Bánmonostort, Újlakot, Attyát, Szadát, Borohot, Valkóvárt, Erdődöt, Szentgergelyt, Szentdemetert, Rachiát, Kelpént, Baricsot, Bercazzót és másokat, úgyhogy a törökök császára nem bírta megtölteni a várakat török tisztekkel.

(SZERÉMI György. ERDÉLYI László fordítása)

Szerémi György, vagy ahogyan magát latin nyelven nevezte, Georgius Sirmiensis, 1490 körül született Kamoncon, a huszitizmus egykori szerémségi központjában, mely a XV. század második felében és a XVI. század elején a borkereskedelem jelentős központja volt. Jobbágy családból származott, majd Corvin János, Mátyás király természetes fia környezetébe került. Gyulán tanult, és ott volt pap, majd II. Lajos, 1526 után pedig Szapolyai János egyik alacsonyabb rangú udvari papja. Sokfelé megfordult, Nándorfehérvártól Lengyelországig. A mohácsi csatában nem vett részt, de látta a csatavesztés hírére menekülő királynét Budán, Szapolyai Jánost pedig a szultánnal való találkozásra kísérte el. Buda török kézre kerülése után fogott műve megírásához. 1548 után nincs adat életéről. Abban az évben iratkozott a bécsi egyetemre. Magyarország romlásáról című műve örzi nevét, melyet pártfogójának, Verancsics Antalnak az ösztönzésére írt latin nyelven.

MOHÁCS ELŐTT A PUSZTULÁS

Most hátravan még azokról a vidékekről szólni kissé részletesebben, amelyre ennek a háborúnak a teljes ereje rázúdult.

Buda alatt a Duna partja mellett haladván lefelé, némely kevésbé jeles falut nem számítva Paks, majd Tolna következik tizenhat magyar mérföldnyire Budától. Utána van Bata, Bata alatt Mohács a Duna partja mellett. Mohácstól jobbra fekszik Pécs városa már földközi-tengeri vidéken, s ez előtt a vesz előtt Magyarországon elég nevezetes volt, négy mérföldre vagy valamivel távolabb a Dunától és három mérföldnyire a Drávától. A Dráva irányában fekszik Siklós, a Dráván túl Valpó büszke várával. Mohácstól a Drávaig négy mérföld vagy alig több a távolság. Azon hely fölött, ahol a Dráva a Dunába ömlik, a túlsó parton van Eszék, és ugyanott egy nagy város romjai abból az időből, amikor még a rómaiaké volt Pannónia. A római település a Dráva-torkolatától csak két mérföldnyire van. Eszék mellett a Dráva szűk mederbe kényszerül, s ezért alkalmas hely a hídverésre. Ezt fel is használták a mieink: mikor Belgrád elveszett, hidat emeltek itt, hogy a hadsereg átvonulhasson rajta. Eszék után következik Erdőd, a titeli prépostság vára, ez a hely mindenünnen erdőtől van körülfogva, és a természet kedvezéséből csekély fáradsággal igen jól megerősíthető. Utána következik Baros, Valkó, Zatha, sőt itt van Bács is, melyet említettünk, Magyarország második főpapi városa. Mint a többi vidék, ez is mezei lapályon terül el, amely a Duna-Tisza között fekszik, füves, sik terület, s ezért barmok nevelésére elsősorban alkalmas. Zathánál ugyanazon a parton van Újlak, igen szép várral ékeskedő város, itt tárul elénk az az áldott, termékeny vidék, a Szerémség. Nemcsak borait dicsérik egész északon, de minden megterem itt, amivel csak él az ember! Sok császárnak, sőt, ahogy a római annalesek írják, egy pápának is szülőföldje és táplálója. Valamikor ugyanilyen nevű városáról is nevezetes volt, melynek állítólag még megvannak a romjai. Csodálatosan szép ez a vidék, csodás földjének termékenysége, hihetetlen az éghajlat enyhisége. Ez már csak azért is így van, mivel ez a vidék az Adriai-tengertől csupán három-, de legföljebb négy-napi járásra van. Újlakról vissza Sirmium felé haladva elsőnek Bácsmonostor tűnik elénk, a szerémi püspökség székhelye, majd mielőtt Péterváradra érnél, ott van Kamanc híres városa. Mögötte fekszik Pétervárad fellegvárával együtt a kalocsai egyházmegye fennhatósága alatt. Ezt a helyet Belgrád elvesztése óta Belgrádunknak tartjuk. Azután következik Zalánkemén és még több, nem különösebben nevezetes város, melyeket a fent említett belgrádi csatavesztés alkalmával a török földig lerombolt. Aztán abban a szögletben, ahol a Száva a Dunába ömlik, van Zemplén városa: e vár és Belgrád között fekszik a Száva-torkolat. A betorkolló folyó másik szögletében van az a Belgrád, amely annyi nevezetes, törökkel vívott csatáról lett híres. Ennek az ostromától, mikor már-már elesett, verte vissza hajdan Murádot, a törökök császáriját hírünk-nevünk legnagyobb dicsőségére Hunyadi János, Mátyás király atyja, Magyarország kormányzója, Kapisztrán János baráttal egyetemben. Ezt a várat mi Nándorfejérvárnak hívjuk, sőt egyesek Görögfejérvárnak; az ókorban Taurinumnak nevezték. Azon az oldalon, amerről Magyarország felé néz, meredek sziklára épült. Alatta van ugyanezen a néven a város. Egyik oldalán a Dunába ömlő Szávára tekint, a másikkól az elfolyó Dunára.

(BRODARICS István. KARDOS Tibor fordítása)

Brodarics István is szerémségi–szlavóniai születésű írástudó, Petrarca szonettjeinek olvasója és Erasmus levelezőtársa volt. Bizonytalan mind születésének, mind halálának dátuma. 1470-ben vagy 1471-ben született egy Jerosin nevű faluban szegény sorsú családban, és vagy 1539. november 8-án vagy pedig november 17-én halt meg püspöksége székhelyén, Vácott. Előbb szerémi püspök volt, 1526-ban II. Lajos király kancellárjaként vett részt a mohácsi csatában. Ötven levele maradt fenn és egy emlékirata, Igaz leírása a mohácsi vészről, amelyet 1527 tavaszán írt, hogy a tragikus véget ért király nagybátyját, I. Zsigmond lengyel királyt tájékoztassa, mi történt az 1526. augusztus 29-ét megelőző időben és a csata napján.

Tudta, hogy a pusztulásba rohan az ország. 1526. július 27-én VII. Kelemen pápának írta: „Egyedül Isten vagy Isten akaratóból bekövetkező véletlen mentheti meg ezt az országot a pusztulástól. Semmi más utat a meneküléshez nem látok.” 1526. augusztus 6-án „retentő zürzavarról” írt ugyancsak a pápának. Tudta, nem lehet akkora sereget összegyűjteni pár hét alatt, hogy a „biztos vereség kilátása nélkül megütközhessenek az ellenséggel”.

JOVAN CÁR, A FEKETE EMBER TÜNDÖKLÉSE ÉS HALÁLA

Azután pedig Jovan cár nagyon küzdött a magyarok ellen. És igen gyakran jöttek Jovan cár követei János királyhoz; nagyon panaszkodtak a nemesek ellen; viszont a nemesek János királynál: Mikor Jovan cár Bács vármegyét megszállta, sok magyart titokban megölt. És székhelye Török Bálint szabadkai várában van.

Török Bálint felkészült a Fekete Ember ellen, akit a rácok félték és tiszteltek. Törökországból is sokan mentek hozzá, nagy prófétának mondták, nagy érdeműnek az Isten előtt, s hogy némely csodajeleket tesz. Török Bálint semmibe vette; felszerelte ellene lovasait, amennyit csak tudott; hatvanhét lovasa volt. De a begyakorolt vitézek nagyon harciasak voltak, akik Bánffy Jakabtól maradtak neki. És várából, Szigetvárról hirtelen Baranyába menetelt; elkerülve Pécsét, átevezett a Duna folyón, a bátai réven, legkiválóbb vitézeivel.

Hogy megtudta a királyi felség azoktól, akik a királyi felség körül állottak, hogy Török Bálint Jovan cár ellen támad, a király tudatta a Fekete Emberrel követi által, hogy Bálint ellene tör; vigyázzon. És mindjárt elmentek Jovan cárhoz. Már előbb megmondták ezt neki szolgálái, majd a vajda követi is a Fekete Embernek. Felkészültek. És amikor Török Bálint meglátta a rác vitézeket, megremegett, mert szám szerint sokan voltak; viszont maga Jovan cár látta, hogy Török Bálint csapata nagyon kevés számú a rácok ellen. A rácok mindjárt támadásba mentek Bálint ellen, s ott Bálintot nagyon megverték, úgyhogy ő maga csak néhány vitézével lovagolt át a Dunán. És ez oly nagyon megrémítette Bálintot, hogy Bálint többé sohasem szállt szembe vele. De sokkal inkább azért bosszankodott Bálint, hogy ezek a petykók hatalmat vettek felette.

*

Jovan cár elől sokan bezárkóztak a fallal kerített Szilágyi házba, nagyok és kicsinyek, mert rettegték tőle. És nem volt senki, akinek lett volna puskája, sok golyója és lőpora, míg Jovan cár fel-alá sétált a tereken és az utcákon. Egy szegény embernek volt egy puskája, de nem volt golyója: – Ó, Istenem! ha volna egy golyóm, meg nem menekülne ez a

lator. – Akkor egy szegény ember vitt neki; mintha egy golyóbis darabja, mintha boglár lett volna. És mindjárt porral keverve a puskába tette; mivel jól bánt puskájával, eltalálta. És Jovan cár skarlátszínű, azaz szederjes ruhában volt. Amint a vajdák látták, hogy halálosan meg van sebesülve, Szegedről rögtön egy faluba, Tornyosra vitték. Az a falu tíz mérföldnyire van Szegedhez s három mérföldnyire volt Szabadkától. Hogy őt félholtan elvitték Tornyosra egy szállásra, s hogy meglátták őt az előkelő rácok, egyenként-kettenként ki-ki ellovagolt a maga dolgára; egyesek Törökországba mentek, mások a rác parasztok között szóródtak szét. És vele kevesen maradtak. – Bizony, amíg téged élve látunk, védőnknek ismerünk el.

A magyar házigazda, ahol Jovan cár feküdt, tanácsra rendezte össze eszét. Éjfélkor befogta lovait a szekérbe, s rögtön futott urához, Török Bálinthoz. És mindent elmondott urának, hogy miképpen lőtte meg a Fekete Embert puskából Szegeden egy félpogány. És hogy ezt meghallotta Török Bálint, azonnal háromszáz lovasával ellovagolt azon az éjszakán Tornyosra. Nagy három mérföldet tettek meg. És amikor Török Bálint megérkezett a házához, még azok a rácok is, akik még néhányan ott maradvával vele megszálltak, mindjárt elszaladtak, s urukat egyedül hagyták ágyban fekvő, még félig élve.

Török Bálint megtudta szállását, és mindjárt odarohant az ajtóhoz. Mivel szegény Jovan cár már látta halálát, megparancsolta katonáinak, hogy senkit se bocsássanak be. Már haldoklott, Török Bálint hitére ígérte, hogy ha bebocsátják őt, nem fogja megkötni a Fekete Embert. Bebocsátották, de még nagyon gyanakodott és félt a rácoktól Török Bálint, a ravaszságuktól, s belépett hozzá. Hogy Jovan cár ott feküdt az ágyban, háromszor kérdezte, vajon él-e még. Török Bálint kérdéseire semmi választ sem adott neki. Amint Török Bálint látta, hogy már halálra váltan fekszik hanyatt az ágyban, mindjárt levágta fejét; testét otthagya, és fejét magával vitte Szabadkára. Nem sokat időzött Tornyoson. A fejét a Fekete Ember egy zászlajával mindjárt elküldte János királyhoz Budára.

Mikor Pestre vitték, a pesti bíró bronztátra tette a Fekete Ember fejét s vele a fehér zászlót. A bíró ugyanabban az időben az öreg Szűcs András volt. Az 1527. évben és Szent Jakab apostol ünnepén, a hajnali mise és a nagymise közt volt ez. És a városok népének sokasága futott a dunai révéhez. A király alfelével ült az ablakban, hátranézett s minket hívatott, akik vele voltunk udvari emberek. És kérdezte: – Ugyan mi ez? – És mondtuk: – Valóban, mintha halottat hoznának.

Miután Cibak Imre úr megverte a Fekete Embert, s örült a király, mint meg van írva, én úgy véletlenül, mintha már megtörtént lenne, mondtam az udvari embereknek: – Én bizony hallottam, hogy a Fekete Embert is megölték. – Menj, uram, György atya, mondd meg a királynak. – Míg a király ebédelt, én a királyhoz futottam, és mondtam: – Király uram, én bizony hallottam, hogy a Fekete Embert megfosztották fejétől. – Pöstyéni Gergely azt felelte, hogy én ezt álomban láttam. A Fekete Ember háborújának befejezése az apostolok oszlása napján volt.

(SZERÉMI György. ERDÉLYI László fordítása)

MAGYARORSZÁGNAK A DUNA ÉS TISZA KÖZT ELTERÜLŐ RÉSZE

OLÁH MIKLÓS TOLLA NYOMÁN 1536-BAN

Továbbá Kalocsa érseki székhely, Szeremle, Bátmonostor, Bodrog, Apatin. Azután Bács a kalocsai érsek másik székhelyem mindenben, de kiváltképpen a halakban rendkívül bővelkedő vidéken. Szavahihető emberektől hallottam, hogy ezer darab rőfnyi csukát és pontyot egy aranyért kaphatni Bács környékén. A Tisza torkolatának közelében van Titel, melynek prépostsága hajdan négyezer aranyat jövedelmezett. Továbbá Kisdi (Zalánkeménnyel szemben a Duna partján) és Kabd (Kovilj, Újvidék és Titel közt), valamint egyéb várak részint a Duna mellett, részint attól nem messze . . .

A bácsi vidék szintén teljesen róna és számos város létezik itt, búza, hüvelyes vetemények stb. gyönyörűen díszlik. Lovai gyorsaság és kitartás tekintetében tűnnek ki. A lakosok szerémi bort isznak . . .

Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek, Rotterdami Erasmus köréhez tartozó humanista volt.

CSATA MARTONOSNÁL 1552-BEN

De az ellenség sem vér nélkül szerezte meg a győzelmet, sem itt (ti. Szegednél), sem Martonos nevű falunál, ahol négyszáz portyázó hajdú szembetalálkozott Kaszon basával, Becskerek parancsnokával, aki nyolcszáz válogatott lovassal igyekezett Ali basa segítségére. Egyik fél sem habozott: tüstént összecsaptak. A legderekből törökök ott pusztultak; Kaszon lovát is leszúrták, ő maga megsebesült; a veszteség hatására kénytelen volt visszamenekülni. A hajdúk két szekeret csupa ellenséges fejjel raktak meg, és összeszedvén a zsákmányt, visszaindultak. Egy Szegedhez közeli fűzesben húzódtak meg, nem tudván, hogy közben mi történt. De Nagy Balázs, a vezérük, értesülvén a dologról, azt tanácsolta, hogy keljenek át a Tiszán; azok viszont az üdvös tanácsot félelemre magyarázták és elutasították. Nemsokára ott termett az ellenség; elkeseredett küzdelemre került sor, és a mieink számához képest több ellenség esett el. Végül a mindhalálig harcolókat levágták; csak húszuknak – köztük Balázsnak – sikerült a Tiszán átúszva megmenekülniük. Az elesettek sokasága, az elpusztultak és fogságba hurcoltak változatos sorsa, a sok összecsapás és a szerencse forgandósága emlékezetessé tette ezt a nagy csapást . . .

(FORGÁCH Ferenc. BORZSÁK István fordítása)

Forgách Ferenc Budán született az 1530-as évek elején. 1550-ben Padovában tanult Oláh Miklós támogatásával. 1568-ban János Zsigmond híve, 1571-ben Erdély kancellárja. 1577-ben Padovában halt meg, hova gyógyulni utazott. 1566 végén kezdte írni a magyar történelem eseményeivel foglalkozó emlékiratát Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt címmel.

KASZON BASA HARCBA INDUL

(Részletek)

Mikor jó Budában hírt hallottak volna,
Hogy Szegedben ily nagy veszedelem vólna,
Kiből az császárnak nagy sok kára volna,
Budai beglerbék Ali basa vala.

Azon megbúsula, hamar elírata,
Béköknek, vajdáknak, az sok tisztartóknak,
Szondába az várba, és az Esztergamba,
Simontornyába, Pécsbe, Székös Fejérvárba.

Derék szép táborral nagy hamar indúla,
Az föld népében es ő mellé vött vala,
Még az rácokban es ott véle sok vala,
Az szegedi mezőre mikor jutott vala.

Kaszon basának es elíratott vala,
Becsét, Becskerekét akkort bírja vala,
Ki nyolcszáz lovaggal, széppel, készült vala,
De az viadalra ő el sem jut vala.

De lám Kaszon basa Becskerekben vala,
Ali basa levelét hogy látta vala,
Nyolcszáz jelös néppel nagy széppel indúla,
Hogy az viadalra Szegeddé eljuthatna.

Ez Martonoshoz ő mikor közel juta,
Az négyszáz hajdúval ott egybetalála:
Az hajdúk nagy szépen rendbe állnak vala,
Látá Kaszon basa, népit rendbe állatá.

Igen víg mind két fél, öszveszodulának,
Nagy erős viadalt mindkét fél tartának,
Hajdúk jó legínyök, nagy könnyen forgódnak,
Kik miatt terek mely nagy sokan hullának.

„No hozzá! no hozzá!” hajdúk mondják vala,
Reménsége Kaszonnak már ott nem vala,
Mert java népében sok elhullott vala,
Lovát ott megölék, sebben haza indúla.

Tön ő nagy siralmat vitézi halálán,
Igen bosszankodék nagy szégyenvallásán,
Nem lehetett rajta Szeged viadalján,
Hajdúk hálát adnak istennek nagy jóvoltán . . .

(TINÓDI LANTOS Sebestyén)

Tinódi Sebestyén deák, akit Lantos néven is neveznek, 1515-ben született Tinódon, és 1556-ban halt meg Sárovaron. Török Bálint énekmondója volt 1541-ig, amikor a török Török Bálintot fogságba hurcolta. Szegedi veszedelem című históriás énekét 1552-ben nagybőjt idején „félkedvében” írta. Ennek egyik epizódja a martonosi csata megéneklése.

EGER VÁRA ADÓZTAT

Mindezzel szemben megjegyezhető, hogy Eger adóztatási lehetőségei ekkortájt viszonylag kedvezően alakultak, hiszen – mint a bevezetésben magunk említettük – vele szemben déli irányban a hódoltság nyitott volt. Így az általa a hódoltság szélein gyakorolt adóztató tevékenység esetleg éppen speciális jelenségnek is minősülhetne. Csakhogy az egriek ezen túl, messze a hódoltság mélyei felé is kiterjesztették, vagy legalábbis kiterjeszteni igyekeztek hatáskörzetüket. Már 1549-ben panaszosok érkeztek a Portára a Szeged, Karlóca és Pétervárad környéki (!) helységekből, hogy védelmet kérjenek kalandozásaik ellen. Márpedig ezek a portyázók nemcsak fosztogatták a Bács megyei falvakat . . .

(SZAKÁLY Ferenc)

Szakály Ferenc (1942–1999) történész, a XVI. század történetének kutatója.

UTAZÁS A DUNÁN

(Részlet)

1553. július 28-án a kisköszegi vár, majd Vörösmart. Lejjebb, jobb kéz felől a Dráva szakad bele a Dunába. Ez alatt áll Erdőd, ahol éjszakára kikötöttünk, és a parton fogyasztottuk el vacsoránkat. A vár jelentéktelen, de a törökök sáncokkal megerősítették; tövében kicsi falu fekszik. Itt végződik Valkó vármegye. Éjszaka folytattuk utunkat, magunk mögött hagyva Borovót, Vukovárt és egyéb helységeket.

Július 29-én Szoztint és Atyát láttuk. Dél tájt érkezünk Ilokra, itt végződik Baranya vármegye.

Délután Korocsánt és Bánmonostort láttuk; valaha itt lakozott a somogyi (pontosan: szerémi) püspök. Szép fekvésű, de elpusztult, elnéptelenedett hely.

Ezután Cserevicset és Kamenicát pillantottuk meg. Este kilenc órakor elhajóztunk Pétervárad előtt, ahol a Dunán sok hajómalom látható. A vár falai teljesen fehérek, erősen látszik. Másik oldalon terül el a mezőváros.

Július 30-án érkezünk Szalánkeménbe; itt költöttük el a reggelinket. Falai romosak. A Duna túlsó oldalán Titel fekszik. Szép, tiszta helység, a Szalánkeménél a Dunába ömlő Tisza öntözi. Folytattuk utunkat, majd egy parti faluban háltunk meg.

Július 31-én érkezünk Belgrádba . . .

(Hans DERNSCHWAM. TARDY Lajos fordítása)

Hans Dernschwam, az „éles szemű, hideg szívű” krónikás, ahogyan útinaplójának magyar nyelvre fordítója, Tardy Lajos nevezi, 1494-ben született a csehországi Brűx városában. Az 1520-as években már a nagyhatalmú Fugger család szolgálatában áll, és azok üzleti érdekeit képviseli szerte Európában. Többek között ő volt egy időben vezetője Besztercebányán a bányavállalatnak is. 1553-ban kieszközölte, hogy csatlakozhassék ahhoz a követtséghez, amely Verancsics Antal és Zay Ferenc vezetésével a szultánhoz utazott. Velük tette meg a hosszú utat Sztambulig, de két év után nélkülük tért haza, azok ugyanis még ott maradtak. Valószínűleg 1568-ban halt meg. Élete utolsó éveiben Körmöcbányán a „fő arany váltó mester” volt.

UTAZÁS A DUNÁN 1591-BEN

(Részlet)

Okt. 17-én a Duna mindkét partján elterülő szép rétek mellett haladtunk el, egész utunk alatt igen sok hattyút, darut, vadludat és gólyát láttunk, néhányat le is lőttünk közülök; szóval az egész időt igen kellemesen töltöttük el. Este Pringwart (Bezdn?) nevű faluba érünk, és itt éjjeli nyugalomra tértünk.

18-án csak délelőtt tíz óraker folytathattuk utunkat, ennek oka az volt, hogy elindulásakor a kocsikat és lovakat szállító hajó zátonyra jutott, és csak nagy ügyel-bajjal volt kiszabadítható, ugyanis három kis hajónak kellett kihúznia. Az éjszakát az itteni kellemes folyószigeten töltöttük.

19-én már napfölkeltkor azon vidékre érkezünk, hol a Dráva folyó Erdöd várostól fél mérföldnyire a Dunába ömlik . . . Késő este a Duna jobb partján levő Sztotin faluba érkezünk, itt régi vármokok láthatók, éjjeli szállásunk az itteni fürdőkben volt.

20-án Mohovo falunál haladtunk el, itt romba dőlt várkastély és a faluban keresztény templom látható. Azután Újlakra vagy Ilokra értünk, e városka gyönyörű püspöki székhely volt. Csakhamar Bánostor falu mellett haladtunk el, itt szintén láthatók vármokok. Az erre következő Cserevics falunál szintén vár emelkedik. Az éjszakát Péterváradon töltöttük. Ez erősséget környös-körül sáncok övezik, a vár előtt meglehetősen csinos külsejű városka terül el. Itt sok élelmiszert vásároltunk.

21-én . . . a Dunától balra a szép Titel városát láttuk szép várával együtt. Ezután Zalánkemény vagy Szlankamen mellett haladtunk el. Magas sziklán álló vára romba dőlt. Az elpusztult vár közelében fallal körülvett városka terül el, itt azonban néhány romba dőlt régi tornyon kívül semmi említésre méltót nem láttam; a törökök ugyanis nem engedték meg, hogy ép állapotban fönntartassanak. Az Erdélyországon keresztül folyó Tisza ezen a helységnél ömlik a Dunába . . .

(Br. VRATISZLÁV. SZAMOTA István nyomán)

Vratizsláv báróról az útinaplóját közreadó Szamota István nem közöl életrajzi adatot. A napló szövegéből kitetszik, hogy Vratizsláv is a szultánhoz menesztett egyik követtség tagja volt, amely II. Rudolf magyar király és osztrák császár ajándékát vitte III. Murád török szultánnak. A körülményesebb és veszélyesebb szárazföldi út helyett ez a küldöttség is a Dunán tette meg az út egy részét.

MARTONOSI PANASZLEVÉL 1641-BŐL

Mindön tisztessöges szolgálatunkat ajánljuk Nagyságtoknak, kívánonk Nagyságtoknak Istentül mindön kívánsága szörint való jókat, mind az Nagyságodhez tartozókkal egyetemben nagy boldogul megadatni. etc.

Ez levelünknek rendiben köllték Nagyságtokat megtalálnonk, tudnia illik, most e(l)jőve esztendőre szokott ajándékot Királ urunk ő Felsége Kamarájára kűdünk az mi falubeli embörünktül Nagyságtoknak, mely szokott ajándékot esztendőriül esztendőre tartozonk Nagyságtoknak reprezentálni. Kűdünk Nagyságtoknak 20 szívolt pozsárt, 2 söregét, Ismég 120 nádas halat. Annak felette 30 kecsigét, igaz ötven vónna, hidgye Nagyságtok, hogy a többit is felkűdünk jövendé esztendőben, most nem találtuk, mert sem az vizek nincsennek olyanok, mint azelőtt; eleget töreköttünk mindönfelül, de semmiképpen nem tehattük szörít. Kérjük Nagyságtokat, mind kicsin(ytól) nagyig, azon minket ne háborgasson Nagyságtok, jövendő esztendőben felkűdük többivel együtt: 5 bokor csizmát és deáknak egy papucsot kapcástul.

Annak felette alázatossan könyörüg Nagyságtoknak, mind kicsin(ytól) Nagyig egész falujúl, hogy minket erre porta pinzre ne erőltessenek, mely pinz porta, nem tudgyuk vagyonn(-e) Nagyságtoknak akarattjából, mert mi olyan nagy ínsígben vagyunk az idegen nemzetsíg miatt, kit sohul nem hallott Nagyságtok. Ha Római szentegyház minket, és köresztínység nem tartotta vónna, régen elfutottunk vónna erről a helről. De ezön gondolván minthogy mindönfelül Kálvinista vallást tartnak, lelkünket örözvén sanyarúságot szenvedtünk. Mi is azon kérjük Nagyságtokat, kit eddig nem hallottuk, nem is attuk, ne erőltésétek Nagyságtok, mert avval fenyegettnek minket békek és Pasák, hogy fejenket mind egyig elszedik, most is három embörünk elfutott Tiszán átal, mert tiszta partján lakink, onnét is által Török uru(n)knak egy pusztá telekje vagyon, mi egy áttaljában elmegyünk, jobban, hogysen mind magunkat levágassanak, és gyermekünket rabbá csinálljanak, mert avval fenyegettek minket az idegen nemzetsíg. Ezeknek utánna Isten tartsa meg Nagyságtokat jó egészségben. Dátum Martonos die mai Anno 1641

MI, MARTONOSI BÍRÁK ÉS POLGÁROK, NAGYSÁGTOKNAK
ALÁZATOS SZOLGÁI.

(RAJSLI Ilona közlése)

SZABADKA A XVII. SZÁZADBAN

Szabadka palánka Bocskai herceg építkezése. Ez híres herceg volt és Horvátországban népdalban is éneklük a nevét; róla szól a Davoridsu Bocskai Marku dal. A 932. évben (1526) Szulejmán khán foglalta el. Az 1003. évben (1595) véletlenül az ellenség kezébe került, de Szinán pasa visszafoglalta. Jelenleg a szegedi szandzsák földjén vámfelügyelőségi hely. Parancsnoka és százötven vitéz várkatonája folyton a felső-magyarországiakkal harcol. Van janicsár szerdárja, helyettes bírása, számvevője, adószedője, eminje, építészeti ágája. Vára egy végtelen terjedelmű sík mezőség közepén fekszik. Nyugati részén egy kis tó van, melyben különféle ízletes halak vannak. Várában negyven katonaház és egy dzsámi van. Külső városa fejlődő tömésfal kerítésű palánka, melyben száznegyven nádas tetejű magyar ház van. Kertje és szőlője igen sok van. Innen elindulva hat óra alatt Martonos várába érkeztünk.

(Evlia CSELEBI. KARÁCSON Imre fordítása)

Evlia Cselebit a legnagyobb török utazónak tartják. 1611-ben született, és 1679-ben halt meg. Bejárta nemcsak a Közel-Kelet országait, hanem majdnem egész Európát is. Útitapasztalatait tíz kötetben írta meg. 1665-ben járta be Bácskát, és leírta többek között Zombor, Bács, Futak, Titel, Zenta, Szabadka, Martonos várát és városát is. Szövegünk Evlia Cselebi útleírásának egy rövidebb változata, amelyet 1908-ban Karácson Imre adott ki Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1664–1666. címmel.

A ZENTAI CSATA

A XVII. század utolsó éveiben vidékünkön súlyos ütközetek zajlottak le, amelyek egyetlen célja a török végleges kiűzése volt. E véres csaták közül több szempontból is a zentai volt a sorsdöntő, amelyre 1697. szeptember 11-én került sor, s amelyben a császári seregek Savoyai Jenő herceg vezetésével döntő csapást mértek II. Musztafa szultán hadaira. Olyannyira, hogy a török sereg Temesvár falai mögött keresett menedéket, s a zentai vereség után a temesvári basa a Maroson túlra csak addig terjeszthette ki uralmát, ameddig képes volt azt meg is védeni. Hiszen attól kezdve a Tiszán és a Maroson le egészen a Begáig, a császári seregek uralták a helyzetet. E döntő fordulatot a török elleni harcban a zentai csata hozta meg, s nem sokkal később, 1699-ben a karlócai békével nagyjából véget is ért a háborúskodás.

De térjünk csak ki egy pillanatra az előzményekre, illetve az 1697. év katonapolitikai eseményeire. 1697. június 17-én indult el Isztambulból II. Musztafa szultán, hogy hadaival visszafoglalja Magyarországot. A megiramodott török had nem csekély veszélyt jelentett I. Lipótnak, hiszen már augusztus 28-án elfoglalta Titelt, és megkezdte az átkelést a Tiszán, azzal a szándékkal, hogy betörjön a Duna–Tisza közébe. Eredeti célja Pétervárad bevétele volt, de ütközben erről lemondott, és Zentához vonult, hogy a Tiszán átkelve Erdély felé vegye útját. A török seregek előrenyomulását természetesen I. Lipót császár sem nézte tétlenül. 1697. július 5-én Savoyai Jenő herceget, a rátermett hadvezért nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokának, aki Küllődnél (Kolut) 1697. július 13-án át is vet-

te az ott táborozó, mintegy negyvenötezer főnyi „császári főereg” parancsnokságát. Még mielőtt II. Musztafa bevette volna Titelt, 1697. augusztus 26-án Savoyai Jenő herceg csapataihoz erősítésképpen Charles Vaudemont altábornagy Felső-Magyarországról érkező egységei is csatlakoztak. Szeptember 1-jén pedig újabb erősítést kapott a császári főereg: Erdélyből megérkeztek Jean-Louis Rabutin de Bussy tábornagy csapatai is, s a császári had 1697. szeptember 1-jén mintegy hatvanezer főre gyarapodott. Figyelemmel kísérve a török haderő megmozdulásait, Savoyai Jenő herceg taktikailag jónak látta, hogy Zentánál megütközzön a Tiszán (kelet felé) átkelő török sereggel.

A török csapatok ugyanis Zentától délre, francia mérnökök segítségével mintegy hatvan hajóból álló hajóhidat építettek, s mire Jenő herceg hada Zentához ért, a törökök már megkezdték az átkelést. A szultán Ozmán és Musztafa basa kíséretében már szeptember 11-én délben átkelt a hídon, őket pedig a janicsár csapatok követték. Már javában folyt a török csapatok átkelése, amikor Savoyai Jenő herceg csapatai odaértek. Dr. Reiszig Ede írja, hogy „miután a törökök már értesültek Eugén hadainak közeledtéről, a legnagyobb fejtelenség támadt a jobb parti török táborban. A katonák egymást rémítgetve, seregestül tódultak a hídra, hol életveszélyes tolongás támadt. Ehhez járult a török vezérek között keletkezett egyenetlenség, minek következtében a seregben teljesen felbomlott a rend és a fegyelem. Az önbizalmukat veszített hadakat a császáriak megjelenésének hírére a legnagyobb kétségbeesés szállotta meg, s az ellenállás helyett mindenki csak a menekülésre gondolt”. Jenő herceg, felmérve a helyzetet belátta, hogy ha nem támadja meg átkelés közben a török hadat, ritka jó alkalmat szalaszt el. Noha már délutánra járt az idő, a már hetvenezer emberre duzzadt hadsereg (ötvenkét zászlóalj gyalogság, száztizenkét század lovasság, hatvan ágyú), amelybe Deák Pál, Pálffy és Zichy István gróf huszárezredei, valamint az úgynevezett „szerb milícia” tagjai is bekapcsolódtak, „a török hadállást félkörbe karolták át, és a két szárny egészen a Tiszáig hatolt”. Ezúttal nem térnénk ki külön a csatarendre, sem a támadás irányításának apró részleteire. Savoyai Jenő hadműveletének lényege az volt, hogy csapataival ügyesen elvágta a töröknek a híd felé való visszavonulás lehetőségét. Dr. Reiszig Ede szavai szerint ez „borzasztó vérengzésre adott alkalmat, a víz szélén, a vízben, a sánczoknál, valamint a hídnál. A katonák annyira fel voltak ingerülve, hogy kegyelemről szó sem lehetett, noha egyes basák és főtisztek nagy pénzbeli ígéreteket is tettek. Ez okozta azt, hogy a zentai csatából igen kevés fogoly esett, s ezeket is később húzták elő a halottak közül és a híd hajóiból”. A csatában elesett és a Tiszába fulladt törökök száma megközelíti a harmincezret. Mint Jenő herceg későbbi jelentésében írta, „20 000 török maradt a sánczok között és 8000 a Tiszába veszett”. A csatában elesett a nagyvezér, tizenhárom beglerbég, négy basa és több más magas beosztású török. Az éjszaka vetett csak véget a leirhatatlan vérengzésnek. Jenő herceg I. Lipótnak a többi között ezt írta: „Maga a nap sem akart előbb lenyugodni, míg ragyogó szemével Felsőged fegyvereinek teljes diadalát végig nem nézhette.” A harc befejeztével este tíz óráig tartott a zsákmányolás. A szultán a vereség után, Thököly Imrével és két-háromezer szpáhival együtt előbb Temesvárra, majd Pancsován és Belgrádon át Konstantinápolyba menekült. Jenő herceg seregei nagy zsákmányra tettek szert. A sok harcászati eszköz (ágyú, gránát, bomba stb.) mellett a csatában elesett Elmasz Mehmed nagyvezérnél megtalálták a birodalmi pecsétet. A szultánnak és vezérkarának hátramaradtak pazarul berendezett sátrai „díszes szerelvényeikkel és 10 háremhölgygel”. A csata után a császári seregek egy ideig még üldözőbe vették a menekü-

ló török csapatokat. Jenő herceg a zentai győzelem után Temesvárt akarta bevenni, ám az időközben oda érkező erősítés miatt a hadvezér úgy mérte fel, hogy az ostrom sokáig elhúzódna, ezért lemondott róla. A zentai csata áldozatainak eltemetése után, 1697. szeptember 14-én ő Szegedre ment, míg a császári seregek Szabadka felé vonultak, és a Palicsi-tónál táboroztak le.

A zentai csata fényes győzelme nyitott utat a későbbi alkudozásoknak és egyezkedéseknek, melyeknek az 1699. január 26-án megkötött karlócai béke lett az eredménye. Annak értelmében Erdély és Bácska I. Lipót fennhatósága alá került, a török szultán pedig a Maros–Tisza közét uralta Temesvárral egyetemben.

(NÉMETH Ferenc)

Németh Ferenc (1956) művelődéstörténész, Bánát magyar népe múltjának szorgalmas és sokoldalú kutatója.

A HADVEZÉR GYŐZELMET JELENT

Úgy látszott, hogy az ellenség meg akarja támadni lovasságával a mondott balszárnyat a vízparton. De amint ezt elhatározta, én áttelepítettem néhány löveget azok közül, amelyek folytonosan a hidat lötték, és a jobbszárnyon is megfelelő intézkedéseket tettem. Aztán támadást indítottam egyszerre minden oldalról. Előbb azonban, minthogy észrevettem, hogy a balszárnyon – mint előbb mondtam – az ellenség támadni akar a lovasságával, ott, ahol a folyópart és a visszahúzódott folyó medre között maradt egy kb. negyven–ötven lépésnyi térköz, ahonnan a hátunkba kerülhet, a legnagyobb gyorsasággal néhány ágyút küldtettem oda, és rohamra vezényeltem a balszárny gyalogságát. Ez sikerrel járt, annak ellenére, hogy az ellenség nagy tüzet zúdított rá ágyúval, kartáccsal és puskával. A balszárny említett gyalogsága mégis áttörte a sáncot. Ennek folytatásaként az egész hadsereg, a lovasság és a gyalogság rohamra indult, úgyhogy az ellenség némileg zavarba jött, mert hátulról is zaklatták. Két sánc volt, az egyik a másik mögött, aztán egy szekérgyűrű. Az első olyan erős és magas volt, hogy nem is értem, miként törhette át a gyalogság. A lovasság a gyalogsággal együtt nyomult előre a sáncárokig, állta az ellenség tüzét, és a gyalogsággal egyszerre támadott, amit én még életemben sohasem láttam. Amint a balszárny az említett módon rést ütött, áttörték egyesült erővel (a sáncot), és a katonákat nem lehetett többé feltartóztatni. A lovasságnak le kellett szállnia a lóról, és kézzel kellett tért nyitnia az után, hogy az ellenség hátrahagyott holttetemein keresztül néhány helyen átkelt az árkon. A balszárny lovas századai elvágta az ellenség hídhöz vezető útját, és ezzel nagy öldöklés kezdődött mind a sáncban, mind a hídon és a vízben, amelybe az ellenség abban a hitben vetette be magát, hogy megmenekülhet. Számos katona annyira fel volt dühödve, hogy nem adott kegyelmet szinte senkinek, jóllehet voltak basák és tisztek, akik ígérték, hogy sok pénzt fizetnek. Ily módon nagyon kevesen estek fogságba, ezeket is a halottak közül és a hid alól szedték ki. Ezekről tudódott ki, hogy az egész ellenséges gyalogság bizonyosan az innenső oldalon volt, a túlsón pedig nem volt több a szultán őrizetére (rendelt) kétezer embernél. Ezért még inkább hihető, hogy a veszteségnek sok ezerre kellett rúgnia, mert a folyó túlsó partjára nem jutott át több kétezerrel. Ez a dicsőséges akció a nappal együtt feje-

zódott be, sőt maga a Nap nem akarta addig elengedni a napot, míg ragyogó szemével nem láthatta császári Fenséged legdicsőségesebb hadainak teljes diadalát.

(SAVOYAI Jenő)

Savoyai Jenő 1663-ban Párizsban született Savoya főhercegének gyermekeként. 1683-ban állt a Habsburgok szolgálatába. Ott volt Bécs második török ostroma idején, 1686-ban már a Budát és Belgrádot visszafoglaló hadak egy részének a parancsnoka. Harmincéves korában tábornagy, tíz évvel később az osztrák sereg főparancsnoka. Ő volt a zentai csata győztes vezére is. E csata után szabadult fel Magyarország majdnem egész területe a török uralom alól, amit a karlócai béke 1699-ben szentesít, majd az 1718-ban megkötött pozarevacai béke teljesít ki, amikor a török Bánátról is lemondott. Hadakozott az akkori Európa más nagy csatáerein is. 1736-ban halt meg.

Katonai dicsőségét a zentai csata megnyerésével szerezte meg, amikor nem engedelmeskedett a kapott parancsnak, hanem rajtaütésszerűen támadást indított a török sereg ellen. Roppant hadizsákmánnyal engesztelte ki a hadvezetést parancsmegszegése miatt.

ÉPÍTENEK – ROMBOLNAK

Majd száz év történéseinek tükrében, úgy tetszik, Délvidék magyarsága az újratelepülés kínjait szenvedte, hiszen a török kiűzése és Rákóczi Ferenc szabadságharca után a megtelepedés, az élet újrakezdése nem volt zökkenőmentes. Nehezítette a települést az 1702-ben kialakított tiszamárosi szerb határőrvidék létezése, hiszen magába foglalta Szabadkát, Zombort, Szenttamást, valamint a Tisza mente településeit, amelyek katonai sáncok voltak, védelmiül a török betöréseitől. A hű nemesek, s főképpen a katonai szolgálatuk jutalmát elnyerő tábornokok kebelezték be az Alföld déli részét, a magyar szegénység pedig a jobb életkörülmények reményében indult s kért földet, épített házat, formált települést. Tájéörténetileg kétségtelenül a Ferenc-csatorna megépítése és a torontáli mocsarak visszaszorítása volt a legnagyobb horderejű esemény, művelődéstörténeti szempontból pedig a Kray család élete Topolyán. A korszakzáró esemény a magyar szabadságharc, amelynek első csatái Dél-Bánátban játszódtak le, az utolsó győztes csatát pedig Bácskában, Kis-hegyesnél vívta meg a honvédsereg. Történelmi szintér ebben a két hősi esztendőben Bácska és Bánát, amely vértanú tábornokokat is szült.

DUNA-MELLYÉKI KERÜLET BÁTS-BODROG VÁRMEGYÉRŐL

Báts-Bodrog Vármegye vagyon utoljára,
Hol mehetsz Baja, Báts, Zombor Szabadkára.
Palánkra, Futakra s a híres Zentára,
Tovább ne menj: itt van e résznek határa.

Baja, Báts, Zombor, Szabadka népes Rátz Városok.
Zentánál 30 000 Török veszett el 1697-ben.

(LOSONTZI HÁNYOKI István)

Losontzi Hányoki István (1709–1780) pedagógiai író. Hármaskis tükör című tankönyve több mint hetven kiadást ért meg.

VIZEK BÁCSKÁBAN

A bácskai Tisza mente fő földrajzi meghatározója a Tisza folyó, ettől nyugatra pedig a fennsíkszerű Telecskai-dombok nevezetű földhát, mely a később épített Ferenc-csatornától északra terül el, s déli szakaszán 108–113, az északiban 140–150 m-re van a tenger színe fölött. A Tisza vonalával párhuzamosan az Orompartnak nevezett meredek párkánnyal emelkedik ki. Ennek a fennsíknak az anyaga lösz (sárga föld), melyet Szabadkától délre humusz, északra homok takar.

A fennsík lapos hátán számos domb és homokbucka van, és éppen keleti és déli irányban vízmedrek szakítják meg. Legfelül a Körös-ér (a korszak elején még Kanizsa-patak a neve), mely a jelenlegi Tompánál ered, jó darabig határt képez Szeged és Szabadka közt, átmegegy a Ludasi-tavon, aztán jobban délre fordul, és Tetőhegyesenél északkeletre fordulva Kanizsánál ömlik a Tiszába, míg egy ér dél felé haladva Adorján alatt vész el a tiszai mocsarakban. Mikor 1802. május 1-jén a Ferenc-csatorna elkészült, felmerült a terve, hogy ezen a vonalon is építenek egy Duna–Tisza-csatornát. 1811-ben is tárgyaltak róla, de aztán elfelejtették.

Máshol is voltak az Oromparton asszóknak nevezett bevájások, mint a Nagydorján határjárásában is szereplő Vaszóvölgy. Kalocsai-völgyről is hallunk majd, és lejjebb is vannak ilyen völgyek.

Területünknek legnagyobb és a települések szempontjából is – a Tisza után – legjellegzetesebb vízvonala a Csík-ér, mely a jelenlegi Csikériánál ered két ágból, a középkori Sebestyénháza és Veresgyház falvakon át Csontafejénnél folyik el. Likasegyháza és Tornynos mellett ma: likasi és tornyosi völgy a neve, Mohol mai határában Nagyvölgynek hívják, Péterrévénél pedig – ahol a Tiszába ömlik – Csík-völgynek.

Az újkortól Krivaja-pataknak nevezett ér Szabadka déli részén, Vámteleknél kezdődik, Bajmoktól keletre, Nagyfénynél déli irányba jön, a mai Topolyánál nyugatra fordul, majd Bajsát nyugatról megkerülve érinti Kishegyest, a régi Szegegyházat, Feketeegyházat, Szenttamást és a mai Turja előtt a mai csatornába szakadt. A megépítéskor (1793–1802) Ferenc-csatornának nevezett Duna–Tisza közti vízi út természetesen az itt talált vizek felhasználásával készült. Az Óverbásztól Földvárig terjedő szakaszt előzőleg Cserna-barának hívták. Turja fölött ömlik ebbe a Bela-bara is, mely a becsei szállások felől jön délre, s bizonyára a középkori Béla falut ennek partján kell keresni.

A szárazföldi nagy kereskedelmi utak közül említést érdemel, hogy a Szegedről (Földvár érintésével) Péterváradra vezető nagy út . . . a Tisza partjával párhuzamosan ment, s elágazott arról a tiszai révek (Kanizsa, Zenta, Moharréve, Péterréve, Becse) felé. Köztük Becse volt az egyik legfontosabb tiszai átkelőhely, honnan különben másik nagy út vitt Bodrogvárba.

A táj arculatához tartozik a szinte érthetetlen fahiány, amit különben a török hódoltság után is jellemzőnek említenek. Egy 1433. évi francia utazó a Szentföldről visszajövet e területen ment végig Becsétől Szegedre, és közben csak azt tartotta érdemesnek feljegyezni, hogy útközben csupán két kis erdőt látott egy tó körül, de máshol sehol egy fa sem volt. A lakosok szalmával és náddal fűtenek, amit a folyók és a gyakori mocsarak partján gyűjtenek.

Területünk középkori vármegyéi hovatartozásának határévei nagyrészt ismeretlenek. Bács megyéhez eredetileg a löszfennsíktól (a Ferenc-csatornától) délre eső terület

tartozott, de a Tisza mentén, az Orompart vonalát követve, felhúzódott kb. a mai Adáig, vagyis Becse, Péterréve, Moharréve, Asszonyfalva, Peszér Bács vármegyéhez tartoztak. A Peszér fölötti és az Oromparttól, illetve a Tiszától nyugatra eső terület Bodrog vármegye volt.

Ez a megyebeosztás azonban nem volt állandó. A tatárjárás 1241. éve után a löszfennsík szinte teljesen elnéptelenedett, majd ide a királyok kiváltságokkal ellátott kunokat telepítettek le, úgyhogy . . . ez lehet a magyarázata annak, hogy Bodrog megye kárára előbb Bács megye hódította el területeket, majd pedig a XV. század végén Csongrád megye bekebelezte nemcsak a Tisza mentét, egészen a Becse fölötti Perlekig bezárólag, hanem az akkorra már nyilván elmagyarosodott Duna–Tisza között is Szegegyházig, Bajcsig (Bajsaig), Tavankútig, Bajmokig, Madarasig . . .

(GYETVAI Péter)

Gyetvai Péter (1912–1988) kanonok Kalocsán. Nagy műve A tiszai korona-kerület településtörténete I–III. című munkája (1992).

TISZÁN-TÚL VALÓ KERÜLET TÖMÖSVÁRI BÁNÁTRÓL

Tömösvári Bánát szomszéd a Dunával,
Hol vagyon Tömösvár erős Pántsovával,
Lippa, Lugos, Almás, Betse Palánkával.
Bővelkedik szarvas és sertés marhával.

Tömösvár igen meg-erősítettett a Török ellen.
Pántsova, Újpalánka föld sántzal erősek.
Lippa, Lugos régi Várak, most puszták.

(LOSONTZI HÁNYOKI István)

TORONTÁLI MOCSARAK ÉS VIZEK

Ha Torontál vármegye térképére csak egy pillantást vetünk, azonnal láthatjuk, hogy e nagy síkság gazdasági értékesítésénél a vizek szabályozásának nagy szerep jutott.

Három oldalról van e vármegye folyókkal körülvéve: éjszakon a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna határolja; keresztben pedig a Bega és a Temes folyók osztják darabokra; azonkívül e folyók között még az Arankán, Galackán, a Beregszón és a Tamisácon kívül még számos kisebb-nagyobb ér van, amelyek a közel eső folyók vizeiből táplálkozva, tavasszal elárasztanak a vidéket, ha folyásuk szabályozva nem volna.

Ha a vizek szabályozásának történetét nagyon messziről akarnók kezdeni, elmondhatnók, hogy Torontál vármegye vizei már a szabályozás megkezdése előtt sem voltak abban az állapotban, amint a természet azokat helyezte, mert már az avarok is készítettek mesterséges csatornákat a Maros, Tisza és az Aranka között.

Hajdan a folyók mentén levő kisebb-nagyobb összefüggő mély területeken kívül nagyobb mocsarak is terültek el, aminők a Törökkanizsától Szőregig és Mokrinig terjedő, az Ittabétől Zsombolyáig és Melencéig, továbbá Nagybecskerek alatt a Fehér-tótól a Kulpinig terjedő és az alibunári mocsár.

De a nép gazdasági tevékenysége a legelőket szántóföldekké, a réteket legelőkké, a vizenyős területeket kaszálókká alakította át, úgyhogy Torontál vármegye területe a mohácsi vész előtt sok népes község lakosságának adott jólétet.

A törökök e vármegye lakosságát 1551-ben e területekről kiszorítván, e vidék annyira elnéptelenedett, hogy a sűrű erdőségek és az újból elhatalmasodott sás, nád és egyéb vadnövények a vizek rendes lefolyását gátolván, ismét vizenyőssé és részben posványossá váltak oly területek is, amelyek azelőtt már szántóföldek, száraz legelők és jó kaszálók voltak. Ehhez járult még, hogy a törökök védelmi szempontból, hogy e vidéket nyugat és észak felől nehezebben hozzáférhetővé tegyék, azokat a területeket, amelyekre okvetlenül szükségük nem volt, és amelyek megszállott erősségeik körül voltak, még mesterségesen is elposványosították. Az erdőket kiirtották, hogy a meglepetéseket megakadályozzák, de a mocsarakat lehetőleg elszaporították, mert ezek a védekezést könnyebbé tették.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy amidőn 1716-ban e vidéket a törököktől visszafoglalták, Torontál vármegye területének már nagyobb része volt vizenyős és mocsaras, mint a mohácsi vész előtt.

A törökök kiűzése és a Délvidék visszafoglalása után tehát a legsürgősebb feladat volt a vizek rendetlen folyását szabályozni, a vadvizeket a folyók medrébe visszavezetni, a tavakat és a mocsarakat pedig csatornázással lecsapolni.

E vidéknek aránylag igen rövid idő alatt történt benépesítése csak annak köszönhető, hogy Temesvár visszahódítása után a kormányzat első gondja volt e vidék természeti viszonyait rendezni és javítani.

A visszahódított vármegyéből alkotott Temesi bánság kormányzói elismerésre méltó tervszerűséggel oly sorrendben fogtak hozzá a vizek rendezéséhez, amint azt a sürgősség megkívánta.

Báró Mercy Claudius Florimundus tábornok, a temesi bánság első kormányzója, aki 1716-ban, Temesvár visszavétele után e vidék adminisztrációjának vezetője lett, elsősorban a Bega folyó rendezését kezdte meg, mert a töröktől visszahódított és Temesi bánságnak elnevezett terület főhelyét, Temesvárt leginkább ez érdekelte. E várost csakis a Bega vizeinek szabályozásával lehetett rendesen megerősíteni és fejleszteni.

A Bega folyó a XVIII. század elején egészen vad és rendezetlen állapotban kalandozta be Temes és Torontál vármegye síkjait, és miután vármegyénk határán Papdnál (Bobda) magába vette a Beregszó patakot, azon túl igen nagy területet állandóan víz alatt tartott, úgyhogy a Csene, Zsombolya, Csernye, Udvarnok, Begaszentgyörgy, Párdány, Ivánd, Torontáldinnyés községek közé eső kb. 200 000 holdnyi területek rendesen csak posványok és nádtermő rétek voltak. Csak Begafőnél (Klek) bújt ki a folyó ismét a nagy rétségből, és határozottabb mély mederben folyt tovább, Nagybecskereket és Ecsehidát (Écskát) érintve, de Ecsehidán, ahol már ismét a Tisza árterébe jutott és ennek árvizeivel egyesülve, Perlaszon felül ismét nagy mocsárba, az úgynevezett Beloblatóba veszett el, melyből csak a Tiszának alacsonyabb vízállásakor nyert kedvező lefolyást.

Hogy Temesvárt a Bánság erős és hatalmas székvárosává lehessen tenni, többek között a Bega folyónak oly módon való rendezése vált szükségessé, hogy mocsarai lecsapoltassanak, és hogy annak hajózhatóvá tételével Temesvár és vidéke élelmezése, valamint termékeinek értékesítése lehetővé tétessék. Ez kellő körültekintéssel és tervszerűséggel meg is történt . . .

E végből elsősorban a Bega medrét mesterséges ásásokkal Facsettől Temesvárig akként rendezték, hogy a Krassó megyei terjedelmes kincstári erdőkből fát lehessen rajta úsztatni . . . Temesváron alul pedig – a folyó régi kanyargós medrét elhagyva – Klekig (Begaő) mintegy 70 km hosszú csatornát ástak, mely 1728-tól kezdve, öt év alatt készült el.

(JANKÓ Ágoston)

Jankó Ágoston (1856–?) Torontál vármegye alispánja, közigazgatási szakiró.

ÉLET A FÖLD ALATT 1704-BEN, AHOGY EGY FRANCIA LÁTTA

(Részlet)

Harmincegyedikén (ti. október) valamennyien elhagytuk Belgrádot, s velünk jött egy tolmács is, Brue úr; négy mérfölddel távolabb, egy Pancsova nevű faluban, a Temes partján háltunk meg; ez a helység kis emelkedőn van, s lakói a föld alatt élnek, különböző házakban, amelyeket úgy vájnak, hogy felül nyílást hagynak a füst számára, és amelyekbe, akárcsak a nyulak, egy lyukon át mennek be; ezért a lovakat és kocsikat egész éjjel künn kellett hagyni. Ezekben a házakban valósággal nyüzsögtek a gyermekek, akik egészen meztelenül bújtak elő különféle lyukakból, hogy a tűz mellett a szalmán melegedjenek.

Miután e kies szálláson töltöttük az éjszakát, másnap, november elsején reggel útnak indultunk, és egy tíz mérföld hosszúságú síkságon átkelve, egy Alibonár (Alibunár) nevű helységbe érkeztünk, ahol egy nagy mocsár közelében egy csűrben háltunk.

(De L'HOMMEAU. SZÁVAI Nándor fordítása)

De L'Hommeau életéről nincs adat, Des Alleurs márkinak, XIV. Lajos francia király követének volt a titkára.

RÁKÓCZI FERENC BÁCSKÁBAN 1704 JÚLIUSÁBAN

(Részlet)

Miután eltávozott (ti. a kalocsai érsek), ismervén hadaimnak már jelzett hajlamát, hogy felszabadítsam őket a rácoktól való félelemtől, parancsot adtam Esterházy Antal grófnak a Duna mellett lefelé vonulásra egészen Ilokgig, ahol a Dráva beleömlik, hogy üldözőbe vegye a rácokat, akik átkelnek majd rajta, miközben én ugyanezt teszem Titelnél, amely a Tisza és a Duna egybefolyásánál fekszik. Tüzérségemnek, amely néhány tíz és tizenkét fontos ágyúból, két mozsárból és a poggyászból állt, át kellett haladnia a nevezett folyók által alkotott háromszög átfogóján, s hozzám csatlakozni Szegednél, amelyet bombázni akartam . . .

Bács parancsnoka, Fluck alezredes az első fenyegetésekre átadta az őrizetére bízott régi, falal kerített várat, mert félt nem létező tűzérsegenntől. A rácok mindfelé menekültek, a mieink vadászatot tartottak rájuk a mocsarakban, és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem, de nem volt elegendő hadam ahhoz, hogy átkeljek a Dunán, amelyen túl minden a legnagyobb rendetlenségben volt, és még kevésbé lett volna helyes a hídát őrizve tétlenül maradni . . .

Az egész menet alatt, miközben a Duna folyását követtem Titelig, és a Tisza mellett újra felhaladtam Szegedig, nem láttunk ellenséget; a rácok mind elmenekültek török földre. Hadaink mindenfelé barmokból nagy zsákmányt szereztek. De sokat szenvedtek a nagy nyári hőségtől, a nyolc- és tizenkét órás menetektől az égő homokban, és a vízhiánytól is, minthogy nem mindig tudtuk a Duna folyását követni. Végül megérkeztem Szegedre, és miután körülrzartam, tartós eplázba estem . . .

(RÁKÓCZI Ferenc. VAS István fordítása)

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), a „nagy fejedelem” az 1703-ban kirobbant és 1711-ben vereséggel végződött felkelésből szabadságharcá fejlődött osztrákellenes küzdelem során 1704-ben vezetett büntető hadjáratot Bácskában az ellene harcoló szerbek ellen. Erőrl beszélt a száműzetésében írt emlékirataiban.

BÁCSI SZEKERESEK ÚTRA INDULÁNAK

BÁCSKAI NÉPDAL, 1705

Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának Eger tájékának.
Közöttük volt Palkó maga szekerével,
S im jó a magyarság erős seregével.
Magyarság serege szóla ő hozzájuk:
– Bácsi szekeresek! Hová utaznátok?
Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni?
– Mint ifjak akarunk – mondának – elhullni,
Mintsem tiveletek egy útra indulni.
Bácsiak ezt mondván, mind harcra kelének,
A magyarok még egy legényt sem vesztének.
A bácsiak közül elhulltak mindnyáján,
Csak Palkó ugrott el tüzes paripáján.
Ebédig vágatva ért el Jankovára,
Hol ifjak táncolni mentek a piacra.
Kerék-táncba beáll ő is táncolgatni,
De kezdi a táncot fonákra forgatni.
Megereszti hangját siralmas nótára,
S így kezd énekelni szívek fájdalmára:

– Amely anya fiját Egerbe ereszté,
Haza őt ne várja, nem jó vissza többé.
Elhulltak ma, el, az ifju szekeresek,
Élőt már ököztük hijában keresek.
Amely hűg a bátyját útra készítette,
Ingújjra a rózsát hijában tűzgette.
Nem fogja az inget már bátyja hordhatni,
Nem fogja ifiú testén elkoptatni.
Amely mátká útra készíté kedvesét,
Pávátoll-szedésben ne fárassza kezét,
Mert azzal kedvesét, bármiként hajházza,
Ebben az életben már fel nem cifrázza.
Tápláljátok hát ősz anyák! magatokat,
Bennünk ne vessétek bizodalmatokat.
Kitől az ő sólyom madara elröpült
Vissza nem röpül az, szárnyat vesztett s eldült.

(VITKOVICS Mihály átköltése)

Kisfaludy Károly Aurora című almanachjában (1827) jelent meg ez a „népköltési remek” Bácskai népdal 1705 címmel Vitkovics Mihály átköltésében. A szerb eredetire csak az 1930-as években bukkantak Milica Stojadinović Srpkinja 1854-ben megjelent könyvében.

BETELEPÜLŐK

Azt mindenki maga dönti el, hogy mennyire érdekli népének, szűkebb pátriájának a története. A néprajzos, a történész, a demográfus, a nyelvész számára megkerülhetetlen a migráció problémája. A vajdasági magyarság két és fél évszázados története szorososan kapcsolódik a vándorláshoz. Azt is mondhatnánk, nyughatatlan nép él ezen a vidéken; ha nem találja a helyét, könnyen felkerekedik, keres magának biztosabb, jobb megélhetést. Így volt ez akkor is, amikor két évszázaddal ezelőtt szépapáink elindultak valahonnan, hogy a Bácskában és a Bánságban keressenek jobb megélhetést. Száz évvel később azután megindultak innen is az amerikai magyarok. A hatvanas években azután Németország volt a célállomás, most, legújabb népvándorlásunkkor pedig visszatérünk szépapáink földjére. Érdekes feladata lenne a szociológiának és a néprajznak, ha újkori vándoraink életét követné, vizsgálná beilleszkedésüket, kapcsolatukat régi otthonukkal. Nem valószínű, hogy erre a kutatásra sor kerül, hiszen korábbi vándorlásaink egyes állomásait is csak nagy vonalakban ismerjük.

A XVIII. századi nagy telepítések idején, a törökök fölött aratott győzelmek az első és a második zentai csata és a Rákóczi-féle szabadságharcok után, a határőrvidék megszűnését követően érkezik ide a civil magyar lakosság. Hogy a török hódoltságot, a győztes csatákat túlélte-e valaki, arról nincsen tudomásunk. A XVI. század utolsó harmadában például a szabadkai pusztában, a tanyákon még magyarok éltek. A nevek összeírásából arra

következtethetünk, hogy ő-ző nyelvjárásban beszéltek, mert a török adószedő Pétör alakot használ az egyik adózó esetében. A szabadkai kerület ebben a korszakban talán a szegedi nagytájhoz tartozott. A martonosiak a XVII. század első évtizedeiben kitartóan írják magyar nyelvű leveleiket a füleki bírónak, hogy elhajtották barmaikat. Hogy hova menekültek, mi lett a további sorsuk, arról nem tudunk semmit, de arról igen, hogy 1702-ben a faluban csak szerb határőrök éltek.

Csak a polgári hatalom megszervezése után indul el a magyar népesség, hogy a kietlen bácskai és bánági pusztában a szó szoros értelmében új otthonot teremtsen magának. A túlnépesedett északi megyékből, de a Dunántúlról is érkeznek ide telepesek. A nyelvjárási, valamint a folklórkutatások alapján, a Tisza-vidék településeinek lakói a felvidéki vármegyékből érkeztek és a palóc-jász nyelvjárást beszélték. Hogy mégsem ilyen egyszerű ez a kérdés, hogy milyen bonyolult volt ezen a vidéken a migrációs folyamat, azt Gyetvai Péter két évvel ezelőtt megjelent posztumusz kötetei bizonyítják. A Tiszai koronakerületbe: Horgosra, Martonosra, Kanizsára, Zentára, Adára, Moholra, Becsére, Szenttamásra, Péterrévére a bérmlási anyakönyvek adatai szerint 12 247 személy 62 vármegyéből, összesen 552 helységből származott az 1797 és 1807-es időszakban.

A XVIII. században újraterelített falvak népessége tehát vegyes volt. A nyelvjárási adatok azonban homogénebb közösségeket mutatnak. A bezdániai, gombosiai, doroszlóiak többsége egész biztosan a dunántúli vármegyékből érkeztek. A Temesköz falvainak népességét a szegedi kirajzású magyarok adták. De Hódmezővásárhely kálvinista magyarjai is a Bánátban, főleg Debellácson kezdtek új életet. A kunsági magyarok Pacséron, Feketicsen, Piroson, Ómoravicán telepedtek le. Házast, birtokot leltek ezen a vidéken a Békés megyei magyarok és a kecskemétiak is. Legutolsó telepeseink egy évszázaddal ezelőtt a székelyek voltak. A Bácskából, a múlt században Zomborban megjelenő hetilapból tudtam meg például, hogy a csángókat nem az Al-Dunánál, hanem a Telecskai-dombok tövében, a kúlai pusztában akarták letelepíteni. Később itt a szajániak találtak új otthonra, a székelyek pedig Bánát csücskében. Hogy miért módosították az eredeti tervet, azt napjaink történései kibogozhatják.

Sokfelől érkezett hát a vajdasági magyarság. Éppen ezért népi kultúrája, nyelvjárása igen változatos volt. Az urbanizálódás hatására nyelvünk egységesül. Sajnos, a szórványokban egyre inkább romlik. A hagyományos műveltség elemei is feledésbe merülnek. Egyesek kultúrát, nyelvet váltanak. Mások pedig az egységesnek mondott magyar műveltség irányában próbálnak tájékozódni. Csak az a baj, hogy ilyen nincs. A mi identitásunk meghatározója, hogy sok helyről jöttünk, tarsolyunkban olyan értékeket hoztunk magunkkal, amelyek mindannyiunk kincsét jelentik. Ezeket próbáljuk megkeresni hétről hétre.

(BESZÉDES Valéria)

Beszédes Valéria (1951) szabadkai folklorista, a népi építészet eredményes kutatója és ismertetője.

KISHEGYES A XVIII. SZÁZADBAN

(Részletek)

Hegyes nevű községgel 1476-ban találkozunk először a vármegye megnevezése nélkül, amikor a Maróthiak Tisza-vidéki birtokait számba veszik. Ebben a felsorolásban van: Szegegyház, Feketeegyház, Két-Sopronya, Kutas, továbbá Nagyhegyes és Kishegyes. A két falu a velük felemlített többi helységből is következtetve, kétségtávol a mai Hegyes határában volt. A vidék akkor Csongrád vármegyéhez tartozott. Az 1520–21. évi dézsmalajstromban Tornynos stb. helységgel együtt találjuk Nagyhegyest és 1522-ben Kishegyest.

A török defterek – adókönyvek – a szabadkai nahijében említik Kishegyest 1580–82-ben és 1590–91-ben tizenkilenc adózó házzal; Nagyhegyest 1580-ban tizenhét és 1590-ben huszonhárom adózó házzal.

Az 1652. évi Wesselényi Ferenc-féle urbáriumban Kúla, Cservenka, Szekics után a kishegyesieket is említik, valamint a hemusztikat (Emusic) és a nagyhegyesieket. Ez utóbbi birtokon csak három ház volt, s ezek Wesselényinek földesúri adóképpen a török hódoltság dacára évenként egy pár vörös csizmát és egy pár papucset kapcástul, továbbá egy sajtot és egy szál darutollat tartoztak adni; a kishegyesiek – négy ház jobbágy – pedig egy pár karmazsin csizmán és papucson kívül két sajtot adtak; 1655-ben Nagyhegyes, Kishegyes, Hemusics, Szekics stb. Wesselényi Ádám birtoka volt.

A két Hegyes hozzávetőleges korát csak találgathatjuk, de a földrajzi neveket elemezve és ismerve a középkori falvak kialakulásának egyik módját, a falukettőződést, biztosan állíthatjuk, a korábbi település Nagyhegyes volt. Igen gyakran találkozunk szomszédos vagy közeli falvak azonos alapneve mellett e korban a Nagy és Kis jelzőkkel. Ez a megkülönböztetés azonban a régi magyar nyelvben nem szükségképpen a nagyobb térbeli vagy lélekszámbeli terjedelemre óhajtott utalni, hanem arra, hogy az egyik falu – a Nagy – régi, öreg volt a másikhoz képest, lakosainak számára nézve is, rendszerint valóban nagyobb volt.

A lakosok számát is meghatározhatom – igaz, korábbi, körülbelül ötven évvel korábban használt szorzószámmal, az ötös szorzószámot véve alapul, akkor 1590–91-ben Kishegyesnek kilencven lakosa, Nagyhegyesnek száztizenöt lakosa lehetett.

Hol terült el ez a két falu?

A mai Kishegyes keleti felén, a völgy északi lejtőjén egy részt a helybeliek régebben „Vár-hegy”-nek neveztek, ahonnan a lakosság a múltban sok építőanyagot, téglát termelt ki, és hordott el. Az illető helyen a középkor folyamán egy templomocská állt, amelyet temető övezett. Ez lehetett Kishegyes temploma. Elvértve ma is lehet itt a felszínen téglatormeléket és embercsontmaradványokat találni.

Egy 1768. évi kamarai térképen felfedezhető a mai Kishegyes falu leendő helye. Itt ugyanis két szállás van berajzolva, ezektől nyugatra Vinea antiquae – öreg szőlők – helynév, sőt a mai főbb útvonalak haladási iránya is megtalálható. (. . .)

A falu betelepítésében jelentős szerepe volt Kruspér Pál bácsi kamarai jószágigazgatónak.

Miután közhírré tették Kishegyes betelepítését, csakhamar jelentkeztek a Békés vármegyei Szentandrásról katolikus magyarok, akik bizonyos szabadságok mellett hajlandók voltak itt megtelepedni. Kruspér bácsi kamarai jószágigazgató 1768. szeptember 30-án Écsi Andrást és Kátai Jánost biztatja, hogy a következő tavaszra toborozzanak elegendő számú

családot, s a két Hegyes-pusztán vagy valamelyik környéki pusztán, ahol majd jobban fog nekik tetszeni, kijelölik nekik a földeket.

Mielőtt idejöttek volna a szentandrásiaiak, kéressel fordultak Grassalkovich Antal kamarai elnökhöz:

Nagyméltóságú Gróf Camerae Praeses Úrnak, nekünk kegyelmes Urunk!

Mivel már fölséges Cameralis T. Bács Vármegyében situált Székity, Kiss és Nagy Hegyes nevű puszták Excelentiádnak kegyes resolútiójából pro impropolatione ki vannak adva, melyeknek nézésére sok szabad és taxás helységekből s vármegyékből már jöttek, meg is tetszett a gazdáknak a föld, Isten segítségével s Excellentiádnak atyáskodásával jövő tavaszra meg is szállanánk, és fölséges Camara kegyes szárnyai alatt megnyugodni s állandóan megmaradni kívánnánk, csak hogy tudhatnánk:

Primo: Hogy a háznak felépítésére szükséges fa, melyik erdőből telhetné ki, és egyzersmind nád, vagyis sás házak födelire való hely hol fog kiadatni; mert Neograd, Heves és több száraz vármegyéből bizonyos szabad helységekből és Jászságból a gazdák szándékoznak, fát magukkal nem hozhatnak.

2. Mivel országunkban bevett szokás, új helyet, vagyis pusztát szállóknak az Uraság részéről három esztendeig való szabadsága, a tekintetes Vármegye, vagyis Ófelsége fizetésében és forspontozásában 4 esztendőt óhajtunk.

3. Mivel a Szekics és Kiss Hegyes között ország útjában szükséges a fáknak megszállítása, amely két kis pusztán egy felül is, más felül is csak kevés lehet a szántóföld, kaszáló és marhajárás a proportione improbandorum, azért Nagy Hegyes szomszéd pusztát is erga novam pracstandam arendam Excellentiádtul kívánnánk, mert ez nélkül nem lehet a jó és hasznos impropatio.

4. Az egész helyes gazdátul annue 6 forint s valamint más Camerális helységben fél esztendeig való korcsmája és mézsárszékje bennünket nem aggraválhat, hanem fölséges Uraságnak 12 nap szolgálóját ha száraz pénzül méltóztatnék acceptálni, azon könyörgünk: úgy szintén a fél esztendeig a Fölséges Uraságot illető korcsma és mézsárszék erga arendam kezünkre adatnék, kedvesen amplexálnánk.

5. Azon 3 első szabad esztendők alatt, hogy az egész korcsma és mézsárszék jövedelme, ha az magunké lenne, kívánnánk, mert eleinte nagy költsége léssen a szegénységnek, száraz malomra és szükséges egyre-másra.

6. A háromféle procreatiótul, úgy mint búza, árpa és zabtermésből szalmában adandó septima helyett, ha kész pénzt méltóztatnék venni, azt szívesen acceptálnánk, hasonlóképpen köles és kukorica 1 napi szántástul is.

7. A leendő méhekből és bárányoktul pro septima danda, hasonlóképpen készpénzt, az építendő szőlőknek pedig hét esztendeig való szabadságot Excellenciádtul kívánnánk.

8. Istennek dicsőségire az Anya Szentegyháznak gyarapulására egy kis kápolnácskát és legalább két kis harangot a fölséges Camara ha méltóztatnék suis expensis procurálni, nagy hálaadással vennénk; melyben Istent szolgálhatnánk, országunk, fölséges Camarárnak s Excellentiádnak és úri familiájának boldogulására; mivel az illetin épület és harangok vétele eleinten tőlünk nem lehet.

9. Ha pedig (amint szándékoznak) fölséges Camerának állhatatos hasznára, úgy annyira megszaporodnék a helység, hogy Székics, Kiss és Nagy Hegyes idővel elegendő nem volna, szomszéd Velics nevű kis pusztát, hogy kezünkre adatni méltóztatnék, azon is Excellentiádnak alázatosan könyörgünk.

Mindezen punctumokra Excellentiádnak kegyes resolutióját elvárván, magunkat hathatós úri atyáskodásába örökösen följajánlván, élünk és halunk Excellentiádnak örökös szegény szolgálói.

N. N. Szent-Andrási pópista lakosai, magyarok és a többi.

Tekintetes Rudnyánszky földes urunk földjéről csak azért kéntelenítettünk eljönni, hogy elegendő föld élelmünkre való nem volt. Titulált úr sem adhatott más pusztát, bennünket így biztatott: ha nem élhettek itt, adjátok meg mivel tartoztok, elég pusztákat szállít a fölséges Camara mind Tisza és Duna között; elmehettek, amint már harminc gazda el is ment fölséges Camara jószágára, és tekintetes Lovász Mihály praefectus úr őket bevette nemine contradicente, a helységtől adott testimoniálissal.

Ha pedig Excellentiádnak kétsége volna, hogy Szent Andrásiak által nem jönnének, vagyis nem jöhetnének, mind azon által csak méltóztassék Excellentiádnak a pusztákrul való kegyes resolutiát kiadni, jó emberekkel, gazdákkal Excellentiádnak öröme, fölséges Camara nagy hasznára meg fogom szállítani, amint is tekintetes Administrátor úr Kruspér Pál öngyáságának assecuratoriális levelének punctumait sok helyeken communicáltam.

Ecsery András

(. . .)

Kruspér 1769 márciusában Kishegyest jelölte ki a jövevényeknek. 1769. július 17-i jelentésében javasolta, hogy engedményeket kellene adni a telepeseknek, mert sem őszi, sem tavaszi vetésük nem lehetett. Utalt arra, hogy Cothmann annak idején elsősorban Nagy Hegyest javasolta magyarokkal való telepítésre, de azt akkor Újvidék város bírója bérelte, figyelembe vette azonban a települők ajánlatait is, hogy Székits és Kishegyes közötti országút mentén lenne legalkalmasabb a falu megszállása.

A Kamara a javaslatokra a királyi jóváhagyást megszerezte, majd szeptemberben leiratban értesítette Kruspér Pált. Tudomásul vették Kishegyes megszállását, és hozzájárultak, hogy Nagyhegyest is bérelhetik, továbbá, hogy a baranyai bellyei kincstári erdőkből a kívánt fát megkapják. A kedvező leirat hatására Kruspér 1769. október 15-én személyesen kiszállt Zomborból Kishegyesre, hogy a helyszínen lássa a fejleményeket, és kihirdethesse az engedményeket. Ekkor örömmel győződött meg arról, hogy az építkezés a nyáron kedvezően haladt, s hogy már nyolcvanegy család van Kishegyesen. Nyomban a házak sorrendjében saját kezűleg összeírást is készített róluk, s ezt felterjesztette a Kamarához . . .

(VIRÁG Gábor)

Virág Gábor (1940) tanár, művelődéstörténész, számos tanulmány és kiadvány mutatja érdeklődésének sokrétűségét.

PANASZLEVELEK

BEZDÁNI JOBBÁGYOK – BÁCS MEGYE FŐSZOLGABÍRÓJÁNAK

Bezdán, 1730

Tekintetes Úr Főbíró úrnak, Nemes Bács vármegyének érdemes Főbírája, nekünk kiváltképpen való nagy jó Patrónusunk!

Nagy alázatosan és együtt bizodalmasan kéntelenítettünk az Tekintetes Úrnak színe eleibe járulni ezen együgyű és csekély instanciánk¹ által, hogy tudni illik: úgy mint Bírák és Eskütt uraimék semminémű dolgokat velünk nem communicálván², hanem magok tanácsával élvén, imént szabad akarattal cselekedtek:

Először: az eltévedett s. v.³ ökröt fogván, meg sem becsülték, és levágatták magok közt az községnek híre nélkül.

Mádoszor: Szabados uramnak köztük levő veszedelmes és szerencsétlen súlyos verésit nem tudván.

Harmadszor: kezeségen kivett Míszáros Jánosnak dolgai felül semmit nem érvén, azért mi semmi kezünket nem ártjuk! Lássák Bírák és Eskütt uramék, hogy amit ettek'-iganak is reá! Annak okáért az Tekintetes és nemzetes Főbíró urunkat, mint kegyes Patrónusunkat, nagy alázatosan mind közönségesen az alacsony renden lévő bezdáni lakosok kérjük, hogy annyi kegyes úri grátiáját⁴ és kegyelmességét hozzánk mutatni méltó képen ne terheltelessék: úgy mint Bírák és Eskütt uraink cselekedetiről contradicálunk⁵, és ellene mondunk, hogy a mi Bíráink és Eskütteink nem lesznek mánál tovább, hogy ennek utána is tolvaj és gyilkos hírünk s nevünk ne legyen tovább is az Tekintetes és Nemes vármegyén, és semmi képpen elvégzett dolgaik községünk körében nem vetődnek.

Ezzel mind fejenként kegyes úri affectiójában magunkat recommendálván⁶ és ajánlván magunkat, s maradunk tekintetes Főbíró Urunknak

szegény feje hajtott szolgálai

Bezdáni közönséges renden lévő lakosok.

GYAPJAS ERZSÉBET – KAMARAI FÖLDESÚRNAK

Temerin, 1786. augusztus 13.

Nagy méltóságú Főúr, kegyes patrónus Uram!

Az földnek poráig magam megalázásával és sírván kényteleníttem utat nagyságodnak, aequanimitással⁷ tündöklő kegyes színe előtt, lábainál leborulva keserves panaszomat béjelenenem, miképpen hogy:

1 kérésünk

2 közölvén

3 sit venia = bocsánat! Az illetlennek tartott szavak előtt álló rövidítés

4 kegyét

5 ellene mondunk

6 úri indulatába ajánljuk magunkat

7 nagylelkűséggel

1. Már szinte ötödik esztendeje hogy itten tekintetes Bács vármegyében Tömöriny helységében adózó s portiózó⁸ lévén az Helységnek terhét is igazán viseltem, azonban történt,

2. E folyó esztendőben 6. januárjában cselédjeimnek gondviseletlensége végett, Isten Őfelsége megostorozott azzal, hogy éjszakának idején minden járó, úgy jármos marháim összesen 31 darab mind egy lábbig összeégett. A honnan is következett:

3. Mint hogy már férjem Gulyás Mihály kilenc esztendőtől fogvást elméjében megfogtakozott légyen, különben is kezeire megnyomorodott és így mind portio fizetés, úgy árenda és szolgálattételre megesett kárjaimra nézve elégtelennek látszatom, és majd a koldusok számát fogom szaporítani, kire nézve:

4. Hogy főntebb említett férjemnek megroskadott öreg, különben is elméjében megrongult keserves mind nyomorú sorsa, és megtörtént kárjaim Nagyméltóságodnak irgalmassággal tündöklő kegyes színe előtt, hogy kegyes reflexióba⁹ vétetődnék, és hogy valamely kevés ideig tartó szabadsággal, úgy e folyó esztendőbeli termett gabonáimnak megdézsmálásától fölszabadítani s kegyesen megajándékozni méltóztassék, azért alázatosan instálók¹⁰

Tömöriny, die 13. aug. 1786.

alázatos szegény szolgálója
Gyapjas Őrsébet Tömöriny lakosa.

KUNN ISTVÁN – BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉNEK

Ómorovica, 1798. április 10.

Tekéntetes Nemes vármegye, Kegyes Urak!

Az múlt 1797. esztendőben július hava 13. napján ménkö ütésből esett tűz által házam teteje és színem elégvén, mind padlásomon, mind pedig színem alatt lévő jószágok is, rész szerént eleség, rész szerént pedig gazdasághoz tartozó eszközök elégtének. Úgy mint két szalonna, két hájj, bab, lencse, borsó, köles, zab, 15 bárány bőr és egyéb aprólékosságok. Harminc akóra való hordók, ekék, tengelyfák és vendég oldalak, kerekék s egyéb szerszámok mind elégtének. Mely megesett káraitam kétszáz forintokra felmenni könnyű calculussal¹¹ ítélnem. Melyre nézve alázatosan folyamodom tekintetes Nemes Vármegyéhez, méltóztasson ily nagy kárvallásomban kegyes segedelemmel lenni, hogy az Tekéntetes Nemes Vármegyére tartozó portióbéli¹² fizetésemet kegyesen relaxalni¹³ méltóztasson. Költ Ómoroviczán, die 10^a Apr. 1798. Tekéntetes Nemes Vármegyének

érdemetlen alázatos szolgálója
Kunn István Ómoroviczai colonus.

⁸ adózó

⁹ figyelembe

¹⁰ könyörgök

¹¹ számítással

¹² adó

¹³ elengedni

TEMERINI FAZEKASOK – BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉHEZ

Temerin, 1824. július 24.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Nagy alázatosan instáljuk az Tekintetes Nemes Vármegyét, és könyörgünk alázatosan, hogy méltóztassék rajtunk, szegény tömörinyi céhbeli fazekas és korszásokon segíteni és pártunkat fogni. Úgy is, hogy még ekkorig nekünk szabad volt az újvidéki városában heti vásárokon árulni és mostan eltiltották, hogy nem volna többé az heti vásárokon a mi mesterségünknek árulni, holott mi mindig fizető emberek voltunk. Nem voltunk a városnak kárjára, hanem hasznára, és a mi privilégiumunk¹⁴ tart, hogy szabad legyen, és itt tilalmazták.

Könyörgünk azért alázatosan a Tekintetes Nemes Vármegye előtt, hogy ha ezen szabadság eltítatik a vármegyéből, tehát akkor nem tudjuk, hogy miből élünk, mert más vármegyébe nem mehetünk heti vásárokra, sem pedig Miliciába¹⁵ nem mehetünk, mert ott sem szabad árulni, és így hiába fizetjük céhünket. Hogy ha nem tehetünk, kénytelenítettünk koldulásra látni gyermekeinkkel együtt, mert különben nem segíthetünk magunkon, ha csak a Tekintetes Nemes Vármegye nem fog rajtunk segíteni. Akihez is mostan folyamodunk és esedezünk térdhajtva.

Ezen könyörgésünk után vagyunk szolgák

Magyar György és Horvát András, Tömörinben fazekas és korszós mesterek.

24. Juli az 1824. eszt.

(HEGEDŰS Antal közlése)

BÁNÁT TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉBŐL

(Részlet)

A következőkben kísérletet teszünk a temesközi magyarság, elsősorban a mi Szegedről kirajzott népünk betelepülésének jellemzésére. A folyamat megértése végett igen röviden utalunk kell azonban Szeged, illetőleg a közvetlen szegedi táj (Alsóváros, Röske, Tápé, Székhát, Sövényháza) XVIII. században virágzó dohánykultúrájára.

Szeged városa már a század elején bérbe vette a királyi kamarától Sövényháza, Dóc, Sörkéd Csongrád megyei pusztákat száztíz forintért. Majd Tömösváry János szegedi főbíró nemesi birtokul Ányás pusztát kapta meg, de hamarosan elhalálozott (1722). Utódot nem hagyott hátra. Birtokát alapítványul a szegedi ispotályra és az alsóvárosi barátokra hagyta, végrendeletét azonban a kamara nem ismerte el jogszerűnek. Nyilvánvaló, hogy a városi tanács a főbíró Szeged szaporodó zsellér népének akart e pusztával megélhetési lehetőségeket biztosítani, amely később, egészen 1945-ig a Pallavicini-hitbizományhoz tartozott.

A kirajzott szegedi bérlőnép egyrészt a hagyományos állattenyésztéssel foglalkozott, hiszen lóra a szállításban is szüksége volt. Másrészt dohányt termelt, amelyet Szegeden a vízi út birtokában kitűnően lehetett értékesíteni. Sajátos, de érthető módon e dohánykertészeknek

¹⁴ kiváltságunk

¹⁵ a határőrvidékre

még sokáig Szeged volt az állandó lakóhelyük. Ott állott a házuk, ahova télire húzódtak. Ott adóztak. Később az anyavárossal való kapcsolatok lassan meglazulnak és e kertészek, gányók állandó lakóhelye most már ott lesz a valamikor török jövevényszóval bosztán néven emlegetett kertészek mellett. Az intenzív dohánymunka megköveteli a helybenlakást. Ezt a hosszú bérletidő is lehetővé teszi. A szomszédos, legtöbbször össze is dolgozó gányóházak kis csoportjának, együttesének furcib a neve, amely városi eredetű szó, és háztömböt jelent.

Takács Lajos levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy 1758-ban kilenc kertészséget írtak össze a latifundium határában. Ezek: Algyó, Mindszent, Kendörös, Kovázd, Fark, Sövényháza, Sörkéd, Ányás. A kilencedik, Sámson nem ebbe az összefüggésbe tartozik. A horgosi Kárász uradalom: Horgos, Szentpéter, Budzsák (1777/78) dohánykertészei szegedi eredetűek, hasonlóképpen a szabadkai határhoz tartozó Ludaspuszta gányói is . . .

Mindezeknek a kertészségeknek népe – más forrásokból és nyelvjárási sajátosságokból is igazolhatóan – szinte teljes egészében szegedi eredetű.

Gányóink híre a Bánátba is eljutott, ahova kedvezőbb föltételek mellett sokan áttelepültek. Erről Vedres István így emlékezik meg:

Dohány! melyet nem rég Lakosim művelnek,
Érette Bátskába, Bánátba költöznek,
Mennek Tisza mentén fölfelé Pusztákra,
Mint a meg tölt kasbul a raj más határra,
Nevezetes ága kereskedésemnek,
Száz, s több ezer mázsát adok idegennek,
Mellyet tőlem hordanak meszsze Tengerekre,
Vízenn, és szárazonn idegen Földekre,
Nints hátra-maradás: két ezer szerszámok
Nálam ki-állanak, másra nem-is várok.

A szabadságharc után dohánykertészeinkre nemcsak a Pallavicini-latifundiumon, de a bánáti gányófalukban is szomorú sors virradt, mert a jobbágyfelszabadítás emberi vívmányait rájuk nem vonatkoztatták. A földesurak szerint ők csak bérlők voltak, nem pedig jobbágyok. A Pallavicini-uradalom kertészei hamarosan felismerték, hogy a rövidebbet húzzák, ezért jogaik védelmére szervezkedni kezdtek. Palásti József jószágkormányzó népítélet áldozata lett. Maguk a hatóságok is elismerik, hogy az uradalom „törvényes szint alatt úgy összeláncsuzemezi alárendeltjeit, hogy végre tűzhely és tető nélküli vándorlásra kell magokat elszánniok, vagy – nints más menekvés –, mindent megtenni a jövő gyümölnének minden reménye nélkül”.

Ezeknek előrebocsátása után kísérletet teszünk a temesközi magyarság, elsősorban a Szegedről kirajzott nép betelepülésének rövid jellemzésére. Ehhez máig klasszikus forrásunk Kálmány Lajos hiányosságaiban is nagy értékű dokumentációja. Ő volt az, aki – Szentkláray Jenő történeti kutatásaitól is ihletve – először bizonyította, tudatosította, és vitte bele a tudományos köztudatba, hogy a Temesköz magyar népe közvetlenül, vagy közvetve, majdnem egészében Szegedről rajzott ki. Az ő kutatásaiban villant föl először a szegedi nagytájnak, mint sajátos magyar etnikai egységnek követelménye, körvonalazott valósága. Mint a maga művéről mondja: „tudtommal ez az első eset, hogy meghatározha-

tó magyar törzsökről más tájakra hajtott nép-ágot részletesen ismertetünk”. Ez a fölismerés nagy erővel ösztönzi Kálmányt a minél kimerítőbb anyaggyűjtésre, de egyúttal a népért való helytállásra is.

Kálmány kirajzott népünk települési képét tanulmányozva úgy találja, hogy a Bánát soknyelvű világában azért tudott a lábán megállani, mert szoros kapcsolatban, láncszerűen nyomult előre. Olyan helyre nem telepedett le, ahol teljesen elszigetelődött volna a magyarságtól. „Szeged volt a forrás – írja 1880 tájáról visszatekintve –, melynek népéből erejét megújította. Szeged volt menedékhelye, ha a veszedelem távozásra kényszerítette: Szeged bölcsője, fenntartója ez . . . áradatnak.”

Kálmány megerősíti, hogy e kirajzások ösztönző oka: az önellátó szegedi nagycsalád az árutermelés következtében fölbomlott, és így a fiatal házások is a maguk erejéből kénytelenek, de kíváncsoznak is önálló életet teremteni. Meg kell azonban említenünk, hogy a nagycsalád kötött világa még az új lakóhelyen is kisebb-nagyobb mértékben, hosszabb-rövidebb ideig, elsősorban egzisztenciális kényszerűségek miatt tartotta magát. Erről öreg szajániaktól hallottunk, de Majláthfalván még századunk elején sem volt ritka eset, hogy „az apa együtt lakik és dolgozik öt feleséges fiával, úgyhogy a közös háztartásnak és birtokkezelésnek jóformán korlátlan irányítója az apa . . .”

A telepítők vagy az új földesurak (Torda, Csóka, Szaján, Kisorosz, Tizsaszentmiklós, Törökkanizsa, Terján, Lukácsfalva, Tamásfalva, Újkigyós, Deszk stb.), vagy Szeged városa (Kistelek, Újszeged, Szőreg, Szentiván, Rábé, Rösze, Szentmihálytelek stb.), esetleg maga a kamara, vagyis a magyar kincstár (Magyarszentmárton, Majláthfalva, Dézsánfalva, Apáca, Kisiratos, Dombiratos, Ótelek, Kübekháza, Gyulafalva stb.) . . .

(BÁLINT Sándor)

A VÁRMEGYE HÓHÉRÁNAK NAPIDÍJA

Specificatio

Azon Napoknak, és Bérnek, melyet én alább írott Tekéntetes Nemes Bács Vármegye rendelése mellett, midőn veszőzésre ítéltetett Két Rabokat úgy mint Mistinszky Jósefet, és Csizmár Jánost, Azon kegyes végzés szerint Hegyessi és Kunbajai Akasztó fánál exequaltam, meg szolgáltam

1 ^o	6. Octobris Zomborbul Legényemmel együt indultam Kunbajára, a hol is hetfön, és kedden Az Az 7 ^a 8 ^a Octobris Executio mellett mullatam minden napot 2 forintyaval fel vévén, az lészen	f. x. 6
2	Legényemnek azon 3 ^{om} Napra járandó bére	3
3	Azon Rabnak Csizmár Jánosnak Akasztófánál történt veszőzésiért Honorarium fejében	12
4	9 ^a Octobris Hegyesre indultam, és ott ide értvén Zomborba vissza menetelt, három napot töltöttem az lészen	6

5	Legényemnek azon két napra járandó Bére	3
6	Mistinszky Rabnak ott történt meg veszőzésért Honorárium fejében	12
		—
	Summa	42

Mely suma pénzt hogy Nemes
Vármegye Cassajabul felvettem
sit supra

Anton Schmit

Sig. Nemes Militits 20 Oct 799

(VIRÁG Gábor)

A FERENC-CSATORNA

A csatorna tulajdonképpen négy részből áll. Az eredeti Ferenc-csatornából, amely a Kiss fivérek alkotása és a későbbben épült kis-sztapár–újvidéki öntözőcsatornából, a baja–bezdáni tápcsatornából, valamint a csatornává átalakított Sugovica Duna-ágból, amelyek megépítése Türr tábornok nevéhez fűződik.

A csatornahálózat jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy Bácska leggazdagabb községei a csatornahálózat mentén terülnek el, és Bácska gyáripára és kereskedelme ezen a vidéken fejlődött ki.

A Ferenc-csatorna százötven év előtti megépítőinek fő célja az volt, hogy az akkori közlekedési eszközökben rendkívül szegény Bácska közlekedési viszonyait megjavítsák és azt a mindenkor veszélyes és nagy nehézségekkel járó körutat, amelyet a Tiszáról a Dunára és ellenkező irányban közlekedő hajóknak meg kellett tenniük, megrövidítsék és biztonságosabbá tegyék. A Ferenc-csatorna megépítésével sikerült is kétszázötven kilométerrel megrövidíteni ezt az utat és húsz nappal rövidebbé tenni a hajózási időt, ami az akkori viszonyok mellett felbecsülhetetlen jelentőséggel bírt.

Közvetlenül a csatorna megépítése után virágzásnak indultak a mellette elterülő községek. Noha – mint előbb említettük – a csatorna eredeti célja csak a hajózás volt, már az első időben is hatalmas jelentőségre tett szert ez a vízi út, mint a vadvizek levezetőcsatornája is. Segítségével nagy területeket csapoltak le és több tízezer holdnyi mocsaras területet állítottak a termelés szolgálatába. Lehetővé tette a csatorna, hogy Bácska gazdag gabona-termése olcsóbb és gyorsabb szállítással jusson el az ország más vidékeire és a külföldre, ami jelentős mértékben emelte a földek jövedelmezőségét, hozzájárult a termelési kedv fokozásához és az árak emelkedéséhez. A csatorna mentén elterülő vidéken szorgalmasabban és jobban művelték meg a földet, később pedig a csatorna nyújtotta sokféle lehetőség ösztönözte a környékbeli gazdákat az ipari növények termelésének bevezetésére, ami fokozott mértékben emelte jövedelmüket. A kereskedelem megélénkítése terén felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a csatorna, különösen abban az időben, amikor a vasúti és közúti hálózat kiépítése még nem történt meg. A csatorna mentén elterülő falvak olcsó szállítási költségek mellett és gyorsan jutottak hozzá a szükséges kereskedelmi cikkekhez, később a nyers-

anyagokhoz is, ami elősegítette az ipar kifejlődését. Mindezekkel nemcsak Bácskának, hanem az egész országnak is nagy előnyöket biztosított a csatorna. Természetesen a legnagyobb hasznót, az igazi áldást azoknak a községeknek hozta, amelyek közvetlenül partjai mellett terülnek el, s ezek a következők: Bezdán, Monostorszeg, Zombor, Ószivác, Újszivác, Cservenka, Kúla, Új- és Óverbász, Szenttamás, Bácsföldvár és Óbecse. A hatvannyolc kilométer hosszú Ferenc József-csatorna mellett: Veprőd, Bácskeresztúr, Torzsa, Kölpény, Petróc és Piros, míg a baja-bezdáni tápcsatorna, amely negyvennégy kilométer hosszú, Bátmonostor, Nagybaracska, Dávod, Hercegszántó és Béreg községeket érinti. Ezeknek a községeknek jó részét hazánk nemzetiségei lakják, akik anyagi jólétüket egyebek között nem kis mértékben köszönhetik a csatornának is. Andrássy Gyula említi a Ferenc-csatornáról szóló tanulmányában, hogy amikor a múlt században Zichy gróf kormánybiztos végigjárta a csatorna községeit és Cservenkán látva a nép gazdagságát és a község virágzását, megdicsérte az ottani németeket szorgalmukért és iparkodásukért, az egyik idős német telepes a következőket mondotta: Alles, was mer haba, verdanke mer dem Graba (Mindenünket, amink van, ennek az ároknak köszönhetjük).

A csatorna az elmúlt másfél évszázad alatt megváltoztatta Bácska képét. Jótékony hatása a múltban a közlekedés meggyorsításán kívül a csatornamentiek rohamos meggazdagodásában, iparuk, kereskedelmük kifejlődésében és megerősödésében, valamint a mezőgazdasági termelésük átalakulásában jutott leginkább kifejezésre. Erős, jövőt hódító nemzedékek nőttek fel itt a csatorna partjain az anyagi javak bőségében. Bácska gyáriparának lényeges része itt fejlődött ki. Kendergyárai, cukorgyárai, olajgyárai s egyéb anyagokat feldolgozó telepei mind itt vannak, de nagyszámú malom, több fémárugyár, bőrgyár és egyéb üzem született meg a csatorna közelségének jótékony hatásával. Össze kell csak hasonlítani a csatorna mentén elterülő falvak fejlődését és mai állapotát azokkal a bácskai községekkel, amelyek távol esnek ettől a vízi úttól, hogy megállapíthassuk, mennyi áldást ringat lassú vize.

(MUHI János)

Muhi János (1913–1969) publicista Zomborban és Szabadkán. Számos művelődéstörténeti és történelmi cikk szerzője. Megírta Zombor történetét.

RABOK A PUSZTÁBAN

(Részlet a Császár csatornája című regényből)

Comes de Soro generális, temesvári várparancsnok 1794 júniusában elrendelte, hogy a kazamatákat ki kell üríteni.

A rabokat négyesével egymáshoz láncolták, és június 12-én felsorakoztatták a várudvaron. Négyfontos profuntot kapott mindegyikük és egy váltás fehérneműt a tarisznyájába. Vidáman zajongva csoportosultak, örültek a szabadságnak, hogy ismét rájuk süt Isten napja, nem bánták, akármilyen lesz. Ha túl nagy volt a zaj, a foglárók néha közéjük csördítettek.

Nyolc óra felé puskás sivalzsérok fogták körül a térséget. Valami parancsot olvastak fel a katonák között, a rabok azt nem hallották, aztán a sok porkoláb hosszú pálcákkal megkezdte négyesével az elítéltek kiterelését. Dalolva indultak a sáncárkon át, láncsörgés kö-

zött vonultak a városon keresztül, a polgárok szájtátva bámultak utánuk. Aki kijött kíváncsiskodni a kocsiútra, azt puskatussal kergették vissza a katonák.

– Félre az útból, hé!

Délnyugat felé indult a menet. Mindegyik csoportot csak lazán zárták körül a katonák, azokat hiába kérdezték a megláncolt foglyok: morvák voltak, és nem értették a szót.

Dél felé már Kisbecskerek utcáin porzottak az ütemes léptek. Csatádon és Komlóson át haladtak, a komlói uradalom pajtáiban meghált az egyik csoport, a másik éjszaka is folytatta útját Kikinda felé. Sokan kidőltek, ezeket átvette valamelyik lassabban haladó csapat. Káromkodva, zajongva, énekszóval haladtak a bánáti rónaságon át, hangos láncsörgés között a temesvári kazamaták rabjai.

Három napig tartott a vonulás. Becséig hajszolták őket a katonák, itt volt ismét általános gyülekező. Alig lehetett ráismerni azokra, akik Temesvárról három nap előtt elindultak: a penészes fehér arcokat kicsipte a szél, a napsütés megbarnította, új fehér ruhájukat vastag por fedte. Húszan kidőltek útközben, nyolcan szökést kíséreltek meg, kettőt közülük agyonlőttek. Egy idős ember Beodránál szívszélhűdésben halt meg hirtelen, el is temették rögtön, papot sem hívtak, a svalizsér őrmester mondott rövid imát sirja fölött.

Ötszázhuszonhárom rab indult el Temesvárról, Becsére már csak ötszázan érkeztek meg.

Az uradalmi csűrökbe zárták őket, reggel másféle katonák jöttek, csajkások a Tisza felől, ezek vették át a félezer embert. Kihajtották a rabokat a Tisza-partra, megkezdődött az átszállítás a túloldalra, bárkán és csónakokon. Felvont fegyverrel álltak őrt a szerezsanok, még így is négyen kíséreltek meg szökést: a vízbe vetették magukat együttesen. Lövések porzottak a víz fölött, halálordítás vegyült az evezők zajába.

Május 16-án délelőtt a régi sörház udvarán volt újabb sorakozó Óbecsén. A pétervárad-i erőd tisztjei számlálták meg a rabokat: négyszázkilencvenhat embert.

Aztán délnyugatnak hajtották őket, Földvár felé. Nem tudta senki közülük, mi végből.

Négyen voltak a sorban. Minden sor mellett prófosz, hosszú pálcával.

Középen kettőjük lábát egymáshoz láncolták, ezek jártak legrosszabbul, mert nemcsak testük terhét cipelték, hanem a láncét is. Nem volt súlyos ez a lánc, de akadozott minduntalan. Egyszerre kellett lépni, egyiknek jobb, másiknak bal lábbal, különben összekeveredtek a láncszemek. Fél tucat ilyen szabálytalan lépés, és megszorult a bilincs, amitől az egész sor hátramaradt. Ügyelni kellett az ütemes léptekre, ezen úgy segítettek, hogy számoltak egyszerre. Egy, egy, egy, egy. Ütemesen hangzott a kiáltás egész délelőtt: őrjítő volt.

Őrjítő volt ez az ütem és kiáltozás reggeltől estig. Marta a testet, a lelket, kiszította az erőt. Ha az egyik támolयोगni kezdett, megbénult az egész sor.

– Ne rángass úgy, átkozott!

Nem volt pajtáság ebben a hajszában, és ezt is akarták talán a rabtartók. Úgy láncolták egymás mellé a legellentétebb foglyokat. Rablógyilkos mellé politikai rabot. Nagy mellé kicsit. Békés mellé dühös természetűt. Már amennyire ismerték őket.

Kisebesedett az örök lába is a hajszában. Miért nem lovas katonákkal hajszolták a rabokat? Olyan volt a hangulat a katonák között is, hajlandók voltak bármely pillanatban felkoncolni a foglyokat, csak ne tartson tovább a hajszája.

Messze van még a földvári sánc. Két óra járásnyira legalább.

*

Valaki az ördögök nagyanyját emlegette a töltésoldalban. Hogy milyen lassan jön a transzport! Fél négy felé jár, és hírük-hamvuk sincs még!

– A péterváradiakat régen elhajtották. Itt vágják át énekszóval a falut.

Tejképző fiatal katona jelentette ezt lelkesedve. Csákója mélyen a fülére csúszott, elhúzta száját, úgy nevetett.

– Ezután nem ásunk!

– Nem bizony, bundás. Puska a kézbe, és csiba. Ássanak majd ők.

Füben heveredett a biztató, vén obsitos, fűszál volt a szájában, azt törte fogával, időnként kiköpött egy darabot. Nem látja a káromkodó ember, a strázsamester ott a földtúráson túl. Ha látja, odacsördít egyet biztosan. De az most a rabokat lesi. Félezer embert jelentett Becséről a lovas hírnök. A Tiszán át hozták őket valahonnan.

Máriát emlegeti folyton a mosdatlan szájú. Meg azt, hogy mikor lesz itt munka.

Nagy sokára, fél órára talán énekszó száll a nádas felől. Mint a rekedt kerepelő hangja, olyan. Inkább üvöltés. És túlszárnyalva mögötte az ütemes kiáltás, elnyúló, fájdalmas, panaszos: Egy, egy, egy, egy.

A csákós strázsamester felágaskodik, szeme megvillan, egyetlen szemrántással maga mellé csődíti a strázsákat.

Megjöttek!

Négyszázkilencvenhat ember összesen.

Hétszázat délről hajtottak, Péterváradjáról. A Dunán észéki rabokat szállított a hajó. Károlyvárosból is útban volt egy csoport, azokat szekerek hozták Verőcénél. A szegedi börtönből puskás, kardos hajdúk nógatták az elítélteket déli irányban. Láncban ezek is, oldalukon profuntos tarisznya. Egy váltás fehérenemű, így szólt a parancs. Már akinek van, röhögtek vastagon a városi tömlőc pandúrijai. Mit gondol a kincstár, nálunk is úgy megy ez, mint a vérbeli kazamatákban?

– Fenének hajtják erre ezt a sok embert? – tört ki a vámos a röszei kapunál.

– Kaszára, kapára, kit hogy – hangzott a válasz, amelytől nem lett okosabb a kérdező.

Nemesember nem volt a szegediek között, inkább kapcabetjár, szegénylegény, meg cigány. A cigányokat azzal rémítették: akasztani viszik őket Szentmihályra.

A többinek már megsúgta a pandúrőrmester: ásní mennek délre. Árkot ásnak, mert úgy rendelte a császár, aki még a nemes városnak is parancsol.

Ludastól homokban járt a lábuk. Szabadkát elkerülték, ne legyen ribillió a jöttük. Pusztán vágta át, aztán egyszerre megváltozott a táj. Apró dombok közt kanyarodott az út, s a hajdúknak ugyancsak ügyelni kellett, ne szökjön meg a földhajlás mögött valamelyik fogoly.

Ezeket Kúlának vitték, a szegedi rabokat. Voltak vagy harmincan.

Szakadatlanul tartott a vándorlás. Pozsonyból is ereszkedtek alá pár százan, kincstári rabok. Komáromnál duplára nőtt a számuk. Átvágtak a Duna jobb partjára, így haladtak Mohácsig.

A falvakban a nép az utcára kifutott eléjük. Volt, ahol leköpködték őket, máshol kenyérrel, gyümölcszel kínálták. Sok zsellérfaluban félreverték a harangot, és kaszával, kapával, ásóval vonult a lakosság. Csak amikor a lovas katonák kardja megcsillant a napfényben, akkor nyugodtak meg: lánc van a kezén a sok rabnak, nem kell félni!

*

A földvári töltés mögött sorakoztak négyesével a temesvári rabok. Most már tudták a kiáltozó katonáktól, zsellérektől, hogy lekerül róluk a bilincs. Azt is tudták, hogy ásniuk kell majd. Mit és meddig? Kinek mi gondja rá? Ásni kell.

– Látod, öcsém, azt a tornyot ottan?

– Aztat? Hát látom.

– Addig ásunk éppen. Oszt ha odaérünk, még hétszer addig.

Évődtek velük a katonák. És örültek: ezután ezeknek jut ki a munka, az ő kezüket töri az ásó. A katona csak strázsál.

Elvitték a sereget egy hónapja idestova. Hadba vitték a francuz ellen a Splényi ezredet, a Toscana ezredet, az árkászokat, a pattantyúsokat, elvitték, ástak mindaddig a fekete pusztaságban. Itt most nem maradt belőlük más, csak az újonc és az obsitra hajló öregje. Strázsának.

Megcsillant a rab szeme, amikor leverték róla a bilincset. A szemhatárt kereste, amely végtelen ezen a tájon. Meg is indult menten, boldogan, lánc nélkül hosszú napok óta.

– Nem arra, pajtás, hé, kiszúrod a szemed!

Akkor látta csak, hová terelték. Magas spanyol lovasok fogták körül a terepet, tüske és ág egymásba vonva. Ezek mögött felvont fegyverrel a katonák.

Nincs út kifelé a pusztába. Ásni kell.

(MAJTÉNYI Mihály)

Majtényi Mihály (1901–1974) író, újságíró Zentán, Zomborban, Szabadkán és Újvidéken. Kezdeti korszakában eredeti családi nevén, Markovics Mihályként jegyezte novelláit. Írói kibontakozása a háború éveiben vette kezdetét és a háború után, az 1950-es években tetőzött szülőföldjéről, Bánátról szóló regényeiben. Novellisztikus módon megírta a vajdasági magyar irodalom történetét is.

KISS JÓZSEF SÍREMLÉKÉNEK FELIRATA

(Magyar nyelven)

Itt nyugszik Kiss József magyar nemes, kinek halhatatlanságát ez a Ferenc-csatorna bizonyítja, halandóságát pedig ez a márvány hirdeti. Született Budán 1748. március 19-én, meghalt a Bács melletti Zomborban 1813. március 13-án.

(MUHI János közlése nyomán)

A sírfelirat Kiss József fogalmazta szövege rövidebb és pontosabb volt:

„Itt nyugszik Kiss József, nemzetisége magyar. Hogy halhatatlan, a Ferenc-csatorna bizonyítja. Hogy halandó, e hideg márvány.”

(BORDÁS Győző nyomán)

EMLÉKSOROK A FERENC-CSATORNA ÉPÍTÉSÉRŐL

Ő Felsége II. Ferenc császár, győzhetetlen római imperátor, a magyarok apostoli királyának fővédnöksége alatt P. P. P. F.; az örökös kr. herceg, osztrák főherceg Sándor Lipót, Magyarország kegyelmes nádorának védnöksége alatt; nemes Bács vármegye főispánjának, Ürményi Józsefnek pártfogásával a közjót szerető főrangúak, előkelők, nemesek s a haza legjobb polgáraiból egyesült s gróf Apponyi Antal és gróf Harrach János elnöksége alatt levő társaságnak pénzén építették ezt a Ferencz király nevével felékesített hajózó csatornát a kereskedelem fejlesztésére, a magyar nemzet dicsőségére és üdvére s a szerencse óhajuknak kedvezvén, ezt a négysegletes követ a zsilip alapjába emlékül helyezték az észtehetségben és ügyességben kiváló két édes testvér, Kiss József és Gábor, magyar nemesek, kik kitűntek építészeti tudományukkal és hírnevükkel szolgálván az utókornak s ennek hálás és halhatatlan emlékezetét maguknak kiérdemelvén, kik eme nagy jelentőségű műnek kezdői, kiásatásának befejezői és felépítésének igazgatói voltak.

Verbász, 1794. június 9-én.

Megjegyzés: „A verbászi zsilip megrongálódott alapzatának 1909. február hónapjában volt a kijavítása, amely alkalommal egy szarkofágszerű kőszekrény került napvilágra. A szekrénybe egy ezüst lemez volt zárva . . . Ebbe az ezüstlemezbe latin nyelven voltak az emléksorok bevésve.”

(Magyarország vármegyéi és városai.
Bács-Bodrog vármegye. Bp., 1909)

A BECSEI ZSILIP AVATÁSÁNAK EMLÉKTÁBLÁJA 1899-BEN

A Ferencz csatorna torkolatának Tisza-Földvállról Ó-Becsére
való áthelyezése az 1894; II t. cz. értelmében megtörtént
I Ferencz József
Magyarország apostoli királyának dicső uralkodása alatt –
Építése elhatározott 1894. évben
Wekerle Sándor miniszterelnöksége és
Gróf Bethlen András földművelésügyi minisztersége idejében.
Megkezdett 1895. évben
Báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége és
Gróf Festetics Antal földművelésügyi minisztersége idejében.
Befejeztetett 1899. évben
Széll Kálmán miniszterelnöksége és
Darányi Ignác földművelésügyi minisztersége idejében. –

Költői záradék e sorokhoz

Pontosan lajstromba venni már aligha tudnánk, hogy kik,
Hányan és honnan valók voltak a föld- és vasmunkások,

Akik e díszelő nevek közt meg sem említettek.
Írattassék hát oda utódaik záradékként:

A
zsilipmű építése
megkezdett és befejeztetett
A Tisza mente népének dolgos keze által.

(PAP József: Záradék)

Pap József (1926) költő sorsversét idéztük a szülővárosánál, Óbecsénél álló csatorna-zsilipről.

EGY TÉL SZENTMIKLÓSON 1802-BEN

VIDÉNYI PANASZAI

Új baj, Palim! Bánátusba kell mennem inquisitióra. Lehet-e nagyobb baj? Őnagysága kirendelt, kedvét nem szeghetem. Csak két hétig leszünk oda, azt mondja az odavaló fiscális. Ez nem sok. Ha bemégy, hallgassál, ne szólj erről Lidinek. Vigadj vele. – És kérd az istent, hogy mennél előbb visszatérjek. Élj.

Itt vagyok már Bánátusban, Kis-Szent-Miklóson, ahová olly félénk előérzessel indultam. Hat napig utaztunk, a havas szél idáig űzött. Napfényt eljöttöm olta nem láttam. Itt is szüntelen ordít, havas az Észak. Az uraság szívességgel fogadott, kis szobát, de szépet rendelt ki számomra a kastélyban. Egyik ablakrul a tóra a Tiszáig láthatni. Egy asztalkám, két székem, zöld selyemkanapé! Könyveim Horác és Gessner. Ebédem, vacsorám nem sok, nem pompás, de jó ízű és elég. Itt a farsangbul nem sok részt veszek, mivel az udvarban csak négy férfiak vagyunk. Az egész faluban nincs táncolónk. Csendesség és tél uralkodik itten . . .

Holmi akadályok miatt egy huzomban nem folytathatom az inquisitiót, és így itt kell búslakodnom. Mégpedig a farsang végén! Tavaly ilyenkor a te és a Lidim karjai közt farsangoltam. Most szobámba csukódva magánoskodom, melynek ablaka alatt a kiskert hóban, fagyban áll. Túl azon a nagy irgalmatlan nagy tó mutatja a telet egész komorságában. Másfelül a végtelen síkság terül, imitt-amott látszik egy-két torony, a szántókon az uraság két bikája feketlik. Midőn ráunok a telet szemlélni, Horácot olvasom, fordítom, és Lidim nevével szépítem . . .

Itt, ha eláll a fergeteg, bejárom a parasztok lakodalmait, amelyekre ők földesurokat, tiszteiket és vendégeit almával szokták hívogatni. Elnézem, mely elevenen, mely örömmel járják a kerekét, hogy hajlanak a legény mellé, ha magához szorítja, hogy felejtik el minden bajokat. Engem is megkínálnak a fő gazdák lányyaival. Meg nem állhatom, hogy szíves kérésekre egy-kettőt ne billenjek . . .

Itt helyemet nem lelhetem. Az a gondolat is, hogy még soká nem láthatlak, igen kínoz engemet. Még vagy hat tanút kell megeskettetnem, de a Tisza áradása miá nem férhetek hozzájok, mert Zentán laknak . . .

Az könnyít még rajtam, hogy az idő igen meglágyult, szép verőfények járnak, kísétálok a mezőkre, és imádó vidámsággal nézem az új füvecskéket. A pipis is dalolgat már . . .

(VITKOVICS Mihály)

Vitkovics Mihály Egerben született 1778-ban, és Pesten halt meg 1829-ben. Kazinczy Ferenc baráti köréhez, „pesti triászához” tartozó, szerbiül és magyarul egyaránt dolgozó író. A költő regénye című levélregényét 1802-ben írta, amely „két szerető szív” vallomásként mondja el két szerelmes történetét.

A KRAY CSALÁD ÉS TOPOLYA

TOPOLYA VERSEK KRÓNIKÁJA

(Részletek)

1808.

A múlt esztendőben az Ősz volt kellemes
Szint úgy a télnek is kezdete kegyes.
Az üdő olly szépen magát mutogatta
Bundákat a szögön nyugodnia hagyta
A gyermekek kívül mindétig jádzottak,
Januáriusban az ekék szántottak.
Igaz tizedikén Januariusnak
A kegyetlen nagy szél, sok kárt tett sokaknak
Boglyát kazalokat kertekben szét szórta
Sok házak teteit épen le forgatta.
Templom Segrestyeit egészben le fedte,
De aszt az Uraság mindgyárt be fedette.
Az után az üdő megint jóra fordult,
Kelemes napokkal az egész holnap múlt.
De a Magyar Szóban ez a köz ítelet,
A farkas nem eszi soha meg a telet.
Most is úgy lett mert ha jó volt a kezdete,
Ugyan tsak kegyetlen leve a végzete.
Februáriusnak tizenkettedikén,
Essőzni havazni kezdet már reggelén.
Estvélig arasznyi hó földet borítá,
A következet nap fellyebb szaporítá.
Harmad napra veszet, juhászok örültek,
De más napon reggel tsak el nem szédültek,
Mert a Tóth Tátrából a Boreas füttyült
A föld térdig erő hóval lett be terült.
Fagyott nagy hideg lett, szüntelen havazot.

A ju tartó gazda reszketet úgy fázot,
Mert takarmánya szűkült kevesedet,
Az üdő pediglen semmit nem engedet.
Unalmasab telet mint ez volt nem láttam,
Az öregektől is soha nem hallottam.
Se kotsin, se szánkán nem lehetet járni,
Pénzért sem lehetet szülést találni.
Mert e nagy hó tartot hét hét hat napokig,
Epen Aprillisnek hatodik napjaig.
Azon üdő alat senki nem járhatot
Bátran; töröt utat mert nem találhatot.
Mert a szél a törést mindig el rontotta
Vagy hó eset reá, aszt el borította.
Még a városban is keserves volt járni,
Térdig s. azon felyül kellett gázolni.
A ló hasig járta néhol el is bukot.
Sem ide sem oda hajthattak juhokot,
Széna szalma fogyot nagyon a kertekből
A Bankó tzédulák szint úgy a zsebekből.
Sok ju már mind szőrét, mind bőrét meg ette,
Régen a Mámedli Lajstromában tette,
Sokan kevés buzát szemestül etettek,
Mert nem volt mást adni rakásra döglöttek
De nem tsak a paraszt, még az Uraság is,
Pénzen vett takarmányt (: ki nem volt soha is :)
Téglát sem égettek ezen esztendőben
Mert már szalma nem volt sehol a kertekben.
Végre aszt gondoltuk víz özön fog lenni,
Hogy ha azon sok hó hirtelen fog veszni
De biz az el olvadt kár nélkül szaporán,
Aprillis holnapnak ötöd s. hatodikán
A föld fagyos nem volt a vizet be nyelte,
Mi több: a sok havat szárazság követte.
De boldog volt Bátska ezen esztendőben,
Mert elég gabona vala a tsűriben.
Jásság a két Kúnság Pest Hevesi Megye,
Neográd Borsod Szabolcs es Tsongrád Vármegeye,
Buzát élelmekre mind tsak innen hortak,
Tizenkét forintot fizettek ha kaptak.
Topolya is maga sok kotsit meg rakot,
Volt mibül: jó pénzért mért buzát abrakot.
Elég közepszerű vala ez esztendő
Hála az Istennek! hogy nem léve meddő.

TOPOLYÁNAK EZEN ESZTENDŐBELI VISZONTAGSÁGAI

1809.

A midőn be köszönt az el múlt esztendő,
Már ött héttől fogva havas volt az üdő
Mert meg Novembernek huszon ötöd napján
Le eset, és tartot mindenkor egy formán.
Egész Sz Pál napig akkor jó üdő lett,
Az hó mindenestül nagy hamar el veszet.
Az ju tartó gazdák hoppot kiáltottak,
Gondolták a télen már által ugrottak.
De nem sok üdő telt újra vakarództak,
A mint majd meg hallyuk mint fáztak s. izzadtak.
A sok havat hamar jó üdő követte,
A patsirtakot is éneklésre vette.
Juhok a mezőkön kedvekre legeltek,
A gazdák pediglen szántottak vetettek.
Februariusnak negyedik napjára,
A sok hónap leve gyűlvén egy rakásra,
Topolai vizet úgy meg áraztotta,
Hogy az utzákot is sok helyeken mosta.
Hidak vagy töltések rajta nem maradtak,
Azért az emberek vállúkon át jártak.
Néha egy vállúban mivel sokan ültek
Mind subástól sokan jól meg is fürödtek.
A Váras közepén lakó szigetiek,
Körül voltak véve mint a Ratzkeviék.
A Templer ladikján azok ki s. be jártak
Nem tudván evedzni sokszor meg is áztak.
Ezen víz áradás nem tett más karokat
Hanem hogy le döntöt igen sok falakat
Sőt hasznot tett hozot igen sok halakot,
Tsinált egész nyárra barom itatokot.

1810.

Ezen esztendőben regrutát nem adot
Topolya a kötél verbunktól nyugodot.
Sőt sok katonáik kiket előb adtak,
Viszsa jöttek obsit leveleket kaptak.
Szép tavasz volt akkor a vetés zöldellet,
De Majus utólsó két napján hideg lett.
Első Juniusban az hó is szállongot,
Sok gyenge vetemény szállóvel meg fagyot,

De hálá az Urnak még is nem volt szükség,
Sőt remenség felet vala inkább bővség.
Nemelynek volt kevés, nemelynek volt jótskán
Máskor sem szokot az termeni egy formán.
Nemelynek harmintz s. több akó bora is lett
Kit a vevő húsz s, több forinton fizetet.
Igy hát ez esztendőt nem mondhatni rosznak,
Lehetet tsak nevezni, inkább változónak.
Bab kendér és köles meg fagyot el vette,
De a gabonában aszt vissza fizette.
Nem volt Topolyának annyi gabonája
A miuta fen áll sem annyi szénája.
Nézd meg a kertyeit allig hogy szórhattak
A sűrűség miat szelet sem kaphattak.
Még is jó üdőben mind be takarodtak,
Mi több: minden félét el is nyomtatgattak.
Tsak épen a szántást az üdő késlelte,
De a szorgalmatos aszt is el végezte.

Dézmát most is szemül mint tavaly fizették,
De két Posonyival kevesebre nyerték.
Az húsz helyet mostan is tizennyoltzat adtak,
De szalmából annyit mennyit tavaly hortak.
Tsak hálá Istennek volt ez jó esztendő,
Mert semmiféliben nem volt épen meddő.

(ANDRÉ István)

A Topolya mezőváros históriája című verses krónika kéziratának kalandos a sorsa. Először 1943-ban jelentek meg részletei a Topolya és Vidéke című helyi lapban. A közreadó szerint a kézirat a Kray család kései leszármazottjától került Topolyára. A háború utáni évtizedekben megfeledkezni látszottak e műről. Fehér Ferenc 1976-ban még az 1943-as közlésekre támaszkodhatott csupán, de 1979-ben Pénovátz Antal a Topolya és Környéke című lapban már a teljes kézirat ismeretében válogathatta ki a néprajzi érdekű részleteket, a kézirat birtokosa azonban nem engedélyezte a teljes szöveg megjelentetését. Virág Gábor 1991-ben ismerkedett meg a verses história kéziratával, lemásolja és sajtó alá rendezi, s ugyancsak ő tisztázza a verses szöveg jellegét, felkutatja lehetséges forrásait és mintáit, valamint kinyomozza a szerző kilétét, s jelöli meg André Istvánban, aki a XIX. század elején kántor és iskolamester volt Topolyán. A krónikás bejáratos volt a Kray család kastélyába is, és írta meg művét, a „topolyai történeteket úgy amint látta, hallotta és tudta”, és jegyezte le azért, hogy „annak idejében amaz méltóságos és nagyságos krajovai és topolai báró Nepomutzenus János Kray úrfi . . . Topolyája történetét mint egy tűkörben lássa” és a szöveggel „magát mulassa”.

André István műve eredetileg öt könyvből álló história volt, amelynek azonban első könyve hiányzik. Felépítése kettős: az első rész „Topolya történetének tüköre”, a második

rész pedig az első részben elmondottaknak a magyarázatait tartalmazza. Az első rész verses, a második prózai szöveg. A versben a jelentős topolyai eseményeket az 1808–1811 közötti időkben mondja el a szerző tizenkét szótagos páros rímű sorokban. A sajtó alá rendező Virág Gábor minősítése szerint „élvezetes kisprózai alkotásokat: anekdotákat, helyi mondákat, rövidebb értekezéseket kerekít eredeti mondanivalója mellé a krónikás”. A versben felcsendül Csokonai Vitéz Mihály híres rímpárja is:

Mert úgy mond Uraság kedvében a paraszt
Nem illik hogy légyen a meg vetet haraszt . . .

André Istvánról az 1803-ban felvett ún. vizitációs jegyzőkönyv árul el legtöbbet. Eszerint André István jászberényi születésű, harmincöt éves, nő, de feleségétől külön él. Jól beszél magyarul, németül és latinul. Tíz éve szolgál Topolyán, korábban Baracsán működött. A kelletnél többet szeret inni, de nem részeges, ismert a botrányairól, ennek ellenére jó híre van. A papot tiszteli és becsüli, engedelmes. Orgonálni és zenélni jól tud. Ismerjük halálózási dátumát is: 1822. február 27-én halt meg Topolyán.

EMLÉKSOROK B. WENCKHEIM MÁRIÁNAK

Ép legyen és lelkes, testben, szellemben erős faj.
Melly tőled létét nyerte, az új ivadék,
Hogy látásoknál mondhasa örömmel a' honfi:
A' ki szülé őket, szép anya, jó anya volt.

1841. február 23. előtt

(VÖRÖSMARTY Mihály)

„B. Wenckheim Mária báró Kray Jánosnak, az 1843. és 1847. évi országgyűlések felsőtáblai követének volt a felesége. Az Atheneumbeli cím kezdőbetűit ez magyarázza (ti. Báró Kray Mária emlékkönyvébe). – A családdal arisztokrata körökben kellett megismerkednie – talán Széchenyi közvetítésével, aki a Wenckheimekkel igen jó viszonyban volt, s aki Naplójában is emlegeti Wenckheim Máriát . . .”

A Vörösmarty Mihály Kisebb költemények III. (1840–1855) jegyzete. Bp., 1962

B. K. . . . P. . . . SÍRKÖVÉRE

[MEGHALT 16-IK ÉVÉBEN]

A' ki fiának örül, mert szép, jó, ritka tehetség,
Mert delien serdül 's lelke nagyokra törő,
Mert ihletve van a' nagy erények örök hite által
'S szent akarattal lép a' komoly élet elé:
El ne beszélje nekünk örömét. Mi egy életi üdvöt,
Vérünk büszke fáját e kora sírba tevők.

1847. november közepe

[VÉG IVADÉKA VAGYOK . . .]

Vég ivadéka vagyok, a' hős Kray Pál' unokája
Drága szülőimnek gyásza, keserve korán.
Éltem volna, erős szándék lángol vala bennem
Lenni dicsőségek a' haza jobbjai között.

1847. november közepe előtt

[E KÖVET A VÉGSŐ . . .]

E követ a' végső ivadéknak egy ősi családból
Adjuk, a' gyermeknek fájdalom-érte szülők.
E' kő mind végig nehezen fog nyomni szivünkön
E' követ onnan csak egy teszi félre – halál.

1847. november közepe előtt

(VÖRÖSMARTY Mihály)

Báró Kray Pál tizenhat éves korában, 1846. november 16-án halt meg. A haláláról két változat létezik. Az egyik szerint löversenyen leesett lováról és nyakát szegte, a másik szerint 1846 őszén lovaglás közben szerzett tüdőbajban halt meg. Széchenyi István 1846. november 16-án naplójába jegyezte: „Némi hó. Meghalt Kray. 12 óra leforgása alatt.”

A család a három vers közül az elsőt választotta, vésette márványtáblára, és helyezte el a topolyai templom falára a sekrestye kijáratánál. A Kray család igényességét jelöli a Vörösmarty Mihálytól rendelt sírfelirat.

TOPOLYA UTOLSÓ FÖLDESURA

Kray János majdnem egész éltét Topolyán élte le. Jó nevelést kapott s ifjúsága a legszerencsésebb viszonyok között múltott el. 1829-ben vette át a topolyai birtokot a rokokó stílusban épült nagy főúri kastéllyal, amely az akkori megye egyik leghíresebb nevezetessége volt. Huszonnégy éves korában megnősült. Felesége Wenckheim Mária grófnő korának híres szépasszonya volt. A báró Topolyán érezte magát legjobban, nem érdekelte a politika, közéleti szereplési vágya nem volt. Jóságú, bőkezű, a jótékonykodásban örömet találó, jókedélyű, gondtalan főúr volt. A családján kívül csak a vadászat, a lovak, a galambok és a kutyák érdekelték. Ő volt az első egész Dél-Magyarországon, aki angol lovakat tenyésztett. Lovai a legkeresettebbek voltak az országban, kutyáit a külföldi kutyabarátok is számon tartották, galambászata pedig a világ valamennyi kiváló fajtájának gyűjteménye volt. Sem pénzt, sem fáradságot nem sajnált, ha ezekről a kedvenc állatairól volt szó. Feleségének a kertészkedés volt a szenvedélye. Ugyanolyan kedvvel tenyésztette a virágritkaságokat, mint férje a lovakat, galambokat és kutyákat. S így nemcsak különleges fajállatairól volt híres a Kray család, hanem párját ritkító hatalmas kiterjedésű angol parkjáról is, amelynek virágait messze földön ismerték. A báróék ritkán mozdultak el Topolyáról, s csak rövid ideig maradtak birtokuktól távol. Minden örömtük Topolyához fűzte őket. A pompás kastély pedig nyitva állott éjjel-nappal az érkező vendégek előtt. Mint a többi bácskai nemesi kastélyban vagy gentry-kúriában, Krayék otthonában is örökös volt a vendégeskedés, folyt a bor, szólt a nóta, sohasem fogytak ki az ételek. A gondtalanság és jólét, az úri passziók világa volt ez a kastély.

Nagy eszmék értek a történelem méhében, új kor vajúdott, ide azonban nem ért el az eszmék zúgása. A népben már feszültek a később kirobbant erők, s a nemzetiségek vezetői is megálmodták már a későbbi évtizedek hatalmas nacionalizmusát, amelynek kirobbanása sok mindent átértékelte az országban. A bácskai vezető réteg azonban nemigen vette észre, hogy a sima felszín alatt milyen nagy erők dolgoznak. Kray báró úgy élt, mint a többi hozzá hasonló bácskai úr ebben a korban, s ez a költséges életmód megalapozta a Bácskáról elterjedt és részben még maig is fennálló tévhitet, mintha ez a föld mindenki számára Kánaán volna, s itt csak éjjel-nappal mulatozó nábobok és saját zsírjukba fulladó birtokosok volnának. Abban az időben divattá vált és Bácska-szerte pusztított ez az életforma, amely Bácska ilyen hírét szülte. A közügyekkel való törődés nem volt divatos, s a birtokosok abban élték ki magukat, hogy – minden ürügyet felhasználva az összejövetelekre – egyenek, igyanak, mulassanak, udvaroljanak. A közszereléshez is az alkalmazkodás, a jó fellépés és a bő torok volt a legszükségesebb előfeltétel. A polgárság még nem számított, a jobbágyság páriáisorban élt. Az egész élet a földbirtokosok körül összpontosult, akiket jobbra-balra sógor és komasági kapcsolatok fűztek egybe. A közügyekért való lelkesedés még egészen gyermekcipőben járt ezen a tájon. Egy-egy lakodalom, keresztelő, névnap volt az igazi esemény a megyében, s hosszú kocsisorok vitték a vendégeket egyik kúriáról a másikra. Ez az életforma ütötte rá bélyegét a Kray család életére is, s nem csoda, ha Kray báró sem akart mást, nagyobbát, mint a többiek körülötte. Két ízben ugyan főrendi táblai követ is volt, ezt azonban ő is csak jognak s nem kötelességnek vette. Az ő világa a bácskai világ volt.

Megelégedett, boldog életet élt a család egészen 1846-ig, amikor megkezdődtek a bajok és a gondok. Pestre költöztek a báróék, mert fiukat, Pált, nyilvános iskolába írárták. A fiú még az év őszén lovaglás közben szerzett tüdőgyulladásban meghalt. Topolyán temették el. A bárót a búskomorságig lesújtotta fia elvesztése, és az alkoholban keresett vigasz-

talást. Elszigetelte magát a világtól, semmivel és senkivel sem törődött többé. Így lepték meg a 48-as események.

A szerb lázadás kitörése Pesten érte a bárót, aki, amint értesült az eseményekről, azonnal Topolyára sietett, hogy megtegye a szükséges intézkedéseket. Legfőbb gondja az volt, hogy értékes lovait biztonságba helyezze. Kiválasztott közülük huszonkettőt, s ezeket a somogyi Bográdra szállította Zichy grófhoz. Mire odaért, már ott sem volt biztonság. Jelačić bán csapatai veszélyeztették ezt a vidéket is. Azt tanácsolták neki, hogy ne térjen vissza Topolyára, amíg le nem csillapodnak a kedélyek. Abban az időben sokan azt hitték, hogy csak jelentéktelen megmozdulásról van szó, és rövidesen helyreáll a rend. A báró azonban nem hallgatott barátaira.

Visszatért kastélyába, és bár érezte, hogy már volt jobbágyai hangulatában is nagy változások állottak be, továbbra is ott maradt.

A szerbek már közel voltak Topolyához, amikor jelentették, hogy Szabadkáról magyar katonaság érkezik a község védelmére. A hír óriási lelkesedést keltett, de súlyos nézeteltéréseket is támasztott a megadás és a harc hívei között. Azok, akik már biztosra vették a menekülést, csalódással látták, hogy csak hetvenöt honvéd és huszonöt huszár érkezett, akik megtámadták ugyan az időközben a község alá érkezett szerbeket, de harcuk kilátástalan volt: a szerbek száma meghaladta a háromezret. A Kálváriánál rövid harc fejlődött ki, azután a maroknyi magyar csapat visszavonult a harmincszoros túlerő elől Szabadka irányába. A szerbeket meglepte a támadás, árulást sejtettek, és heves ágyútűzet zúdítottak a községre. Az ágyúgolyók a legnagyobb célpontot: a báró kastélyát keresték. Kray János csak ekkor határozta el magát a menekülésre. Kocsira szállt, és kíséretével elindult Szabadka felé. Néhány száz méternyi út után azonban egyenesen belerohant a menekülők kocsija a bevonuló szerbek egyik csoportjába.

Az volt a terve, hogy visszatér Topolyára. Amikor azonban Szabadkára érve azt hallotta, hogy kastélyát majdnem teljesen elpusztították, lakását, a magtárakat teljesen kifosztották, s azt, amit a szerbek meghagytak, saját jobbágyai vitték el, elment a kedve a visszatéréstől, és Pozsonyba utazott leánya, gróf Zichy Jánosné és felesége meglátogatására. Nem volt azonban sehol sem nyugta, egyik helyről a másikra költözött, s végül Pesten letelepedett. Itt is halt meg. Egy ködös novemberi estén elgázolta egy teljes sebességgel haladó hintó. Több hétig betegeskedett, s betegsége sirba vitte. 1852. december 21-én halt meg negyvenkilenc éves korában. Holtában újra visszakerült Topolyára, s most a családi sírboltban nyugszik.

Grosschmidt Gábor, az életrajzíró kortárs azt jegyezte fel róla, hogy „Egyszerű és igénytelen volt földi élete.”

(MUHI János)

KOLDUSOK ZENTÁN 1815-BEN

1815. október 2. napján. Tekintetes Radisity István szolgabíró úr jelenlétében a koldusok megvizsgálása végbevitett, és következőknek alamiznaszedés megengedett.

1. Horváth Nyalka Ferencnek pecsét adatott, mivel jó erőben volna kereszthordozónak, és orgona szél húzónak meghagyatott, 70 esztendős pópista. 2. Oplatán Fehér Mihályné sánta, 79 esztendős pópista. 3. Oplatán György vak mind a két szemire, elébbinek fia. 4. Juhász István 80 esztendős. 5. Máta Katasity csonka, 59 esztendős pópista. 6. Barna Mátyásné, süket, 60 esztendős pópista. 7. Kiss András, sánta, 60 esztendős pópista. 8. Szilágyi Judit, nyomorult, 70 esztendős pópista. 9. Forgáts Ilona vak, 60 esztendős pópista. 10. Nemoj

György 70 esztendő s pápista nyomorult. 11. Soos Ruzsi, 38 esztendős pápista, mind a két szemire vak. 12. Ruzsa Maris, sánta, 38 esztendős pápista. 13. Laza Bozsina 60 esztendős óhitű. 14. Pál Pál, nyomorult, 50 esztendős pápista. 15. Kiraly Gergely, római katolikus, 72 esztendős. 16. Horváth Kata, 70 esztendős pápista. 17. Anik András, sánta, 30 esztendős, házas, pápista. 18. Burkus Szabó Márton. 19. Szabados Klára. 20. Platnyik Örzse. 21. Bálint Barina. 22. Pulitska Gábor.

(GUELMINO Sándor [1945–1997] közlése)

SZENT MISKA MOZGALMA

A XIX. század második évtizedének utolsó éveiben sajátságos vallásos mozgalom indult meg, mely olymervu zavarokat idézett elő a vár megyében, hogy azokat még a kormányhatóságok segélyével is csak nehezen lehetett lecsendesíteni. E mozgalmat egy Frankovics Mihály nevű kupuszinai szuletesu, huszonhat éves szucsmester támasztotta, akit a nép Szent Miska néven nevezett, s valóságos rajongással vett körül. Frankovics, mint utólag kiderült, vallási rajongasban szenvedett. A bucsuhelyek látogatásával és betegek gyógyításával foglalkozván, a köznép előtt nagy nepszerusegre tett szert, sőt a koluti plébános és Odry András alispán – kinek nejét állítólag meggyógyította – partfogsasat is megnyerte. A kalocsai érseki szentszéknek Frankovics viselt dolgai tudomására jutván, ot rajongónak nyilvánította, és 1818. július 2-án felhívást intézett a plebanosokhoz, hogy híveiket a Frankovicstol alapított úgynevezett „Kordatviselok társulatába” leendő belépéstől lehetőleg óvják s az alremete által rendezett kormenteket akadályozzák meg. Frankovics Monostorszegerol Kolutra koltozott, majd Szegedre tette át szekhelyet, innen azonban kiutasították. Frankovics ekkor Ludasra, majd innen Szabadkára ment, de itt sem lévén maradása, visszatért Kolutra. Koluton való tartózkodása alatt a plébánia udvarán levő kutat megáldotta, annak vizét betegek gyógyítására alkalmazta, majd midőn az ot felkereső betegek száma napról napra növekedett, a kútvizet a plébános gazdasszonya iccenkent négy krajcarjaval mérte ki a hiszékeny népnek. A helytartotanacs a vár megyét már 1819. január 19-én sürgős közbelépésre utasította, a vár megye azonban csak hónapok múltával szánta el magát a cselekvésre. Frankovicsot az április 11–12-e kozotti éjjelen a koluti plébánosnál néhány tanıtvanyaval együtt elfogták, Zomborban bebörtönözték és ellene az eljárást megindították. Csakhogy a népet ekkor már bajos volt lecsendesíteni. Mintegy kétezer híve 1819. augusztus 11-én egyházi zászlók alatt, kezükben feszülettel és égő gyertyával Zomborba jöttek, hogy vezérüket kiszabadıtsak a börtönből. Behatoltak a vár megyeház udvarába, de előbb a pandurokkal, majd a katonasággal találták magukat szemben. A vár megye törvényszéke 1819. szeptember 13-án hozott itéletével Frankovicsot kétévi, hetenként két bojtnappal súlyosbított fogságra itélte. Ezenfelül büntetésének letöltése után, hogy újabb zavarokat ne támasszon, a vár megye területéről orokre kitiltották. 1823-ban a pozsonyi ırgalmas rend zárdájába került, ahol kapuskent alkalmazták.

(REISZIG Ede nyomán)

Reiszig Ede (1848– ?) Békés, majd Vas vár megye foispanja, kereskedelmi és belügyi allamtıtkar, koranak közigazgatási szaktekintélye.

HALLJA KEND, TÁNCICS!

Nagy volt a moravicai jobbágyok panasza a múlt század első felében. Messzire eljutottak panaszukkal, de meghallgatásra nemigen találtak. 1805-ben a község földbirtokosai fondorlatos módon háromezer-hatszáz hold földet tulajdonítottak el tőlük. A szerencsétlenek úrbéri pert indítottak a földesurak ellen, fellebbeztek a királyi helytartótanácshoz is, fordultak fűhöz-fához, de sérelmüket sehol sem orvosolták. Az egész monarchiában csak egy valaki hallgatta meg őket, állt ki ügyük mellett: Táncsics Mihály.

Táncsics Mihály 1799. április 21-én született a Veszprém megyei Ácsteszerén. Életpályája végtelenül változatos, húszéves koráig jobbágyfiú, majd beáll takácsinasnak. Később falusi segédtanítóként dolgozik, és közben maga is tanul. Már fiatal korában bebarangolja Magyarország tájait: a Dunántúlt, az Alföldet, Erdélyt, Szlavóniát, a dalmát tengerpartot. Megfordult Prágában, Lipcsében, Berlinben, Hamburgban, Párizsban és Londonban is. 1831-ben útjának egy kis megállója volt Moravica is. Táncsics Mihály erről így emlékezik: „Midőn a kolera mérgét kiöntve már dühöngésben enyhült, Szalmásy Miksa Ómoravicáról (Bácsmegyében) Pestre jő négy fia mellé nevelőt keresni, a tanárok engem ajánlottak neki: fölkeresett, négyszáz váltó forintot és teljes ellátást ígért. Elfogadtam, oly szándékkal, hogy a második évi jogi tantárgyakból majd magánvizsgát teszek le.

A pesti kolera szerencsémre nem fogott rajtam, de az ómoravicai megnyomorított. Más levegő, víz, életmód, foglalkozás s azon bánat, mely akkor szokott beállni, mikor régi ismerősöktől, jó barátoktól elszakadunk, bennem oly változást tettek, mi a kolerát előidézte; de Szalmásynénak ésszerű, lelkiismeretes ápolásánál fogva meglábolhattam.

Itt leelőször volt alkalmam tapasztalni, mi a családjában a háznál. Ő cselédeivel mind a virágos-, mind a konyhakertben maga dolgozott, szelíd sáfrányt termesztett, maga főzött-sütött, cseléde csak segítségére volt, egyéb könyvei közt megvoltak neki Kantnak munkái, nekem megvoltak egyebek közt Malticz bárónak akkori időben híres Pfefferkörnek című munkái, melyekben a föltámadásról is elmondá nézeteit, és pedig azt, hogy ő olyféle föltámadást nem hisz, milyen katekizmusainkban leírva van.

Már az úton, de még inkább megérkezve, otthon Szalmásy úr figyelmeztetett, hogy legkisebb fia Zsiga úrfi nem tanulásra született, tanulni nincs kedve, de még ha volna is, nincs ahhoz észbeli tehetsége, tehát csak azon legyenek, hogy a német nyelvből tudjon annyit, miszerint katonai nevelőintézetbe fölvehessék.

Már ekkor megszilárdult bennem az elv, hogy én magyar fiút németté nem nevelek soha: ellenben jó bánásmóddal oda vittem a dolgot, hogy a fiú nemcsak tanulta az ő iskolájabeli tantárgyakat, sőt azokban sikert is tanúsított a szülők csodálkozására.

A négy fiút három különböző iskolai tantárgyakra kellett otthon a háznál tanítanom és mégis jó, célszerű beosztással maradt annyi üres időm, hogy kedvelt magyar nyelvünket tanulmányozhatván, írtam e című munkámat: Nyelvészet, különös tekintettel a Magyar Tudós Társaság helyesírására.

Szabadkán tétettem le tanítványaimmal a vizsgát, és pedig dicséretesen. Azonban Szalmásy úr a vizsgák díjául nem küldött annyit, mennyit a Ferenc-rendbeli tanárok, főképp az igazgató vártak vala, mint Szalmásy úrnak az általam kézbesített levélben jelentették volt ki. És mivel azt magam is keveselltem, méltányosság tekintetéből a tanárok s igazgató pártjára álltam. Ebből oly szóváltás, oly heves vita fejlett ki, hogy Szalmásy

egyenruhás huszárját (mert megyei pénztárnok volt) és kocsisát hívta fel az emeletre, hogy engem onnan dobjanak le. Mire csak azt felelém: tessék, ha ön jónak látja. De okosabbak levén a cselédek, mint urok, nem nyúltak hozzám.

Mikor Ómoravicára kerültem egy évvel előbb, azt gondoltam, hogy ott éveket töltök boldog megelegedésben, de ez eset után nem lehetvén többé egy asztalnál ülnünk, egymás szemébe néznünk, Pestre jöttem vissza.”

Táncsics Mihály nyitott szemmel jár a világban. A kizsákmányolás, az elnyomatás korszakában a publicisztika eszközével mondja ki elsőnek Magyarországon, hogy a jobbagyságot minden váltságdíj nélkül kell felszabadítani és meg kell szüntetni a nemesi előjogokat, be kell vezetni a demokratikus népképviselést. 1884-ben halt meg.

(CSUBELA Ferenc)

Csubela Ferenc (1937–1995) politikus, a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke volt.

DÉRYNÉ BECSKEREKEN

(Részletek)

Csakugyan, midőn már minden rendezve volt, úgy cselekedett Kilényi, hogy fölvaltva majd Hódmezővásárhelyt, majd ismét Szegeden játszottunk. Megjártuk Baját, Szabadkát, meg biz én nem tudom, ott közelibe még hol voltunk.

Egyszer levelet kap a társaság, melyben meghívják Becskerekre. Hogy csak menjünk, mert oly sok dicséretet hallanak a társaságról, melynél fogva most, midőn töméntelen nép gyülekezik a városba – valami nagygyűlési szertartásra – s igen nagy jövedelmekről biztosítanak.

Beérünk Becskerekre, beállunk egy fogadóba, szobát kérünk. Nincs, mind el van foglalva. Küldjük a fiatalabb színészeket szállást keresni. Nincs, aranyért se lehet szállást találni. „No szép! – mondtam –, ezért ide hívhattak, még csak annyi figyelem sincs, hogy szállásra mehessünk. Hát itt pakoljak ki az udvar közepén?” A férfiak nem akartak oly porosan Hertelendyhez – már nem tudom, főispán volt-e vagy alispán – menni, de végre mégiscsak elmentek, hogy hát mit csináljunk, mert így áll a dolog. Hertelendy úr igen nagy örömmel fogadta a tagokat. „Ne búsuljanak, mindjárt lesz szállás.” Eléhvívta a hajdúkat, mindjárt küldte a férfiakkal rendet csinálni. „Szállás legyen! – mondtam –, az én számomra mind. Ha nem akarnak szépszerivel szobát adni, verd ki őket mind, menjenek a kamarába aludni.” Mindjárt volt szállás elég. Én egy özvegy rácnéhoz jutottam. Egy szót se tudtam vele beszélni, csak integettem neki, hogy maradjon odabent, elférünk. Azután a legjobb barátném lett. Miután rendben voltam mindennel, fölöltöztem, elmentem Hertelendyné önagységához tisztelkedni. Rendkívüli nyájassággal fogadott. Sajnált, hogy úgy öszve kellett magamat szorítkozni a vén rácnéval. „De hiába! – mondtam –, nincs elég szállás. Maga, édes Déryné, egy nap úgy mint másnap mindenkori vendégem lesz.” Bejött Hertelendy. „Hát hol fog maga öltözködni?” „Alkalmasint a színpadon” – mondtam. „Nem úgy – mondtam. – A színpad itt lesz fölállítva a vármegye házánál. Mindjárt mellette van az írószobám, s maga egyedül ott fog öltözködni egész ittlétök alatt. Nekem csak nappal van arra szükségem.” Úgy is volt, csakhogy reám nézve egy kis kellemetlenséggel volt összekötve.

Ugyanis én öltözködésem alatt igen szerettem a csendességet, azalatt mindig szerepeimről gondolkozván. Ahogy fölmentem öt óraker öltözködni, csupa tiszteletadásból odaállította a jó Hertelendy úr a cigánybandát, s míg csak a színpadra nem mentem, mindig ott visított hegyeshangú klarinétjával fülembé. Néha-néha lekukkantottam az ablakon, s mondám halk hangon: „Édes lelkem, elég lesz már.” „Nem, nem! mindjárt megbotoztatna a nagyságos úr.” S nekem azt végig ott kellett hallgatnom, míg csak a szobából ki nem mentem a színpadra. Ó, hangok vegyítéke a fülemben! Hol kapjalak meg, Desdemona? Rosina! No, de ehhez hozzá kellett szoknom.

Azon zajt, vígságot, ami ezen városkát megtöltötte, sehol se tapasztaltam. Egész nap muzsikaszót hallott az ember. Tele volt az ég hegedűvel, mint szokták mondani. De a forróság kiállhatatlan volt, s leginkább tapasztalható volt a színpadon. A roppant néptömeg a színházban: a gőz mind fölfelé tódult a színpadra. Nők, még az erős férfiak is úgy elgyengültek, hogy csak úgy potyogtak le a földre a játék alatt. Én kitaláltam a módját, hogy miképp oltalmazzam magam hasonló sorstól. Nálunk az operák oly precízióval adtak, hogy abban semmi hibát találni nem lehetett, ami az összevágást illeti. Kivált én. Akármelyiknek a szerepét el tudtam volna énekelni. Megkértem tehát társaimat, hogy engedjék el nekem a próbára megjelenésemet, s állítsanak oda valakit helyemben, aki annyira-mennyire be tudja helyemet tölteni, inkább semmint estve történnék valami zavar. Ők feloldottak, és én már kilestem magamnak egy helyet a folyóban. Én le a vízbe, délelőtt, délután. Mindig a folyóban lucskolódtam. Eleintén még félttem is egy kissé, hogy elrekedek, de sőt úgy éreztem, hogy erősödik a hangom. Egyébként is én már ahhoz szokva voltam, mert Kolozsvárt, amikor csak tehettem, a hideg folyóba jártam fürödni. S így megmenekedtem a közös bajból.

Hertelendyné önagysága egy igen kedves, kedélyes úrnő volt. Engem különösen szeretett. Ebédről sohase volt szabad elmaradnom. Hiába fogadkoztam, hogy én akkor nem szoktam enni, midőn operám van. S még a készület! Az mind nem használt. Azt mondta: „Itt kell lenni! nézzen rá, ha nem eszik.” „Jaj! – mondom –, de nehéz ám megállani, ha anynyi jót lát az ember maga előtt elhordani.” „No, majd rákiáltok, hogy nem szabad!” Pedig osztán ki kínálgatott legtöbbit, mint ő. Többek között egy német zongoraművész is ült az asztalnál eleitől fogva, s ez, vettem észre, hogy mindig úgy alkalmazta magát, hogy mellem üljön. Hosszas beszélgetéseink között aztán egyszer csak kisült, hogy miért igyekszik oly szorgalmasan szomszédságomba. Előhozódott köztünk természet szerint a muzsika, ének stb. Mondja: „Ugyan, kérem az asszonyt, hol veszi magát itt a magyaroknál ily drága kincs?” „Hm! hm! hm!” Előbb azt gondoltam, valami szerelmi vallomás. De nem, ó nem, s folytatja. „Miért vesztegel itt az ily utazó társaságoknál? Kár azért a szép hangért.” Mondom neki: „Hiszen itt se vesz el.” „Igaza van – mondja –, de nagy társaságoknál, fővárosban, nagy fizetésre, mégiscsak mindig nagyobbserű helyzet. Én Bécsben az operaszínháznál vagyok, és mondhatom, nagy befolyással bírok. Jöjjön velem, és két hét alatt szerződve lesz, és furorét fog csinálni.” Persze, hogy előbb mindenről kikérdezett, s elbámult, midőn mondám neki, úgy gondolom, száz váltóforintom volt. „Az istenért – monda –, nálunk egy kóristánénak is több van.” „Már én csak az én magyarjaimnál maradok – mondám. – Hiszen, ha én elmennék, ki maradna nekik?” „Jaj! de az enfelemelkedés és jó-lét megszerzése első kötelessége az embernek. Hisz ez fölázdozás.” Midőn látta, hogy sem mire se mehet velem, képzelem, mondta magában: die dumme Gans!

Roppant nagybirtokú úr lakott Becskereken, Kiss nevezetű. Ennek volt egy nevendék fia, lehetett tán tizenégy éves. Ez az ifjúcska többnyire ott jött-ment Hertelendyéknél, hát már engem úgy egy kissé ismert. De ő mindenütt otthonos volt; neki mindent kellett látni, hallani, tudni. Én úgy gondolom, hogy ez a mi Kiss Ernőnk volt, ki a forradalomban mint tábornagy jeleskedett. Nem esküszöm meg reá, de úgy hiszem, hogy ő volt az. Egyszer eljön hozzám. „Déryné! Én hallottam valamit, s mindjárt elfutottam magához, hogy megörvendeztessem. Hallottam, mikor Hertelendy bácsi azt mondta a többi uraknak, hogy ez jeles társaság, egypár ezer forintot öszve kell raknunk, és átadni nekik, midőn itt bevégezték, s el akarnak indulni, de azon megjegyzéssel, hogy ők maguk is el fogják ismerni, hogy kicsoda a társaság igazgyöngye, s havi osztlék szerint a legtöbb rész őt illesse. Hát maga legtöbbet fog kapni belőle. Most elmegyek, osztán, ha valamit hallok megint, eljövök magának megmondani.”

Úgy gondolom, A sevillai borbélyt adtuk, s ezen verseket szórták:

A MAGYAR SZÍN-MŰVÉSZ TÁRSASÁGHOZ!

Ti a szép Abauj völgyei kellemét
A bánsági mezők néma lapályaival
Váltván, hála tinektek!
A nemzet szava üdvözöl.

Már a nemzeti hang büszke irányt teremt
Hajnallángba borul a magyar Édene,
S, hogy föltúnjon az élet:
Díszül nektek adá az ég.

Most nekem játék után, midőn már majd lefeküdtem, éji zenét adtak, de majd vérengzés lett belőle. Ablakom alatt közel megszólal a zene. Én mindig igen szerettem a jó cigányzenészeket hallgatni, s ezek csakugyanis jók voltak, s igen szép szívreszóló magyar dalokat játszottak. Engemet már többször könnyekre indított a cigányzene, nevezetesen Marosvásárhelyen. Egy próba alkalmával bejön egy cigány, s igen szemérmatosan kér engedelmet, hogy szabad-e neki itt a próbát végighallgatni? Szívesen! mondják a férfiak. Üljön le oda a parterre-re. Színdarabból próbáltunk. Midőn a próbának vége volt, megköszönte, s azt kérdi: meghallgatjuk-e, ha elhozza a hegedűjét, s valamit játszik rajta? Ó, nagyon szívesen, mondánk . . .

Tehát alig szólal meg a zene ablakom alatt, érkezik egy másik banda is, s a ház egyik végébe egész kényelemmel odasorakozva magát, roppant nagy kísérettel és lármával elkezd muzsikálni, de egészen mást, mint az elsők. Odamennek az elsőbbek, s igen illedelmesen kérik, hogy mennének dolgukra, hiszen látják, hogy már ők itt vannak. „Hát aztán!”, kiabáltak amazok, „Nekünk is épp oly jogunk van, mint nektek, üsd!” Ebből lett egy pokoli lárma, zaj, s bunkósok püfölése hangzott az éjjelben. Üsd! üsd! hangzott mindig. Engem halálos ijedtség fogott el, nem kívántam én többé a zenét hallgatni, félrehúztam magam egy szegletbe, reszkettem, s kértem az istent, hogy csak mielőbb eltávozna a két banda. Amazoknak a muzsikásai már rég elszaladtak, midőn a bunkósok mozgásba jöttek, de az elsők

csakhamar rendet csináltak, amazokat elkergetvén, s másnapra halasztván az elégtételt a véres fejekért . . .

Déryné Széppataki Róza 1793-ban született és 1872-ben halt meg. A múlt század egyik legnevesebb magyar színésznője. 1827-ben többek között Szabadkán játszott, 1832-ben pedig Nagybecskerekben is.

KETTEN EGY HAJÓN 1830-BAN A DUNÁN

RÉSZLETEK SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJÁBÓL

Június 27-én hajnali 2 óra tájban eloldottuk a hajót. 1/2 9 óraker elérkeztünk a Dráva torkolatához, amelynek éppen akkor tisztább volt a vize. Megfürödtünk e mocsoktalan habokban – a hajósok tanácsa ellenére, akik az óriási halaktól óvtak. Én nemigen ijedek meg az ilyen fecsegéstől – nem látok benne mást, mint a közönséges emberek tudatlanságának és természetes poltronságának gyümölcsét. Mindamellet egy font marhahúst függesztettünk egy 3 öl hosszú zsinegre.

Gyönyörű volt az idő, bár a nap hevesen tűzött; most először kínozta meg bennünket. Szlavóniában, Verőce megye bájos partján kiszálltunk, hogy megnézzük Erdőd omladozó várát. Valamikor Újlakié volt, övé volt Szlavónia egy része, Bosznia és Szerbia . . .

Később Vukovárott a Szerémségben kiszálltunk. Ez a hely különösen tetszett nekem. Nagyon sok fa, nagyon sok üde, tiszta zöld. Magyarországon, magyar helyen ehhez foghatót még nem láttam. Beszédes vitába szállt velem és azt mondta, hogy Pápa és Veszprém bájos helyek! – A legértelmesebb magyar is vak és szeret nagyozni. Az éjszaka nagyon kellemes és szép volt, a Desdemona szakadatlanul haladt . . .

28-án hajnali 4 óraker Bánostor magasságában voltunk. A Juliette-re szálltunk, és sokat mulattunk egy német halászon, akinek horgait a vízből kiemeltük . . . Azután kikötöttünk Ó-Futakban . . . Gyalog átmentünk Új-Futakba, és még reggel hat óra előtt látogatást tettünk br. Forraynál!

Nem maradtunk sokáig. Péterváradra hajóztunk.

(A Desdemona reggel 10 órára érkezett Péterváradra, tehát 32 óra hosszat ment Apatintól a nevezett várig.)

A szél jóval hevesebb lett. A Desdemonát valósággal kivetette az újvidéki partra, ahol a legénységünket derékig a vízben állva, a hajót vonszolván találtuk . . .

Átmentünk Új-Futakra. A kocsin Heinrich Schmied parasztember mellett ültem, aki robotban fuvarozta az uraságot. Sokat beszéltem vele az uraságról, a megyéről etc . . . A futaki uradalom körülbelül 800 jobbágytelekből áll. Németek, magyarok, rácok. Nem keverednek . . .

A futaki házat az öreg Hadik építtette. Jó lakás. Kitűnőnek találom a személyzet kettős szobáit. Forray átvitt bennünket a szerémségi Cserevicsbe. Különös, hogy Magyarország tetszik úgyszólván a legkevésbé mindamaz országok közül, melyeket ismerek . . . Most megint az volt az érzésem, bár szívesen győződtem volna meg ennek az ellenkezőjéről, ha lehetne . . . a Szerémség buja zöldje, jó útjai, élősövény-kerítései, csinos házai stb. oly el-

lentétet mutatnak az „extra Hungariam etc.” hazájának árterületeivel és parlagon hagyott földjeivel, hogy a legmélyebb fájdalom fogott volna el . . . ha elmaradottságunknak a sors hatalma, nem pedig a lehető legmeghatóbb butaság volna az oka.

Kamenitzben megtekintettük Martzibányi Márton etablissementjét (telepét). Tout respire la petite ame de Monsieur . . . (Minden az úr kis lelkére vall.) Szárazföldi úton vissza Péterváradra. A fekvése rendkívül szép. Újvidék olyan hely, mint Komárom. A Duna itt igen szűk. A híd á peu près 150 öl . . .

29-én. Reggel 4 óra tájban folytattuk utunkat. Karlóca magasságában ébredtem fel. Rendkívül bájos a Duna jobb partja, de annál rosszabb a bal. Zalánkeménél átszálltunk a Juliette-re és a Tiszán, melynek sodra igen heves volt (3 óra alatt) Titelbe hajóztunk . . .

(Egy magaslatról láttam a Béga-csatorna torkolatát – fölfelé a Tisza mentén pompás síkság, de mily szánalmasan dezolált állapotban.)

30-án. 1/2 5-kor indulás a Juliette-en . . . A Dunán két fehér kócsagot lőttem. Kevéssel 10 óra előtt Zimonyba érkeztünk. 5 1/4 óra alatt eveztünk ideig, a távolság körülbelül anynyi, mint Esztergomtól Pestig. Belgrád fekvése nem lepott meg – de mindenesetre szebb, nagyobb szabású és kényelmesebb, mint Pest és Buda . . .

RÉSZLETEK WALDSTEIN JÁNOS NAPLÓJÁBÓL

1830. június 27.

Ahelyett, hogy becsületes emberek módjára felöltöztünk volna, még azt a keveset is levetettük, ami rajtunk volt, és közvetlenül a Dráva torkolatánál a Dunába ugrottunk. Állítólag itt van a legtöbb hal, tehát itt a legveszélyesebb az úszás. A torkolat tája nagyon szép, mert a Dráva erdős szigeteket formál, és két ágban szakad a Dunába. Amint Magyarország véget ér, állítja Széchenyi, nyomban szépülni kezd a táj. Igaza is volt. Verőcze megye partjai Erdőd várának romjaival gyönyörű dombosak. Festői fekvése van. A Juliette kivitt a partra. A környező dombokon és a várban mászkáltunk . . .

Mindég szebb és szebb lett a tájék, Sirmium (Szerémség) halmos partjain. Vukovári igen szépen fekszik, és maga a hely egy a legkellemetesebb mezővárosok közül, melyet találni lehet. Tele fákkal. A kaszárnya, mely Albert bátyámra, aki itt feküdt, emlékeztetett, virágzó hársfákkal volt körülfogva, melyek éppen teljes virágzásban lévén, felséges illatot terjesztettek.

Június 28.

A pirkadó hajnal már bárkánkban talált. Azt hittük, hogy Futak messze kiesik utunkból, igyekeztünk, hogy lehetőleg korán érkezzünk Forrayhoz. De már 6 órakor odaértünk a Juliette-tel a falu partjaihoz . . .

Báró Forray magyaros vendégszeretete kellemes napot szerzett nekünk. Ivánnal a Juliette-en Péterváradra mentünk. Ceruzával lerajzoltam a várat. Forray Futakra vitett bennünket. Ott ettünk, miután az egész házat megtekintettük . . .

Diner után Forrayval a szerémségi Cserevicsbe mentünk. Milyen vegetáció! Mintha a Duna a Dráva torkolatától kezdve esztétikai elválasztó vonala volna a szépnek és a csúfnak. Az előbbi: Szlavónia, az utóbbi Magyarország.

Kamenitz (Kamenica). Közönséges és élvezeteg. Teljesen a tulajdonos (Martzibányi Márton) szellemét tükrözi vissza. Kicsinyesség mindenütt, kár, mert fenséges is lehetne.

Pétervárad. Késő volt már ahhoz, hogy a várost megnézzük. Ehelyett fagyaltot ettünk a tiszteletre méltó, de nem harcias Abele tábornokkal.

Forrayval a Desdemona fedélzetén, majd onnét az újvidéki vendéglőbe. Ez a város Magyarország e részének egyik legnagyobb kereskedelmi központja. Azt mondják, hogy csodálatos, mennyit fejlődött néhány év alatt . . .

Június 29.

Pétevártul még előbb, mintsem felkeltem, elindultunk volt.

Karlowitz. Szlankamen. Némely hársfaerdős partokon kívül e tájék nem volt szép.

Ebéd után a Juliette-re ülénk, és a Tiszán felevedzvének Titelbe: csinos helység – a törökök által elrontott várnak kevés omladécai látszanak.

A Bánátnak az a része, ahol a Béga Perlasznál a Tiszába torkoll, termékenynek látszik – micsoda legelő lehetne! Így azonban víz alatt van az egész, semmi sem legel a mocsárban a szűnyogokon, kócsagokon és vadkacsákon kívül. Milyen könnyen lehetne ezen segíteni! . . .

(SZÉCHENYI István és WALDSTEIN János)

Széchenyi István (1791–1860) 1830-ban második keleti útjára indult Desdemona nevű hajóján, és a hajóval úszott Juliette nevű csónakja is. Június 24-én indult kíséretével, és október 19-én értek vissza. Hajójukon Galacig utaztak a Dunán, onnan görög, illetve francia hajón jutottak el Konstantinápolyba. Hazafelé lóháton tették meg az utat Požarevacig, onnan kocsin utaztak Pestig. Széchenyi István első számú útitársa Waldstein János volt. 1809-ben született, tehát huszonegy éves, amikor útra kelt. Széchenyit barátjának mondhatta. Magas rangú állami hivatalnok volt. 1876-ban halt meg. Tehetségesen rajzolt, ezért lett 1871-ben a Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke.

Széchenyi István naplójában emlegeti az „öreg Hadikot”. Hadik Antal (1710–1790) tábornagy, Mária Terézia legsikeresebb hadvezére, aki katonai érdemeiért többek között a futaki uradalmat is megkapta, s vele a „futaki” előnevet. Ő kezdeményezte a bukovinai székely telepek létrehozását. Hadikfalva az ő nevét őrzi.

A SZABADSÁGHARC A DÉLVIDÉKEN

MESZLÉNYI JENŐ – KOSSUTH LAJOSHOZ

Pancsován 26 Mart 848.

(Részlet)

Kedves Sógor!

Éljen a szabadság! hála az Égnek e szózat harsog mindenfelül, úgy szinte itten is, megengedj hogy röviden lerajzolom az itten levő történetet. Március 20-ikán a pancsovai polgárság polgármesterét megkérte város teremében egy gyűlést mintegy 300 személbül álló polgárságbul tartani, de erre engedelmet nem nyervén, tehát szerdán 22-ikén mintegy 9 óra tájban délelőtt a városházában nagy csoportokkal tolongott a nép, polgármesterüket letették, a policia komissáriust és még egy előljárót jól megegyengették, s magukbul igazgatókat választottak, ez így levén egész szombaton reggelig, polgári katonaság ugyan strázsát állt, de mégis több excesszusok történtek, szombaton beindult 4 század tőlünk, 4 század az illir ezredbül, hála az égnek, hogy így esett ki itten, rettentő vérontás lehetett volna, de szép befolyása által ezredesünknek s alezredesünknek, mint a néphöz, mind a katonasághoz velünk egészen összebarátkoztak, oly módon, hogy polgártársaik mind helhőztjeikben megmaradnak mindaddig, míg más rendszabály nem érkezik . . .

Itten a földnép között szinte nagy zűrzavar vagyon, nagyon sokat lehet remélleni, soknak szíve dobog álmában, én részemrül nyugodt szívvel s lelkiismerettel álmodozok hazám boldogsága felől, mert a földnép előtt nagy böcsben állok . . .

Meszlényi Jenő Kossuth Lajos sógora volt.

BÁRTFAY JÓZSEF – BÁRTFAY LÁSZLÓHOZ

Szabadkáról Június 9-én 848.

(Részlet)

Szeretve tisztelt Laci Bácsim!

Aggódó helyzetből néhány sor. Tegnap délutáni fuvarral vettük a tudósítást, hogy a péterváradai – szerémi – és csajkás vidéki községek felzendültek, kikhez a végvidéki katonaságból eddig mintegy ezren csatlakozva Titel várát – vagy inkább városát bevették, on-

nét a legnagyobb nyolc ágyút elerőszakolván, golyókkal és mindennemű löszerekkel ellátva, nagy csoportozatban Obecse felé nyomulnak, útjukban minden rác elemet magukkal sodorván. E rabló csoport – mert egyedül ennek nevezhető – ha rögtöni nagyobb erő által le nem töretik, szét nem zavartatik, iszonyú dúlást okozand, s Hazánknak ezen paradicsomi rónáit borzasztó jövőendő várja.

E hírt mindenfelé futárok hordták szét. Tüstént persze felkelés indított meg. Fegyver szükében, vasvilla s kiegyenesített kaszák lesznek megtámadó s véd eszközeink . . .

A lázadók ellen tehát minden eszközöket felhasználunk, a többi népei e megyének – mint éppen e pillanatban meghozta a futár – minden felől ellenök indulnak. Pétervárad bezárattott, a hidak felvonattak, a Dunán lévő hajóhíd megszakasztattott, a péterváradi all- s fellegvárból Karlovic felé és Újvidékre 150 ágyú szegeztetett ki. A vár épületein több gyászlobogó kítűzve, Újvidék – a rácok Bécse – így nevezik ök, iszonyú félelemben van, embert – mint onnan idejöttek beszélik – utcáin a félelem miatt nem láthatni, mert csak egy intés, és Újvidék 4–6 óra alatt romba döntve. Csernovics Péter e vidékre kiküldött királybiztos is oda szorult embereivel együtt. Csernovicsot a rácok fenyegetik, hogyha a kezükbe kerül, hallatlanul végzendik ki . . .

Tegnap iszonyatos égi háborúnk volt, felhőszakadással s diónyi nagyságú jéggel, szerencse, hogy ez utóbbi igen ritkán hullott, máskép dús kalászaink tönkre tétetnek.

Egy pár ezer kunt a szabadkai nép sóvárogva vár, kik – mint a toronyőr hírlí – már közelítenek e városhoz segélyül. Mindenfelé lárma, zavar, dobolás és fegyverre való felkelés hangzik. Mi lesz belőlünk? Hol van, ki ilyenkor csendes kedélyű lehetne? A jövőendő titkainak kárpitát reszketlen karokkal tudná fellebbenteni? De bízunk Istenben s önerőnkben! Egyértelem-akarát s összetartás győzhet. De alig-alig, ha köztünk is a viszály boldogtalanságot nem idézend elő . . .

Csernovics Péter (1813–1892) szerb nemzetiségű politikus. Neve is jelzi a nagy szerb vándorlás vezetőjével, Arsenije Čarnojevićtyel a rokonságát. 1848-ban a magyar kormány délvidéki kormánybiztossá nevezte ki. Ő temettette el Damjanich János és Lahner György aradi vértanút nyomban a kivégzésüket követő éjjelen.

Bártfay József (1812–1864) szabadkai származású ügyvéd, Rudics József Bács megyei főispán titkára volt huszonnéggy éven át.

BÁRTFAY JÓZSEF – BÁRTFAY LÁSZLÓHOZ

Szabadkáról Juli 19d. 848.

(Részlet)

Szeretett Laci Bácsim!

Tudom, hogy a hírlapokban alvidéki viszonyainkat is gyakran olvashatja, melyek majd ilyen majd pedig olyan ecsettel mázoltatnak. Tudom azt is, hogy szegény Tónimmali helyzetünk drága jó szíveiket örömmel éppen nem tölti. Nehogy a különféle módon a fővárosig felszárnyalt – bács-bánáti hírek s dúlás-rablás, gyújtogatás s öldöklések miattunk aggodalmakat okozzanak most – a rögtöni továbbmenés miatt – csak ennyit: hogy

megyénknek Tisza vidéke úm. Becse–Ada, Mohol s Földvár, Szenttamás általános lázadás-ban van; Földvárott a vad rációk a rendes katonaság (Császár s Ferdinánd huszárok) által rettenetesen lekaszaboltattak; mienkből is 30 részint sebesült, részint agyon veretett. A honvéd örök Bechtold generális állítása szerint igen kitüntették magukat, a községet a lán-gok egészen tönkretették. Moholon a magyarság a vad rációkkal összezendülvén Adáról ér-kezett magyarok segedelmével iszonytató dúlás követtetett el, a rációk közt számtalannak a Tisza lett sírja. Szenttamás – mintegy 14 000 merő vad rácból (pár száz magyart kivéve) álló mezőváros, annyira elsáncolta magát, s a körül fekvő tavak-mocsárok s Ferencz csa-tornája oly erős védhelyzetbe tették, hogy noha szép erő fordítotott lefegyvereztetésére s harcágyú ugyan csak dolgozott pár óráig, azt bevenni nem lehetett. E városban a végvidé-ki katona örök és szerviai számos, sok százra menő rendszeren fegyverzett lázadók intézik több álgúyk segedelmével a védőkörzetet. E helynek megtámadtatása – hadilag – pár nap múltán vétetik eszközlésbe, majd megírom az eredményt, ha valahol egy kósza golyó be-lém is nem kapcáskodik . . .

„Szenttamás körül a római sáncok mögé húzódva július elejétől augusztus végéig tartot-ták magukat a szerbek. Szenttamás és környéke volt a szabadságharc első komoly súlyos összecsapásának színhelye. A korábbi péterváradi–karlócai és verseci csatározásokat mel-lőzve, a szenttamási első támadástól (július 14.) számíthatjuk a szabadságharc kitörését.”

„A karlócai ütközet valójában a forradalom első fegyveres összecsapása, a szabad-ságharc kezdete. Július 12-én Hrabovszky János ostromot indított a Karlócán tömörült felkelők ellen. Bár az ütközet Hrabovszky csapatainak győzelmével végződött, a nyílt összecsapás csak olaj volt a tűzre, hogy a nyugtalanság annál nyíltabban fellángoljon.”

(V. WALDAPFEL Eszter)

V. Waldapfel Eszter (1906–1968) történész.

EGRESSY GÁBOR – FELESÉGÉHEZ

Óbecse, július 30. 1848

(Részlet)

Édes nőm! Tegnap óta Becsén vagyok. Szegeden két iszonyú hosszú napon át kellett vesztegelnem, mert onnan a gőzös csak szombaton indult ide. A gőzösök onnan nem jár-nak rendszeren, és csupán akkor jönnek idáig, mikor a királyi biztos parancsolja, azaz, mi-kor a tábor felé valami szállítani való van. Szekeren jönni nem tartották biztosnak. Szom-baton délután négy órakor érkeztem meg. A Tisza partján tömérdek nép várakozott a gőzösrre, minthogy ezen mindig vagy katonai, s nemzetőri segítséget, vagy élelmiszereket, vagy más családi küldeményeket várnak . . .

A Tisza jobb partján, Szegedtől Óbecséig bizonyos távolságra mindenütt fegyveres pa-raszt nemzetőrök és őrcsapatok állottak, kik a gőzös elé kaszáikkal és botjaikkal tiszteleg-vén ezt kiáltozták: „Éljen a magyar!” aztán kalaplevéve köszöntöttek. A bal parton pedig kisebb-nagyobb csoportokban láttuk a moholi rációkat, kik az adai és moholi magyarok elől

megfutamodván oda menekültek, s visszamenni nem mertek, ámbár biztosítottak a magyarok által, hogy bántalmuk nem lesz.

Itt most olyan forma nyugalom van, mely a nagy vihart szokta megelőzni. E gyönyörű parasztvárosnak megrendítő harci tekintete van. Az összes haderő, mely itt van, minden éjjel a mezőn táboroz; félórányi távolságra levén elhelyezve a város körül a seregek és ágyútelepek . . .

Egressy Gábor (1808–1866) színművész, Vörösmarty baráti körének tagja, Petőfi Sándor barátja. 1848. március 15-én ő szavalta el a Nemzeti Színházban a Talpra magyart. A szabadságharc kezdetén nemzetőr volt.

1848 BECSÉN – DEGRÉ ALAJOS SZEMÉVEL

Mi kivonultunk a táborba. Éjszakán át századom teljesítette az előőrsi szolgálatot. Hajnalban három óraker parancsot kaptam a táborba visszavonulni, nem váltottak fel; bizonyos, hogy ma puskaport fogunk szagolni.

A sereg fel volt állítva menetrendbe. Hosszú gyalogolás után elértünk Turia alá, más rész Szenttamás, a harmadik Földvár ellen indult. Mind a három hely ellen egyszerre történt támadás.

Lenkey huszájaival büntetésből, mert parancs nélkül jöttek haza, a legveszedelmesb helyre ágyúfedezéshez állíttatott. Az első ágyúgolyó, mely a sáncok megül kirepült, Fiáthot találta, ki azonnal szörnyethalt.

Sajátságosan borzasztó csata volt: az ágyú- és puska golyók repültek, az emberek hulltak, s ellenséget sehol se láttunk. Mintha csak kísértetekkel harcolnánk. A gyalogság kimerültség és fáradtság ellen panaszkodott; a huszárok unalmasnak találták ezt a csatát.

Ráday Pali mellett egy huszár kivette lábát a kengyelvasból, s ásítózva nyújtózkodott, ebben a pillanatban az ágyúgolyó elsodorja a kengyelvasat, mire a huszár elkezd káromkodni, s abba nem hagyta, míg Ráday oda nem szólt:

– Hallgasson már, s inkább adjon hálát istenének, hogy a lába nem volt ott.

– Igen – felelt a huszár –, de hova a pokolba tegyem most egész nap a lábamat?

Amott egy ágyúgolyó három embernek, amint sorba állítvák, mindenkinek jobb lábát elszakítá, köztük Faragó őrmesterét, aki – természetesen – összeesvén, felkiáltott:

– Örülök, legalább nem kell gyalog visszatérnem.

Így szépen lövöldöztek minket a hű rácok, a mi ágyúink is derekasan feleltek, de hogy mi és mennyi kárt tettek, azt nem tudhatjuk.

A nevezetesb egyénékből elestek: Szemere őrnagy, báró Orczy István Pest megyei nemzetőr, Fiáth huszár főhadnagy.

A hosszú menet, végtelen fel-le, előre-hátra vonulás, étlenség és szomjúság egészen elcsigázott, annyira, hogy mikor visszatérésre vezényeltek, minden hajam szála felállt, s jég-hideg futott végig a hátamon arra a gondolatra, megint megtenni azt az irtózatot utat.

Mondhatom, nem éreztem már lábaimat, inogtak előre-hátra, mint az órainga, s csakis ösztönszerűleg haladtam; azért nem roskadtam le, mert a sorban egymást támogattuk.

Éjjeli tíz óra után érkezünk Óbecse alá a táborba. Reggel három órától este tíz óráig talpon, több mérföldnyi menetet tenni, néhány óráig tűzben állni, egész idő alatt étlen és szomjan maradni, erőnket utolsó cseppig kimerítette.

Alig bírtam legényemnek annyit mondani:

– Siess Óbecsére, hozz ennivalót, mert éhen halok.

Ezzel a nyirkos földre terültem, s az eszmélet elhagyott. Mély álmomból legényem ébresztett fel, ki hideg sültet, sajtot s egy üveg bort hozott. Falatot sem bírtam enni, de az üveg bort egyszerre kiittam, s azonnal folytattam az alvást.

Mikor bevonultunk ismét Óbecsére, határtalan volt örömöm, hogy most fedél alatt jól kipihenhetem magamat. Csalódtam. Woroniecki herceg érkezett meg új vadászászlóaljával, hát ismerkedési lakomára kellett menni, s ez szokás szerint reggelig tartott.

Ezen zászlóalj mindjárt az első csatákban nagyon kitüntette magát.

Báró Baldacci Földváryval folyton tartó viszálykodás miatt megvált zászlóaljunktól.

Több heti időzés után Óbecséről Becskerekre helyeztettünk át. A hangulat csapatunknál egészen megváltozott. Földváry iránt a bizalmatlankodás és ellenszenv – különösen az első század részéről – nemegyszer hangosan nyilatkozott, mire Földváry is kedvét veszítvén, Óbecsére ment, és leköszönt.

Zsigmondfalvára mentünk, midőn a főparancsnokság által a zászlóalj vezetése rám ruháztatott. Ennél kellemetlenebb meglepetés itt alig érhetett. Nem éreztem magamban elegendő képességet e tisztnek megfelelni, másrészt beláttam, mennyi kellemetlenséggel kellend megküzdenem, mert legközelebbi barátaimat kivéve, a többi századok támogatására nemcsak nem számíthatok, de ahol csak lehet, nehézségeket fognak utamba gördíteni, pedig ezen állomás igényelt legtöbb éberséget, ez volt leginkább nyugtalanításoknak kitéve. De sorsomban meg kellett nyugodnom. Hányszor kaptuk a hírt, hogy itt vagy ott fognak betörni a rácok, s az előőrsoket a jelölt irányba kiállítva, fél éjszakákat s néha egész napokat a zászlóalj künn töltött. És ha mégúgy meg voltam is győződve, hogy hazugság a nyert értesítés, intézkednem akként kellett, mintha szentül hinném, mert mégis megtörténhetett volna, s a mulasztásért a felelősség engem ér. Jó lélekkel mondhatom, hogy itt időzésünk alatt egy éjszakát sem aludtam, s kevés pihenési óráim csak nappal voltak.

Degré Alajos (1819–1896) író, Petőfi Sándor baráti köréhez tartozott, ő volt a „kedves kalandvitéz”. Bácskába önkéntes zászlóaljával került.

BÁRTFAY JÓZSEF – BÁRTFAY LÁSZLÓHOZ

Almásm Aug. 21-én, 1848.

Kedves Laci bácsi!

Tegnap írt levelemben a szenttamási ütközetet meg nem írhattam, minthogy arról bizonyosat nem tudtam, ma egy itteni közbirtokos úr, ki a csatának szemtanúja volt, közvetkezőleg adta elő az egészet; ti.: Múlt szombaton, vagyis e hó 19-én a szenttamási sáncok minden részről támadtattak, a mezővárosban sok ház meggyújtott, de mindjárt

a lázadók által el is oltatott. Több órai álgúzás és véres megrohanások után sem sikerült e rabló tanyát bevenni, pedig mint állítattik, majd 15 000 résztint rendes, résztint önkéntes s nemzetőr seregeink elszántan vívtak; a 40 álgú pedig szüntelen szórta a zendülőkre a halált, de ők is derekasan feleltek ám vissza; s katonáinkból 85 halott számláltatik, ezek között 5 tiszt sebeket nyert . . . Halottaink között 11 derék tüzér vérzett el, az embereken felül sok ló lövetett agyon. A pártütök láncos kettős golyóval lövöldöztek puskáikból mieinkre, ezen golyókat többnyire Szerviából kapják. Beszéli, hogy Grázból 40 álgút küldöttek számukra, s ezek segítségével felette erős helyzetben vannak a szenttamási és római sáncok között, ezen felül már Turia helységben is erős sáncolásokat készítettek.

CSUHA ANTAL – ROKONAIHOZ

Török Becsén 1848 September 29-én.

(Részlet)

A honvédeknek egy nagy része mezítláb egy ingbe, gatyába. Ezen ifjú sereghez Eder vezérőrnagy odahaza nem létében megnyertük még Bergmann Kapitány Urat a Ferencz Károly ezredjéből, aki három századdal s Märchel Kapitány Urat a Don Miguel ezredjéből aki egy kis századdal hozzám csatolták magokat, el vivén még magammal a Szegeden lévő fél ágyú hatfontos telepet is. Ezen sereggel indultam másnap június 21-én Ó Becse felé az ellenség feltartására, ahol 22dik Juniusha minden akadály nélkül bementem. Így bemehtem volna akkor Földvárra vagy Szenttamásra is, de Csermelli egyedül a gőzhajók fenntartására szólítván fel, én a Tisza mellett telepedtem meg . . .

Ez alatt jött tudomra, hogy az előtt való nap a szerbek Szenttamásra be nyomultak – az első hírt egy asszony hozta, azért kémet kellett Sz. Tamásra küldenem, ki éjjel visszaérkezvén azon hírt hozta, hogy már a szerbek Sáncokban tanyáznak a sok nép között Szent Tamáson. Ezt Szegedre sürgöny által tüstént bejelentém Bechtold altábornagy Urnak . . . Ezen altábornagy Ur 13dik Juliusba dél után ért Óbecsére s másnap reggel ámbár Sz. Tamás fekvéséről s új sáncairól a tervet elibe terjesztém, ő azt minden hozzákészülés nélkül megtámadta, de valami 18 derék honvédet elvesztvén Óbecsére visszajött . . . Bergmann kapitány a Ferencz Károly ezredből alattam eleinte 3, később 4 és öt századdal tartotta Földvárt, minden lovasság nélkül, Ripp alezredesnek által adván a parancsnokságot midőn 8 gyalog és 4 lovas század volt benne, felgyujtották Földvárt a szerbek meglepvén a mieinket, kiknek végőrjeik mind elaludtak. Alig tudván hirtelen kijönni a házakbul s istállókbul visszavonultak a mieink, hanem egy század honvéd egy század Don Migueltól s egy fél század huszár rohammal visszavették Földvárt s nem volt többé ok Földvárt otthagyni – csak egy jó sáncot a Csatorna hídjá eleibe a mai napig a miénk lehetne Földvár . . .

Csuhá Antal ezredesi rangban a déli hadseregben zászlóaljparancsnok volt 1848 novemberéig.

LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY – FELESÉGÉNEK

Pest, 1848. október 28.

(Részlet)

Becse felől a biztos hírek így hangzanak: A rácok Lebonc felől támadtak reggel hat órakor, és Becsét a szőlők felől ágyúkkal lötték. Becsén az őrséggel együtt csak hét-százötven fegyverforgató férfi volt, mert a becsei és frányovai rácok jeles testvéreikhez csatlakoztak. Esterházy Sándor, ki éppen Poldival (Rohonczy Lipót) volt, azonnal Óbecsére sietett, melyet szintén megtámadtak, hogy a figyelmet elvonják Törökbecsétől, és megakadályozzák, hogy oda értesítést küldjenek. Esterházyt csaknem elfogták a frányovaiak. Ezalatt a becsei polgárok és csapatok hősiessen védekeztek, de mégis föl kellett adni a város külső részét, hogy a belváros torlaszai mögött központosulhassanak. Így aztán délután kettőig tartott a harc, amikor megjött az erősítés Óbecséről, és a rácok megszaladtak. Sokat lekaszaboltak a huszárok (kik egyáltalán kitűnően harcoltak, szintúgy a Mihály ezred katonái is), és elvették az elrabolt marhát . . . Borzasztó volt azonban a küzdelem után a magyarok dühe, melyet különben a becsei rácok áruló magaviselete ment. Órákra megszűnt az engedelmesség minden köteléke, és iszonyatos öldöklést vittek véghez. Poldi kétszázötven–háromszázra teszi a megölték számát. Szörnyű. Ez igazi irtóháború. Esterházy közbenjárására most jelentékeny erősítést küldenek, újjászervezik a népfölkelést, de aligha lehet meggátolni, hogy ezek nagy kegyetlenségeket ne kövessenek el. Kikinda legnagyobb része a lángok martaléka lett, Mokrin is kiégett. A szép Bánság már most pusztaság. Gabonánk már ki volt nyomtatva, de szalmánk mind odaégett . . .

(MARCZALI Henrik fordítása)

LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY – FELESÉGÉNEK

Cibakháza, 1849. február 20.

(Részlet)

Édes, drága, feledhetetlen Lizám!

Végre, annyi idő múlva módot találtam rá, hogy egy pár sort eljuttassak hozzád. Menynyi minden megváltozott ez alatt az idő alatt, milyen fájdalmas és szégyenteljes volt legközelebbi múltunk! De, hála Istennek, nem mindenkinek volt oly alacsony a gondolkodása, hogy a gyalázzal teljes életet elébe tegye a dicsőséges bukásnak. Igen, Lizám, büszke lehetsz, hogy férjed a jobbak közül való.

Mióta utoljára írtam, több becsületes csatában vettem részt, és többnyire a győzelem gyönyörét élvezhettem. De mindenütt: Karlsdorf, Alibunár, Jarkovác, Neudorf, Franzfeld s Pancsova mezőin megőrzött Isten a legnagyobb veszélyek közt, és meg vagyok győződve róla, hogy ezentúl is megteszi. A jarkováci borzasztó megrohanás után, hol ezerszeres árulás vett körül minket, barátom és tábornokom, Damjanich, jó viseletem miatt őrnagy-

nak ajánlott, és nemsokára ki is neveztek. Azt az elégtételt érezhettem akkor, hogy ugyanaz a 10. zászlóalj, ahol annyi bizalmatlansággal találkoztam, és melyet Gergely őrnagy betegsége alatt vezettem, küldöttséget menesztett Kisshez, hogy engem parancsnokául megtarthasson. Mivel ez nem ment, a Schwarzenberg ezred III. zászlóalját adták át nekem, melyet minden tisztje, négy kivételével, gyalázatosan elhagyott. Azóta négy hét telt el, és máris ezt a zászlóaljot tartják a legderekabbnak a mi hadtestünkéni!

Ne neved ki, édes Lizám, ezeket csak neked mondom, és tudom, hogy te örülsz neki. Mindenekelőtt légy bátor, jó angyalom: nem állunk olyan rosszul, mint hiszik. Borzasztó volt azonban ránk nézve, kik a rácokat és szerbeket annyiszor megvertük, az a pillanat, amelyben ki kellett vonulnunk a Bánságból. Jaj azoknak, kik ezt a borzasztó nyomorúságot hozták a szegény tartományokra. Most zászlóaljjammal a Tiszánál állok, és az átkelőhelyeket őrzöm, ami nem tartozik a legkellemesebb foglalkozások közé, mert nincs nyugtom sem éjjel, sem nappal, mint parancsnoknak. Csak adja az Isten, hogy mennél hamarabb béke legyen, hogy téged s kedves gyermekeimet megint láthassalak. Isten a megmondhatója, alig várom ezt a pillanatot . . .

(MARCZALI Henrik fordítása)

Leiningen-Westerburg Károly 1819-ben született Ilbenstadt városában, a hesseni tartományban. Pozsonyban élt szám feletti katonatisztként, amikor 1848 októberében jelentkezett a magyar hadügyminisztériumban, és azt kérte, hogy a délvidéki sereghez osszák be. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1849 januárjában már zászlóaljparancsnok. A magyar szabadságharc egyik legmegbízhatóbb tisztje volt. Aradon kivégezték.

PERCZEL MÓR – SZEMERE BERTALANHOZ

Temesvár, Május 27-kén 1849.

(Részlet)

Csak e percben vevém az újabb hadi dispositiókat. Fő elvei jók véleményem szerint; de az alkalmazásban némi zavar. Tegnap írék Kossuthnak; s őt nem hivatalosan ugyan kérém, hogy fogadja el pár napra lelépésem; s hogy ha vész lenne, ismét szívesen állok elő. Írám, ha vész van, akkor Bács Bánátban teljhatalmat kívánok hadi, polgári tekintetben. Ha nincs, akkor könnyen pótolható vagyok.

A ma vett rendelkezések nyomán némi változás van e tárgyban. Bem tábornagtól is vevék e percben levelet, melyben N. Becskerekre hív ma estére, ott a teendők iránt értekeznek. Én e levelek írása után tüstént oda sietek.

Igen fájjalom, hogy Péterváradra Perczel Miklós helyébe más parancsnokot küldétek. Ez baj. Én nem akaratoskodok egyébként. De meg kell jegyezmem, hogy Pétervárad, az elárult, midőn én rendelkezésem alá vevém műveim egy pár 12 álgúnyk kívül mit sem bírt. Én vitetém ki az első 18 és 24 fontosakat; és már most Perczel Miklós erélyes gondolkodása után 200 álgúnyval van felfegyverezve. Ezentúl addig az ostrom sáncukkal az ellenség folytonosan előrehaladt: ezáltal nemcsak egy lépést sem, sőt ő állíta az ellenség ellenében a várműveken túl hadonttakat, melyek a futósáncok megkezdését több héten át

meggátlák; és melyeket az ellenségnek előbb el kell foglalni, hogysen a vár ostromhoz foghatna.

Ma értekezek Bemmél, ki véle egyetértve működendek . . .

Perczel Mór (1811–1879) tábornok, akit Kossuth a délvidéki sereg főparancsnokává nevezett ki. Szemere Bertalan (1812–1869) a szabadságharc idején belügyminiszter, majd miniszterelnök. Radikális nézeteiről volt nevezetes.

CSERNOVICS PÉTER KIRÁLYI BIZTOS LESZ

A Torontál vármegyében kiütött lázongás lecsendesítése végett a minisztérium önt királyi biztosul nevezvén ki, ugyan csak a minisztérium meghagyásából felszólítom önt, hogy az ide rekesztett felhatalmazvány erejénél fogva tüstént a helyszínre menjen, s a Kikindára már megrendelt, és ápril 28-án vagy 29-én oda érkezendő két zászlóalj gyalogság az ide zárt rögtön ítéleti parancs, és bár melly ön által felszólítandó segedelmével, mindent kövessen el: hogy nem csak a köz csend, személy és vagyon bátorság teljesen helyre állíttassék, de a bűnösök érdemök szerint meg is büntetessenek, egyszersmind tudósíttatik ön, hogy a pétervárad Bánsági és erdélyi fő hadi kormányok utasítva vannak, önnek annyi katonaságot tüstént rendelkezése alá adni, mennyit a fönt írt cél éérésére szükségesnek fog találni, végre e levelemet vivő Földvály Lajos tárgy ismeretit használja fel.

Pest Ápril 26-án 1848.

G. Battyányi Lajos m. k.

Alol: Csernovics Péter temesi Gróf és főispán számára.

(VARSÁNYI PÉTER István közlése)

A HEGYESI CSATA

(Részletek)

1849. július 14-én Hegyesen (Kishegyes), Szeghegy (Lovćenac) és Feketehegy (Feketics) határában vívta Guyon Richárd honvédtábornok a magyar szabadságharc utolsó győztes csatáját . . .

Az osztrák déli hadsereg, amelynek Jelačić bán volt a parancsnoka, a főparancsnok kívánsága szerint Pétervárad körülvétele után a Ferenc-csatornához nyomult, amelyet június 16-án és 17-én Verbásznál el is ért. A hadsereget vezénylő Jelačić terve az volt, hogy Óbecse elfoglalásával a magyar csapatokat a Bánságba szorítja vissza. A június 25-én Óbecse ellen intézett támadása valóban eredménnyel járt, és Szegedig megnyitotta az utat előtte. Előnyét azonban . . . nem tudta kihasználni és javára fordítani . . .

Mivel Jelačić nem használta ki azokat az előnyöket, amelyeket Óbecse elfoglalásával elért, s azt csupán kisebb erővel szállta meg, fő erejével a Ferenc-csatorna vonalában maradt. Vetter még június 28-án helyreállította a hidat, és Becsét visszafoglalta.

Vetter terve a csatorna megtámadására röviden a következő volt:

Guyon július 14-én színleg megtámadja Földvárt, Szenttamást és Verbászt; Kmetty ezalatt átlép a csatornán, és Veprovác felé nyomul. Július 15-én Kmetty Kúlánál az osztrák arcvonalat balról átkarolja, s vele egyszerre Guyon is határozott támadásba kezd . . .

A Krivaja patak – mély völgybe ágyazva – lassú folyással szeli át az enyhe dombvidéket ezen a tájon. Meredek partokkal szegélyezett, akkor még szabályozatlan, lassú folyású és bővizű, mély vizén csak hidakon át lehet közlekedni. Széles völgyébe ékelten fekszik Kishegyes és egymáshoz közel – ma már összeépülve – Szeghegy és Feketehegy. A három falu közül a fontosabb stratégiai jelentőségű ekkor Hegyes volt, mert az újvidéki–pesti főút Verbászról rajta át vezetett Topolya és Szabadka felé. Ezzel a 3–5000 lépés térközzel haladt az óverbász–feketehegyi mellékút, amely a Krivaja széles völgyén fekvő Feketehegy, Szeghegy és Hegyes községeket kötötte össze. Hegyesnél és Szeghegynél a meredek jobb part uralja a völgyet, Feketehegynél a hullámos terep általában egymagasságú. Hegyes, Szeghegy, Feketehegy községek délnyugati arcvonalhossza hét kilométer, s a verbász–hegyes–pesti útvonalat oldalazta.

Július 8-a óta ezekben a falvakban táboroztatta Guyon csapatait. Hegyest Perczy erősebb hadosztálya, Szeghegyet és Feketehegyet Igmándy gyengébb hadosztálya szállotta meg. Bánffy hadosztálya távol volt; a hegyesi csata idején tüntető harcot vívott Perleznél. Hadosztályának egyes részei pedig Földvárnál vagy Óbecsénél állottak . . .

Az osztrák elővéd már ezer méterre megközelítette a Krivaja patakat, amelynek túlsó partján, Hegyes községben vélte az ellenséget. E pillanatban egyszerre hatalmas tűzoszlopok csapnak fel szemben, előbb Hegyes előtt és jobbra, majd válaszul Szeghegy és Feketehegy irányából, ahol Igmándy hadosztálya helyezkedett el. Ez volt Guyon jele. Megszólalnak a rejtett útegek, és szórják a tüzet az osztrákokra. A hatás rémületes, a császári katonák árulást kiáltanak . . .

A meglepetésnek nagy erkölcsi hatása volt az osztrákokra nézve, még a legjobb csapatok további működését is megbénította.

Teljesen átérezte ezt Jelačić is. A derengő félhomályban igyekezett csapatait a meglepetés és rémület kábulatából felrázni, hogy kialakíthassa harcvonalát.

Dietrich altábornagy parancsot adott Hegyes megtámadására . . . Ottinger lovasdandárát a bal szárnyon lépcsőben helyezte el, Puffer dandárát a jobb szárnyon fejlődte. Tüzérségét a zászlóaljak térközeibe állította. Horváth vezérőrnagyot, akinek csapatai először vették fel a harcot a Wasa-zászlóaljjal, a bal szárnyról a jobb szárnyra küldte át, ahol vértés osztályán és három lövegén kívül a császár-dragonosezreddel együtt a jobb szárnyat kellett biztosítania.

Dietrich altábornagy rohamot intézett Hegyes ellen. Az előle visszahúzódó magyar osztagok mögött, a falu szegélyén – a volt verbászi út két oldalán kb. a Pecze-tanya magasságában – kibontakozott az elrejtett tüzérség, és gyilkos tüzet szórt az osztrákokra.

Az osztrákokra nézve ez volt a döntő csapás, amelyet a magyar jobb szárny Perczy ezredes vezénylete alatt mért rájuk . . . A fergeteges ágyútüzet a 30. honvédszászlóalj és a Wasa herceg nevét viselő 60. gyalogezred 20. zászlóaljának ellentámadása követte . . .

Az osztrák hadosztály meghátrált, majd újra összeszedelőzködve, megújította támadását, amelyben különösen az 1. (likai) határőr-gyalogezred 3. zászlóalja és a 10. határőr-gyalogezred 4. zászlóalja tűnt ki. A megújított támadást azonban a bácskai önkéntes zászlóalj nagy véráldozatok árán visszaverte . . .

Az arcvonal minden pontján magyar csapatok által elért fölény, az erkölcsileg és fizikailag kimerült osztrák zászlóaljok hátrálása és a visszavonulási út elvágásának veszélye Jelačićot helyzetének újbóli felmérésére kényszeríti, és dönt:

„Mivel meggyőződtem az ellenség négyszeres túlerejéről és annak lehetőségéről, hogy komoly veszteségek nélkül legyőzhetjük őt, elrendeltem a visszavonulást.”

A Szegeden tartózkodó Kossuth Lajos meleg hangú levelében személyesen gratulált Guyonnak a haditettéhez:

„Drága tábornok Úr!

Fogadja a haza forró háláját a tizennegyedik dicső fegyvertényéért és az én szívből jövő köszönetem szíves értesítéséért.

Nagy bizalommal nézek a hadművelet további eredménye elé, mert ahol egy ily dicső hadsereg élén az oroszán Guyon áll, ott a győzelem . . .

Engedje meg, hogy magamat drága barátságába ajánljam. A hazát és a szabadságot pedig nemes szívére és dicső seregére bízom.

Szeged, 1849. júl. 16.

tiszteletteljes szolgálja
Kossuth Lajos”

(VIRÁG Gábor)

A SZALADÁS

(Részlet)

De hát nem lehetett ellenállni a magyar lelkesedésnek. Az ellenség nem volt hadsereg. Polgárcsapatok, komitácsi. Komisz dolog, mert minden férfi, sőt minden nő ellenség, mégpedig cselekvő és harcoló ellenség, de Damjanich is szerb volt, sőt rác! Hazai rác, aki ott született köztük, a bánági határőr ezred Stása nevű falujában . . . Csodálatos áthasonulás: a legvadabb magyar honfi . . .

– Addig nem halok meg, míg az utolsó rác húsából nem eszek.

Ilyeneket lehetett tőle hallani.

– De akkor föbe lövöm magam, hogy egy rác se maradjon a világon – tette hozzá, hogy teljes legyen az arcképe.

Damjanich kalapálta ki a szegediek harmadik zászlóalját a világ leghíresebb honvéd együttesévé.

Meg is csinálja a pacifikálást tökéletesen és irtalmatlanul, ha a haza újabb s még nagyobb veszélybe nem kerül: a birodalom hadserege Windischgrätz fővezérlete alatt elindult Pest ellen.

Erre a központi vezérség elrendelte, hogy a délvidéki hadak vonuljanak fel Pest alá.

A fővárost kell védeni!

Óriási kavardóság lett. A délvidéki magyarság magára maradt, s a szerbek elől kétségbeesett futásban keresett szabadulást.

Becse, Ada, Zenta, Ókanizsa, Csóka, vagyis Bács és Torontál megyék összes magyar lakossága páni rémülettel megindult, a szerb fenyegetésektől és a várható kegyetlenkedésektől megijedve, rettenetes zord időben, esők, viharok között menekült, községről község-

re. A sorsüldözöttek, mint a hógomoly, lépésről lépésre nagyobb tömeggé váltak, ezekre rúgott a menekülő családok száma.

Szeged maga is meg volt rémulve, de nem lehetett rájuk semmit se mondani: testvéri érzéssel fogadták a menekülőket.

Ez volt a híres „szaladás”, ahogy még ma is tudnak róla az öregek Szegeden.

Szörnyű volt a néptömeg, csak a zsidó iskolában kétszáz menekülő zsidó család volt beszállásolva, ami ebben az időben nagyszámú zsidó volt, hiszen Szegeden még csak alig tíz éve, hogy megengedték, hogy a zsidók letelepedjenek. De már nagy iskolát építettek.

Roppant kavargás volt ez. A polgárháború iszonya. A katonaságot szakadatlanul jobbra-balra ráncigálták. A nemzetőrség a nemzetet őrizte, saját tűzhelyére nem is gondolhattott. Míg a szaladók itt lepték el a lakásokat, addig a szegedi fiak szanaszét jártak már a hadak útján. Közben robbanások mindenfelé. A lelkek robbantak.

Magyar Kanizsán a katonaság gyanút fogott, hogy az őrnagyuk puskaport rejteget, s azért nem ad a fegyverekhez, mert el akarja őket árulni a szerbeknek. Az őrnagy a szemben lévő Török Kanizsán szokott naponta látogatást tenni egy előkelő szerb családnál, a legénység meg volt győződve, hogy azért járt át a Tiszán, mert hazaáruló. Egy nap aztán megrohanták az útra készülő őrnagyot és segédtsíztjét, s mind a kettőt konkra hányták, feldúlták a lakást, és csakugyan több hordó löport találtak.

– Már el is vagyunk árulva! Körül vagyunk véve!

Erre a szegedi sereg gyalog elindult, meg sem állott, míg haza nem ért . . .

(MÓRICZ Zsigmond)

LUKÁTS JÁNOS 1848-AS HONVÉD JELENTÉSE HONVÉDSÉGI SZOLGÁLATÁRÓL

Én, Lukáts János honvéd születtem 1830 évbe(n). Tizennyolc éves voltam, mikor mindenütt az országba(n), úgy nálunk is, Zentán az szabadságharczra verbuváltak. Én mint tizennyolc éves árva gyermek, édesanyám elhalt, nem is ösmertem, édesapám 1848 őszén meghalt, így elgondoltam, (és) felcáptam verbunkba négy évre honvédnek.

1848 őszén, október közepén Zentáról csakhamar elvittek Szabadkára, ott megvizitáltak, és Szabadkáról elvittek Verbáczra, ott az 5-dik honvédzászlóaljhoz beosztottak, hol az telet ott töltöttük. Tavaszkor jöttünk Szabadkára, hol a csatát megkezdtük kora tavaszkor, Bajmoknál, hol vitézül győztünk, és az úgynevezett csicsát és más két kisebb ágyúval (ágyút?) elvettük. Ezen győzelmünkért minden közhonvéd kapott öt ft. borraalót.

Nem sok üdő múlva jöttünk be szülőföldem(re), Zentára felszabadítani a bent maradtakat. Innen még az éjjel visszamentünk Szabadkára. Innen (elmentünk) márciusban a Gácsi Erdőnél, Szenttamásnál, Verbácznál, Vilovánál két ízbe(n), Becsénél, Györgyovinánál, Kamanicz(nál) és Ka(r)lócza(nál), úrnapiján a Gacsi Erdőnél, Zsavlyánál, Tömörinnél, Hegyesnél egy rém(es) éjjel, Musulinnál hónaljig érő vízben, a Gacsi Erdőnél a tavaszi csatánk(ban), ahol az őrnagy is elesett, Baján és még számos több csatákban, amit itt fel nem jegyeztem, részt vettem szerencsésen.

A susulíni csatánk után Szegedre szólítottak bennünket, hova az egész nagy erő össze-
szegyült, Kossuth is jelen volt. Éppen a Zentai csárdánál pihentünk, amikor az új szege-
di puskaporos magazin fellobbant (felrobbant). Szegednél a Tiszán átkeltünk. Az musz-
ka másnap bejött Szegedre egy puskalövés nélkül. Engem Szőregnél elfogtak több
társaimmal, és kísértettek magukkal, az ellenség Lugosig. Éhen és szomjan kilenc napig
(mentünk) Lugosról vissza Szegedre, és így fel Pestre, az Budai várba. Voltunk több ez-
ren (ott) harminc napig mint foglyok. Ekkor megvizitáltak bennünket, és feltransz-
portíroztak bennünket Olaszországba, hol akkor az Franc-Károl regiment állomásozott.
Ott az Első Batalínba, az 4. századba Bolóniába beosztottak tizenkét évre, felesküdtettek
bennünket. Felértünk Bolóniába 1850 január havába. Onnan 1859. október 31-én tízévi,
kéthavi és húsznapig szolgálat után (tértem haza). A honvédségnél Vilovánál könnyű se-
bet kaptam puskagolyó által.

(Új Kanizsai Újság)

VÉRTANÚK ÉLETRAJZA

KISS ERNŐ

Kiss Ernő dúsgazdag magyar–örmény családból származott, 1799. június 13-án szüle-
tett Temesvárt (a lexikonok adata ezúttal is téves). Katonai szolgálatát egy ulánuszred-
ben kezdte, 1848-ban pedig már ezredes volt, a 2. Hannover huszárezred parancsnoka,
több magas külföldi kitüntetés birtokosa. Felesége és egy lánya már korábban meghalt,
két élő lánya évek óta férjnél volt, természetes fia, Turati Ernő pedig Olaszországban élt.
Kiss Ernő ezredével a Temesvár melletti Újpecsen állomásozott, és az első perctől fogva
rész vett a szerb felkelők elleni csatározásokban. Szeptember 2-án bevette a szerbek per-
laszi táborát. Októberben tábornok lett. A bánági hadtest parancsnokaként szolgált 1849
januárjáig. Ekkor erélytelen vezetése miatt Damjanich és Nagysándor fellépésére Vuko-
vics kormánybiztos felmentette a parancsnokságtól. Kiss Ernő Debrecenbe ment, és altá-
bornagyi rangban az országos főhadparancsnokság élére került. Ez a parancsnokság első-
sorban adminisztratív feladatokat látott el. A tagadhatatlanul vitéz Kiss Ernő ezek után
már csak egyszer fordult meg a csatatéren: az 1849. április 2-ai hatvani ütközetben vett
rész, mert a csapatok anyagi ellátását ellenőrző szemleútján ekkor éppen Gáspár VII.
hadtesténél tartózkodott. Nem bizonyult jó hadvezérnek, de az országos főhadparancs-
nokság élén mindvégig híven kitartott a szabadságharc ügye mellett, és feladatait gondo-
san ellátta. Mivel fegyveresen nem harcolt a császári csapatok ellen, nem akasztófára ítélték,
hanem agyonlőtték.

LÁZÁR VILMOS

Lázár Vilmos Nagybecskerekén született 1815-ben, és Kiss Ernőhöz hasonlóan egy
magyar–örmény család fia volt. Rövid ideig szolgált a 34. egri gyalogezredben, mert már
másodosztályú hadnagyként, tisztii jellegének megtartása nélkül, kilépett. 1844-ben felesé-
gül vette Halasy József özvegyét, báró Reviczky Máriát, és féltő szeretettel nevelte az asz-

szony első házasságából származó három gyereket. 1847 tavaszán elvállalja a Középponti Magyar Vasúttársaság főpénztárosi állását, majd 1848-ban főhadnagyként belép a honvédségbe. Csakhamar utászsázados lesz, 1849 februárjában pedig őrnagy és Répásy tábornok hadtestének hadtestsegédtisztje. Áprilistól kezdve az északi hadszíntéren szolgál, előbb dandárparancsnok, júliustól pedig alezredes és hadosztályparancsnok a IX. hadtestben. (Ezredessé Bem nevezte ki augusztus közepén, a temesvári csatavesztés után.) 1849. augusztus 19-én az osztrákok előtt teszi le a fegyvert. Az északi hadsereg legjobban bevált alparancsnoka volt, józan, nyugodt és bátor tiszt. Mivel a IX. hadtest roncsai az ő parancsnoksága alatt tették le a fegyvert, törzstiszt léte a vezérek csoportjába került, amikor a hadbírótság elé kellett állnia.

SCHWEIDEL JÓZSEF

Schweidel József 1796. május 18-án Zomborban született. Már a Napóleon elleni hadjáratban részt vett a 4. huszárezred hadapródjaként, és ugyanebben az ezredben szolgált 1848-ban is mint osztrák nemességre emelt őrnagy. Ő vezette haza a Sándor huszárezredet Magyarországra 1848 augusztusában. Gyors egymásutánban alezredessé, ezredessé, majd tábornokká léptetik elő. Mind a pákozdi, mind a schwechati ütközetben kitűnt bátorságával. A schwechati ütközet után betegállományban volt 1849 májusáig. Ekkor Pest város térparancsnoka lett, és híven követte a kormányt egész Aradig. Itt Görgeyhez csatlakozott, és ő is Világosnál tette le a fegyvert. Fia, Schweidel Béla, ugyancsak a 4. huszárezredben szolgált a szabadságharc alatt, és kapitányi rangra emelkedett. Schweidel hosszasan leírta aradi fogságának apró élményeit lengyel feleségének, Bilińska Domicellának. Ezekről a napokról ő az egyetlen részletes és hiteles forrásunk. Golyó általi halálra ítélték, és bár a hadbírótság kegyelemre ajánlotta, Haynau nem kegyelmezett meg neki. Özvegye 1888. március 23-án halt meg Budapesten.

(KATONA Tamás)

Katona Tamás (1932) történész, politikus, a szabadságharc időszakának szakértője.

DAMJANICH ÓBECSÉN, 1848. AUGUSZTUS 21-ÉN

Megáll a sötétben Thanék háza előtt
– ahogyan Than Mór festhette volna pár év múltán –,
most 44 éves, alig kopaszodó,
látása éles, ám szeme előtt
még ott zsibog a szenttamási határ délibábja:
reszketeg és vesztes anabázis.
Mogorva, mint egy öreg komondor,
hajlamos arra, hogy vásárra vigye a bőrét,
szivarfüstben, puskaropogásban,
ahogy lóról sem szállván
gyomos kukoricatábla sarkán időz,

ütközetet irányít, magatartást demonstrál.
Csizmája, mint egy paraszté, megüli a por,
készíti az eszmét, ő, aki nem filozófus,
gondolatban új haza modelljén dolgozik
a maga számára;
szófukar, érzelmet csupán magánleveleiben nyilvánít,
és csak roham közben kedveli a hazafiságot.
(Lélekben zord, mint aki erre született:
biliárdgolyó futását figyelni zöld mezőn,
hallgatni az elefántcsont csattanásait.
Vagy hajón élni, fölfelé a Tiszán, Szolnokig:
mintha naphosszat bronzot szállítanának
– ágyút önteni, formázni a szabadság e szobrait
az elhagyott Délvidék harangjaiból –,
vagy csak szekényi szárnyast, Szegedig.)
Itt, a szuronyvágta csöndben
a magyar nyelv kiejthetetlen hangjaival bajlódva,
tudatában, mire szakállá megőszülne, sem lenne tisztában
az alanyi és a tárgyas ragozással –
de az idea világos a számára, szent
és lelkesítőbb, mint Pétervárad látképe.

(BRASNYÓ István)

Brasnyó István (1943) egyike a legjelentősebb jugoszláviai magyar íróknak. Gyermekkorának közép-bácskai tanyavilágát több verseskötényben is megörökítette. Ezek a költeményei valójában verses szociográfiák. De a történelem is ihletője – verses arcképei kiemelkedőek.

NINCS MEGÁLLÁS . . .

Délvidék történelmi fénykora – szövegeink is ezt bizonyítják – a XIX. század második fele és a XX. század első két évtizede. A világunk akkor kapta meg nemrégiben is még ismert arculatát, öltötte magára a rendezett élet képét. Noha az is bizonyossá válik, hogy a népek mozgása akkor is tartott: ki- és elvándorlások, és természetesen bevándorlások is, hiszen az Al-Duna vidékére akkor érkeznek Bukovinából a székelyek. És nemcsak a tudósok, hanem az írók is birtokukba veszik szülőföldjüket. Igazi leírásai készülnek a századforduló idején. És megszületik Bácska nagy írója is: Kosztolányi Dezső.

URAK A BÁCSKÁBAN

A tavasszal le kellett mennem a Szerémségbe, hogy keresztvízre tartsak egy hat hónapos kis pogányt. Az ősszel toppant a világba, de én már nyolc esztendővel előbb, jogászkoromban, megígértem az apjának, hogy komája leszek . . .

Egy nap táviratot kaptam az asszonytól. Az anyai szív kétségbeesett jajkiáltása volt: „A gyerek ma megszólalt. Azt mondta: Az ördög vigye el az én keresztapámat! – Olga.”

Már ennek nem tudtam ellenállni. Útra keltem egy szőrös hintalóval, egy nikkal tengelyű gyerekkocsival a poggyászsom közt, a pópának szánt körmöciekkel a zsebemben.

Fél éjszakán át aludtam a vasúti kocsiban, és mikor reggel fölbredtem, Bács-Bodrog határában találtam magamat.

Verőfényes, édes tavaszi reggel volt; a vonat pipacsos rétek és kénsárga repcetáblák közt nyargalt; a csatornák fölött ujjongó fecskék kergetőztek; a tejszínű, ragyogó szemhátáron rucarajok húzódtak a fiatal füzesek felé, mint megannyi szunyograj.

Egy-egy tanya maradt el mellettünk, egy-egy község. Az apró házak félénken lapultak meg a templom körül, mintha megszeppentek volna a gyorsvonat dübörgésétől. Közben úri házak mohalepte tetővel, a kerti bokrok közül kirikító verandával.

Valami kimondhatatlan nevű, rongyos kis állomáson bunyevác menyecskék és subás parasztok tolongtak a kerítés körül.

A kerítésen túl négyesfogat állott, a homokfutóról három nyalka úriasszony szökött le, gavallérja kezére támaszkodva. Szép, hosszú növésű, egészséges és nagyon eleven asszony volt mind a három, kettő barna hajú, a harmadik aranyszőke.

Az egész világot fitymálva, hosszú, mágnásos léptekkel jöttek a peronra. Pedig az egész világ csak őket nézte, és reájuk mosolygott. Az utasok, a parasztok, az asszonyok, a zsan-

dárok meg én is. A kormos arcú fűtő ott elöl nekidólt a lokomotív mellgátjának, és kinyújtott nyakkal bámulta őket. A kalauzok szolgálatkészten csapkodták az első osztályú kocsi ajtaját, a vasúti főnök pedig maga hozta utánuk a monogramos bőröndöket, hogy le ne készenek a vonatról.

Ők maguk mindezt természetesnek találhatták, mert egy csepp utazólázt sem mutattak, semmivel sem törődtek, hanem nyugodtan nézegették, cserélgették a virágokat, amelyeket a kezükben hoztak meg a napernyőjükben. A gavallérjuk ezalatt gyöngéden gondozta a hosszú szőrű szetterkuttyájukat . . .

(HERCZEG Ferenc)

Herczeg Ferenc (1863–1954) a század végén írta az akkoriban népszerű regényeit a Gyurkovics családról. Önéletrajzában megörökítette szülővárosát, Versecet.

MUNKÁCSY MIHÁLY BEODRÁN

(Részlet)

Szamossy és tanítványának következő állomáshelye, tudjuk, Beodra, azaz a mai Novo Miloševo. Itt, a Karátsonyi-kastélyban, az önérzetes Munkácsy Mihály mindjárt az első napon a társadalmi különbségek magas falába ütközött.

„Szamossy mellett rendezték be a szobámat – írja visszaemlékezéseiben. – De legnagyobb meglepetésemre: a kis festőinasnak nem az urak asztalánál terítettek, hanem elküldték a lakájok közé. Emlékszem a szép szál huszárra, aki az ebédhez hívott. A szolgaszemélyzet ebédlője nem volt olyan csúnya, szép tiszta szobában hófehér abrosszal terítettek. Legalább tizenketten ültünk az asztalnál, a lakájokon és az inasokon kívül a komornák is velünk étkeztek . . . És én is ott ültem közöttük, az asztal legvégén . . . Első nap azt hittem, hogy valami tévedés történt, és izgatottan vártam a holnapot. De szomorúan láttam, hogy bizonyos megfontolt szándékkal küldtek az inasok közé, hát elhurcolkodtam a kastélyból, s a faluba költöztem egy mészároshoz. Ez azonban nem gátolt meg abban, hogy mindennap meglátogassam Szamossyt, akivel az egész időmet töltöttem. Mindketten dolgoztunk. Ő arcképet festett, én meg a konyhát rajzoltam le, éppen azon a napon, amikor a környék szegényei odajárnak alamizsnáért.”

A hátrányos megkülönböztetés pofonja különösen a buziási napok után éghetett nagyon. Ott egy nagy műveltségű akadémikusnak jó volt „a kis festőinas”, itt egy újdonsült grófnak nem jó. Erről a fullánkról emlékezéseiben még így írt:

„Nagyon meg voltam sértve, s kerültem a házigazdával való találkozást. Ha reggel a parkban lépteket hallottam, sietve továbbsuhantam, mint a szarvas. Egyszer éppen ilyen menekülés közben szembe találtam magam a kastély úrnőjével, aki valamelyik lugasból tartott felém. Borzasztóan kétségbe voltam esve, lehetetlen megmenekülnöm! Nagyon kedves volt hozzám, barátságosan megszólított, érdeklődött, hogy mit dolgozom. Ettől a naptól kezdve jobban éreztem magam a kastélyban.”

A huszonnyolc éves, csinos Karátsonyi grófné, leánykori nevén puchói és csókai Marczibányi Mária ekkor Malonyay Dezső kétkötetes Munkácsy-életrajzában egy jegyzete szerint húsz forintért megvette tőle a „két oláh leányt ábrázoló” rajzát. Ez a felte-

hetően Buziáson készült korai Munkácsy-mű vagy elkallódott, vagy ismeretlen helyen lappang.

Még egy beodrai nő maradt meg Munkácsy Mihály emlékezetében. „Általában mégsem kötött semmi különös érzés ehhez a helyhez – írja a festő. – Kivéve a piros arcú, szép szőke hentesmesterné, aki – tisztelettel legyen mondva – nagyon tetszett nekem, s egészséges bőrével, természetes kedélyével és hangos kacagásával valósággal meghódított. Nem fősvényeskedett, és heti másfél forintért mindennap jól telerakta a tányéromat. Nagyon jól éreztem magam ebben a kedélyes környezetben, csak az volt a baj, hogy nem szerettem a vér és a friss hús szagát. Mikor napközben láttam a szegény kis báránykákat, ahogy lenyazva ott feküdtek a véres deszkán: elment az étvágyam, s egy falat hús sem ment le a torokom . . . Ilyenkor mással kellett kipótolni . . .”

Munkácsy a házigazdáról, a hentesmesterről meg a szép hentesnéről is készített egy-egy portrét.

Malonyay jegyzetanyagában olvasható, hogy a budapesti Egyetértés című napilap egyik munkatársa 1896-ban két megviselt, elsárgult rajzot küldött Munkácsynak Párizsba, azzal a kérdéssel, hogy csakugyan ő rajzolta-e, és ha igen, kérte őt a tulajdonos, az egykori beodrai mészáros nevében, írja alá őket. Az ötvenkét éves mester meghatódottan forgatta kezében harmincnégy éves rajzait, gondosan kartonra húzatta, este pedig megmutatta vendégeinek. „Ez egy derék mészáros, ez meg a felesége, áldott jó asszony volt . . . – mondotta állítólag Munkácsy. – Most küldték hozzám ezeket a rajzokat, hogy magaménak valom-e? Hogyne, azonnal, de azonnal megismertem mindkettőt. Örömmel írom alá.”

A két rajzot Malonyay szerint 1896 májusában, Budapesten, a Pannónia Szállodában írta alá Munkácsy. Hogy végül is mi lett a sorsuk, Pesten tartották-e őket, Beodrára vagy a tulajdonosok új, ismeretlen lakhelyére kerültek-e – arról nincs tudomásunk.

A nagybecskereki Torontál című napilap 1903. június 20-án megjelent, korábban már idézett tárcájának tanúsága szerint a kezdő festőművész Beodrán még két arcképet rajzolt.

Munkácsy csakhamar összebarátkozott a beodrai fiatalemberekkel – írja az újság –, akik az akkori Dienes-féle vendéglőben jöttek össze, s naponta megvendégelték az ő Miska barátjukat, aki amellet, hogy gyönyörűen füttyült, vidám poharazás közben érdekes karikatúrákat vetett papírra vagy a fehér abroszra.

A művésznövendék azonban hamarosan kimaradt a „víg kompániából”, azzal a megokolással, hogy a „pajtások sokoldalú szívességét megfelelően viszonzni nem tudja, hát inkább nem jó”. A társaságból néhányan összebeszéltek, s a kínos ügyet úgy hidalták át, hogy arcképet rendeltek nála ötforintos árban, s így lehetőséget adtak Munkácsynak, hogy továbbra is az asztaltársaság tagja maradjon.

Ekkor készítette el a Torontál közlése szerint Heim Jánosnak, a helybeli postamester fiának arcképét és Heranus Lajos főszakácsét is. „Volt most már dínomdánom – írja a lap –, s Munkácsy ugyancsak viszonzta pajtásainak szívességét, amíg csak a tíz forint tartott.”

Heim János felnőttkorában gazdasági intézőként Lajosfalvára, a mai Padinára került. A rajzot ereklyeként őrizte, szobájának falán függött mindenki számára látható helyen. Egy ízben a legközelebbi városba vitte, hogy a „romlásnak indult hajdan erős keretét megújítsa. A keret készítésével foglalkozó verseci üvegesmester alig akart hinni a szemének, midőn Munkácsy aláírását s benne az évszámot megpillantotta”. Heim János megerősítette

azt, amit látott, s állítólag ezekkel a szavakkal adta át a rajzot: „Uram, ez a kép egy darab kultúrtörténet, úgy vigyázzon rá, mint a szeme világra . . .”

(KALAPIS Zoltán)

Kalapis Zoltán (1928) újságíró. A Vajdaság magyar művelődéstörténetének kutatója, e tárgykörből több könyv és számtalan tanulmány szerzője.

BLAHA LUJZA ÖNÉLETRAJZÁBÓL

Szabadka, október havában. 1864-ben.

. . . új szerződés után kellett nézni. Így kerültünk Szabadkára, Sipos Károly társulatához. A gázsink itt se nagyobb, de itt már nagyobb szerepekhez jutok, és vidámabb az életünk. Nagyobb város, szebb mint Fehérvár; a színház is megtelik gyakrabban, különösen a tiszt urak járnak el gyakorta az előadásokra. Szeretek itt lenni, és a dalos szerepeimet is nagyon szeretem, amelyekből sűrűn juttat a direktor úr. Társaságba is gyakrabban járunk; engemet sokat invitálnak ebédre, ozsonnára; különösen Vojnits Gábrisné, aki már több selyemruhákkal is megprezentált és Markuliné tekintetes asszony, aki gyakorta kistaféroz, amikor új szerepre készülök. Vojnits Gábrisné szereti a diátrista népet, és apróra el kell neki mindig mondanom, miként folyik életünk. Markuliné szép fekete bársony fiúruhát csináltatott a Fortunio dalára, amelyben is Friquet játszám. Fehér selyemharisnyát is kaptam, meg fehér parókát és háromszögletű kalapot. A rollékat Bokor Józseffel tanulom, és a Dajka volt eddig itt a legnagyobb sikerem. A tiszt urak mind az én nótámat füttyörészik, dúdolgatják, hogy: „Harsog a trombita!” Minden hétre új szerep jut. Már a Varázshegedűben, a Lámpafényben is játszottam, és most tanulok egy kedves rollét a Tíz leány, egy férj sem dalosjátékban.

Az előadásokat a katonazenekar kíséri, a dzsidások bandája, és az ő karmesterük, Blaha János úr jön mindig felügyelni, rendben megy-e minden.

Engem mindig fölkeres és minden este elismétli, hogy: „Freulein, muszaj danulni!” Többet nem tud magyarul, én pedig a német szót nem bírom. Így aztán, akit elfog tolmácsnak, azzal üzeni, hogy tanuljak, képezsem ki magamat; mert kár volna tehetségemet elhanyagolni.

Látom, szíven viseli sorsomat. Egy hét óta elébe sietek esténként, és én üdvözlöm őt:
– Guten Abend, Blaha bácsi!

Nevet, megcirógat, aztán megint csak azt mondja, hogy: „Freulein, muszaj danulni!” Sipossal megüzentem neki, hogy tanulnék én szívesen, csak volna, aki tanítson. Bokor József nem foglalkozik velem soha, neki az egész társulattal törődnie kell . . .

Blaha Lujza (1850–1926) a századvégi népszínművek legnépszerűbb és utolérhetetlen primadonnája.

THAN MÓR ÉS THAN KÁROLY

Than Mór bácskai emlékeinek feltérképezését nyilván Becsén, a szülővárosban kell kezdeni.

A festőművész szülei, Than János és Setényi-Schoratt Otília, 1826-ban költöztek Szepességből a Tisza menti városba. Elődeik sziléziai szász betelepülők voltak, ők azonban már elmagyarosodtak. Az anya az anyakönyvi bejegyzés szerint is kettős nevet viselt, az anyakönyvvezető az apa nevét sem németesen írta be, hanem kiejtés szerint, ékezettel. A beolvadás bizonyára természetes folyamat volt, de tőle, a kincstári hivatalnoktól ezt nyilván meg is követelték. A negyvenes évek derekán az Apáti nevet vette fel, gyermekei ezen a néven vettek részt a szabadságharcban, de a bukás után visszatértek az eredeti családnévre, az ékezet is ekkor kopott le róla.

Than János a kiváltságokkal felruházott tiszai kamarakerület tisztviselője volt, egyes források szerint okleveles mérnök is. Az egyik anyakönyvi bejegyzés – éppen Than Mór születésekor – foglalkozásaként a frumentarius camarilist jelöli, ami szó szerinti fordításban kincstári magtárost jelent, de egy másik jelentése az, hogy gazdatiszt, tisztartó. Esetünkben nyilván az utóbbiról van szó. A koronai kerülethez Martonos, Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Becse, Szenttamás, Turja és Bácsföldvár tartozott, s egyebek között joga volt az önálló igazságszolgáltatásra is. „A polgári és főbenjáró ügyekben, mint pallosjoggal bíró uradalom gyakorolja az első folyamodású úriszéki bíraskodást” – írja a zentai Dudás Endre A Tiszán inneni koronakerületnek rövid múltja, jogviszonya . . . című, 1868-ban kiadott könyvében. Nos, ezzel a joggal kapcsolatos egy Than Jánosra vonatkozó bejegyzés a magisztrátus pénztári naplójában. A becsei levéltárban őrzött dokumentum szerint a tisztartó „1843. január hó 23-án kezdett és több utána való napokban Úriszéket tartott”, és ezen a címenapidíjat vett fel.

1851-ben áthelyezték a megyeszékhelyre, Zomborba, ahol adóhivatali főnök lett.

A Than családnak tíz gyermeke született, az anyakönyvi bejegyzés szerint hat Becsén: István 1827. július 19-én, Mór, a festő – akinek valaki piros ceruzával bekeretezte rovatát – 1828. június 19-én, László 1830. június 21-én, Mária 1833. február 4-én, Károly 1834. december 20-án és Karolina 1836. március 24-én.

Than Mór öccse, a hat évvel fiatalabb Károly gyógyszerésznek tanult, tudományos pályára lépett, és nagy hírévé kémikus lett belőle. 1864-ben, korát megelőzve vezette be, hogy az elemzési adatokat gyökökben fejezze ki, vagyis a róla elnevezett „Than-féle egyenértéket alkalmazta”. Ő hozta létre a pesti egyetemen az első kémiai intézetet, indította el az első kémiai folyóiratot, s egy időben a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke volt. Nevét és művét az európai tudománytörténet jobban számon tartja, mint Than Mórét az európai művészettörténet. Ennek egyik apróbb jele az is, hogy a Krleža-féle általános enciklopédiában Than Károlyról van címszó, Than Mórról nincs.

Than Mór gyermek- és ifjúkoráról nincs sem írott, sem tárgyi emlék.

„Nem akarok családi ügyeimmel foglalkozni, sem szigorúbban vett művészi dolgaikkal, inkább apróbb eseményeket közlök . . .” írja a hatvanhárom éves Than Mór az Életemből című, önéletrajzi elemeket tartalmazó cikkében, amely 1892-ben jelent meg a Magyar Szellemi Élet című gyűjteményes kötetben, Igmándy Mihály szerkesztésében.

„Than írásos megnyilatkozásai, amelyeket ismerek, mind későbbi évekből valók, s nem foglalkoznak ifjúkorával, vagy csak művészi tanulóéveit érintik” – közli hozzám intézett

levelében Cennerné Wilhelmb Gizella is, a festő életművének egyik legjobb ismerője, három Than Mórról szóló könyv szerzője.

Than Mór a kalocsai piarista gimnáziumban fejezte be középiskolai tanulmányait, majd 1846-tól jogot tanult Pesten.

Festőnk tehát egy közszolgálatban működő, sokgyermekes vidéki értelmiségi családban nevelkedett, ennek folytán az úri középosztály szellemiségét szívhatta magába, azét a középosztályét, amely újra és újra kitermelte magából a jegyzők, ügyvédek, gazdálkodók és általában a szabadfoglalkozásúak rétegét. Than Mórt is alighanem a családi rezon irányította a jogi pálya felé. „Megboldogult anyámtól vagyont nem örököltem – írja öccse, Than Károly 1893-ban a Gyógyszerészeti Közlöny 51. számában –, mert mindenét tíz gyermekének nevelésére fordította, és ezért hálás vagyok neki, mert ennek köszönhetem, hogy már fiatalkoromban az igénytelen megelégedettség gazdagságára tettem szert. De egyenesen tőle örököltem a tisztesség iránt való feltétlen érzéket, az őszinteséget, a szorgalmat és a kitartást.”

Than Mór a pesti jogászévek során festészetet is tanul. Barabás Miklós az első tanítómestere. Ebből a korból több zsenéje maradt fenn. „Legeredetibbek a szünidőben otthon, Óbecsén komponált magyar történeti jelenetek – írja Wilhelmb Gizella az 1953-ban kiadott Than Mór című könyvében. – Jellemző ezekre a kisméretű kompozíciókra, hogy több később megfestett jelenetét megtaláljuk közöttük.”

1846-ban Becsén festette az Attila lakomája, Magyarok a Lajtánál a német vezért üldözik és a Magyar követség Fridriknél című munkáját, 1847-ben ugyancsak Becsén keletkezett a Corvin Mátyás halála, Izabella gyermekeivel a szultán sátrában, Rákóczi visszautasítja a szatmári békét című fiatalkori műve, a Királyi vadászati jelenet pedig Zomborban. A felsorolt alkotások mind vízfestmények, őrzési helyük pedig a Magyar Nemzeti Galéria és a Budapesti Történeti Múzeum.

A Than családnak mind az öt fiúgyermeke részt vett a szabadságharcban. Ennek a mozzanatnak nincs sok helytörténeti vonatkozása, de igen jellegzetes, ennek folytán néhány szót megérdemel.

A legfiatalabb, a tizennégy éves Károly Bem tábornoknál szolgált Erdélyben, hárman pedig – Sándor, István és László – Görgey seregében voltak. Mór a már idézett önéletrajzi elemeket tartalmazó cikkében azt írja, hogy „a márciusi napok alatt szüleimnél voltam Ó-Becsén és így oskolatársaimmal (Vasvári, Vidats, Gajzágó, Nyári báró stb.) nem vehetem részt a Budapesten történt mozgalmakban”. Később ő is csatlakozott három testvéréhez, Görgey személyesen is fogadta tatai főhadiszállásán. „Alföldi lázban szenvedvén (maláriában – K. Z. megjegyzése) tényleges szolgálatot nem vállalhattam – írja Than Mór – csakis mint maródi kísértem a sereget egész Világosig, megfigyelve mindent és festettem is sok aquarellvázlatot, részint mint szemtanúja az eseménynek, részint hiteles adatok nyomán a szemtanú tiszték elmesélése szerint.”

A Than fivérek a bukás után beilleszkedtek a polgári életbe: Mór Bécsbe ment festészetet tanulni Karl Rahl műtermében, Károly pedig gyógyszerészként kezdte pályafutását, de a szabadságharcban való részvételük miatt még egy jó ideig kellemetlenségeik voltak. „A forradalom után – írja Than Károly a már idézett cikkében – a bécsi egyetem állami ösztöndíjra ajánlott az akkori abszolút kormánynak, de ügyemet oly soká nem intézték el, hogy nagy kétségem támadt az iránt, hogy meg fogom-e kapni ezt az ösztöndíjat. Utólag értesültem a késedelem okáról. Az akkori policzia főfeladata volt a hasonló esetekben an-

nak kimutatása, hogy az illető a forradalomban kompromittált volt-e vagy sem. E kérdésben szülőhelyemnek előljáróságához fordult (Becse). Noha az akkori Vojvodinában az előjárók nagyjából szerbek voltak, kik politikai ellentétben álltak apámmal, őt annyira tisztelték, hogy tudván mi körül forog a kérdés, a forradalomban való részvételemet elhallgatták. Szerb testvéreinknek ezt a jó cselekedetét megkönnyítette az, hogy a forradalomban nevünk Apáti volt, míg a policzia Than Károly után tudakozódott.”

Than Mórt Bécsben az osztrákellenes mozgalmakban való részvétele miatt letartóztatták és bíróság elé állították. „Elfogtak, hadi törvényszék elé állítottak – írja önéletrajzi cikkében – és ami a legjobban fájt, a forradalmi eredeti vázlataimat elkobozták, mégpedig úgy, hogy azoknak nyomára többé nem akadhatott senki, ámbár az alkotmány helyreállítása után sokan keresték még a bécsi rendőrségnél is.” A felmentő ítélet után még jó ideig felügyelet alatt volt, „sőt még itthon is a hatvanas évek elején sok kellemetlenségem volt a rendőrséggel a múlt miatt” – írja.

(KALAPIS Zoltán)

Than Mór (1828–1899) Óbecsén született. Jogot tanult, festőművész lett. A magyar történeti festészet egyik jeles képviselője. Nevezetesen falfestményei is.

Than Károly (1834–1908) kémikus, egyetemi tanár, az MTA tagja, a Természettudományi Társaság elnöke. A gázok elemzésével foglalkozott. Óbecsén született.

SZERÉMSÉG AZ UTÓBBI SZÁZ ÉVBEN

A török megszállás idején a lakosság tömegesen elmenekült, északra húzódott, vagy a szörnyű pestisjárvány tizedelte meg, az ősi, oklevelekben emlegetett helyek: Kamanc, Ürög, Erdövég, Vogány, Nagyolaszi elnéptelenedtek. „A szerémi főesperesség (a bácsi érseki székhelyhez tartozik), mely a Dunán túl a Szávaig terjedt, jóformán mint lakatlan terület került ki a török hódoltság alól. Ilokon volt még a török alatt plébánia. A szerémi egyházmegyét a boszniaival, a diakovárral egyesítette XIV. Kelemen pápa, ezzel elvált a kalocsaitól.” (Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II., 318.) A régi lakosság helyébe szerbek, horvátok húzódtak fel a török elől menekülve. A török kiűzése után, a nagy telepítések idején németek is kerülnek a tájra, a mai magyar lakosság jó része is a telepítések idején és később Magyarország különböző tájairól érkezve foglalta el mai helyét. Néhány kis község, mint például Dobrodolpuszta is, egészen új község, a valamikori földesúri cseledek, napszámosok házcsoportjaiból alakult ki . . .

Szerémség mai magyar lakossága a XIX. század utolsó éveiben és a századfordulón vagy még később Magyarország és a mai Jugoszlávia legkülönbözőbb területeiről települt mostani lakhelyére a horvát, illetve német lakosság szomszédságába. Az olcsó föld vonzotta a nincstelen szegényparasztokat erre a dimbes-dombos, de bőven termő vidékre. Munkájuknak „itt megvan a gyümölcse”. Földműveléssel, szőlőtelepítéssel, állattenyésztéssel biztosították és biztosítják a családnak a mindennapit. Ha nem is fényesen, de megélnék, és tegyük hozzá, jobban, mint a régi helyükön.

Nyelvüket a más nyelvű környezetben, elszigeteltségükben is megőrizték. Még a második, harmadik generáció nyelvében is érződik a kibocsátó nyelvjárás sajátos íze, noha

már egy-egy falu nyelvileg összeötvöződött, aránylag egységes egészet alkot, természetesen családonkénti sajátos színnel, ízzel . . .

Satrinca lakói nagyobb részben Kishegyesről, kisebb számban a Dunántúlról költöztek mai lakóhelyükre. A „dobradópusztaiak” – amint ők mondják, szintén Kishegyesről jöttek. Nyékinca is kishegyesiekkel, temeriniekkel telt meg. Kamenicára viszont szinte minden család más helyről jött . . . Erdővég magyarjai Győr megyéből (Ikred faluból, Kiskarácsonból) jöttek szerencsét próbálni Szerémségbe. Maradék református magyarokból álló lakosságát Temerin, Mohol, Kúla, Cservenka bocsátotta ki. Vrdnik-Pernyávor lakói Herkócát emlegetik eredetük helyeként . . .

Ürög az újvidék–belgrádi műút két oldalán helyezkedik el a Fruška gorában. Lakosainak száma 4442, ebből magyar 689. A magyarok egy része a Kertész nevű részben lakik. Földművelés, kertészkedés, szőlőművelés a főfoglalkozásuk. Mivel többször van szükség a köznapi életben a horvát nyelvtudásra, ez megérik magyar beszédükön . . .

Satrinca lakói Kishegyesről és a Dunántúlról telepedtek ide a Fruška gora dombjai közé. Nem szakadtak el a rokonoktól, állandó és élénk a kapcsolat köztük. A falu lakosainak száma 810, magyar 615. Földművelés, állattenyésztés a főfoglalkozásuk . . .

Dobrodolpusztát, vagy ahogy lakói nevezik: Dobradót vagy Dobradópusztát csak gyalog vagy autón lehet megközelíteni, vonat, autóbusz nem jár arra. Tiszta magyar falu, hajdani béresek, napszámosok és leszármazottaik lakják. Művelik a földet, állatokat nevelnek, termékeiket a rumai piacra viszik . . . Ha nem is az egy se, de az egyke járja errefele. Az ok – szerintük – kicsik a gazdaságok, nem szabad még jobban szétszabdalni, mert majd nem lehet megélni belőle. Nagyszerű mesélők, vidám emberek laknak errefelé. Terebes Julis néni például a hetven évével olyan szívesen mesélt, beszélt a magnetofonba, mutatta a táncot, forgott, pörgött, hogy egy fiatalnak is dicséretére vált volna . . .

Vrdnik-Pernyávor lakóinak száma 4610, magyar 284. Vrdnik vegyes lakosságú falu. Bányászok lakják, akik a munka után még kis földjüket, kertjüket művelik. A magyar lakosság nagyobb része a szerémségi Herkócáról, a bácskai Topolyáról való. Az egy helyről valók igyekeztek egymás szomszédságába települni, ezért pl. a bányatelepről följebb herkócaiak laknak.

Az idősebb generáció gondosan őrizte anyanyelvjárásának tulajdonságait, közben keveredett más nyelvjárásúakkal is, végül kialakult egy aránylag egységes nyelv a beszélő egyéni nyelvének beütésével. A fiatalok már a városba tartanak. Ez azzal jár, hogy kétnyelvűekké válnak, s többnyire csak otthon beszélnek magyarul, familiáris nyelvvé válik az anyanyelv . . .

Herkócát már 1329-ben említik, mint katolikus egyházközséget. Lakosainak száma 3265, magyar 904. Herkóca a Száva árterületén az előbb említetteknel nagyobb község. Nem esik ki az autóbusz-közlekedés útvonalából, könnyen felkereshető. Lakói csak egyet gondolnak, és már mennek is a városba, Rumára, Újvidékre termékeiket értékesíteni. A falu házain is meglátszik a városközelség: modern berendezés mindenféle, a földes szoba már nagy ritkaság, nádfedeles ház meg egyáltalán nincs. A lakosok szívesek, kedélyesek, nem utasítják vissza a hivatlan vendéget, mint egész Szerémségben mindenütt, itt is nagyon vendégszeretők . . .

Nyékinca lakosainak száma 2607, a magyarok száma 801. Néhány adat a történetéből: 1332: katolikus egyházközség Nikinci. A XVII. században már nincs katolikus, szerbek lakják. A XIX. században horvátok telepednek be az 1740 körül betelepedettekhez. Még Nyékinca is a Száva mocsaras, lapos árterületéhez tartozik. Nagyon jó termőföld. A ma-

gyarok jó része Kishegyesről, Temerinből verődött össze. Itt megtalálták számításukat, noha sokat kell dolgozniuk. Földművelők, gépesítik a munkát, ahol lehet, állatokat is nevelnek, hizlálnak, általában jól keresnek. Szép, nagy, cserepes, padlós házakban élnek. Kevés már a nádfedeles ház Nyékincán, legfeljebb az öregek ragaszkodnak még hozzá, mondván, télen melegebb, nyáron hűvösebb . . .

Vogány lakosainak száma 1687, ebből magyar 160. Ősrégi magyar település, de idők folyamán elhorvátosodott. 1620-ban Vogányból már csak a horvátokat említik, azt, hogy áttértek a pravoszláv hitre. 1740 táján horvátok telepednek be, és horvát nyelvű község lesz. Németek is érkeznek a faluba. Néhány magyar család a szomszédos Mandelosló (Nagyolaszi) költözik be. Sokan a német lakosok közül ma magyaroknak vallják magukat, de csak törve beszélnek magyarul . . . Síksági falvakra jellemző széles utcákat, hatalmas udvarokat talál itt is az ember . . .

Erdővég lakosainak a száma 4499, ebből magyar 302. Erdővégnek kevés magyar lakosa van jelenleg, mindössze 12 háznyi. Jórészt a „Kálvárián” élnek a horvátokkal vegyesen, a többiek szerte a községben, a „Bakon”-ban és más részeken. Győr megyéből jöttek a mai magyar lakosok nagyszülei, dédapái, többek közt Kiskarácsonról, Ikred faluból. Az olcsóbb föld csábította a szegényebb paraszti réteget . . .

Maradék lakosainak száma 2651, ebből magyar 1241. Vegyes lakosságú, gazdag falu. Lakosai földművesek, állattenyésztők . . . A magyarok nagy többségükben reformátusok, 1898 óta nagy egyházközség a maradéki. A maradéki magyarok Temerinből, Moholról, Kúláról, Cservenkáról jöttek erre a termékeny vidékre, meg is gyökeresedtek hamar, de még tartják a rokonságot . . .

Kamenica lakosainak száma 3646, ebből magyar 199. Igen vegyes lakosságú község. A magyarok is szinte az egész Jugoszláviából, de főleg Bácskából verődtek és verődnek még ma is össze . . . A régi Kamanc lakosai a török megszállás idején elmenekültek, helyükbe szerbek, horvátok telepedtek. Az a 200 magyar, akit a statisztika emleget, újabb telepes . . .

(PENAVIN Olga)

Penavin Olga (1916–2001) egyetemi tanár, nyelvjáráskutató, a népélet vizsgálója és folklórlójának gyűjtője. Elkészítette Bácska, Bánát, Szerémség és a Muravidék nyelvjárási atlaszát, a Szlavóniai szótárt (I–II.), a nagycsalárendszer monográfiáját, és az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény című nevezetes kiadványsorozatban jelent meg Jugoszláviai magyar népmesék (I–II.) című gyűjteménye.

CSÁNGÓTELEPÍTÉS

1883 márciusában ezer csángó család telepítésére tettek intézkedéseket. A Bukovinába szakadt magyarok egyelőre töltésépítésre jöttek haza, de azzal a reménységgel, hogy végleg itt is maradnak. A felső- és alsó-kulai pusztán a kincstári birtokot, mintegy ötezer holdnyi területet engedte át nekik az állam, hogy itt ötszáz család letelepedhessék. A csángók április elején meg is érkeztek, és mindenfelé nagy örömmel és szeretettel fogadta őket a lakosság. Ókanizsán, Óbecsén, Titelen nagyszerű ünnepélllyel fogadták őket.

A tavaszi közgyűlésen ismét szerepelt Zenta város, amely a közbaygon hiánya miatt sok bajban volt, s ezért nemigen bírt kellően megfelelni összes kötelességeinek. Ez évben ismét nagy baj volt az árvízzel, amely Monostorszegnél január 12-én gátat szakított, s csak rendkívüli erőfeszítéssel lehetett megakadályozni, hogy az 1876-i nagy árvízvéaszt elkerüljék. Ugyanekkor több ponton fenyegetett hasonló vész, s a központi tisztviselők, főleg a főispán és alispán érdeme, hogy a nép állandóan megfeszített erőre állott készen, s mindenütt megelőzték a bajt.

(MÓRICZ Zsigmond)

BUKOVINÁBÓL BÁNÁTBA

SZÉKELYEK AZ AL-DUNÁNÁL

(Részletek)

A bukovinai székelyek (népi használatban tévesen: csángók) betelepítésének egyik indítéka a régóta esedékes nagyszabású bánati vízszabályozási és ármentesítő munkálatok elvégzése volt, amelyekhez az idő tájt hiányzott a megfelelő munkaerő. Ezekhez a lecsapolási munkálatokhoz Dél-Bánátban csak 1882-ben láttak hozzá teljes erőbevetéssel. Nagy György, akkori szegedi kincstári jószágigazgató kezdeményezésére ugyanis 1882 tavaszán megalakult a Pancsova–kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat, amelynek alapfeladata volt az akkori nagy kiterjedésű árterületek, öblözetek végleges ármentesítése. Az 1876. évi katasztrófális árvíz, amely szinte teljesen elpusztította az addig szépen fejlődő telepes falvakat, Marienfeldet, Ivanovót és Đurdevót, egyben bebizonyította, hogy ott csak is az öblözetek végleges ármentesítése hozhat, szavatolhat biztonságot.

Nos, az újonnan alakult társulat ennek érdekében nagyméretű lecsapolási munkálatok elvégzését tűzte ki célul. Tervbe vette a Pancsova és Kubin (Kovin) közötti (mintegy harminchatezer katasztrális hold kiterjedésű) 6. és 7. számú al-dunai rétéblözet töltésekkel való árvízvédelmét. E nagyszabású földmunkák kivitelezését Kutlány János vállalkozóra bízták, akinek azonban nem volt elegendő munkása ehhez. Szmik Antal szerint ekkor merült fel az ötlet, „miszerint célszerű volna a töltések felépítésére a bukovinai testvérek közül munkásokat hozatni. Az idea visszhangra találván mind nagyobb hullámokat vert, s a sajtó útján kezdte az ország közvéleményét foglalkoztatni, mely ezt mindjárt lelkesen támogatta”.

Az ötletet azon nyomban tett követte. Az Írók és Művészek Társasága például Szádeczky Lajost küldte ki Bukovinába, „hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza, s a bevándorlásra a népet előkészítse”. Ugyancsak azt tette Klop Károly szakaszmérnök is, Szmik Antal szerint azzal a megbízással, hogy a Pancsova–kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat részére fogadjon fel ezer munkabíró férfit, s szállítsa őket Pancsovára. Szádeczkyhez és Kopphez csatlakozott a harmadik kiküldött is: Odescalchi Artúr herceg. Egyébként a Pallas Nagy Lexikona úgy tudja, hogy a herceg volt megbízva azzal, „hogy körülbelül 1000 munkást visszahozzon a hazába”. (Valójában ő vezette a bukovinai székelyek visszatelepítési akcióját.) Bukovinába való érkezésük állítólag „oly lelkesedést keltett, hogy a csángókat a beköltözéstől többé visszatartani nem lehetett”.

1883. április 1-jén indult el vasúton a székely bevándorlók első csoportja. A mintegy hétszáz főnyi telepest szállító különvonat valamennyi állomáshelyén a nép szívélyes fo-

gadtatásban részesítette az érkezőket, élelemmel, szivarral, borral, pénzzel látta el őket. Az út során egymást követték a városok: Homonna, Sátoraljaújhely, Szerencs, Tokaj, Debrecen, Szolnok, Csongrád és Szeged. E városok egymással versenyeztek a vendégszereteten, s a székely telepések érkezése, a korabeli sajtó megfogalmazása szerint, „az ünneplések szakadatlan láncolata volt”. A napisajtó is természetesen figyelemmel kísérte az érkező székely telepések útját, így ennek köszönhetően tudjuk az út részleteit is.

A csoport 1883. április 3-án érkezett Szegedre. A lakosság ott is szeretettel fogadta őket. Ennek részleteiről a Torontál így ír: „Mindenfelé lehetett látni egy-két csángót, húsz–harminc polgártól körülvéve, kik nem győztek eleget kérdezősködni . . . Kereskedők, amerre csak jártak véreink, behívták őket, megajándékozták pénzzel, ruhaneművel, pipával, mindenféle aprósággal. Az asszonyoknak és a gyermekeknek Kemény alkapitány neje kávé, süteményt osztott ki reggelire. A partot egész fél 12 óráig tenger nép lepte el, s folyvást hordották szekereken az élelmiszereket. Valóban Szeged város hozzá méltó ellátásban részesíté véreinket. Nemcsak gazdagon megvendégelte, hanem arra is gondolt, hogy ha leérnek Pancsovára, legalább két hétig élelemben szükségét ne lássanak. Körülbelül 300 talyigakerék nagyságú kenyeret, 10 egész szalonnát, mintegy 50–60 zsák lisztet, krumplit, főzeléket szállítottak a hajóra. Ezenkívül egy mázsányi szappant, 50 font gyertyát, zsírt, pecsenyéket, füstölt húst, szóval: minden, a háztartáshoz szükséges szert.”

A telepések első csoportja végül is 1883. április 4-én délután hat órakor érkezett meg Ivanovóra (a későbbi Sándoregyházára), ahol Vizkelety Gusztáv járási szolgabíró, s Christian Antal pancsovai polgármester üdvözölte őket. Nagy György kormánybiztos a szabad ég alatt „feleskette a csángókat a magyar alkotmányra és hűségére”. Hasonló szívélyességgel fogadták a bánátiak a székelyek második és harmadik csoportját, amely április 11-én érkezett meg, s amely 1350 embert számlált. Az első három telepes csoport megérkezése után a Torontál azt írta, hogy összesen 719 család érkezett 2251 lélekkel, ez a létszám pedig valamivel később még növekedett, és végül a székely bevándorlottak száma 3000-re volt tehető.

A 111 évvel ezelőtt érkező székelyekkel három bánáti falut telepítettek: Székelykevé (Skorenovac), Sándoregyházát (Ivanovo) és Hertelendyfalvát (Vojlovica).

(NÉMETH Ferenc)

BUKOVINA, ÉDES HAZÁM . . .

Bukovina, édes hazám,
Bárcsak határod láthatnám!
Látom füstjét, de csak elig,
Hogy az égen feketéllik.

BUKOVINA, MIT VÉTETTEM . . .

Bukovina, mit vétettem,
Hogy én benned nem élhettem?
Mások élnek oly kegyesen,
Én meg sírok keservesen.

ANDRÁSFALVI MAGOS TORONY . . .

Andrásfalvi magos torony,
Beleakadt az ostorom,
Nincsen, aki kiakassza,
A szüveget vigasztalja.

Az al-dunai székelek gazdag dalkincsének legeredményesebb gyűjtője Kiss Lajos (1900–1982) volt. Első alkalommal 1940-ben járt Hertelendyfalván, majd 1960-ban folytatta a gyűjtőmunkát. De gyűjtötte a dalokat, a balladákat Király Ernő, az Újvidéki Rádió munkatársa, Ujváry Zoltán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem folkloristája, a meséket pedig az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének tanára, Penavin Olga. A gazdag dalkultúrából három, Bukovinát emlegető dalukat közöljük.

EGY MIKSZÁTH-REGÉNY MORAVICAI VONATKOZÁSAI

Egy falu monográfiájában föltétlenül helyet kell adni a falu irodalomtörténeti vonatkozásainak is. Számba kell venni, mi az, amivel hozzájárult az egyetemességhez, ki az vagy kik azok, akikkel irodalmi vonatkozásban büszkélkedhet, azaz meg kell rajzolni saját irodalmi kistükrét.

Mi az, amiről egy ilyen irodalmi kistükrőben semmiképpen sem szabad megfélemlkezni? A századforduló magyar irodalomtörténetének két vonatkozásáról egészen bizonyosan nem. Az egyik a minden valószínűség szerint moravicai születésű Papp Dániel, a századvég jeles magyar prózaírója, a másik Mikszáth Kálmán 1906-ban írt A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényének moravicai vonatkozása.

Gyűjtőmunkám során találkoztam és foglalkoztam is a Mikszáth-regény meséjét szolgáló igaz történettel, a deszspotszentiváni Kamjonkai Szemző Gyula (a Mikszáth-regénybeli Noszty Feri) és az ómoravicai Ungár Piroska (a regényben Tóth Mari) házassághistóriájával.

Az esetről a falu öregjei közül valószínűleg még ma is sokan tudnak, tíz-egynéhány évvel ezelőtt azonban olyanokkal is találkoztam, akik a szereplőket személyesen is ismerték, sőt magában a szöktetésben is részt vettek. Az ő elbeszélésük, emlékezésük alapján beszélhetem el a következőket:

Ungár Piroska apja, Ungár Lajos Ómoravica egyik leggazdagabb földbirtokosa volt kb. kétezer holddal. Akik ismerték, az egykori cselédek, napszámosok szerint magas, barna ember volt, aki ugyan nem válogatta a kifejezéseket, ha valami kihozta a sodrából. (Beszél, legjobb kedvében is szavajárása volt: „Az anyád istenit! Az istenit az öreganyádnak!” Másként nem is nagyon kezdte a társalgást.) De ettől eltekintve munkásait jól fizette.

Kastélya és egyúttal állandó lakhelye is a moravicai határ keleti szélén elterülő ún. Plága határrészen volt, ahol kb. hatszáz holdja volt egy táblában. Innen ruccant be négylovas fogatán a faluba, ahol a tulajdonában levő Nagykokcsma külön helyiségében találkozott testvéreivel, ismerőseivel. De innen indult a falu határán túlra is, Zomborba, Bajmokra, Topolyára stb. Az idő viszontagságaira nem sokat hederítve. Nem egy, az alábbiakhoz hasonló történetet hallottam:

Olyan időbe mēntünk, hogy kár vót a kutyát kijengenni – meséli volt parádésa, Horváth Pista bácsi. – Mondtam is neki:

– Naccságos úr, kár a kutyát kihajtani, nē mēnnyünk ijen időbe!

Aszongya:

– Tē fizecc énnékēm vagy én nēked?

– Maga fizet nēkēm – feleltem.

– Hát akkó fogjá be! Vagy fázó?

A másik történet arról szól, hogyan vesztette el Ungár Lajos a száz hízó árát. Bajmokról hajtott hazafelé. Meleg volt, útközben megálltak valami hűsítőt inni. Fizetéskor még megvolt a tele pénztárca, de mire a birtokra értek, hűlt helye volt. Egy darabig csak lármázott, káromkodott, mindenkit szidott, aki az útjába került, de a pénz csak nem akart előkerülni. Aztán el is felejtette az egészet. Néhány nap múlva jelentkezett nála a kocsisa:

– No, mit akarsz? – förmedt rá.

– Naccságos úr, megtanátam a pízit. Tessik!

– Mijzen pízit? – kérdezte, mint aki semmiről sem tud.

– Hát a dísznók árát.

– Hun vót? – kérdezte minden különösebb felindulás nélkül.

– Az ülés alá keveredett – felelte a kocsis.

– Nagy bolond vagy, ha visszahoztad! Jutalom helyett verést érdemelnél, de itt van egy korona, vegyé rajta kötelet magadnak.

Ungár Lajos felesége a „különösen jó asszony” hírnévnek örvendő Weisz Flóra volt. Házasságukból egyetlen gyermek született, a széparcú, de az egykori cselédek állítása szerint kissé csámpás lábú („két ballábú”) Ungár Piroska. Tizennyolc éves korában, 1901-ben szülei tudta és beleegyezése nélkül éjnek idején egy szál hálóingben megszökött szerelmével, az apja által négyszer is elutasított kéréssel, Kamjonkai Szemző Gyulával. Ha a szökés tervéről kettőjükön kívül más nem is tudott, ami nem valószínű, Vojnits Elemérnek tudnia kellett, mert kocsiját és kocsisát bocsátotta Szemző Gyula rendelkezésére.

Az útirány a Nagyvárad egykori tudósítása szerint Sztapárig fogaton, onnan első osztályú vasúti kocsin Újvidék, Zágrábon keresztül Bécs volt. Az egykori személyzet visszaemlékezései alapján Vojnits Elemér kocsiján mentek Bajmokig. Akár így volt, akár úgy, a „mézeshetek” zavartalan boldogságát nem élvezhették sokáig, mert az apa által nyomukba küldött keresők a szökés utáni hatodik nap Bécsben elfogták a szökevényeket, és a leányt visszaparancsolták.

(PÉNOVÁTZ Antal)

Pénovátz Antal (1935) tanár, folklorista, figyelemre méltó áttekintést írt a délvidéki magyar nép anyagi és szellemi kultúrájáról.

TANYÁKON, SZÁLLÁSOKON

Akik már elköltöztek, azok nosztalgiával emlékeznek a régi tanyasi estékre, akik még kint élnek, azokban gyakran felmerül, menjenek-e vagy maradjanak. A tanyák, a szállások kérdése a mezőgazdászok számára máig vitatott. Volt időszak, amikor a megszűnő-

süket sürgették, napjainkban viszont újból divatosak lettek, csak más néven: most mini-farmoknak szokás ezeket a kisgazdaságokat nevezni. A néprajzkutató számára is örök témát jelentenek, hiszen kialakulásuk körülményeit máig vitatják a szakemberek, s az egykori életmód és napjaink változásainak vizsgálata igencsak hálás feladatot jelent.

Az alföldi nagyvárosokban élők pontosan tudják, hogy hol vannak a tanyák, van némi elgondolásuk az ott élőkéről is. Korábban, amikor a mezőgazdaság még jelentősebb szerepet játszott az anyagiak megteremtésében, majdnem minden városinak volt szállási rokona. Ezen a vidéken nem tettek különbséget a két elnevezés között. A szabadkaiak a határban található birtokokat és lakóházakat szállásnak, a Tisza menti városokban: Kanizsán, Zentán, Adán inkább tanyának nevezték. Levéltári bűvárkodásaim alapján azonban állíthatom, hogy a közhivatalokban, ha tanyáról volt szó, kizárólag a szállás kifejezést használták. Így nevezték a török hódoltság idején, de a későbbi korszakokban is.

Muhi János, Zombor történetírója szerint a XVI. században a városban a megszálló törökök éltek, a tanyákon viszont a keresztények. A szabadkai kerületben 1575-ben név szerint összeírták a szállásiakat, s ebből az összeírásból kitűnik, hogy ebben az időben a pusztákon, a tanyákon szerb, illetve magyar adózók éltek. A településformának ezen a vidéken csaknem négyszáz éves hagyománya van. Botorság lenne azonban errefelé több száz éves tanyákat keresni, hiszen a szállási életmód, a lakhatási körülmények változtak az idők folyamán, mint ahogyan a tanyák és az anyatelepülés viszonya is változott.

A XVIII. században jöhetett létre a szálláslakók kétotthonúsága. Ekkor kezdenek a kint élők városi otthont is teremteni, de a városiak egy része is tanyát ver a pusztában, mert könnyebben megművelheti birtokait. Az állattartók a piac, a társadalmi élet miatt építenek városi házat is. Tehát a pusztákról is bejöttek egy rövid időszakra a városba lakni, viszont az anyatelepülésről is kiköltöztek a szállásokra. Más szóval: a tanyák lényege a kétlakóság. Az Alföld tanyái ebben különböznek a farmoktól.

A gazdáknak – pusztai gazdaságuk mellett – többnyire egy városi, falusi házuk is volt. Vasárnap és az ünnepeken ide jártak templomba, piacra, itt tartották a lakodalmat, a gazdát és a gazdasszonyt innen temették el az anyaközség temetőjében, mert a tanyákon se piac, se templom, se temető nem volt egészen a húszas–harmincas évekig. Az emberélet fordulóinak nagy eseményei mindig a faluban vagy a városban történtek. A városi ház nem volt üres, itt laktak az öregek. Ha ők meghaltak, és a gazda még jól bírta magát, akkor a házat is kiadták „árendába”, de egy szobát mindig fenntartottak maguknak. A városból, illetve a faluból jártak a gyerekek iskolába is, mindaddig, míg Eötvös József közoktatási miniszter nem rendelte el a tanyasi népiskolák létesítését.

A felvilágosultabb tanyasi gazdák e rendelet előtt is megszervezték az oktatást. A zentai tanyákon például egy-egy szálláson rendezték be az iskolát, a gazdák fogadták fel a tanító urat. Szükség volt a gyerekek munkájára is, ezért szaporodtak gomba módra a sorokon az iskolák. Tanítás előtt és után még hasznát vették a gyerekeknek. A tanítás mellett az iskolákban tartották meg az első istentiszteleteket. Templomokat és plébániákat csak ebben a században, a húszas és a harmincas években kezdtek létesíteni, kizárólag a szabadkai tanyákon. Zenta, Kanizsa, Ada, Zombor több tanyaközpontjában még napjainkban sincs templom. Hasonló a helyzet a temetővel is: a legtöbb tanya településen nincs temető.

A régi szállásiak, mind a magyarok, mind a bunyevácok, mind pedig a szerbek, a városba jártak haza. Még akkor is, ha csak a rokonokhoz tértek be, mert nekik nem telt még egy

háza. Az otthon mindig a tanyán volt. A szállásra nem mentek haza, csak kimentek rá, pedig tudták, hogy életük javát kint kell eltölteniük, hiszen a kinti munka adja életük értelmét.

A tanyasiak tehát zentaiaknak, kanizsaiaknak, szabadkaiaknak tartották magukat. Mégis különbséget tettek a szállási legények és lányok között. A városiak híresebbek voltak, lenézték a tanyasiakat. Ezért szívesebben házasodtak egymással a kintiek, mert belenőttek a csöppet sem könnyű életformába. A kinti élet nemcsak munkából állt; szórakoztak is, valóságos életet is éltek. Híresek voltak a tanyasi cécók, a nagyobb központokban legényegyleteket is létesítettek. Jól működtek a rózsafüzér-társulatok, s mindenütt akadt egy-egy parasztkántor is.

(BESZÉDES Valéria)

A SZEGÉNY EMBER KARÁCSONYFÁJA

A kiterjedt bácstopolyai határban épült szállásokon lakó gazdák és tanyásként alkalmazott szegény emberek magukra hagyatottan éltek, még attól a kevés kultúrától is meg voltak fosztva, amelyet a község nyújthatott a bennlakóknak. Karácsony közeledtével a karácsonyfa-állítás gondjait ötletesen, önellátóan oldották meg. A szállások körül és az utak mellett sok koronafa (gledicsia) álldogált, hosszú tüskés ágaival, de helyenként kertek és udvarok kerítéseként sөvény alakban is alkalmazták.

A karácsonyfát ezeknek a koronafáknak és sөvényeknek lehetőleg első éves és sok tövist nevelt ágaiból állították össze. Ebben az esetben a tövis főszerepet játszott, mert azokra akasztották, szűrték a díszeket. Előfordulnak olyan ágak, amelyeken kétarasznyi hosszúságban sincs egyetlen tüske sem, tehát a soktüskés ágakat kellett levágni.

A karácsony előtti hetekben az apa szemrevételezte a karácsonyfának figyelembe jöhető ágakat, és levágta. Általában három ágból készítették, de kettőből is lehet. Az ágakat napokig kell pihentetni az istállóban vagy kamrában, ahol a gyerekek nem akadnak rá, és közben naponta többször is kell hajlítgatni, „törni” az ovális felé. Az ágak elég hajlékonyak, és egy-két tövisszúrás árán teljesen felveszik az ovális alakot.

Ha három ágat hajlítunk oválisra annyira, hogy végeik egymást érintsék vagy túlhaladjanak egymáson, akkor hat bordát, oszlopot kapunk, kellő számú tövissel: ha két ágat hajlítgatunk, akkor csak négy bordánk, illetve oszlopunk lesz. A hatbordás tetszetősebb, teltebb, több a tövis.

Ha az ágak olyan hosszúak, hogy az összehúzásnál végeik túlhaladnak egymáson, akkor ezek lesznek a fa lábai. A négy legjobban megfelelő lábat meghagyjuk, kettőt pedig a keresztezésnél levágunk: ugyanakkor a bordákat egyenlő távolságokra igazítjuk, és dróttal vagy spárgával körülölelve rögzítjük. A bordák az ovális tetején is érintkeznek, tehát ott is rögzíteni kell. Egy kis ügyeskedéssel sikerül is: szeggel, átfúrással, lekötéssel stb. Mikor a rögzítéssel készen vagyunk, már látjuk, hogy a fa meg tud-e állni a saját lábán. Ha igen, a lábakat egyenlő hosszúságúra faragjuk, hogy ne sántítson. Abban az esetben, ha az ágak nem elég hosszúak, lábakra nem futja, akkor az ágvégeket a kereszteződésnél véglegesen rögzítjük; az egybefogott ágvégeket, most már karácsonyfát, virágcserepbe, alkalmas fazékba, vagy ládába állítjuk és földdel feldíszítjük, a lucabúzát jobbról, balról mellé tesszük, és várjuk a szenteste köszöntését.

A díszítés az anyák dolga. A koronaafa-karácsonyfának az az előnye, hogy a kínálkozó tövisekre minden felszúrható, semmire sem szükséges külön akasztót kötni. Topolyai díszek: tisztára törölt alma, dió (nem mindig aranyos), szentjánoskenyér, füge, aszalt szilva és színes papírba helyezett kockacukor, esetleg szaloncukor. Egyes házaknál a lányoknak mézeskalács baba, a fiúknak mézeskalács huszár. Voltak helyek, ahol az ágakat színes papírszalaggal csavargatták körül.

A feldíszített karácsonyfát csak nézni volt szabad. Aprószentek napján „megrázták” vagy „megfosztották”; az ehető részén igazságosan megosztottak a gyerekek, a fát pedig a kemencében elégették.

Irodalma: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, Ethnographia, XIV. évf., 1913, 88. l. Móra István: Jeles napok című munkájában emlékezik röviden, hogy 1886-ban Horgoson látott koronaafaágakból karácsonyfát, az ágak cifra papírral voltak bevonva: fő díszek: alma és aranyos dió. Szimbolikusnak, szépnek találta. Zentán is látott hasonlót. Az újabb adatok szerint az 1930-as években Nagyfényen még állítottak ilyen karácsonyfát.

Nem lenne érdektelen annak megállapítása, hogy ez a karácsonyfakultusz melyik irányból érkezett erre a tájra. Lehet bizánci eredetű vagy inkább római. Horgos, Zenta, Topolya, mindhárom bácskai település. Elszigetelt szokásról lenne szó? Nem valószínű.

Topolyán főként a szállási családok állítottak koronaafa-karácsonyfát, még 1910-ben is voltak ilyen fák. Én az 1890-es évek második feléről emlékszem, hogy édesapánk állított nekünk ilyen tövises karácsonyfát.

A községben lakó szegénység ritkán vesződött a szúrós koronaafaágakkal. Barkácsoló emberek vékony lécekből készítettek három- és négy lábú toronyszerű állványokat; oldalait apró szegekkel verték körül, s azokra lehetett akasztani a díszeket: a torony tetejébe vert szegre gyertyát is állíthattak. A léceket színes papírszalaggal vonták be, s ez már maga is ünnepélyes külsőt adott a kezdetleges alkotmánynak. Fillérekért árulták. A díszek: alma, dió, szentjánoskenyér, füge, aszalt szilva, szaloncukor, esetleg kockacukor színes papírban; még talán mézeskalács baba és huszár. A díszek felrakása vegyes elhelyezéssel, kinek-kinek ízlése szerint történt.

A további eljárás a koronaághoz hasonlóan történt: nem őrizték meg a következő karácsonyig.

A régi, úgynevezett középosztály, abban az időben, 1900 körül, már a németek felől lassan beszívargó fenyőfakultuszt gyakorolta óvatosan. A topolyai katolikus templomban 1908-ban állítottak először fenyőfa-karácsonyfát.

Az első világháború és az azt nyomon követő nagyméretű változások sok mással együtt elsodorták mind a koronaafa- mind a kútúrú toronyra emlékeztető karácsonyfákat is.

(ZÖLDY Pál)

Zöldy Pál (1889–1979) tisztviselő. Topolyai tanyán született, ahol az apja béres volt. Az I. világháborúban megsebesült, és leszerelése után elvégezte a polgári iskolát, majd kereskedelmi iskolába iratkozott. 1920-ban Magyarországra költözött, ahol postatisztként élt. Amatőr folklorista, aki emlékeiből merítette népeletre vonatkozó adatait, ezért a személyes tapasztalata mindig előtérben van.

TANYA A HATÁRÚTON

A földön elszórt szalmaszálak –
az élet minden jele nélkül,
üresen áll a tanya,
a tavalyi mész alól
sárgán púposodik ki a tapasztás:
most már csak idő kérdése,
hogy mikor fog a tető a házra
zuhanni,
derékba törve a koromtól fekete
kémény örökös éjszakáját;
ám távolabb a faltól
szemérmetlenül virít a már rég
kiszáradtnak vélt barackfa,
és fehér virágait a szél
széles ívben dobálja a levegőbe.

(BRASNYÓ István)

GOZSDU ELEK ZOMBORBAN

Amikor a huszadik század előestéjén, pontosan 1897-ben a zombori törvényszék Gozdsu Elek személyében új elnököt kapott, már mintha maga a város is ébredezni látszott volna hosszan tartó, mély vidéki álmából, amelybe az eseménytelenség és a tömény unalom ringatta. Akkor már közszínháza volt, ha kisebb is, de szebb, mint Szabadkáié, Bittermann Sándor nyomdájában akkor hagyta el a sajtót a vármegye kétkötetes monográfiaja, s a történelmi társulatnak már száznál több működő és pártoló tagja volt.

Gozdsu nem ismeretlen emberként érkezett a megye székhelyére. Két regény és egy nagy feltűnést keltő novelláskönyv volt mögötte, s olyan barátokkal dicsekedhetett, mint Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond és Reviczky Gyula. De Gozdsu nem volt dicsekvő ember. Csendesen visszahúzódott, bezárkózott a hivatalába, s hallani sem akart róla, hogy akár az említett történelmi társulatban, akár abban az irodalmi körben, ahol Dömötör Pál, Latino-vits Géza, a világhírt képviselő és Vértesi Károly vitte a szót, szerepet vállaljon. Eleinte színházba se járt. Azzal védekezett, hogy zavarja a szomszédos Elefántból áthallatszó zeneszó, de amikor tapétás ajtóval némították el a pezsgőspalackok durrogását és Sipos Ferkó muzsikáját, annál gyakrabban lehetett Thalia zombori templomában látni. Talán e gyakori színházi estéknek köszönhető, hogy itt írta meg A félisten című színdarabját, amelyet később a Nemzeti Színház mutatott be.

Sértődött magány volt az övé, s már tíz éve tartott. Úgy érezte, hogy írói munkásságát, amelynek egész életét akarta szentelni, nem méltányolta kellőképpen a korabeli kritika. Pedig csak az történt vele, hogy pár esztendővel megelőzte a korát a magyar irodalomban, s olyan elegáns hangon írt, és egyben oly szokatlanul tartózkodó modorban, hogy a kritika egyelőre nem tudott mit kezdeni vele. Különben is az anekdota volt még divatban, s az ol-

vasó legszívesebben Jókai képzeletére bízta magát, és boldogan andalodott el a regényes magyar tájakon játszódo gyönyörű mesén.

Gozsdu Elek hűvös volt és nyugtalanító. Őt az igazság érdekelte, a lélektani és társadalmi igazság, s még a nemzetiségi kérdésben is elítélte az érzelgős romantikát. Tényeket állított egymással szembe, s csak megbízható alapra építette fel történetei konfliktusát. „Ahogy egy szenvedélyes jogász ír” – jegyezte meg róla valaki.

Kilencévi zombori tartózkodása alatt az említett drámán és három–négy novellán kívül alig írt többet. S azokban se találni egyetlen színfoltot, ami a városra emlékeztetne. Mintha semmi, de semmi érdekeset nem vett volna észre itt. Annál nagyobb honvágygal tűnt fel Zomborban született írásaiban a Bánát sötétebb és drámaibb tájképe. Mintha száműzetésben írta volna őket.

Még új szenvedélyét is onnan hozta magával. Mert szenvedélyesen kezdett érdeklődni a képzőművészet iránt. A múlt század szerb festőit is ő fedezte fel, ő igyekezett Konstantin Daniélről minél többet megtudni, s az ifjúkori Temesvár pravoszláv templomának ikonostázával talán többet is felidézni, mint amit a nosztalgia elbír. Benne volt ebben szerb származása, amelyet azonban a kor magyar finitizmusa oly mélyre temetett már benne, hogy az Omladina mozgalmáról is csak lenézően tudott szólni.

A kilenc zombori év alatt jobbára szerb családokkal érintkezett. Veljko Petrović még hozzá vitte bírálatra első írásait, s a szerb festőkre is ő hívta fel a figyelmét. Gyakori vendége volt Sztankovits György megyei főmérnök vendégszerető házának is, s a szőke kisfiú, aki később Szenteleky Kornél néven kezdett írni, mély basszusára emlékezett, és hosszú monológjaira, amint bal kezét zakója külső zsebébe dugva az ajtófélfának vagy a szekrény oldalának támaszkodva állt, és beszélt.

Jelentős szereplői voltak ezeknek a zombori éveknél Gozdsu Elek körül. Papp Dániel is akkortájt indult el innen, s a főutca másik végén ugyancsak sértődött magányába zárkózva s egy kései, fájdalmas szép szerelemmel vigasztalódva vagy tépelődve élt Laza Kostić. Hogy tudtak-e egymásról, hogy találkozott-e a nagy szerb költő s a magyar íróvá lett Gozdsu Elek, erre nézve talán majd a történeti kutatás ad egyszer választ.

E jelentős éveknél egyébként semmiféle látható nyoma nem maradt az irodalomban. Mintha bűvópataként ömlöttek volna bele későbbi korok nagy vizeibe.

(HERCEG János)

Gozdsu Elek (1849–1919) prózáiról. Macedón, szerb, román nemzetiségű család sarja. 1883-ban alügyész Fehértemplomban, a század végén Zomborban, végül Temesváron. A bánási élet írója volt mind Tantalus című novelláskötetének (1886) elbeszéléseiben, mind Kőd című regényében (1882).

Herceg János (1909–1995) a legjelentősebb jugoszláviai magyar írók egyike volt. Első könyve 1933-ban jelent meg, amelyet novelláskönyvek, regények, tanulmánykötetek követtek. Élettörténetének számottevő részét zombori helytörténeti emlékei képezik.

EGY FILOZÓFUS ZOMBORBÓL

A századelő éveiben kialakult magyar és német nyelvterületen egy filozófiai mozgalom, amelynek bölcsőjét Zomborban ringatták. Apostola Schmitt Jenő, egykori zombori törvényszéki írnok volt, aki „ideális anarchistának” vallotta magát, elítélte az erőszak mindenféle formáját, így az államot is, amely szerinte erőszakkal tartja fenn magát, s gyakorolja hatalmát. Folyóiratot is indított Állam nélkül címmel, amelynek Tolsztoj is munkatársa volt. A világhírű orosz elbeszélő egyik könyvét is lefordította, és holtáig élénk levelezést folytatott Schmitt Jenővel. Levelezésük németül egy testes kötetben meg is jelent. Munkáit felváltva írta magyar és német nyelven, s 1908-ig Magyarországon élt hívei és tanítványai népes körében. Schmitt Jenő bölcséletének alapja visszanyúlt az ógörög gondolkodók tanításáig, amelynek jelmondata: gnóthi szeauton – ismerd meg önmagad – a delphi templom felirata volt. A megismerés dialektikáját az újkor környezetéhez s a modern társadalmi viszonyokhoz alkalmazta Schmitt Jenő. Hegel és Nietzsche bölcséletének két véglete között mintegy hidat építve, s Kropotkin anarchista tanaival a „szép szegénység” és az önkéntes lemondás proféciáját hirdetve.

Mert nem elégedett meg azzal, hogy vitaesteket rendezett pesti kávéházakban minden héten, úgyhogy volt idő a századelő éveiben, amikor több hallgató vette körül, mint amennyien mondjuk Riedl Frigyes, a remek előadó és népszerű irodalomtörténész egyetemi óráin megjelentek. Schmitt Jenő kiment az Alföld szegényparasztrajai közé, kommunista közösségekbe szervezte őket – mozgalmáról Veres Péter írt –, közös munkában, közös keregettel tartva össze őket. A szép kísérlet azonban csakhamar csődöt mondott, mert – mint ellenfelei gúnyosan állították – a kommunák parasztrajai az asszonyt is közös tulajdonnak tekintették. S mivel ebben a szépasszonyoknak volt sikerük, a kevésbé szépek palotafordalomban törtek ki, és széttűllesztették a közösséget.

Lehet, hogy nem pontosan így történt, államhatalom és egyház mindenesetre ezt terjesztette hangos szóval róluk. S akkor költözött 1908-ban Schmitt Jenő, talán az emberi esendőségen okulva, Németországba.

Érdekesebb volt mozgalmának elterjedése értelmiségi körökben, ahol tanításai 1916-ban bekövetkezett halála után is sokáig éltek még. Juhász Gyulától kezdve Erdélyi József a dialektikus gondolkozás nem egy híve terjesztette a költészetben is tézis és antitézis újat előkészítő ellentmondását, ami Erdélyi Józsefnek egy diószüretéről szóló versében oly pregnánsan jut kifejezésre:

Ágas-bogas, vén diófa
úgy hasonlítsz az emberre!
Minél jobban meg vagy áldva,
annál jobban meg vagy verve.

Zombori kapcsolatai Schmitt Jenőnek a haláláig tartottak. Itt élt gyermekkorában özvegy édesanyjával a mai Partizán és a zeneiskola között levő családi házban, amelyet csak az ötvenes évek elején bontottak le, hogy több hely jusson a téli korcsolyapályának. Tizenkilenc éves korában Szabadkán tett érettségit, miután a katonai reáliskolából kimaradt, s Zomborban írta azt a tanulmányát, amely A modern és az antik sorstragédia címmel a jé-

nai egyetem pályázatán kitüntetést nyert. Az egész világ filozófiai szaklapjai megemlékeztek a „zombori vármegyei írnok” sikeréről, aki itthon visszavonultan élt, s szabad idejének nagy részét a városi könyvtár polcai között töltötte. Időnként a könyvtári kiadó, Heisler Ferenc helyett – aki elvesztette szeme világát – a létrára mászva, ki is szolgálta a szórakoztató regényeket kölcsönző háziasszonyokat, akik nem túl nagy számban fordultak be a könyvtárba piacra menet. A könyvtár ugyanis a városháza földszintjén kapott abban az időben helyet, és a nyurga filozófus a könyvtárbizottságnak is tagja volt.

Később, amikor világhírű lett, mint az erőszaknélküliség apostola, akit közben „felforgató tevékenység miatt”, mert folyóiratában az államot szervezett bünszövetkezetnek mondta, többször bíróság elé állították, kapcsolata a város hivatalos köreivel hullámhegyről hullámvölgybe szakadt. Hol büszke volt a város a híres földire, hol megtagadta, nem sejtván, hogy tanításának hatása évtizedekig érezhető lesz, s az állam elhalásáról szóló tézisig nyúlik majd.

(HERCEG János)

Schmitt Jenő Henrik (1851–1916) ifjúkorában Zomborban élt. Filozófiai munkássága, még inkább anarchista nézetei tették népszerűvé és ismertté. Lev Tolstojjal is kapcsolatban állt.

JUHÁSZ ÁRPÁD, A ZOMBORI „FESTÉSZ”

Egy zombori „festész”. Így nevezte magát az első zombori festőművész, Juhász Árpád. S ezen nem ütközött meg senki, mert művészet és „tisztos ipar” között abban az időben, a kilencvenes években még nehéz lett volna határvonalat húzni Zombor városában.

Annál jobban megütköztek azon, amit művelt. Mert ő nem templomokban húzta meg magát, s dolgozott aztán a falakon és mennyezeteken hónapokon, sőt éveken át, nem is úri házakban telepedett meg, hogy ottan tompított világítás mellett és sűrű drapériák között festegesse a ház asszonyának vagy urának az arcképét, néha ugyancsak hónapokon át. Ő már fényes nappal, déli verőfényben állította fel az állványát kinn a határban, s jámbor szentek vagy dús keblű hölgyek helyett távoli jegenyéket festett, legelésző csordát, s a lát-határ peremén meglapuló nádfedeles tanyákat, ami a kilencvenes évek elején nemcsak mérész dolognak tűnt, hanem némileg szentségtörésnek is. Az idő tájt ugyanis kevesen hallottak Bácska büszke székvárosában az új festői törekvésekről, a plein airről, Szinyei Merséről, s így meg is mosolyogták egy kicsit a furcsa művészt.

De különben is különös szerzet volt Juhász Árpád. Magyar ruhában járt és csizmában, mint Petőfi korában a jurátusok, s minthogy vékony, magas és törekeny testalkatú volt, nem hatott valami daliásan. De ez a Don Quijote-i megjelenése nagyon is illett önként vállalt sorsához, hogy majd Bácskában megalkuvás nélkül él a művészetnek.

Pedig azt tette, holta napjáig nem alkudott, ha valami fényesen megélni nem is tudott. És ha figyelembe vesszük, hogy úttörő volt ezen a vidéken, akkor inkább azon kell csodálkoznunk, hogy még itthon is sikere volt.

Mert Budapesten s egyáltalán a magyar képzőművészeti életben hamarosan felfigyeltek a munkájára. S ez nyilván azzal magyarázható, hogy Juhász Árpádot sem a mintarajz-

iskola, ahol rajztanári oklevelet szerzett, se München vagy Velence, amelyet ugyancsak megjárt, nem tudta megtartani a hideg és lélektelen akadémiázus kifejezési módjában. Ő többet akart, mint ábrázolni vagy pláne természetet másolni. Az ő képein jelenik meg először a bácskai táj finoman és sejtelmesen, s valami megkapóan gyöngéd és halkra fogott vallomásaiban a művésznek, akit már nem általános ismérvek fűznek a szülőföldhöz, hanem egy olyan intim viszony, amiről csak ő tud beszélni. Halkan és szemérmesen, persze, nem harsogó színekkel, nem is széles ecsetkezeléssel, de rendkívül biztos és fölényes rajzkészséggel s az egymásba simuló színek lírai hangulatával. Rajzaival a londoni világkiállításon aranyérmét szerzett, s az előkelő angol képzőművészeti folyóirat, a *Studio* külön tanulmányban méltatta tehetségét.

De azért, úgy látszik, „mocsaras rónán bércekre vágyott”, s tartósan nem bírta ki a szülővárosában. Gödöllőn volt a magyar szecesszió egyik csoportja, Kőrösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor volt közöttük a legismertebb, hát ott talált megértésre és igaz megbecsülésre Juhász Árpád is. Nála a szecesszió etnográfiai elemekkel jelentkezett, Bácskertes, Doroszló, Gombos népviselete tűnik fel a képein, sőt most már fából faragott apró figuráin is. Az első tudományos igénnyel készült néprajzi munka, amit Malonyay Dezső szerkesztett, az ő illusztrációival van tele.

Ez a keresett Heimatskunde nem tett jót a fejlődésének. A készen átvett motívumok nem tudtak mindig harmonikusan összeállni az alkotás szabadságával, s ami addig líra volt és valóság a képein, az egyszerre prózai tényközlés lett nála, vagy a legjobb esetben iparművészet.

Ha nem hal meg alig ötvenéves korában, biztosan játszva átvészeli ezt a pillanatnyi válságot. Tájképei így is egy rendkívül elmélyült művész munkái, aki egyúttal a magyar alföldi festészet előfutára is volt.

(HERCEG János)

Juhász Árpád 1863-ban Zomborban született, ahol apja a szabócéh utolsó céhmestere volt. 1879-ben érettségizett. Zomborban vármegyei írnok 1880 és 1886 között. Megismerkedett Schmitt Jenő Henrikkel, és nézeteinek hatása alá került. Pesten Lotz Károly és Székely Bertalan tanítványa, de Pesten is, Zomborban is a tengődő művész életét élte. 1904-től Malonyay Dezsőnek A magyar nép művészete című művének illusztrátora. 1905-től a gödöllői művésztelep tagja volt. 1914-ben halt meg.

HERMAN OTTÓ LEVELE KOSSUTH LAJOSNAK

(Részlet)

1883. január 3-án

Hazánk betegsége az, hogy a régi, önzetlenül hazafias elem kihal, s ami helyébe jön, az egy célszerűsködő, anyagi, üresfejű s annál nagyobb igényű fajzat, mely boldogul, mert hiszen kész eszköz, a pizsokban is, a hatalom kezében.

Tisza behozta a helyi érdekeket a parlamentbe, letörpítette a képviselőket kerületi ágensekké: nem az eszme az, amely kölcsönös hatást gyakorol parlament és társadalom között, hanem a sokféle petitum, melynek teljesülése úgynevezett „hasznos szolgálatoktól” függ.

Ez megérzik az ellenzéken is: kér, alázatoskodik, közbenjár – aztán hébe-korba opponál – a hatásról minek szóljak?

Márpedig én úgy érzem, hogy a katasztrófa ki nem marad, s ekkor nem ez az „uralkodó” komédiás népség, a léhűtőség lesz az, amely megbirkózik vele, hanem az a még romlatlan, igazlelkű magyar nép avval a kevés emberrel együtt, aki nem szerepel, de a maga idejében arra hivatott – van ilyen még!

Én úgy gondolkozom, Kegyelmes uram, hogy míg a mostani ellenzék helyébe jobbat nem tehetünk, hát Garibaldival kell tartanunk, aki olyan késsel evett, amilyen volt. Hát a miénk tompa fehérvári bicsak; aki vágni akar vele, hát a tompa él rákoppint a körmére, mert se rugója, se becsületes szöge: de *enni muszáj*, így mondta a caprerai remete.

Rugóról és szögürül, no meg egy kis fenőkörül gondoskodnunk kell, különben szétmegyen még az a rossz bicska is!

Tartok magam körül vagy tíz fiatalembert – megválogattam –, tanítom; biztatom őket, különösen, hogy vessék magukat pénzügyi, vámügyi s efféle tanulmányokra, s készüljenek arra, hogy egykoron mint kész emberek átvehessék szerepüket a társadalomban, a parlamentben.

A Szepességen mozgalmat indítottam; az illető követek köszönésén veszem észre, hogy sikerrel. Onnan sokat várok.

A fő-fő azonban az Alföld, s ez – inogni kezd!! Németh Berci kenyeres pajtásom megbukott H.(ód) M.(ező) Vásárhelyen: a *tanya* cserbenhagyta!

Zenta megbukott, mert a tanyáról csak annyi jött, amennyit én három nap és négy éjszaka valami 80 beszéddel, iszonyatos munka árán beédesgettem; valami 121, közel 500 szavazatból.

A szegedi tanyákról ezernyi választóból bejött 70–80!!

Pedig ez az igazán romlatlan, igaz függetlenségi magyar nép; de avval rajtam kívül komolyan nem foglalkozik senki: bibelődnek a férges városi elemmel, melynek elvszilárd elemei fogyton fogynak.

A tanyások elmaradása két okra vezethető vissza; az egyik az, hogy Tisza mindig a nagy munkaidőre teszi a választásokat; a másik az, hogy a jelölt urak nem ismerik ezt az arany elemet, elhanyagolják; így abban nem lüktethet kellő erővel a politikai érzék sem, amely táplálékot kíván; közvetlenül nyújtottat; senki sem tudja ezt úgy, mint Kormányzó úr!

Kisült, kérem, hogy például a zentai tanyákon, hol a legpompásabb magyarság lakik, sohasem járt senki sem!

Mikor dolgozni kezdtem, ámultak, bámultak: de a harmadik napon már ünneplőbe öltözött asszonyok is jöttek, mert hírem futott. Még egy nap, s Ráday megbukik.

Tudtak ott „Kossuth-világról”, „Zsandárvilágról”, meg arról, hogy most már másképpen mennek a dolgok; de a velejét nem tudták.

S így van ez a legtöbb helyen. Leghőbb óhajtásom, mert meggyőződésemből folyik, hogy ez megváltozzék, s evégett egy nagy kérésem van Kormányzó úrhoz.

Előbb azonban két apró históriát beszélek el.

1875-ben híre futott Doroszlón, hogy én Kossuth Lajostól levelet kaptam (az iparoszmozgalom ügyében). Akkoriban könnyemen dolgoztam, s az volt szokásom, hogy a síkon barangolva gondoltam ki az egyes fejezeteket.

Egyszer egy épülő tanyához vetődtem, hol olyan tanyai magyarság összerovogatta a gerendázatot. Legott megszólítottak, hogy hát igaz-e, hogy levelet kaptam (evvel levették katalapjaikat) Kossuth Lajostól? Véges-végig hajadonfővel mondták ki Kormányzó úr nevét!

A házakban az ajtó mellett a szenteltvíztartó, alatta rámában, üveg alatt, néha, néhány ezer forintára Kossuth-bankó.

A vége mindég az: „mit üzent?”

1879-ben Békés megyében egy vén csösz is hallgatta beszédemet. Beszéd után jelentkezett, s arra kért, hogy fogadnék el tőle egy „emléket, mert a szívből beszéltem”.

Levette a tarisznyát, kivette a kést, s a széles akasztószíj aljáról lefejtett egy bőrfoltot, s kivett onnan egy átzsírosodott papirost, mondván: „Ezt a koporsómba rendeltem; de odaadom az úrnak, mert a szíveimből beszéltem.”

„Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren” volt, úgy viselte azóta is.

– S hát mit üzent?

Hát, Kegyelmes uram, én igen-igen kérem, üzenjen nekik valamit! Megfogadom mindenre, ami előttem szent, arra a mély tiszteletre és szeretetre, amellyel Kormányzó úr iránt utolsó leheletemig viseltetni meg nem szűnök, hogy hűséges, buzgó hírhordozója leszek. Az én hűséges, jó szegedi népem üdvözlését úgy fogalmaztam, hogy lehessen arra üzeni.

Buzdítsa őket atyailag kitartásra, hazafiúi kötelességeik teljesítésére – mutasson nekik utat a jobb jövő felé – ha kétséget vet a jövőbe, tegyen úgy, mint az orvos, ki a feloszlást látva is, merő emberszeretetből csillogtatja a reményt!

Igen kérem! Leszünk mi itt valakik, akik az üzenetet elterjesztjük, hadd varrják ezt is a tarisznyaszíj alá, s rendeljék koporsójukra, vagy adják emlékebe annak, aki „szívük szerint beszél”.

Ezekkel merek és tudok is menni Kormányzó úr elvei alapján, a most „szereplőkkel” nem.

Ha egypár sornyi apokryph imának oly jótékony a hatása, nagy lesz egy rövid, valódi üzeneté.

Ha kérésemmel vétettem, nézze el kegyesen.

Herman Ottó (1836–1914) természettudós és néprajzkutató, a tárgyi néprajzi kutatások egyik legjelentősebb alakja. Írt a magyar ősfoglalkozásokról, a halászatról, a pókokról, a madarak hasznáról és káráról. A pókokról az ismereteket Doroszlón gyűjtötte.

BELSŐ HATÁSOK

A legkisebb falu is részekre oszlik. Felvégre, alvégre, főutcára, gyepsorra. Mint ahogy szegényekre és gazdagokra tagozódott a régi világ társadalmi összetétele. És persze nyelvi elkülönülésre, ha többféle nemzetiségből állt a település. S Bácskában, főleg pedig Zombor körül, igen gyakoriak az ilyen helységek. Németek és magyarok, magyarok és bunyevácok éltek együtt több mint kétszáz éven át, és elkerülhetetlenül hatással voltak egymásra.

„Csak az Istenük legyen egy!” – mondta egyszer Grassalkovich telepítési biztos a toborzásra indult szabadosoknak, és ebben a kívánságban végleg leegyszerűsödött Bécs nemzetiségi politikája. Nem egy új honfoglalást készítettek elő a császárvárosban a németek idetelepítésével, ahogy időnként mondani szerette a magyar gyanakvás. A munkaerő kel-

lett, a Monarchia éléskamráját kellett megtölteni, s mindegy volt, hogy azt milyen nép teszi. Az „egy Isten” viszont alighanem takarékosági szempont volt. Hogy magyarok, németek, bunyevácok, sőt szlovákok költöznek egy faluba, senkit se zavart, ha a templomuk közös volt, s nem kellett mindegyiknek külön templomot építeni. A munka rendje és folyamatosága is megkívánta, hogy egy hiten élő népek legyenek egy településen, s így aztán például Csonoplyán sokáig a legnagyobb egyetértésben éltek bunyevácok, magyarok és németek. Még keveredtek is módjával, főként a szegényebbek, s tartották a barátságot a közeli Militiccsel és a fiatal Gyulafalvával, amelynek népe éppen a békére és barátságra volt leginkább ráutalva az új falu első éveiben.

Doroszlón és Gomboson magyarok és németek, Bácskerteszen magyarok és szlovákok éltek együtt. És mivel főként mesteremberek kerültek ki a németek közül, a magyarok mindenütt átvették a mesterség szavait. Még Cziráky Gyula jegyezte fel a tisler, fiser, suszter, snejder közkeletű szavait, az egyébként érintetlennek látszó bogojai magyar nyelvben. Mintha távol állt volna a települőkötől a bezárkózás szándéka, mintha készségesen befogadtak volna mindent, ami új volt. Természetesnek találták a falu nevét is, Bogojevót, csupán egy kicsit hajlították a maguk nyelvéhez, anélkül, hogy sejtették volna, amit a történészek később fedeztek fel, hogy Boldogasszony telkéből lett ez a Bogojevo.

És rövid idő alatt magukba olvasztották a német mestereket és azok családjait. Csak a szavaikat tartották meg mintegy kegyeletből, emlékeztetőül.

Doroszlón nem volt ilyen egyszerű a dolog. Létszámban is erősebb volt a németiség, a lakosság egyötödét tette ki. Ez a kis néptöredék azonban sokáig ragaszkodott a magával hozott népi jelképekhez, mindenekelőtt a viselethez. Végül már azt is átvette, csak a vidémabb színeket cserélte fel a maga színeivel. Jó szem kellett ahhoz, hogy a lányok és menyecskék vasárnapi díszes felvonulásán megkülönböztesse őket az ember, ha valaki azt mondta: „Azok a németek!” Én még 1952-ben is megdöbbenve és elszorult szívvel néztem őket salzburgi vendégfogadóm ablakából, amikor a láger fatornyos templomában megkondukt a hajnali harangszó, s imára kulcsolt kézzel, lehajtott fejjel megindult az asszonyok és lányok menete, s felismerhetővé vált a gádoriak, a szentivániak, s közöttük a doroszlóiak csoportja. A hitlerizmus ébresztette fel szegényekben a nemzeti érzés szunnyadó démonát, s így estek áldozatul, már régen elszakadva és elidegenedve az ősi közösségtől.

Bácskertes egyértelműen és félreérthetetlenül alakította ki a maga nyelvi egységét. Két-száz év alatt eltűntek, nagyrészt kihaltak az első telepések közül a szép magyar nevek viselői, a Zerénváriak, Pázmándiak, Tsikósok és Csomafalviak, mintha csak megszakadtak volna a beolvasztás nagy erőlködésében. Az utódok azonban nyelvi és érzelmi tekintetben töretlenül vitték tovább a hatásukat.

Az, „ö” és „ü” magánhangzók mind a mai napig hiányzanak ebből a nyelvjárásból, a színek is a Vág vidékére viszik vissza eredetüket, s megannyi szokás és hagyomány emléke őrződött meg az ősi életformából. Talán még a nomád hajlam is, ahogyan egykor elindultak északról a délibb vidékek felé, s ahogyan azóta is kirajzanak távolibb tájakra jó földet és új hazát keresni.

Leginkább talán épp az ő itteni múltjuk bizonyítja a belső hatások erejét, s ugyanakkor az ősiség, az eredeti népi génusz számtalan jelképének jelenlétét. De ezekkel a jelképekkel teljes Bácska szellemvilága, amely az egzotikum felszíne alól csillan fel még ma is.

(HERCEG János)

FALUCSÚFOLÓK

SZERÉMSÉGI FALUSOROLÓ

Dul-dál Vukovár,
Ilok, Futok, Pétervár,
Kamenica, Kálóca,
Ledenica, Rakoca,
Híres Zimony,
Páncsova.

Temerin
(CSORBA Béla [1950] gyűjtése)

BÁNÁTI FALUSOROLÓ

Csóka, Szanád, Bijodra,
Cernabara, Verbica,
Monostor és Terján,
Tennap jártam Nemacskán
Ott ötték meg a sütt tököt a patkán.

Lőrincfalva
(KÁLMÁNY Lajos [1852–1919] gyűjtése)

FALUSOROLÓK BÁCSKÁBAN

1.

Ó-Moravica, jaj, Pacsér,
Kenyeretlen Csantavér.
Nagy kalapú Bajsa,
Éhetetlen Topolya,
Kéregető Kishegyes,
Uccu, komám, Feketics!

2.

Akit Baján meg nem szólnak,
És Zomborban el nem raknak,
Újvidéken meg nem szidnak,
Szabadkán meg le nem isznak,

Az elmehet a világ végére is!
De még azon túlra is!

3.

Jaj Horgas, Martonyos, Csantavér, Kanizsa,
Szénta, Pacsér, Moravicza, Cservenka!
Ver mög Isten ver mög Pátfalvát, Palotát,
Tiz forintért adott egy öl búza szalámát;
Tiz forintért adott egy öl búza szalmát,
Felibü tartotta ki a szarvas marhát.

Törökbecse
(KÁLMÁNY Lajos gyűjtése)

4.

Ó Madaras, jaj Pacsér.
Keserves Csantavér,
Szika szüköllő Adája,
Ártatlan Kanizsája,
Ne légy oj, mind Széntája,
Nehézségtörő Mohojja.

Lőrincfalva
(KÁLMÁNY Lajos gyűjtése)

DOMBOK, HALMOK, HEGYEK A SÍKSÁGON

Dombok

Bara-domb (Horgos)
Csíra-domb (Hajdújárás)
Első-domb (Tizsaszentmiklós)
Kalapos-domb (Hódegyháza)
Kápolna-domb (Versec)
Kapros-domb (Horgos)
Kálvária-domb (Zenta, Mohol)
Második-domb (Tizsaszentmiklós)
Temető-domb (Horgos)
Morotva-domb (Padé)
Zöld-domb (Bezdán)

Halmok

Ásott-halom (Ludas)
Gyöngy-halom (Hajdújárás)
Baba-halom (Ludas)
Pap-halom (Bácsszőlős)
Székely-halom (Ludas)
Vitéz-halom (Ludas)
Sas-halom (Horgos)
Kis-halom (Zenta)

Hegyek

Alsó-hegy (Zenta)
Csókás-hegy (Kishegyes)
Boszorkány-hegy (Kelebia)
Csuli-hegy (Kelebia)
Kálvária-hegy (Horgos, Kishegyes)
Strázsa-hegy (Kishegyes)
Kaszáló-hegy (Kishegyes)
Szamár-hegy (Versec)
Vár-hegy (Versec)
Kenyérvári-hegy (Kelebia)
Vaj-hegy (Feketics)
Szőlő-hegy (Feketics)
Finta-hegy (Feketics)
Kutya-hegy (Mohol)
Savó-hegy (Ada)

(MATIJEVICS Lajos [1940–1983] nyelvész-folklorista gyűjtése)

KÉT ARCKÉP

EGY KÖNYVKIADÓ BÁNÁTI PLÉBÁNOS

Ittabéi és eleméri *Kiss* Ernőnek, az aradi tizenhárom örmény származású mártírjának, a szabadságharc legendás hírű honvédtábornagyának szobrát, amelyet 1906-ban állítottak a nagybecskereki magyar hölgyek e város Fő-terén, ma már hiába keresed, de a magyar ügy vértanújának földi maradványai ott pihennek az alsó-eleméri plébániatemplom-ban, a családi kriptában, hogy mindenkor hitet tegyenek a bánáti magyarság önfeláldozó magyar lelkiségéről.

Ez a magyar lelkiség, amely a Bánát ősi magyar emlékeiből táplálkozott, hevítette és lelkesítette a Bánát jeles pap íróját, akiről most születésének centenáriumán emlékezem,

hogy felidézsem nemes alakját, amely a magyarság örök értékei között ma inkább, mint valaha, kér szót e hasábokon, mert kultúrmunkája igaz magyar kultúrmunka volt a legneme-
sebb emberszeretetet jegyében a magyar Délvidéken.

Harmincöt éves volt Szabó Ferenc, amikor 1878-ban átvette az alsó-eleméri plébánia vezetését, és majdnem két évtizeden át hirdette ott az Úr igéjét. Zichyfalván, Új-Moldován, Nagybecskerekén, Makón, Buziáson és Lázárföldön át vezetett oda lelkesítő útja. Nagybecskerek nagy szülöttje ezt az utat magyarságtudatának izzó átérzésével járta végig. A sokrétű népesség korán felvetette benne a különböző népek múltja és hagyománya irán-
ti meleg érdeklődést. Egész életútja, egész irodalmi működése igazolja, hogy a népek köl-
csönös megismerésében és megbecsülésében látta az emberiség boldogabb jövőjének és
szűkebb pátriájának: a Bánátnak is kulcsát.

Amikor az eleméri plébánián ott misézett a vértanú sírja felett, őt is hatalmába kerítet-
te a genius loci varázsa: a torontáli föld ősi magyar hagyománya. A „Turul”-lal rokon
Torontál ősi totemmadár nevével ékes vármegye, a Becse és Gregor nemzetségnek, a Beth-
lenek őseinek hajdanvaló földje magyar emlékeivel lelkesítette Szabó Ferencet. Itt fogtak
össze a legkülönbözőbb származásúak igaz magyar munkára. A Csekonicsok,
Karácsonyiak, Nákók, Dánielek, Talliánok és Gyertyánffyak voltak itt a magyarságtudat
előőrsei. Innen indult Révai Miklós, a magyar nyelv legtudósabb bűvara korszakot alkotó
életútjára, és itt pillantotta meg a napvilágot az Alföld első nagy költője: Lenau Miklós, a
legmagyarabb német költő. Itt, Ócsanádön ihletett Szent Gellért hajdanvaló kőkoporsója,
és itt a nagyszentmiklósi határban túrta fel a torontáli föld a magyar–bolgár ősi kapcsola-
tokat rejtő híres kincsleletet, amelynek csillogó aranyába vert díszítőelemei szinte miszti-
kus fénnel világítanak bele a magyar–bolgár őstörténet rejtelmes világába.

Az eleméri plébánosnak, az egykori szegedi diáknak az életútját eldöntötte a torontáli
föld ősi hagyománya. A magyarországi katolikus papság annyi sok más jeleséhez hasonló-
an ő is tollat ragadott, és történetíró lett, aki a történeti ismeretek népszerűsítését vállalta
nemes életcélul.

A torontáli földön, a nemzetiségek egyik nagy magyar találkozóhelyén, ahol görög,
örmény, szerb, német, spanyol, francia, bolgár és oláh népelemek sakktablaszerűen gyar-
matosítottak másfél évszázad folyamán, átértett, hogy e népek összefogására csak a törté-
netük ismerete vezet. Ez a tudat vezette tollát, és ez irányította később, nagybecskereki plé-
bános korában is, amikor megalapította a Nép és Földrajzi Könyvtárt, amelynek keretében
éppúgy megjelentette a szerb, mint a török nép első magyar nyelvű történetét.

Mecénások nem állottak mögötte, misepénzből – naponta olykor ötször is misézett –
gyűjtötte vállalatához a kezdőtőkét. Paptársai támadták érte, de ő tántoríthatatlanul járta a ki-
tűzött útját. Európa története 1789-től 1815-ig (Temesvár, 1887–90), A legújabb kor történe-
te (N. Becskerek, 1888), Angolország története (ugyanott, 1892–93), Holzwarth Világtörté-
netének kilenckötetes magyar fordítása: nyolcvan kötetre rúgó irodalmi alkotásainak legki-
magaslóbb állomásai. Kiadta Weiss János huszonkét kötetes Világtörténetét, megírta Ame-
rika történetét. Munkássága a magyar Délvidéken egy történelmi intézet működésével ért fel.

Ám nemcsak mint történetíró, hanem mint mecénás is nagy volt a „torontáli plébános”.

Az általa írt és megjelentetett művekből közel százkilencven ezer példányt, valóságos feje-
delmi vagyont ajándékozott abban a korban középiskolai könyvtáraknak. Ha pedig tanulni vá-
gyó diák kereste fel írásával, egy-egy forintért engedte át a többkötetes nagybecsű műveket.

Szabó Ferenc működése nem került el az illetékesek figyelmét. A király 1898-ban a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntette ki az érdemes férfiút. Egyházi főhatósága ugyanakkor a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett bizerei apátságot ajándékozta neki, szülővárosa pedig 1901-ben őt küldte követéül az országgyűlésre.

Szabó ekkor már a tömegmunkának rokkantja volt. Az 58 éves ember valóságos aggastyán benyomását keltette. 1905-ben hunyt el. Temetésén kéz a kézben állott Nagybecskerek egész társadalma, amelynek magyarságtudatát ő erősítette a múlt fáklafényének tüzenél. Áldás nemes emlékére . . .

(PÁLÓCZY Edgár)

THIM JÓZSEF

Ezerkilencszázötvenkilencben pesthidegkúti magányában, matuzsálemi korban meghalt ennek a vidéknek legtárgyilagossabb történetírója: dr. Thim József. Kilencvenöt éves volt, s hosszú életéből szülővárosában, Zomborban tartózkodott a legkevesebbet. Pedig ritkán kötődik ember jobban és szorosabban a szülőföldjéhez, mint ahogyan dr. Thim kötődött az egykori Bácskasághoz. Ismerte legtávolabbi múltjának minden részletét, tökéletesen tájékozott volt társadalmi összetételében, nemzetiségi viszonyai tekintetében pedig a legmegbecsültebb szakértőnek számított Magyarország határain túl is.

Pedig nem volt hivatásos történész. Orvos volt, aki a történetírás kedvéért sem hanyagolta el eredeti hivatását. De gyakorló orvos korában is, Apatinban és Zomborban, jobban érdekelte a gyógyászat népmozgalmi része s a megelőzés feladata. Az ő idejében még gyakoriak voltak a gyorsan terjedő ragályok, hát azoknak igyekezett szervezeten útját állni. Civilizált egészségügyi viszonyokat akart teremteni Bácskában, ezért írta orvosi tanulmányainak egész sorát. Csakhamar jó nevet szerzett magának külföldön is. 1895-ben Szerbia egészségügyi viszonyairól tartott előadást egy nemzetközi orvoskongresszuson, mert jobb ismerője a zombori doktornál ennek a kérdésnek se volt.

Aleksandar Obrenović, akit majd néhány év múlva feleségével, Draga Mašinnal együtt megöl az oroszbarát tisztek addig ismeretlen titkos szervezete, a későbbi Fekete Kéz, hogy megakadályozza Szerbia Monarchia-barát politikáját, meghívta a zombori orvost udvari tanácsadónak, aki a meghívásnak szívesen tett eleget. A kis balkáni ország egészségügye gyarmati állapotban volt. Dr. Thim azonban mégsem csak azért ment Szerbiába, hogy segítsen kidolgozni az egészségügyi törvényeket. A királyi kitüntetés, a Szent Száva-rend sem csupán az orvosnak szólt, hanem a történésznek is, aki akkor már megírta három kötetben a szerbek történetét a legrégebb kortól kezdve 1848-ig.

Mert Kállay Béni, a szerbek első történetírója akkorára már politikus lett. Az egykor oly népszerű fiatal magyar diplomata elvesztette a szerbek rokonszenvét, mivel Bosznia-Hercegovina kormányzójaként mindent elkövetett, hogy megakadályozza az egyesülést. Hiába épített utakat és vasutat a Szávától az Adriáig, megannyi kulturális intézménnyel is megajándékozva az okkupált tartományt, egyszeriben gyűlöltté vált a Száván túli politikai körökben.

Dr. Thim Józsefet nem azért érdekelték a szerbek, hogy következtetéseit a saját korában használja fel. Nem prejudikált, csak a tényeket kutatta. Még csak azt se lehet elmondani róla, mint a fiatal Kállayról, hogy szerbbarát volt. De úgy tudta felidézni a múltat, hogy sosem érződött elfogultnak.

Első, nyomtatásban megjelent komolyabb dolgozata még diákkorában, 1886-ban látott napvilágot a történelmi társulat Évkönyvében. A szabadságharcban gazdát cserélt Zomborról akarta „levenni az árulás bélyegét”, olyan adatokat is felsorolva, amelyek addig ismeretlenek voltak.

Különben sose szeretett másodkézből tájékozódni. Bizonyítékait mindenkor levéltári forrásokra alapozta, s így lett a szabadságharc és a szerbek múltjának legeredetibb történésze, akire Marczalitól Szekfüig, s Dušan Popovićtól Vasa Bogdanovig a történészek egész sora hivatkozhatott.

Ahogy szerbiai tartózkodását fiatalkorában levéltári munkára használta fel, úgy kutatta később az anyagot budapesti és bécsi levéltárakban. Mert egész életét arra tette fel, hogy a szerbek történetét írja. Az első világháború után Bécsbe költözött, s tizenöt éven át szakadatlanul gyűjtögette a további anyagot élete fő művéhez, amelyben a 48-as szerb fölkelés történetét írta meg. Hetvenhat éves volt, amikor munkájának utolsó kötete napvilágot látott.

„Szerettem volna még egyszer kimenni az otthoni temetőbe – írta egy magánlevélben 1944 szeptemberében –, de úgy látszik, ebben nemcsak a korom, hanem immár a történelem is megakadályoz majd. Elődeim csak írták a történelmet, én élem is . . .”

Még tizenöt évet élt. Egy-két szerb történész még felkereste a háborút követő első években, aztán minden itteni kapcsolat megszakadt Thim Józseffel, akinél tisztességesebben eddig senki sem tárta fel e vidék és az itteni nép múltját.

(HERCEG János)

BÁCSKA NÉPEI A XIX. SZÁZAD VÉGÉN

MAGYAROK

Bács-Bodrog vármegyének rendkívül tarka etnográfiai képe amíg egyrészt érdekessé és tartalmassá teheti, másrészt a népelemek elosztódásának változatossága, a hatások sokoldalúsága megnehezítik a népvizsgáló feladatát, amelynek teljes sikerrel csak a községről községre haladó felvétel alapján s a települő népelemek szülőföldjének és a nemzetiségi szomszédok néprajzának ismeretével felelhet meg, addig vállalkozása csak az általános tájékoztatásra terjedhet ki . . .

A telepítések története magyarázatát adja, hogy Bács-Bodrog vármegyének hajdan tisztán magyar területén a magyarság ma *egységes* tömegben csak egy-két ponton él. Legnagyobb része a Ferenc-csatornától északra elnyúló bácskai löszvidéken és a Duna és Tisza folyása mentén telepedett meg. E területen legegységesebb tömege a vármegyének Pest vármegyébe szögellő legészakibb részébe esik, ahol Jánoshalmán, Kisszálláson, Mélykúton, Tataházan magyarok élnek, s a velük határos Felsőszentivánon és Rémen is, az előbbiben bunyevác, az utóbbiban német kisebbség mellett az övük a többség. Délnyugat felé német községek választják el a Duna mellékére telepedett magyar Bátmonostortól, Nagybaracskától, Dávodtól. Mind a három község határa a Tápcsatorna mentén, a délkör irányában helyezkedik el. A Ferenc-csatornaig sokác községek szakítják meg sorukat, melyet a csatorna mellett, a magyar többségű Bezdán zár le, ahol szintén német kisebbség társaságában élnek. Az északi egyöntetű területről észak–dél csapásban, körülbelül a várme-

gye közepén, egy másik ág helyezkedett el. Almáson és Bokodon kisebbségben élnek, de e két községtől délre, Madarason, Borsodon, Bajmokon, Pacséron már övék a többség; az első két községben német, a harmadikban bunyevác, a negyedikben szerb kisebbség mellett. Ez a középső sor Kossuthfalva (Ómoravica) és Bácsgyulafalva (Telecska) magyar községekkel végződik. Ettől a Tisza menti magyar községek láncát Szabadkának délre nyúló rengeteg határa választja el. A két sor délen Kossuthfalva és Bajsa határával érintkezik. A Tisza-mellék községeiben tömörül a vármegye magyarságának második csomója. Északon Martonos kezdi e sort, amely mindenütt a magyar folyó mentén elhelyezkedetten, észak–déli irányban a csatornáig húzódik. Martonoson kívül Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse és Bácsföldvár mind magyar többségű, szerb kisebbségű községek. Nyugatabbra Csantavér, Topolya, Kishegyes magyar, Bajsa, Feketehegy és Kúla magyar többségű községek csatlakoznak a tiszai lánchoz.

A Dunának és Tiszának a Ferenc-csatornától délre elterülő gazdag alluviális síkján a magyarság hirtelen megfogy. Magyar községe e nagy területnek csak négy van. Az egyik Bácskertes (Kupuszina), amely a sokác Monostorszeg közvetítésével a Bezdánnál végződő nyugati sorhoz kapcsolódik, másik kettő, Gombos és Dorozsló a Duna erdői kanyarulatától északra esik, a negyedik Temerin, a tiszai sor irányában fekszik. Rajtuk kívül e területen a német kisebbségű Tiszakálmánfalván (Budiszava) van a magyarság többségben. Szétszórtaan egyebütt is előfordul, de mindenütt kisebbségben. Így is hozzájárul a vármegye rendkívül tarka néprajzi képének kialakításához . . .

A vármegye magyarságának elhelyezkedése újabb kori eredetű és telepítésének történetével összefüggő. A tatárjárás után Bács és Bodrog vármegyék sík földje lassanként benépesül. A mohácsi vész előtt a két vármegye lakossága majdnem kizárólag (esetleg kun, besenyő, bolgár eredetű) magyar. De a XVI. századtól kezdve sok csapás éri. Az 1514. évi pórlázadás is csökkenti a vármegye magyar lakosságának számát, de a rákövetkező háborúkban a mai bácsmezei síkság a felvonuló török hadtestek országútja, melyet rövid idő alatt sivataggá változtattak. Egy 1522. évi tizedlajstrom Bács vármegye öt kerületének kilencvennégy községét említi, amelyek közül ma már csak tizenhét áll fenn. A többi vagy nyomtalanul elpusztult, vagy pedig csak nevük maradt fenn, legtöbbször megváltoztatottan, sokszor nemzetiségi falvak pusztái, erdei vagy dülőnevei gyanánt . . .

Még a zentai csatát megelőzőleg telepednek le a bunyevácok és sokácok (1687), a Csernovics szerbjei (1690–1691), a pozsareváci béke (1718) után vándorol be a szerbség és sokácság zöme, s azután 1733-ban megindul a magyar telepedés sora, egy évvel megelőzve a német kolonizációt, s elér a XIX. század második tizedéig. Az első magyar telep a vármegye északi részén Jánoshalma . . . Egy évtizeddel később, 1743-ban települ zalai és somogyi magyarokkal Bezdán. 1748-ban Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy vármegyéből szabadon költöző lakosok, Losonczy nevű követjük útján kéri a magyar királyi kamarát, hogy Bács vármegyében levő kincstári jószágok néhány pusztáján letelepedhesenek. A királyi kamara tanácsa 1748. szeptember 10-én Pozsonyban kelt levelével Paka, Merkopnya, Szerbác és Bezdán nevű praediumokat jelölte meg hatvan szesszióban, kikötve, hogy a beszállandó lakosok mindnyájan magyarok és pápisták legyenek. A rákövetkező évben (1749) betelepülnek Kúla, továbbá somogyi és baranyai magyarokkal Baracska és Bátmonostor Duna melléki községek. A magyarok betelepülésének legfontosabb mozzanata a Tisza-mellék benépesülése a XVIII. század közepén. Legnagyobb részét jász

rajok népesítik be Magyarkanizsát (1750), Zentát (1755), Adát (1760), Óbecsét (1767). Településüket a királyi kamara intézte az előbb kizárólag szerbektől lakott nagy határú községek benépesítése céljából, midőn a Tisza-mellék katonai sáncaiban lakó szerbek 1761 után az újonnan szervezett végvidékekre, vagy Oroszországba elvonultak. Közülük 1750-ben telepíti Grassalkovich Antal Topolya pusztát, 1752-ben pedig Nemesmiliticsre és 1756-ban Újdoroszlóra kerülnek, az utóbbi helyre a dunántúli vármegyéből katolikus magyarok . . . 1767-ben népesül be magyarokkal Péterréve, 1776-ban Martonos. Immár II. József korában települnek a vármegye derekán elhelyezkedett református magyar községek, a nagy német kolonizációval egy időben . . . 1785-ben Feketehegyre, a kincstári pusztákra 250 református kun család telepszik Kunhegyesről s kisebb részben a Heves megyei Tiszaburáról. Egy évvel később (1786) Tiszaroffról és Tiszaderzsről, 1787-ben pedig Tetétlenről telepszik református kun népség Pirosra. Kossuthfalva pusztáit ugyancsak 1786-ban, hasonlóképpen református kun népség szállja meg Karcagról, Nagykunmadarasról és Jászkiserről. 1786-ban települ Pacsér a Nagykunságból, nevezetesen Kisújszállásról és Törökszentmiklósról átköltözött 200 református magyar családfővel és hozzátartozóival. 1783-ban telepsznek szerbek helyébe Temerin magyar lakosainak ősei Pest, Heves és Nógrád vármegyéből; 1805-ben népesül be magyarokkal Mohol, 1806-ban Bácsföldvár. A nagyobb méretű telepedés ideje lejárt. Kisebb rajok a XIX. század elejétől kezdve el-el szálltak még egyik-másik helyre, de e században már családonként folyik a népmozgalom, a maga folyton tartó módján, egyik községből a másikba. A század elején Újvidék református vallású magyar lakosai szállingóztak a városba, nem települési rajokban, hanem a városi élet soknemű megélhetési föltételeitől vonzatra, szórványosan és az ország különböző részeiből, leginkább azonban Piros, Feketehegy, Kossuthfalva és Pacsér környékéről. A század legelső éveiben Regőce új birtokosa a szomszéd Pest vármegyéből, Tatárszentgyörgyről és Miskéről telepít községébe magyarokat . . .

Bács-Bodrog vármegye magyarsága részint zárt községekben, részint tanyákon lakik. A távol eső községekben lakó gazda birtokának intenzívebb művelését idővel csak úgy végezhetette, ha tavasztól ősziig kint élt a tagján, a tanyáján, vagy ahogy a vármegyében szívesebben nevezik, a szállásán. Egyik-másik végképp kiköltözött a határba. A tanyavilág ily módon sok helyt annyira megsűrűsödött, hogy a nagy határokon itt-ott új községalakulás folyik. Az utóbbi időben a homoki szőlőtelepek sűrítik össze néhol a határban élő lakosságot.

A zárt községek száma, amelyekben a magyarság lakik, ötvennégy, közülük tizennyolcnak a népessége magyar. Községeik formai tekintetben úgynevezett utcás falvak. Főutcájuk az országút, amelyet derékszögben vág keresztül egy második, szélesebb utca. A keresztelés helyén, vagy közelében áll legtöbbször a templom. Ez a kereszt alak tipikus a Bács vármegyei községeknél . . . Legtöbbje újabb kori telepes hely lévén, ez az alak, a kiszabott széles, egyenes utcák, a telekhelyek szabályos elhelyezkedése, szabályos formájúvá fejlesztették a községeket . . .

A belsőség merőlegesen dől az utcasorra. Kerítésül a folyóvizek mentén a korcolt nád, ritkábban a vessző szerepel; a vármegye belső területein legjellemzőbb a vert falú kerítés, melyre keresztben, szélességénél hosszabb nádréteget, arra földet raknak. Legközönségebb ma, amidőn a faféle a fejlettebb közlekedés révén könnyen jut el mindentüvé, a lécvagy deszkakerítés. Leggyakoribb a festetlen, sima vagy lécekkal bordázott deszkakapu, felső szélén ívesen vágott és csipkés szegődeszkával ellátva. Ha festett, színei a sárgásbar-

na, barna és zöld. A belsőségnek legtöbbször a bal oldalára épül a lakóház, hosszában az utcára tekintő homlokzattal. Előtte csak elvétve akad kertecske. Ezzel szemben csak ritka régi, annál több olyan újabb kori példa van, amidőn oldalával nyújtózik végig a ház az utca sorának hosszában. Ez az újabb kori építési mód, amely tisztán téglából, cserépből épít, tudákos pallérok találmánya, mely a lelegehetlenebb ornamentális és színbeli elemek zsúfolásával kirívó ellentétben áll a régi házak primitív, de stílszerű és a nép lelkéből fakadó díszítésével. Akad itt-ott, például a tizenkétezer lakosú Topolyán is, olyan eset, hogy a község beltelkén, utcasorok közötti térségeken, telke közepén áll a gazda régi, egyszerű, valószínűleg az első telepesek háztípusában épült lakása. A háztelkek aránylag szűk csikok, amelyekben a házzal szemben az ól, a góré, a földpince lejárata helyezkedik el. Másutt a házzal szemben egy második és kisebb ház épült, legtöbbször háromtagozatú s előtte az utca felé a szántalpas hombár áll a kúttal, mögötte a baromfiól. Az istálló, fészker a lakóhelyiségekkel egy vonalban s a legtöbbször egy fedél alatt áll, legfeljebb csak tűzfal választja el őket. A bácskai magyarság háza tehát az úgynevezett „egyenes ház”.

(BELLOSICS Bálint)

SZERBEK

A bács megyei szerbek hazánk szebb népfajai közé tartoznak. Fejformájuk inkább kerekded, mint hosszúkas. Orrtövéük mélyen ül, nyílt és domború homlokuk alatt. Arcélüket, különösen az ívelt satorr, éles metszésűvé teszi. Szemük élénk kifejezésű, sűrű szemöldökkel beárnyékolva. Nyakuk erős és vastag, amit két széles váll s arányos mell egészítenek ki. A test és arc színe többé-kevésbé barna . . .

Bizonyos nyugodt komolyság, nyíltszívűség, becsületesség és határtalan vendégszeretet minden igazi bácskai szerbnek kiváló jellemvonása. Gyakran heves és indulatos, forrón szeret és gyűlöl, de az álnok és kétszínű magaviselet idegen tőle. Vérmes természetű, könnyen lobbanó, de nem elég szívós és kitartó. Természeténél fogva hajlandó az indulatososságra, az erőszakoskodásra, de a számító fufang nem sajátja . . .

Oly vidékeken, ahol a határ s a tanyai gazdálkodás divatozik, a férfiak és a nők tavasztól késő őszig rendszeren kinn vannak a tanyán, és a mezei munkával foglalkoznak. Csak miután a kukoricatorést s az őszi szántást elvégezték, kerülnek haza a házhoz.

Az öregek menyei nyaranta a tanyán soros hetesek, s mint ilyeneket „redusáknak” nevezik, akik dolgukat egymás között megosztva, azokban egymást felváltják. Amelyik tehát e héten át főz és kenyeret süt, a másikon túrót, vaját készít, s így megy tovább, míg ők is átadják munkájukat az ő menyeknek.

Az új menyecskék a főregnél is kisebbek a házban. Engedelmesek, a házbelieknek kedvében járnak, serények, nyájas kedélyűek, korán kelők, későn fekvők, otthonülők, alázatosak és szemérmesek.

A bácskai szerb nők ügyesek a kézimunkákban. A háziipar minden ágát szorgalmasan művelik, s a régi hagyományokat nemcsak gondosan fönntartják, hanem tovább is fejlesztik . . .

Midőn Szász Károly, a kiváló író és költő, az 1884. évi szerb női háziipar-kiállítást Újvidéken megtekintette, e szavakat intézte e sorok írójához: „Ezen a kiállításon van néhány

száz tyilim (szőnyeg) és szinte százakra menő hímzett munka. Első tekintetre úgy látszik, mintha e munkák egymáshoz hasonlítanának, de mélyebb megfigyelés után bátran mondhatjuk, hogy egyik sem hasonlít a másikhoz. Minden munka egyaránt önálló, díszes. Ez legfőbb bizonyítéka annak, hogy a szerb nép valódi költői ihlettel megáldott nép, s hogy minden szerb nő kézimunkáját lelkének fénysugaraival díszíti fel. A szerb nők kézimunkája bátran kiállhatja a versenyt minden más női kézimunkával a világon . . .”

(HADZSICS Antal-Antonije HADŽIĆ)

SOKÁCOK

Bács-Bodrog vármegye többnyelvű és vallású lakosságának kis része sokácokból áll. Gondolkozásában, faji szokásaiban, viseletében, családi életében a legkonzervatívabb faj. A legújabb időkig görcsösen ragaszkodik az őseitől öröklött szokásokhoz, népviselethez és más faji hagyományokhoz. Bizonyos fájó érzés fogja el az öregebbjét, ha előljárói egyes ferde, vagy éppen káros kinövéseiket ostorozzák; ilyenkor bánatos hangon jegyzik meg: „de amikor ez a miénk!” Ez okból e népfaj gyanús szemmel kíséri az úgynevezett reformátorokat, és papjai, jegyzője, tanítója csak tapintatosan nyúlhat régi szokásaihoz.

Ősei Bács-Bodrog vármegyében a Duna bal partján, valamint Baranya vármegyében a Duna melléki rétek, nádasok közelében, vagy más, állattenyésztésre alkalmas erdőségek mentén telepedtek le. Itt nagyobb számban Bács, Béreg, Bogyán, Hercegszántó, Monostorszeg, Palona (Plávna), Szond és Vajszka községekben tartották fenn magukat; míg Dunakölnyben (Bukin) és Bácsújlakon (Novoszelo) csak néhány család maradt hírmondónak. Ezek is kezdik elhagyni festői sokác viseletüket, s az ottani németekhez alkalmazkodnak; családi körükben sokác a beszédjük, de a községházán, az utcán a német a társalgási nyelvük.

(EVETOVICS János)

BUNYEVÁCOK

A bunyevácok a bácskai települők sorában az elsők közé tartoznak. Hogy honnan szakadt ide e nép, máig sincs kizáró módon eldöntve. Valószínű, hogy a bunyevác a sokáccal együtt a délszlávok ama csoportjába tartozik, amely az időszámításunk előtti VI–VII. századtól fogva a mai Bosznia, Hercegovina és Dalmácia területét lakta. A bunyevácok ősei Raguzától északnyugatra a régi Hum és Zahum zsupánság területén éltek, a Hum hegység körül. E hegységben két város feküdt: Buna és Hum. Az előbbi mellett folyt el a ma is ilyen nevű Buna folyó, amely Mostar alatt szakad a Neretvába. Buna falu ma is van, de nem a régi város helyén. Valószínűleg innen, Mostar vidékéről, Bosznia alsó széléről, Hercegovinából származik e nép, amely magát a Buna vidékéről valónak, bunyevácoknak nevezi. A dalmát eredet miatt már a XVII. század végén (1699) dalmát néven is szerepelnek (a katolikus rác és horvát nevekkal), sőt a név a legújabb időkig fennmaradt, s átragadt a tudományos irodalomra is, nagy zavarokat okozva különösen azért, mert gyűjtőnévként szerepelt a bunyevác és sokác nép megnevezésére. Pedig ez a két nép fizikumára, viseletére nézve és egyebekben is lényegesen különbözik egymástól, bár szokásaiban egymással és a szerbek-

kel is nagyon egyeznek. A bunyevác nyelvet az iskolázottak még a múlt század 70-es éveitig kedvvel nevezték illír nyelvnek is, s ilyen címmel még grammatikája is készült. Bács-Bodrog vármegyén kívül Csongrád, Torontál és Pest vármegyékben is élnek.

(BELLOSICS Bálint)

RUTHÉNEK (RUSZINOK)

Ruthének (kisoroszek, ruszinok) a vármegyében 9759-en laknak, amely szám az egész lakosságnak 1,6 százaléka. Mivel azonban egy tömegben élnek, bizonyos fölismerhető néprajzi jelleget adnak vidékünknek. Két járásban laknak kisoroszek, a kúlaiban, hol négy község közül egy, Bácskeresztúr, egészen övök (95 százalék) 4826 lakossal, Kucora fele részben 2387 lakossal; Bácskúlán és Óverbáson már csak 6–10 százalék a kisorosz. A zsablyai járásban csupán Sajkásgyörgy község lakosságának mintegy 30 százalékát teszik. A vármegye többi községeiben csak egyesével, elszórva találkozunk velük. Vallásuk görög katolikus.

A kisorosz nép erős, középtermetű, gyakoribb közöttük a magas, mint az alacsony. Az egészen alacsony testalkat rendkívüli kivétel. Az asszonyok inkább vaskosak és erősek. Felvidéki rokonaiknál jobb módban élnek, s ez meglátszik életükön és jól táplált alakjaikon is. Többnyire barna vagy gesztenyeszínbarna hajúak, és szemük színe fekete vagy kék.

Régi szokásaikból is sokat elfelejtettek, és még többet eltanultak a szomszéd lakosságtól. Így azután tulajdonképpen minden szokás romlott formában látható náluk. A kisorosz általában erős pálinkaivó, és az ünneplés a korhelykedésben nyilvánul nála. Vasárnap tömve minden kocsmá, s míg a szerb fiatalság az utcán táncol, a kisorosz a csapszékben iszik. A keresztelő régi szokása is elmaradt, csak az asszonyok jönnek össze pálinkázni a betegágy mellett. A halotti tor is csupán erre való. Legtöbb igazi tipikus sajátosságot a legfőbb népi ünnepélynél, a lakodalomnál őriztek meg. Sok ezekben is az átvétel, különösen a magyar lakodalmi szokásokból, de érdekes eltérések is vannak benne.

(MÓRICZ Zsigmond)

SZLOVÁKOK

A Bács-Bodrog vármegyében lakó tótok összes száma 28 330, és a városokban 1738; az egész lakosságnak nem egészen öt százaléka. Három járásban vannak nagyobb számmal, a hódáságiban 7296-an, a palánkaiban 2355-en s az újvidékiben 17 136-an laknak. Három község tiszta tót lakosságú (90–95 százalék). Bácsújfalú 2985, Dunagálos 2597, Petróc 7491 tót lakossal; négy községben a nép fele része vagy több (50–70 százalék) tót: Liliomoson 1271, Pincéden 2871, Kiszácson 3593, Kölpényben 1848. Jelentékenyebb számban (10–30 százalék) vannak még Dunacséb, Ópalánka, Szilbács, Bajsa, Újfuttak községekben. Vallásuk főleg ágostai evangélikus.

A XVIII. század végén, jórészt a németekkel egy időben telepítették ide őket a vármegye déli részére a magyar felvidékről, s ahol nagy tömegben élnek, máig megőrizték ősi nemzetiségi típusukat, de ahol elszórádtek, a németek és a szerbek népi jellegét veszik magukra.

Ma már a tótságnak sincsen színes néprajzi képe. A civilizáció s a jó termőföld áldásai, amelyek lehetővé teszik, hogy az élet és a kultúra áldásait bővebben élvezzék, mint a felvidéki ínséges hegyek között élő atyafiak, egyre jobban elsimítják faji jellegüket, és lassan egyszínűvé lesz Bács-Bodrog vármegyének sok népfajból összetett modern lakossága is.

(MÓRICZ Zsigmond)

NÉMETEK

(. . .) A rendszeres gyarmatosítás azonban csak a hubertusburgi béke után, 1763-ban kezdődött, amidőn ugyanis a szolgálat nélkül maradt katonákat hívták meg családjaikkal együtt letelepülésre. Mária Terézia toborzói különösen a Rajna vidékét járták be, s birodalmának e túlnépes lakosságát édesgetik – utalással a sokat ígérő császári pátensre – Magyarországra és a Bácskába.

Valamint Mária Terézia, úgy fia, II. József is a bevándorlásra alkalmas német népet a római birodalomból szemelte ki. 1782. évi szeptember hó 21-én pátensint intézett a császár Röthlein frankfurti követhoz, meghagyván neki, hogy azt ama vidéken nyilvánosságra hozza, és hírlapilag közzétegye.

E türelmi és szabad költözködési pátensben a bevándorlóknak teljes lelkiismereti és vallásszabadságot biztosított. Minden telepesnek ingyen utazást, ellátást, új házat, teljes berendezéssel, földet s földműveléshez szükséges eszközöket, igás állatokat, tíz évre szóló adómentességet stb. ígért a császár szavára.

(FLAMMER Gusztáv)

Bács-Bodrog vármegye monográfiájának a Bácska népeiről szóló fejezetét többen írták. Bellosics Bálint 1867-ben született, és 1916-ban halt meg. A bajai tanítóképző tanára, a bácskai népélettel foglalkozó tanulmányait „mintaszerű ethnográfiai leírásoknak” tartották. Flammer Gusztáv lelkész volt. Móricz Zsigmond (1879–1942) fiatalon, 1907-től volt a Monográfia Társaság munkatársa, s ilyen minőségben írta meg a kalocsai érsek helyett, de annak nevében a monográfia bevezetőjét, valamint a bácskai szlovákokról és ruszinokról szóló fejezeteket 1909-ben. Hadzsics Antal-Antonije Hadžić 1831-ben született, és 1916-ban halt meg. Jelentős munkása volt a magyarországi szerb kultúrának a XIX. század második felében. Pesten jogot tanult, szerkesztette a Matica srpska (Szerb Matica) Letopis (Évkönyv) című irodalmi folyóiratát, és elnöke volt a nagy hírű, ma is működő intézménynek. Sokoldalú munkásságot fejtett ki. Evetovics János-Ivan Evetovič 1860-ban született, és 1916-ban halt meg. Katolikus papként tevékenykedett.

„PARASZTOSAN JÁRNI” BÁCSKÁBAN

A népművészet teljes pompájával az asszonyok, a leányok ruházkodásában jelenik meg. Öltözködésükkel nemcsak szépek, mutatósak akartak lenni, hanem a hagyományos közösség azt is kiolvashatta ruháikból, hogy életüknek melyik korszakában vannak: eladósorban-e, eljegyezték-e őket, várandósak-e, vagy éppenséggel gyászolnak.

Így volt ez Doroszlón is. Az anyák pontosan tudták, mibe illik menniük a lányaiknak a vasárnapi misére, s mit vehettek magukra, ha táncolni indultak a kocsmába. Ügyeltek arra is, hogy a nagyböjt idején kébbe vagy lilába öltözzenek. Nagypénteken mindenki a gyászruháját vette magára. Fehér menyasszonyi ruhában csak a Mária-társulat tagjai esküdtek. Ezt az iratlan szabályt senki sem szegte meg. A hatvanas évekig a legtöbb asszony még „parasztosan járt”, lassan azonban kivetköztek, kényelmesebbnek, praktikusabbnak vélték a városi ruhákat. Nostalgiaiból azonban minden asszony őriz legalább egy divétszoknyát, egy cifra kötényt, merkút blúzt, négy-öt slingölt pentőt.

A doroszlóiak viseletét a sok rövid szoknya, szűk ingváll és a többrétegű fejfedő jellemezte. Hétköznap is, ünnepnap is vállfoltos ingben jártak, melyet elől gomboltak, s a gombolás két oldalán gazdagon kihíméztek: korábban keresztszemes öltéssel rózsákat merkűtek, később a virágokat hamis öltéssel varrták ki. A női viselet elmaradhatatlan része volt a smizli, amelyet házilag gyolcsból készítettek, s amely gazdagon fodrozott és slingelt volt. A gallért helyettesítette, de a három-négy sor színes gyönggyel a nyakéket is. A gyöngyöket hátulról színes szalagokkal, lógóval kötötték meg. Az ingre vették fel a pruszlikot. Alsótestüket a pentő fedte, erre húzták azután a négy-öt fodros, tenyéryi szélesen hímzett alsószoknyákat. Ezek rendben tartására nagy gondot fordítottak, keményítették, nyerselték. Erre vették fel azután előbb a slingelt sima szoknyát, majd a színes anyagból készült felső szoknyát. Ez elé más színű fodros kötényt is kötöttek. A pruszlik és az ing mellett egyéb ruhadarabjuk is volt: a mici, a tüledálló, a testálló. Ezek szabásukban, díszítésükben különböztek egymástól.

A doroszlói és gombosi viselet legdíszesebb része a fejviselet. A lányok a hajukat két ágba fonták színes szalagokkal, majd a fejükön koszorúba kötötték, és színes rózsás szalaggal masnit kötöttek a tetejébe. A lánynak, amikor férjhez ment, bekötötték a fejét, előbb azonban a haját kontyba fonták: alsófőkötővel leszorították, erre került rá azután a gazdagon díszített fityula.

A ruhák fajtája és szabása nem változott az évtizedek folyamán. A kislányok, menyecskék és az idős asszonyok ruhadarabjai azonosak voltak. Természetesen az anyag színe, minősége változott, az alsószoknyák, a pentók hímzése az asszonyok korával együtt egyszerűsödött.

A Gyöngyösbokrétában a gombosi, doroszlói és kupuszinai lányok, asszonyok mindig nagy sikert aratnak színes kasmír(divét)szoknyáikkal, bársonypruszlikjaikkal, csodaszép hajkoszorúikkal. Ennél azonban sokkal gazdagabb a viseletük, mert szoknyáikat, micijüket cicból, lyoni selyemből, bársonyból varratták, s ezeket is sujtásokkal, pillangókkal gazdagon díszítették. A felvonulók csak vasárnap délutáni kimenőruhájukat mutatják meg a közönségnek.

(BESZÉDES Valéria)

A szövegben említett Gyöngyösbokréta a parasztcsoportok 1931-ben kezdődött, majd minden évben megrendezett tánc-, ének-, népi játékbemutatója, az élő néphagyomány országos seregszemléje volt. Jugoszláviában a gombosi gazdakör 1936-ban rendezte meg az első Gyöngyösbokrétát. Ez a rendezvénysorozat a II. világháború után megszakadt, hogy csak 1963-ban éledjen fel. 1995-ben rendezték meg a 32. Gyöngyösbokrétát együtt a XIX. Durindó elnevezésű zenei seregszemlével.

BÁCSKAI KIVÁNDORLÓK

Nem új jelenség a kivándorlás, nemcsak most történik, hogy az emberek felkerekednek, s itthagyják ezt a tejjel-mézszel folyó Kánaánt – ahogy Bácskáról beszéltek valamikor – s elmennek hetedhét országba is túl, hogy megkeressék a nagyobb darab kenyeret.

A régi Magyarországnak ez volt a legfájdalmasabb szociális problémája. A szabadelvű lapoknak állandó témája volt a kivándorlás, a parlamentben az ellenzék emiatt intézett évtizedeken át heves támadásokat a kormány ellen, a rendszert hibáztatva azért, mert nem tudott elegendő munkaalkalmat teremteni, illetve tisztességes jövedelmet szavatolni a munkásnak. És mégis, minden maradt a régi: 1899-től 1914-ig másfél millió ember fogott vándorbotot, és hagyta el hazáját, hogy jobbra a tengeren túl teremtse új egzisztenciát magának. Amerika volt az Ígéret Földje, a viszonylag könnyű meggazdagodás legnagyobb lehetőségei ott voltak. Persze, ott se lett mindenkiből milliomos, ott is ezrével pusztultak el az emberek a tetet-lelket egyformán kimerítő nehéz gyári munka következtében, vagy az őserdők irtása közben.

Még az aulikus történész, Szekfű Gyula is mélységesen elítéli az akkori kormányokat, amelyekre nézve „nagy csábítást jelentett a kivándoroltaktól hazaküldött amerikai pénz”. Ugyanakkor városrészek és egész települések épültek fel Magyarország minden részén a kintől kapott pénzen. „Csikágó” és „Brazília” elnevezésű házsorok vagy települések máig megtartották régi nevüket, amikor annak eredetét már alig firtatja valaki.

De nemcsak Amerika vonzotta a szegény embert valamikor. Elment a nép más országokba is a jobb kereset után, nem is számítva a mesterlegényeket, akik csak úgy tarthattak igényt a megbecsülésre, ha vándorútjuk során világot látni és szakmát tökéletesíteni egyformán akartak.

Németország is nyitva állt a jobb keresetre vágyó munkásember előtt. Aki pedig a meggazdagodás egyszerűbb és biztosabbnak látszó módját választotta, s volt is valamicske vagyunkája, az csak átkelt a Dráván, elment Szlavóniába, ahol a földjéért ötször akkora birtokot kapott, nem is szólva arról, hogy a Jankovich és Eltz grófok és Guttmann báróék szinte potom áron adták a bérletet a birtokaikból.

A régi Bácskában nagyon büszkék voltak rá, hogy ez a megye fizette a legtöbb adót Magyarországon, mivel a kataszteri tiszta jövedelme huszonhatmillió korona volt, több mint az egész Horvátorszáé, több mint a tizenöt erdélyi vármegye minden néven nevezett jövedelme. És mégsem tudta senki és semmi megállítani a kivándorlás növekvő folyamatát.

Aki Németországba mentek, leginkább idénymunkát vállaltak, tavasztól őszig voltak odakinn, s a nyolc hónapos kinti munkával többet kerestek, mintha itthon évekig dolgoztak volna. Pedig hát állandó munkáról idehaza legtöbbször szó se lehetett. Még Amerikából is hazajött a kivándoroltak bizonyos százaléka, miután egy kicsit megszédte magát, vagy ott se tudott boldogulni. Minden falunak megvolt a maga amerikása, aki borotvált arccal járt, s másféle furcsa szokások szerint rendezte be az életét.

Aki Szlavóniába ment, nem jött többé haza. Azt megkötötte, magához láncolta a birtok. Az már azzal ment el, hogy minden hidat felégetett maga mögött. És mivel mégiscsak bevándorló volt, akármilyen közéről jött is, alkalmazkodnia kellett az ottani viszonyokhoz, bealakulni az új környezet nyelvi és nemzetiségi viszonyaiba is.

És jöllehet a kivándorlásra legnagyobb százalékban a nemzetiségiek szánták rá magukat a régi Magyarországon, a magyar lakosság is százezerszámra indult el új hazát keresni.

De hát kit izgatott ez abban az időben az uralkodó osztály körében? Senkit. Még itt a Bácskában is tetszett, hogy 1906-ban csak az apatini postahivatalhoz százhatvanhétezer korona érkezett a kivándoroltak hozzátartozói címére, ami ugyancsak hozzájárult az aranykorona jó paritásának fenntartásához. És ez se volt megvetendő szempont.

(HERCEG János)

MADÁRNEVŰ MEZŐVÁROS

Móra Ferenc 1907 őszétől az első világháború kitöréséig több alkalommal végzett eredményes ásatást a csókai Kremenységben. Napfényre került ezer köeszköz, ezerkét-száz csontszerszám, kétezer cserépdarab, ötven ép edény (amelyek között óriási méretűek is vannak), egy tucat ősbaba. Néhány putrilakás omladékai alatt több mint ezer gyöngyszemre bukkant a kutató. A kőkorszaki emberek kezdetleges házából tizenhétnek a sírját ásták ki. Az egyik rögdarabban egy tenyérnek a helye látszott, a tapasztó ősemlék tenyere. Abból a korból talán az egyetlen daktiloszkópikus emlék az egész világon. A csókai ősemlék a kőkorszakról kívül a szövéshez, fonáshoz és a házépítéshez is értett. A sok ezer tárgy közül, amit Móraék föltártak a Kremenységben, öt már vörös rézből készült.

Nemcsak neolitikus, hanem népvándorlás kori leleteket is talált Csókán Móra. Említést érdemel, hogy a csókai Kremenység őrizte meg síkságunkon az első nagy lovas sírt. Rengeteg csontot és fegyvert, a vezéri rangban levő vitéz lovának elkorhadtt szerszámán pedig nyolcvanhárom aranyoglárt tártak föl az ásatások során. Az említettek mellett számos más lelet került és kerül napjainkban is felszínre, igazolva Mórát, hogy Csóka valóban az évezredek temetőjén épült. Az ásatásokról írt tudományos munkák ismertté tették Csókát a világ régészeti szakirodalmában. Világhírű régészek is ellátogattak az ásatások színhelyére.

Tehát a régészeti leletek tanúsága szerint Csóka területén már az őskorban is éltek emberek. De az első írásos emlék a település létezéséről 1247-ből maradt ránk. Chakának hívták akkor, feltehetően személyi név volt, és később Csókává alakult át. A Csanád nemzetség birtokai közé tartozott. Nemsokára az ezredforduló után Csóka közelében Óbesenyő és Nagyósz térségében lezajló sorsdöntő csata után került Csóka a Csanád nemzetség tulajdonába. Itt mért ugyanis megsemmisítő csapást Csanád e vidék teljhatalmú urára, Ajtonyra, aki nem értett egyet István király országalapító módszerével, törekvéseivel, és ezért lakolnia kellett. A csata utáni birtokadómozgás is a központi királyi hatalom megerősödését eredményezte.

A Kremenységot másfél méter magas, kopasz halomnak látta Móra, „a legelső zöld gyeptől úgy emelkedik ki, mint valami holt tetem”. De ma már nem illik ez a megfogalmazás az „elhasználott” földháttra. Az egykori közeli településeket, Terjánt, Versándot, Tömörkényfalut, Haromlakot stb. is hiába keresnénk ma már. A feljegyzések szerint halban gazdag tavak voltak Csóka közelében a középkorban: Patak-tó, Csóka-tó és Rázsán-tó. Az említett tavak mellett a Tisza közvetlen közelsége is azt eredményezte, hogy az akkori lakosság jórészt halászával foglalkozzon.

A változó idő sodrásában számos csapás érte Csókát, 1280-ban például a lázadó kunok, akiknek a közelben Homokréven (Mokrin) úgynevezett székjük, főhadiszállásuk volt, kifosztották és felégették. Ennek következtében hosszabb ideig pusztá maradt.

1337-ben a Tisza felőli részt Telegdy, a mező felőli részt a Makófalvi család birtokolta. Telegdy István 1508-ban adományt nyert a falu építésére, ebben az időben Csóka a történelmi Magyarország népesebb települései közé tartozott.

A mohácsi vész után, a XVI. század közepén a törökök feldúlták ezt a vidéket. Temesvár és Gyula eleste után a török fennhatóság alá kerülő országrész elnéptelenedett. Majd néhány szerb pásztorcsalád települt az elhagyott falu helyére. Az 1557/58. évi adókönyvek (defterek) a következő lakosokról tettek említést: Babrics Belos, Banics Gyuro, Branics Petok, Csakar Balázs, Farkas Ambrus, Halorovics Bor . . . , Koszmánovics Lázár, Lukács Fábrián, Mladen Majo, Mosorovics B. . . . , Nikics Nika, Radivi Zorana és Vancsovics Petar, de fél emberöltő múlva számuk négyre csökken. Csóka ebben az időben a temesvári Pasalik csanádi közigazgatási körzetéhez tartozott.

Az 1697. évi zentai diadal után a török fokozatosan visszaszorult erről a vidékről, és a lakosság száma növekszik. 1717-ben már negyven szerb pásztorcsalád van Csókán. Továbbra is nehéz körülmények között élt a lakosság, mert az osztrák hatóság új elnevezésekkel ugyan, de fenntartotta a korábbi török adónemeket. 1779-ben Bánátot ismét Magyarországhoz csatolják. Csóka és környéke Torontál vármegye törökkanizsai járásába került. Nem sokkal utána, 1782-ben a kincstári javak árverezésén 82 860 forintért Marczibányi Lőrinc földesúr vette meg, s ide magyarokat és szlovákokat telepített, hogy birtoka megművelésére biztosítsa a kellő számú munkaerőt. A Marczibányiak 1797-ben kieszközölték, hogy Csóka mezővárosi kiváltságot, majd országos vásárok tartására jogot nyerjen.

Csóka közelében a középkorban kolostorok is voltak, írásbeliségük kezdete feltehetően ide vezethető vissza. A XVIII. századi feljegyzések szerint a szerbeknek 1773-ban iskolájuk és templomuk volt. Valamivel később, a XIX. század elején megnyílt a magyar nyelvű iskola is, a római katolikus templom 1809-ben épült föl, amelyet Marczibányi értékes kegytárgyakkal látott el. Sajnos, egy részük elveszett (néhány évvel ezelőtt is volt templomrablás Csókán). Visszatérve az oktatásra, említést érdemel, hogy Csóka egyik szülőtte, Borbély Lajos (1843–1919) a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság vezérigazgatója, mérnök és újtó, a budapesti országgyűlés egykori tagja, habár a „felső” társadalmi réteghez tartozott, haladó eszméket vallott, s belátta, hogy a vegyes nemzetiségű környezetben az emberek közötti viszonyoknak a kölcsönös megbecsülésen, egyenjogúságon és együttműködésen kell alapulnia. Ezáltal vezérelve az akkori korszellemmel ellentétben azzal a kikötéssel építette fel az új iskolát (a Nagyiskolát), hogy az intézmény mentes legyen az egyház hatásától, és biztosítsa minden gyerek iskoláztatását vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Az utóbbi tíz évben számottevően bővült, korszerűsödött Csóka iskolahálózata. A nyolcosztályos iskolában több mint hatszáz, az általános középiskolában pedig mintegy négyszáz tanuló részesül oktatásban.

A mai Csóka alapját Marczibányi Lőrinc vetette meg, de a település fejlődését lelassították a nagy áldozatokat követelő pestis- és kolerajárványok. Néhány évben, így az 1848-as szabadságharc évében is pusztított az említett járvány. A szabadságharc leverése után fokozódott az osztrák manipuláció, a szerb Vajdaság és a temesi Bánság elismerése és megszüntetése. A kiegyezés után a Marczibányi birtokok Berber Ágoston és Klusemann

Serfőző, majd Sváb Károly tulajdonába mennek át. Az utóbbi fejezte be a kastély építését. Nem sokkal ezután az uradalmat a Léderer fivérek vették meg, és híres gazdaságot hoztak itt létre. A fejlődés, a gazdaság fellendülése kevés embernek nyújtott jólétet. A századfordulón nagy aratósztrájkok voltak, a legnagyobb ilyen sztrájkot 1906-ban tartották Csókán.

(SIMON István)

Simon István (1942) publicista, költő, aki Cs.(óka) Simon Istvánként jegyzi írásait. Szülőföldje, Csóka és a hozzá tartozó kis települések múltja és jelene ihleti mind verseiben, mind lírai prózában írt szociográfiáiban.

HÁROM NYELVÉSZ

SZARVAS GÁBOR ÖNÉLETRAJZA

(A hetvenes évekből)

Születtem 1832. márc. 2. Adán, Bácsmegyében, anyámtól. Apám törvényes, céhbeli kovács volt, anyám kovácsné. Laktunk a nagy kocsmának vizávi, melynek bora, a mint emlékszem, híres volt Tiszavíz-ízéről.

Hatéves koromban anyám unszolására, a ki belőlem minden áron püspököt akart csinálni, Bajára költöztünk, a hol tudvalevőleg gimnázium volt s Tóth Kálmánt követnek megválasztották. Itt tanultam olvasni, írni s labdázni; itt jártam a gimnáziumba s a franciskánusokhoz ministrálni . . .

A hat osztályt Baján elvégezvén, 1848-ban be akartam állani nemzetőrnek, de a kapitány összeszidott s kikergetett. Én aztán bosszúból benediktinus lettem, de meg azért is, mert hallottam, hogy ott a kanál is cukorból van, s ebéd végével ezt is megeszik. Ez nagyon tetszett nekem. Azonban egész ottlétem alatt, négy évig, hiába lestem a cukorkanalakra.

Végre is megúntam a hosszas várakozást s ott hagytam őket a faképnél, a mint az érettségi vizsgálatot 1852-ben leraktam. Orvos akartam lenni, de a pajtások demonstrálták, hogy a jogászélet az élet, s lettem jogász. Öt szemesztert szerencsésen le is kávéházastam, s épen otthon csodáltattam magamat – vakáció lévén – jogászokért rajongó lányoktól, mikor egy istentelen sárgadinnye tönkre tette legszebb kilátásaimat s legalább is egy kétemeletes háztól fosztott meg. Neki köszönhetem, hogy nem lettem ügyvéd meg egyéb valami. Rettenetesen kilelt tőle a hideg s gyötrött harmadfél évig.

Ott tartózkodásom alatt megismerkedvén a tanárokkal, ezek, de különösen Klamarik Ferenc József-rendi lovag rábeszéléseinek köszönhetem, hogy most együtt szolgálhatok Fekete Józseffel.

A bajai direktor ajánlására 1858-ban a zirciek megválasztottak három évre „póttanárnak” Egerbe. (Bővebben lásd Vörösmarty Eger hőskölteményét.) Innen másfél évi zillerkedés után az akkori helytartóság Bajára nevezett ki supplent-nek, a hol Tóth Kálmánt képviselőnek megválasztották.

1861-ben Pozsonyba mentem rendes tanárnak, s megismerkedtem a Döngető híres szerzőjével, Kámorival.

Nyolcévi pozsonyiaskodás után „a tanügy érdekében” Óváryt Pozsonyba, engem Pestre ukázoltak.

S most, hála istennek, itt vagyok – Lubrichkal együtt.

Szarvas Gábor (1832–1895) nyelvész, a Nyelvőr című ma is megjelenő folyóirat első szerkesztője, a nyelv tisztaságának eszményét védte harcok irásaiban.

CSEFKÓ GYULA

(Részletek)

Csefkó Gyula, a magyar nyelvészet és a néprajz elismert művelője, a magyar társadalomtörténet és népelet nyelvünkbeli tükröződésének és emlékeinek kiváló kutatója, az adai szállások, az adai tanyavilág egykori nevelője még csak tizenhét éves volt 1895-ben, amikor Ada nagy fia, a Magyar Nyelvőr megalapítója, első szerkesztője és a korabeli magyar nyelvudomány egyik vezető egyénisége Budapesten meghalt.

Csefkó Gyula az elemi és a polgári iskolát szülővárosában, Baján végezte el némi egyesületi támogatással, és ugyanitt szerezte meg a tanítói oklevelet 1897-ben. Tudjuk, hogy Szarvas Gábor is Baján tanult tizenhat éves koráig, itt végezte el a hat gimnáziumot, és később nemcsak a Magyar Nyelvört szerkesztette, hanem a Bajai Közlönyt is, melybe Papp Rika álnév alatt is írt. Csefkó bajai tanítóképző intézeti tanuló korában ismerkedett meg a Magyar Nyelvőrrel, mégpedig egyik kedves tanárának, Bellosics Bálint etnográfusnak a hatására; ő buzdította a nép életének és nyelvének a tanulmányozására, mint Csefkó Gyula nekem elmondotta, és a Magyar Nyelvőr hatására lett nyelvész. Ösztönözte a tehetséges ifjút Szarvas Gábor egyénisége is, aki szintén szegény szülők gyermeke volt, és nagy tudós lett belőle.

Csefkó az élet véletlenje folytán Adára, Szarvas Gábor szülőhelyére került nevelőnek 1897-ben. Péter László kitűnő bibliográfiájából tudjuk, hogy Csefkó ebben az évben három kisebb közleményt jelentetett meg a Magyar Nyelvőrben a bagony ’vagon’ szóról megjegyezi, hogy az adai tanyákon többször hallotta. „Talán használatos a szegedi népnelvben is, onnan vehette Gárdonyi.” 1898-ban Az adai nyelvjárás című tanulmánnyal együtt már kilenc közleménye jelenik meg Csefkónak ugyancsak a Magyar Nyelvőrben, többnyire adai vonatkozású közlemények. A kis dél kifejezésről a következőket írta: „Adai tanítványaimtól hallottam e szót. Egyszer nem bocsátottam ki őket tizenegy órakor, s ily szavakkal figyelmeztettek mulasztásomra. Engessen ki tanító úr, mer már megmúlt a kis dél. Tehát Adán a kis dél délelőtti tizenegy óra.” Ez a kis cikkecske nemcsak egy érdekes kifejezés jelentésének fejtegetése, hanem rámutat arra is, hogy Csefkó Gyula és az adai tanyavilág kis parasztgyermekei között milyen bensőséges volt a kapcsolat; Csefkó Gyula derűs kedvű, meleg szívű nevelő volt, ha nem lett volna közvetlen, szinte atyai kapcsolata az adai tanyavilág gyermekeivel, nem merték volna arra kérni Csefkót, hogy eressze már ki őket a szabadba, mert elmúlt kis dél. Hogy Csefkót már ekkor is, alighogy elvégezte a tanítóképzőt, nagyon érdekelték a jelentéstani kérdések, a Fene című kis cikke is mutatja. „Miként magyarázza Simonyi ezen Bácskában nagyon elterjedt kifejezést: fészkes fene? Pl. Egyen még a fészkes fene! Nincs-e inkább a fenének olyan jelentése, mint a varnak, vagy mint a rossz-seb-nek?” – Ma már tudjuk, hogy Csefkó ezzel a kérdésföltevéssel a fene egyik jelentésváltozata te-

kintetében jó helyen tapogatózott, mert kitűnt, hogy a Csefkó által sejtett jelentése megvan a fene szónak. Az látszik belőle, hogy megvolt az ifjú Csefkóban nemcsak a problémaérzék, hanem a problémamegoldás iránti képesség is. 1898-ban jelent meg Csefkó Gyulának Molnár Sándorral közösen írt kis tanulmánya Az adai nyelvjárás címmel, mely a Magyar Nyelvőr pályázatán pályadíjat nyert.

(NYÍRI Antal)

Csefkó Gyula (1878–1954) középiskolai, majd főiskolai tanár; nyelvész és művelődéstörténész.

Nyíri Antal (1907–2000) nyelvész, fő műve a Müncheni-kódex kritikai kiadása.

BÁRCZI GÉZA

A nagy tudósokat, az igazán kiemelkedő egyéniségeket nemcsak az jellemzi, hogy szűkebb szakmájukban új utakra törnek, hanem az is, hogy univerzális érdeklődésűek: gondolataikkal szinte átfogják mind a mikro-, mind a makrokozmoszt, mindenhez van szavuk, továbbá, hogy emberségesek, törődnek a körülöttük élőkkel, és optimisták, bíznak az emberben, s az élet legnehezebb körülményei között is emberek tudnak lenni . . . Röviden szólva: maradandót alkotnak a tudományban, és példát adnak az emberségre.

Ilyen tudós, ilyen egyéniség volt dr. Bárczi Géza Kossuth- és Állami díjas akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár.

Bárczi Géza 1894. január 9-én született Zomborban. Édesapja gyógyszerész volt. Édesanyja az Ipoly-vidék szép magyar nyelvét és a palócok szokásait, gazdag lelkivilágát vitte a családba. Zomborban korán megismerkedett a város és a környék színes lakosságával: a különböző nyelvjárásokat beszélő magyarokkal és a szerbekkel, bunyevácokkal. Alsóbb fokú iskoláit itt végezte, és a helybeli állami főgimnáziumban érettségizett 1911-ben. Ugyanebben az évben a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának magyar–latin–görög, majd francia szakos hallgatója lett. Ez a nyelvek (a nyelv- és irodalomtudomány, a klasszikus műveltség és az élő beszéd tanulmányozása) felé mutató érdeklődés, valamint a szokatlanul gazdag szakpárosítás már ekkor jelzi az életbe kilépő ifjúnak a sokoldalúságát és azt a vágyát, hogy az életnek, a tudásnak minél nagyobb hányadát vehesse birtokába. De ezt igazolja az a folyamodvány is, amelyben 1911. május 30-án a zombori diák fölvetelét kérte az Eötvös-kollégiumba: „A tanári pályán a magyar, latin és görög nyelvet választom szaktárgyaimul. Magyar anyanyelvemen kívül tudok németül és törökül, és az ide mellékelt okmány szerint képesítve vagyok az eszperantó nyelv tanítására, aminthogy ezt a nyelvet a zombori állami főgimnázium rendszeresített tanfolyamán tényleg tanítottam is.” Az Eötvös-kollégium – amely a párizsi École Normal Supérieur mintájára létesült Budapesten, és amely olyan sok kiváló tudóst, tanárt, szakembert nevelt az országnak – még közelebb vitte a tudományhoz, benne a nyelvtudományhoz, és lakóit – egymást is tanítva és egymástól is tanulva – olyan szellemi és valóban az életre előkészítő élményekben részesítette, amelyek elsősorban járultak hozzá Bárczi Géza példamutató egyéniségének a kialakulásához is.

(SZATHMÁRI István)

Bárczi Géza (1894–1975) a XX. századi magyar nyelvudomány egyik legjelentősebb egyénisége. Sokirányú munkásságának nélkülözhetetlenek az eredményei.

Szathmári István (1925) nyelvész, a nyelvudomány történetének kutatója, a stilisztika ismert szaktekinélve.

KOVALSZKY SAROLTA ÉS A NÉMETELEMÉRI SZÖVŐMŰHELY (1887)

Noha a századfordulón európai hírnévre tett szert a Magyarországon elsőként meghonosított scherrebeki technikájú, kivételes művészi értékű falikárpitok kidolgozásával, Kovalszky Sarolta neve mára feledésbe merült. Természetesen nem annyira, mint ahogyan Bela Duranci állítja, mondván, hogy „ez idáig Kovalszky Saroltáról semmilyen adatokat sem találtak”.

Kovalszky (Wittman) Sarolta 1850-ben született Bácspetrócön. Apja Jozef Wittman, anyja Mihalovics Julianna volt. Az ittabéi és eleméri Kiss családdal volt rokonságban. Kiss Ernő leánya (Dánielné Kiss Auguszt) volt a nagynénje. Ezeket a rokoni kapcsolatokat a későbbi években még szorosabbra fűzte, s mindinkább elmélyítette.

Ifjúságáról, iskoláztatásáról nincsenek adataink, ám tudunk boldogtalan és sikertelen házasságáról, amely végül válással ért véget, valahol az 1870-es években. Ezt követően Eleméren élt. Élete és sorsa 1877-től vett kedvezőbb fordulatot, miután 1877 szeptemberében Németelemér, Szerbelemér, Tótaradác és Szerbaradác községek körorvosi választásán a jeles képzettségű, jó hírű és kitűnő ajánlólevelekkel bíró dr. Kovalszky Ferenc került a körorvosi állásba. A Saroltával egyidős, fiatal, rokonszenves orvos csakhamar szívesen látott vendég lett nemcsak az eleméri Kiss és Bobor családnál, hanem a megyeszékhelyen, Becskerek előkelőségeinél is. Körorvosi teendői során ismerkedhetett meg Wittman Saroltával. Az ismeretségből barátság, majd szerelem lett, s 1880. január 22-én a becskerei Torontál hírül adta, hogy „dr. Kovalszky Ferenc, Ellemérnek képzett orvosa, a napokban jegyezte el a közszeretben álló Wittman Sarolta úrnőt”. Két hónappal később, 1880 márciusában Kovalszky Ferenc (már mint megyei tiszteletbeli főorvos) vezette oltárhoz szíve választottját az aradáci evangélikus templomban. Sarolta szülei az esküvőkor már nem voltak az élők sorában, Kovalszky Ferencre pedig édesanyja, Hoffmann Anna adta áldását.

A körülményekre való tekintettel nem tartottak pazar lakodalmat, hanem minden nagyobb feltűnés nélkül a kisszámú, de annál tekintélyesebb násznép a menyasszony nagynénjének, Kiss Augusztának eleméri kastélyában vacsorázott.

Már a násznép összetétele is sejtette, mekkora támogatása, hátere volt (a Kiss család révén) Kovalszky Saroltának. Ugyanis a menyasszony násznagya Kiss Auguszt) férje, Dániel János Torontál megyei alispán, a vőlegény pedig ugyancsak a Kiss családhoz tartozó Bobor Géza huszár százados volt. Kovalszky Sarolta későbbi ténykedését, itt-ott igen szembeötlően, jórészt a Kiss család tagjai istápolták, támogatták s karolták fel. Úgyszintén nem lehet véletlen Kovalszky Ferenc töretlenül felfelé ívelő karrierje sem. A család segítő keze őt is felkarolta, s amennyire lehetett, egyengette pályafutását. Ez a családi háttér adta meg Saroltának később azt az alkotói nyugalmat, azt a széles ismeretségi kört és egzisztenciális biztonságot, amely nélkül feltehetően nem is tudott volna maradandót alkotni.

Elemérnek természetesen 1881 előtt, Kovalszky Sarolta fellépése előtt is volt számotvető háziipara. Szerbek, magyarok, németek szöttek túlnyomórészt megrendelésre. A községnek a Haas céggel volt szerződése a háziipari termékek felvásárlásáról. Kovalszky Sarolta eleméri ténykedését az 1881. évi budapesti nőipari kiállítástól kezdve követhetjük nyomon. Igen érdekes, hogy ennek, a bánáti háziipar fellendítése szempontjából is jelentős kiállításnak az előkészületeiben nagyon is kitapintható volt a Kiss, a Dániel és a Bobor család részvétele, amely majd 1881 után a bánáti háziipar ugrásszerű fejlődéséhez, szövőiskolák, szövőműhelyek felállításához vezetett Bánát-szerte, amelyen Kovalszky Sarolta úttörő szerepét senki sem vitathatja el. Jóllehet nem rendelkezett Streitmann Antal elméleti tudásával, s jóllehet nem tanított szintant, mintázást és művészi szőnyegkompozíciókat, mint Streitmann a nagybecskereki szövőtanműhelyben, mégis a gyakorlati munkában, a művészi szövésben maradandót alkotott. Amikor a torontáli háziiparegyletet életre hívták, Streitmann éppen Kovalszky Saroltában találta meg a legnagyobb támaszt a szőnyegszövés gyakorlati meghonosításában, a jórészt írástudatlan, de tehetséges falusi szövőnők oktatásában, gyakorlati, szakmai képzésében.

Amilyen jó elméleti megalapozottságú művész, értékes pedagógus és műértő volt Streitmann, olyannyira tapasztalt gyakorlati kivitelező, a szőnyegszövés fortélyait jól ismerő szövőnő volt Kovalszky Sarolta. Sőt, annál is több: a művészek által tervezett falikárpitok pontos, megbízható kivitelezője, új szövési technikák meghonosítója, az eleméri szövőműhely vezetője, mindenese, s talán nem túlzás, ha azt állítjuk: a gödöllői művésztelep szövőműhelyének távoli bánáti csirája.

S éppen akkor, amikor már úgy tűnt, hogy Kovalszky Sarolta művészi tevékenységét semmi sem akadályozhatja meg, valamikor 1902–1903 táján, leálltak a szövőszékek a németeleméri műhelyben. Feltehetően az történt vele, mint a becskereki szőnyeggyárral is: a művészi munkák sikere itthon is és külföldön is híressé tette, de megfelelő anyagi megalapozottság nélkül egyszerűen leállt a munka. A szöttek művészi értékéhez nem párosult a kifizetődőség. Nyilván a kiváló művészi munkák ellenére sem volt annyi rendelés, nem volt akkora piac, hogy az nyereséget biztosított volna.

(NÉMETH Ferenc)

FÜLEP LAJOS A GYERMEKRAJZRÓL

Az emberi léleknek éppúgy megvannak a maga mozdulatai, sajátos indulatai, mint a testnek, csak hogy mindig láthatatlanok és kifürkészhetetlenek. A gyermekkor összekuszálódott, homályos harmóniátlanságán nem vagyunk képesek keresztüllátni, a férfikor csodás erejét, a merész irányítást nem tudjuk szemünkkel követni, mert eredete titokzatos, s amint a mozgás följebb és följebb hág, mindjobban tűnik el előlünk. Ezek a mozdulatok visszahatások az impressziókra. A gyermekeknél az impressziók oly erővel és nagy számban tódulnak a lélekre, hogy annak visszaadó kifejezőereje összezúzódik, s csak idővel tud érvényre jutni, amikor az impressziók erejének és számának megfoghatóságával arányosan növekedik, fejlődik.

A férfikorban könnyebb kihámozni, mert akkor a megnyilatkozás – a művészetekben – sokkal tisztább, kifejezőbb; a gyermekeknél azonban szilárd talajt kell keresnünk, amelyre állva nyugodtan és apróra figyelhessünk meg mindent. Ilyen alap a rajzolás. Ahogy a lélek mozdul, úgy mozdul a kéz, a szolgál, mely akkor még nem dolgozik önállóan, a gyakorlott-

ság függetlenségével, hanem követi a lelket, amely még idegen tanítás alatt nem áll, idegen befolyásra nem reagál. „A rajz kifejezője a gondolatnak, éppen úgy, mint a beszéd, amaz vonalakkal, ez szavakkal önti azt külső formába.”

Ezen az alapon áll Streitmann Antal tanár, amikor a gyermekekkel a sokat megmosolygott játékrajzokat készítteti. Hogy alapja helyes, azt a fejlődés mutatja meg legjobban, mely tanítását nyomon követi. Kézzelfogható, megörökített fázisokat mutat be a zsenge megfigyeléstől a tárgyak jellemző és egyéni felfogásáig, a művészi látásig; végigszemlélhetjük itt a gondolkozást, annak megizmosodását, de megtaláljuk a hatalmas, leküzdhetetlen alkotási vágyat is, amelyet Streitmann tanár növendékeiben fölébresztett. Némely gyerek százszámra készíti már rajzait, s kik azelőtt csak a játék és iskolai könyv mellett töltötték el a legszebb gyermekéveket, most ízlést és művészi érzéket sajátítanak el az ő keze alatt – erőlködés, unatkozás nélkül a „játékrajzokkal”. Megnyílik a gyermekek előtt a színek csodás világa, s azok lelkesedve hatolnak bele: tudnak megfigyelni és megfigyeléseiket képességükhöz mérten rajzolni. Mert azelőtt sem az volt a baj, mintha a gyermekek nem tudtak volna csinos dolgokat produkálni, hanem nem törődtek ezzel a képességükkel, nem is tudták, mire való az.

A természet szeretete, a lelki nemesség egyik tényezője készíti őket, hogy a látottak felett ne engedjék szemüket egyszerűen elsiklani, hanem mindent jól megnézzenek, s ez a gyönyörűség, mely minden fölött áll, azelőtt nem volt megadva nekik. Nem szabad ezeknek a rajzoknak kezdetlegességét elítélnünk, de mögójük kell tekintenünk, az indítóokat keresnünk, mely létrehozta őket. S a szellemi erő nem fejlődik-e az emlékezet utáni rajzolással? Eleinte gyöngye biz az, de később megtartja az eszében a dolgok összes jellemző oldalait, amelyeket egy pillanat alatt képes fölfödözni és magáévá tenni. Nagy vonásokkal, merészen mozgatják kezüket, amely szabad, nincs a papírhoz odakötte, hanem könnyedén, simán húzzák meg a vonalakat, amelyekből figurák, emberi és állati alakok, díszítmények és cirádák állanak elő. Négy fiú díjat is kapott a kompozícióért, pedig a kompozíció is csak az emlékezőerő kifejlődésével születhetik meg. Azok a szép levelek és virágok, miket azelőtt csak tépdolni tudtak, most összeolvadnak lelkükben szép, egybefonódó vonalakká, plasztikus idomokká, s egész könnyedén vetik papírra a kompozíciókat. Terveznek, összeállítanak, gondolkoznak, s műizlésük csiszolódik: tudják, mi a szép, megszeretik azt, s szívesen foglalkoznak vele. S a gyermek szívjárása, mely éppoly fogékony a rosszra, mint a jóra, nemesül, s mikor aztán ember-sorba nő, akkor se vásik le róla, hanem a lelkébe fogódzik, s vele marad.

S hogy a sikerről is beszéljek, mely ezzel a metódussal jár, csak két ifjú embert említek, akikben a művészi képesség már elevenen nyilatkozik: Bielek Vilmos és Tóth László már egy óra alatt tudnak emberi arcot meglepő hűséggel megörökíteni. Az utóbbi díjat is nyert egy szépen megrajzolt, tiszta arcképéért, az előbbinél pedig különösen a vonások határozottsága, tudatossága kap meg bennünket.

S ezek a fiatal emberek most, a kisebbek később kimenve az életbe, nem fognak-e arra törekedni, hogy másoknak is megszerezzék azt a tiszta örömet, ami nekik jutott? Nem fognak-e jobban használni vele a hazának, mint holmi ostoba számtornákkal? Nem fognak-e ők több tüzet éleszteni a senyvedő, szunnyadó művészeti érdeklődésben? – Munkásságuk, szorgalmuk azt mutatja, hogy igen; magyar voltuk pedig biztatni fogja őket, mert mesterrüktől megtanulták, hogy nincs ország művészet, rajzolás nélkül.

Fülep Lajos (1885–1970), a neves művészettörténész gyermek- és ifjúkorát töltötte Nagybecskerekben, a mai Zrenjaninban, ahol apja állatorvos volt. 1902-ben érettségizett. Írói-kritikusi munkásságának is kora szakasza a becskerekeli Torontál, majd a Nagybecskerekeli Hírlap hasábjain kezdődött. Első írásai a Torontál 1898-as évfolyamában jelentek meg, a következő években pedig mind többször olvashatók cikkei, amelyekben egyaránt érdeklődött mind a színházi előadások, mind a képzőművészeti tárlatok iránt, amit tanárának, Streitmann Antalnak áldásos hatásával lehet magyarázni. Jelentős a becskerekeli ipari kiállításról és a gyermekrajz-kiállításról írott ismertetője.

BARTÓK BÉLA HORGOSON

(Részlet)

Hogy Bartók Béla 1906 augusztusában Horgoson járt barátjával és későbbi munkatársával, Balázs Bélával, annak emlékéért hosszú időn át a Bartók-archívumban található huszonöt lejegyzett dal és a zeneszerző 1924-ben kiadott A magyar népdal című műve őrizte, illetve Balázs Béla önéletrajzi indíttatású írásaiban és az Álmodó ifjúságban bukkanhatunk rá. Ezek a tények azonban csak a kevés avatott számára voltak ismertek (Kiss Lajos írt róla a Horgosi népdalok előszavában), de sem a horgosiai emlékezetében, sem a szélesebb köztudatban nem hagytak nyomot.

Csak az Újvidéki Rádió 1972-ben, Bori Imre és Guelmino Sándor szerkesztésében meginduló, a jugoszláviai magyar népköltéssel foglalkozó sorozata tűzte feladatául a horgosi népdalgyűjtés eredményének és körülményeinek teljes feltárását, és kapott rá megbízást Olsvai Imre, a neves zenetudós és jómagam. A következőkben ezeknek a kutatásoknak az érdekesebb vonatkozásait kívánom összefoglalni.

Az 1906. év a zenetörténeti kutatások szerint fordulópont volt Bartók életében, mert Kodály után ekkor fordult ő is határozottan a „tisza forrásokhoz”. Az első falusi népdalgyűjtések élményével gazdagodva végigtanulmányozott minden fellelhető népdalgyűjteményt, sőt még a népies műdalanyagokat is, aztán pedig Gyuláról indulva 1906 végéig számos településre látogatott el Békés, Bihar, Csanád, Hajdú és Csongrád megyében (ahova akkor Horgos tartozott). A gyűjtőlapokat nézegetve először az tűnik szembe, hogy Bartók sok dalnál nem tüntette föl sem az adatközlő nevét, sem a pontos lelőhelyet, csupán a megyét jelöli meg, vagy éppen Alföldet ír. Ezt a „pontatlanságot” azzal magyarázhatjuk, hogy ezeket valószínűleg sokfelé, több adatközlőtől hallotta, és csak a nagyobb tájegységet kívánta behatárolni.

Ilyen általános megjelöléssel – Csongrád megyeként – került be a következő szerelmi dal is, amelyet a legidősebb horgosiai ma is ismernek, tehát daloltak is:

Faggyúgyertyát égetek én,
Szőke legényt szeretek én.
Erre gyere csak, majd megcsókollak!
Úgy is tudják, hogy az enyém vagy . . . stb.

A lejegyzett horgosi népdalok, a többi gyűjtőponthoz képest műfajilag nem túlságosan változatosak, tagoltak, a legelterjedtebb típusokat, a legáltalánosabb előadási helyzeteket (mulatságon, munka közben, lakodalomban) képviselik. Mint Olsvai Imre rámutatott, alig

akad közöttük ún. régi stílusú nem táncritmusú (parlando rubato) dallam, s nem szerepel egyetlen klasszikus ballada, bújdosoének és pásztorének sem. (. . .)

Lássuk mármost a gyűjtés helyi körülményeit és a horgosiak visszaemlékezéseit! Amikor a horgosi kutatást megkezdtem, csak arról volt tudomásom, hogy Bartókék 1906 augusztusában jártak ott, feltehetőleg három napot töltöttek a faluban, mégpedig a Baranyai tanítócsalád vendégeként. Az életrajzi adatokból arra is fény derült, hogy a házaspár Bartóknak is, Balázsnak is kedves ismerőse volt, szülei és más barátai révén. Bartók először is Szegedre látogatott Balászsékhoz, és Balázs Béla ösztönzésére látogattak le ebbe a Szeged környékének számító faluba, amelynek a népdalait a szülővárosába elszegődött cseléd-lányok révén már korábban megismerte és megszerette. Horgosnak egyébként sokszor kedvezett ez a Szegedhez való közelség, hiszen korábban is több jeles gyűjtő látogatott ide, s a falu már Arany Lászlóék Népköltési Gyűjteményében is szerepelt.

Baranyaiék századfordulói stílusban épült villája ma is áll Horgos Kamarásnak, korábban Kamaráserdőnek nevezett részén. Elhagyatott, elvadult tájképében még ma is felsejlik a nyolcvan év előtti nyaralóhely impozáns emléke. Kis állomásán kirándulóvonatok álltak meg, hozták a szegediek csoportjait, köztük a villák tulajdonosait is. Hogy milyen hangulatot, atmoszférát árasztott ez a hely, azt Győri Géza néhai órásmester Életem, emlékeim című, az Új Symposion 1973. januári számában megjelent visszaemlékezéséből idézhetjük fel: „Vasárnap délutánoként oda tódult a község apraja-nagyja. A vonatok pedig egész nap hozták a pihenésre, szórakozásra vágyó szegedi népet . . . Az Orgonás út mentén levő kastélyok, villák mind a szegediek tulajdona voltak . . . Azt nem lehet leírni, hogy milyen gyönyörű volt ez az üdülőhely, rendezett sétányok, virágágyások, hatalmas fák, platánok, tölgyek, aranyfenyők, tömött virágú spíreák hajbókoltak a sétálóknak felé . . . Emeletes, fürdőmedencés szálloda volt, nagy táncteremmel és terasszal. Az erdőben nagy tó terült el, amelyen három szép fahíd ívelt át.”

Kamaráson tárlatokat rendeztek, és festők alakítottak ki itt művésztelepszerű intézményt. Baranyaiéknál is művészek, értelmiségiek vendégeskedtek egész nyáron. A villa mai szomszédai szerint egy híres zeneszerző és író is volt egyszer náluk. Nevük azonban elmosódott, ha egyáltalán rögződött emlékezetükben.

Ez a színpompás, élénk környezet fogadhatta a Horgosra érkező két barátot, de akik után ők érdeklődtek, a népdalok tudói messze voltak innen, hacsak nem munkásként hajladoztak a közeli szőlőkben. Ők voltak az egykori jobbágyfalú (Horgos a Kárász grófok birtokán alakult) zselléruudójai, az uradalmi majorokban, nagygazdáknál dolgozók. Ezeknél az embereknél már nagyon megnehezült az egykori gyűjtés mozzanatainak felidézése. Akikhez Bartók és Balázs mint felnőtt adatközlőkhöz bekopogtattak 1906-ban, azok közül már 1972-ben senki sem volt életben. Aztán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy akkor még ismeretlen, pályakezdő fiatalemberként érkeztek az alföldi faluba.

Végül sikerült eljutnom az egyetlen, 1972-ben még az élők sorában levő, hetvennyolc éves Sárkány Rozáliához, aki az egyszerű emberek néha meghökkentően pontos emlékezetével a gyűjtésnek igen apró részleteit is föl tudta idézni: „Akkó én tizenkét éves lehettem. Annak idején még lent laktunk a Kisutcában. Egyszer egy nyáron híre járt, hogy két úriember érkezett a faluba, mindenkinek azt mondják, hogy nagymamákat keresnek, akik szépen tunnak énekelni. Hozzánk is begyűttek, de arra már nem emlékszem, hogy is néztek ki. De az még ma is előttem van, hogy az egyikük kezében valami nagy koffer vagy

mi vót. Azt mondták: »Jó napot kívánunk! Szépen éneklő nagymamákat keresünk.« Édesanyám azt mondta, nálunk nincs, az ő édesanyja meghalt. Akkor azt kérdezték, tudnánk-e más éneklő asszonyokat. Akkor édesanyám elutasította őket a Nyiszók Katalinhoz, mert az jó énekes vót. Onnan meg elmentek a Szalma Éváékhoz. Annak az unokája meséte aztán az utcán nekünk: »No, az én öreganyámat is megdanótatták.« Hogy milyen nótákat danótak, arra már nem emlékszem. Egyet azért még mindig tudok, amit akkor nekik énekeltek.” És ekkor az idős asszony mintegy recitálva a következő néhány sort idézte fel:

Elvágtam az ujjam,
Jaj de fáj!
Fügefa levelit raktam rá,
Nem használt.

Akiket Sárkány Rozália név szerint említett, réges-régen a horgosi temetőben nyugosznak, leszármazottaik neve is eltűnt a horgosi köztudatból. Itt hát nem volt mit keresni. Maradt a másik nyom, a Bartók feljegyzésében megőrzött egyetlen név. A Kedves édesanyám, mért szültél a világra . . . kezdetű dal gyűjtőlapján a „Szaniszló Matild, 18 éves” megjegyzés szerepel, a szöveg pedig a következő:

Kedves édesanyám,
Kedves édesanyám,
Mért szültél a világra?
Mért nem vetettél a
Mért nem vetettél a
Tisza vize alája.
Tisza vize levitt vóna a Dunába,
Mostan nem is vónék,
Mostan nem is vónék
Senki megunt babája.

Azóta már ezt a dalt széltében-hosszában éneklük, rádióban, televízióban. Nálunk, Bácskában már nagyon régen, Magyarországon csak tíz-tizenkét éve, amióta egy Bereg megyei énekes előadta a televízióban. Éneklői közül bizonyosan kevesen tudják, hogy Bartók horgosi gyűjtése révén vált közkinccsé, és hogy itt, Horgoson hallotta először.

Szaniszló Matild kiléte után nyomozva először is megtudtam, hogy az akkor tizennyolc éves lány 1946-ban halt meg, ötvennyolc éves korában. (És ahogyan a lánykori nevekké lenni szokott, akkor tudtam meg, hogy a saját apai nagyanymról van szó. Ennyivel, mint mondani szokás, tartozom az igazságnak.) Ma már öt gyermeke közül is csak kettő van életben. Leányával, Gombos Matilddal beszélgetve aztán kiderült, hogy nem véletlenül jegyezte fel Szaniszló Matild nevét a népdalgyűjtő Bartók Béla, mert a Kedves édesanyám . . . énekesének legendás szépségű hangjára még ma is emlékeznek az idősebb horgosiak. A családi beszélgetésekben még ma is visszasugárzik az egykori énekeltetés emléke: „Szóval édesanyám nagyon gyönyörűen énekel, és én kislánykoromban sokszor kérdeztem, hogy édesanyám sose gondolt arra, hogy a hangját máshol is értékesíteni tudta volna. Egyszer elbeszélte, hogy a

Braunsvetter- (eredetileg Brausvetter) féle birtok szőlőjében dolgozott. Egyszer csak egy társaság gyűtt ki oda a villába mulatni. Ő elkezdett valamit munka közben énekelni, és egyszer csak kijött valaki a társaságból. Azt mondta, jelentkezzen, aki énekelt. Aztán sok mindent énekelt még neki. Később egyszer egy másik társaság ment el anyámék házához, oszt azt mondták az öreganyámnak, ne hagyja anyám hangját elveszni. Az meg a társaságot kizavarta, anyámat meg jó lefofozta, mert hogy komédiás szeretett volna lenni.”

Ebből a néhol hiányos, töredezett elbeszélésből minden bizonnyal az egykori gyűjtés körülményei körvonalazódnak meg, s akár modellként is szolgálhat arra, hogyan keresett és talált kapcsolatot Bartók adatközlőivel Horgoson vagy máshol is. Az sem lehetetlen, hogy a két esemény, az énekeltetés és a házhoz látogatás összefüggésben volt egymással. Annyi bizonyos, hogy Szaniszló Matild életében mély nyomot hagyott ez a találkozás, parasztasszonyi sanyarú sorsának talán egyetlen világító emlékeként.

A helyszíni kutatás több, Bartók gyűjtési, feljegyzési módszerére vonatkozó feltevést is igazolt. Sárkány Rozália több olyan énekes nevét is említette, aki nem szerepel a gyűjtőlapokon. Tehát több adatközlőnél is jártak, de az alkalmi énekeltetés nem vetett felszínre még nem hallott dalt. Másrészt az elbeszélésben olyan dal is szerepel (a Megvágtam az ujjam . . .), amely nem fordul elő horgosi megjelöléssel.

A Bartók és Balázs Béla által felgyűjtött népdalok java része ma is él Horgoson. Igaz, többé-kevésbé megváltozott szöveggel és dallammal, de talán épp ez bizonyítja legtisztábban a népdalkincs élő voltát és folytonosságát.

(PAPP György)

Papp György (1941) egyetemi tanár Újvidéken, nyelvész és nyelvjárás-kutató, lapszerkesztő. Szülővárosának, Kanizsának múltjával foglalkozik, kulturális életét szervezi. Írt néprajzi szakmunkákat is.

BORBÉLY MIHÁLY, A MESEMONDÓ

Nyelvhagyományainkat gyűjtögetve, 1913. év január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egész héten keresztül újabb és újabb használható adatokat mondani. A hét végén, mielőtt a falut elhagytam volna – mert elhalaszthatatlan dologra hívták emberemet – azt kérdeztem tőle: hogy ha máskor, mikor már elvégezte a sürgős dolgát, eljövök, tud-e még újakat mesélni? A kívánt feleletet kaptam: hogy még sok mesét tud. Ekkor már húsznál több hagyományt lejegyeztem tőle. Tudva, hogy kevesebb számú s terjedelmű mesék is vannak külön könyvben kiadva, megvillant agyamban, hogy Borbély Mihály meséit – így hívják a mesemondót – külön kötetben lesz érdemes kiadni. Azóta sokszor foglalkoztam az eszmével, meghánytam-vettem a dolgot s a végső eredmény – mint látjuk – az lett, hogy a tőle lejegyzett hagyományok külön kötetben láttak napvilágot.

Más alkalommal, mikor folytattam a gyűjtést, már több oly mese került a felszínre, melyet sikamlósságánál, vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni, de azért bő szüretje volt a használható mesének. Így jött létre e gyűjtemény, mintegy két hét alatt, mely, ha a jegyzetekben közlött változatokat kihagyom is – mert ezek, mint első pilanatra látható, nem Borbély Mihály meséi – rendes kötetkönyvet töltenek meg.

Hogy valamelyik gyűjtőtársam, ha mindjárt ily mesemondóra nem bukkan, el ne kedvetlenedjék s ne gondolja, hogy csak úgy vaktában találtam Borbély Mihályra, idejegyzem, hogy éveken keresztül vártam reá, míg czélt értem, mert – mint szegény embernek – jó ideig másfelé akadt dolga, és míg Borbély Mihályon beteljesedett, amit róla mondtak: hogy sok mesét tud; addig sok ilyennek híreszteltben csalódtam.

Soraimban Borbély Mihály meséi jelzést használom, pár szót szentelek erre a kifejezésre is. Ma már – mikor azt látjuk, hogy a mesék az emberiség közös kincsei – senki sem fog magyar és idegen mesékről, annál kevésbé, mint egy ember találmányaiéről mesélgetni, ma már csak arról lehet szó, hogy a hagyományok mily magyar sajátságokat foglalnak magokban? Mennyire voltunk képesek hiedelmeinkhez, szokásainkhoz s egyéb kincseinkhez alakítani? Ha azt mondom: Borbély Mihály meséi, egészen más értendő alatta!

Meséket jegyezgettem más alkalommal s oly meséről került fel a szó, melyet le akartam írni, emberem szabadkozott, pedig el is mondta nagyjából. Kezdem faggatni, s arra a kérdésre: talán nem jól tudja? Válasza az volt, hogy tudni tudja, de nem az ő meséje. Erre már kíváncsi lettem, hogy érti ezt: nem az ő meséje? Mikor mesélgetni szoktunk, nem én szoktam mesélni – felelte – hanem egyik társam. A magyarnak tehát nemcsak nótája, hanem meséje is van! Az a mese, melyet ő szokott mesélgetni a hallgatóknak, az az ő meséje. Temesközön pedig, kivált a múltban, mikor még sokan ültettek dohányt, dohánycsomózáskor nagyon kapós volt a jó mesemondó, keresve keresték: mert a dolgozó, de a mesére is hallgató közönséget mulattatta; ahol ily ember volt, oda szívesen mentek dolgozni. Ily alkalmakkor azután a mesemondónak ki kellett rukkolni: mentül szebb meséket kellett mondani; a mesélgetni szokta mesék az ő meséi voltak; így értendő a Borbély Mihály meséi megjelölés.

Borbély Mihály még nemrégén a legjobb mesemondók közé tartozott; ma már a napi gondok foglalkoztatják elméjét, nem a mesék. Róla sem fog ártani néhány sort ide jegyezni. Iskolába járt ugyan egy kis ideig, akkor is szavai szerint tanítója a jószágok körül foglalkoztatta, s így olvasni sem tanult meg, pedig nem rossz feje van, mint szoktuk mondani. Született 1882. évben Beodrán, Temesközön s a szomszéd Kisbikács-, Nagybikács-, Aladár-, Kerek-tó-majorokban nevelkedett. Mikor már arravaló volt, kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt. Meséi jó részét Kerektón Horgosról került öreg juhásztól tanulta, mi beszédjén meg is látszik; mert mikor a mesélésbe belemelegszik, a bácskai nyelvjárás nyomai fel-feltűnedeznek. Mikor erre figyelmeztettem, azt vetette okul, hogy Kerektón több volt a bácskai (kik – tudjuk – a közép e-t e-nek ejtik) mint az ő-vel beszélő környékbeli s ha a nyelvjárásuk szerint beszéltek, ti. ő-vel, akkor a bácskaiak türelmetlenkedtek, a beszédjükért csúfolták őket.

Nem ide tartozik, de ha már szóba került, a két nyelvjárásról ide jegyzem észleleteimet. Ha idegen ajkú tanul magyarul, mint a tót, a cigány, akár az e-ző, akár az ő-ző nyelvjárás beszélők közt történik ez, kezdetben palóczosan é helyett í-t mond; szíp, níz stb., mit jó lesz másoknak is megfigyelni; továbbá könnyebben beszél az idegen a palócz nyelvjárást, mint a szegedit, nem megy rá a szája, ebből is sokat lehet következtetni.

A nagyobb helyek közül Beodrán, Temesköz Lőrinczfalváján, az ezektől nem messze eső Topolyán töltötte az idejét, és négy év óta Egyházaskér lakosa. Az eddig felsorolt helyek közül, Kerektót kivéve, mindenütt ő-vel beszélnek.

Volt katona is, kérdésre, hogy ekkor milyen meséket tanult, az volt a felelet, hogy nem ő tanult meséket, hanem tőle tanultak, mint jól mesélni tudónak, neki kellett legtöbbször mesélni Bécsben = Wienben.

Az aracsi pusztán: Simonyban tartózkodása alatt megházasodott, ma mint napszámos él Egyházaskéren, hol kevés földet is – amennyivel könnyen bír – árendálgat, s keveset vett is már örök áron.

Nyelvére vonatkozólag ide kell jegyeznem, hogy habár olvasni nem tud, mégis rontó hatással van reá a rossz nyelven szerkesztett, úgynevezett krajczáros újság. Többen összejönnek, egy olvassa, a többi hallgatja, így tanulnak azután rosszul beszélni magyarul.

(KÁLMÁNY Lajos)

Borbély Mihály, amikor Kálmány Lajosnak mesélt, harmincegy éves volt. Az egy évre rá kitört világháborúban megjárta a frontokat, harcolt Erdélyben és Galíciában, hogy a háború utolsó évében dezertáljon. Az 1920-as évek végén kirobbant gazdasági válság idején Amerikába készült, de csak a szomszéd faluig jutott el családjával, és ott élt 1951-ig, amikor ismét Verbicára, Egyházaskérre költözött, és ott halt meg 1953-ban.

Felfedezője, Kálmány Lajos (1852–1919), a szegedi „parasztpap”, kora legnagyobb folkloristája, a szegedi nép életének és műveltségének kutatója és megismertetője. Örökös káplánja volt egyházmegyéjének, hiszen csak negyvenéves korában lett plébános. Élete szüntelen költözködés volt, az egyik faluból a másikba helyezték, mert hol egyházi feletteseivel, hol a falu jegyzőjével, szoglabírájával, földesurával került összeütközésbe. Alig van a mai jugoszláviai Bánát területén olyan Szegedről vagy Szeged környékéről kirajzott település, ahol ne élt, vagy ne gyűjtött volna. Többek között Csókán, Törökbecsén, Magyarszentmihályon, Ótelken, Eleméren volt pap, Szaján pedig gazdag hagyományával vonzotta.

TÜNDÉRLAK MAGYARHONBAN

Előszóféle

A kisorosz mezőkön, ama vizes, mocsaras lapályon, ahol a világon a legszomorúbb az ős, és legkorhadtabbak a fűzek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: „Micsoda sár, micsoda sár! – mondta. – S ezek a bolond lengyelek ezt a sarat hazának hívják!”

. . . A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyüket sem látni a Telecska alján, csak épp kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon. Az Úr ide kétségkívül Tempe-völgyet akart tenni, de tán a hatodik napon mégis félig-meddig kiegyenlített mindent, és telihintette maggal, mezei virággal. Lombbal, maggal, mezei virággal. De ugyanez a szép, szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerre, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatit olyankor levinném hozzánk, hát akkor bizonyosan nekem is így szólna ő: „Micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!”

*

Valóban, annak hívom.

Ha volnék doktor an dékadánsz, nevezném a „magyar Gascogne”-nak e szülőházát, mert az én otthonom is éppúgy mosolyog, s az ő harangjai is oly édesen szólnak, mint azok ottan: „Halld, vándor, a Provánsz nincs ide messze!” . . . De én nem vagyok doktor an dékadánsz, hanem én csak szegény magyar vagyok, aki a Filet à la Robespierre-t nyereg alatt puhítja, és ismeretkörüre nézve korlátolt ázsiai. Sőt némelyek szerint lovagja az általános kirgiz érdemrendnek. Vagyis tatár. Hát már most honnan vegyek én az én szülőházám számára franciás hasonlatot? . . . Mikor én még az 1900-i párizsi kiállításra sem merek elmenni, mert félek, hogy a nagy iparcsarnok előtt a nyakamba borul Mirza Muluk kán, a krími alkirály, és azt mondja: „Az eén veérem.” . . . Avagy hol tanultam volna én nyugati fogalmakat, mikor az embernek úgyis elég baja van az ortográfiával. Meg, igaz, még az állítmánnyal is. Amit minden mondatban kötelesek vagyunk elhelyezni, mert a római sajtókongresszus úgy határozta. Hát aztán ennyi szellemi munka mellett még franciás hasonlatokat is keressek én?! . . . Elvetem én bizony a „Gascogne”-t, és nevezem én az én édes hazámat Tündérlaknak Magyarhonban.

Mert a mi vármegyénkre ráfér ez a hízelgő szó.

Az egész világon tudniillik nincs olyan elrágalmazott vidék, mint a miénk. Az országban azt hiszik, hogy nálunk a társadalom legkülönbözőbb rétegei folyton isznak, s a bácskai ember még sétálni is úgy sétál otthon, ahogy Marienbadban szokott a fürdővendég: tudniillik poharat tart a kezében, és minden húsz lépés után iszik egy-egy kortyot. Haj, micso-da rágalom ez! És mégis milyen elterjedett. És mindez csak azért, mert Magyarországon még nem foglalkoznak eléggé a természettudományokkal. Különösen a geológiával. Rágalmazni azt tudnak, hanem a geológiával nem foglalkoznak. Meg az artézi kutak törvényével sem törődnek, meg a térképet sem nézik, pedig azt az egyet legalább tanácsos volna megnézni. Azt nagyon szépen megrajzolta Kogutowicz Manó. Abból tisztára kiolvashatnák, hogy a borfogyasztás nálunk nem sport vagy hagyomány, hanem geológiai törvény. A kútfúrók ugyanis, ha lejönnek hozzánk, vidáman dörgölik a kezüket, s a mappán mosolyogva mutatnak nyugatra meg délre, a baranyai meg a szerémi hegyekre, és azt mondják: „Tessék ezekre a hegyekre nézni. Ami esővíz ezekről lefut, annak mind a bácskai síkon kell összegyűlni, mert ez geológiai törvény!” . . . Hát most ugyanúgy mutatom én is a rágalmozóknak: „Tessék ezekre a hegyekre nézni. Ami bor onnan lecsurog, annak mind a bácskai síkon kell összegyűlni.” Ez is geológiai törvény. Mit csúfolódnak hát! . . . Nem a szomjúsággal van nekünk dolgunk, hanem a geológiával. Meg aztán mit csúfolódnak azon is, hogy mi igen erős bácskaiak igen-igen gyöngé borokat fogyasztunk mindig?! . . . Mikor az is természeti törvény. A természet teli van ilyen problémákkal. Vannak oroszlánok, akik rizskásával élnek.

. . . De a Kárpátoktól Ádriáig azért folyton mosolyognak rajtunk, és nem tudják, hogy a fölszín alatt mi van nálunk! . . . Mi van a fölszín alatt a Bácskában?! . . . Haj, ha ők azt tudnák! . . . A régi csendbiztosok (talán a Sztrilich Tamás vagy a Parcsetich Máttyás) legendáiból jut most az eszembe valami.

Egyszer zivataros éjszaka volt, és egy portyázó komisszárius eltévedt a legényével a dubokai pusztán – így a legenda. Az eső és a szél paskolta a nyergeket, s a kukoricásban mint egy ismeretlen őserdőben botorkált ló és lovas, míg egyszerre csak a föld alól világosságot nem látott a komisszárius. Hát mi volt ott? Egy kis üreg folytatása gyanánt egy

egész tündérkastély volt ott a föld alatt, kiporcelánózott falakkal, ezüstös lószerszámokkal, selyemmel terített asztalokkal és aranyos nyoszolyákkal, és azon éjszaka abban aludt a komisszárius. Az Isten tudja kinek a föld alatti kastélyában, talán a Rózsa Sándoréban. De jött a reggel, és a komisszáriusnak tova kellett menni, s ő kibotorkált a kukoricából – így a legenda –, s a városban elmondta az esetet a svalizsérok ezredesének. „No hát megkeressük azt a tündérkastélyt”, mondta a svalizsérok ezredese, s a pusztára nyomban kivonult az egész regementtel, hogy megkeresse a tündérkastélyt. S azt mondja aztán a legenda, nyolc álló napig portyázott is ott a lovasezred, s minden szár kukoricát eltapostak a svalizsérek lovai, de csak nem tudtak ráakadni a pompára, amit ott a föld alatt látott a komisszárius . . . Mi van a fölszín alatt a Bácskában?! . . . Hogy is kaparná azt ki idegen patkó?! . . . A Pegazusnak, a patkónak *odavalónak* kell lenni, hogy a füvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt. Mert az megvan nálunk, és én itt még sok száz sort írhatnék az aranyról és napsugárról, ami a szívembe világít, ha hazagondolok a messzeségből. De én nem a hazámat akartam itt földicsérni, csak meg akartam magyarázni a címét ennek a könyvnek.

Budapest, 1899 május havában

(PAPP Dániel)

Papp Dániel (1868–1900) Ómoravicán született, Zentán és Zomborban járt gimnáziumba. Jogot végzett, de újságíróként tűnt fel. Íróként Bácskát és Szerémséget járta be hőseivel, s ezekben mintegy újrateemtette szülőföldjét, és látta a sárba és porba vesző hazai világot tündérlaknak.

ALFÖLDI POR

Hervadóban a bácskai pipacs. Valaha ezt a mezei virágot illesztették budapesti írók a bácskai címerbe. A vidám és egyszerű pipacsot, amely egy mezei idillre, egy duhaj kurjantásra vagy az iszákos ember vörös orrára emlékeztet. Most azonban, hogy itt vagyok Bácska fővárosában, a bor és a kedély fészkeben, csak szomorúságot és kedélytelenséget érzek, és szeretném megírni az ellenkezőjét mindannak, amit eddig tereferéltek a hetedhét országra szóló murikról és a bácskai boldogságról. Ebben a nyárrá forrott őszben kétszeresen szomorú minden. A piactéren egy balkáni ember sárga és édes varázsitalt mér a lerongyolt népségnek. Minő leverő ez a rác pompa. Ezerszínű ruhában páváskodnak az aszfalton a bunyevác leányok, görnyedve a selyem, a bársony, a színes pántlikák súlya alatt, mint a felpántlikázott áldozati állatok, és gyönyörködnek a napban, az életben és magukban. Mellükön kedvetlenül csillognak az aranypénzek, a drága nehéz láncok, érmek és kősöntyűk. Estefelé pedig egyszerre elszürkül ez a cifra város. A városháza tornya részegen ferdül az égbe. Jajveszékéző lamentációk zokognak végig az elpihent házakon. Valahol szüretre döngetik a dongákat. Csak egy elhagyott szláv pusztá lehet ilyen elhagyott. A csend, a szürkeség, az álom takarja el. Az alföldi por.

Azoknak, akik tudnak, és szeretnek írni, figyelmükbe ajánlom ezt a címet, és kérem, írjanak hozzá egy regényt. Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos bácskai atmosz-

férában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szúnyoghálónkon döngicsélnek. Ez a por nem hasonlít semmihez sem. Ennek a pornak külön konstrukciója, külön kémiája, sőt külön lélektana van. Még a többi nagy alföldi porfészekben, Kecskeméten, Szegeden sem találjuk meg ezt a furcsa csapadékot, legfeljebb ikertestvérét. Ez a por él. Éppen ezért nem is bízom geológusokra, kémikusokra és más egyéb tudósokra, de az írókat kérem, hogy vizsgálják meg alaposan, lelkiismeretes ihlettel, micsoda szörnyek alszanak ebben a nagyon is specifikus alföldi keverékben.

Csapjátok tehát gavallérosan az írói mikroszkópokat jobb szemetekre – monoklinak –, és nézzetek be ennek a pornak a hasába. Azt hiszem, megtaláljátok benne a világ összes – ismert és nem ismert – bacilusát. Mindenekelőtt a lustaság erjesztő gombáját, ezt a jellegzetes bácskai bacilust. Azután magyarázatát lelitek annak is, hogy ez a bácskai metropolis miért a világ egyik legszomorúbb, legbetegebb és legsápadtabb városa. Mert hazugság, hogy vidám. Keserű ez a vígság, édes feleim, és vidékies akasztófahumor ez, ahogy itt mulatnak. A bor alján nem jókedv van, hanem valami nehéz, füllesztő balkáni méreg. Ez a város este, mikor széles utcákon, füllesztő porfelhőben elfekszik, olyan, mintha egy halott város lenne, egy ájuló múlt, emlékek és jövőre edző tervek nélkül. Az éjszakában piroslanak a korcsmaablakok, röfögnek a malacbandák, és részeggé gárgyult trombiták horkolnak, de azért – ki ne érezné? – mindez nem vígság, hanem valami nekikeseredett, dekadensen ideges rezgése a mesterségesen fűtött agyagnak és szíveknek. A bacilus működik. Ha pedig jobban kinyitjátok a szemeket, és a gyógyszerterek receptjeibe is belepillantotok, megtudhatjátok, hogy itt utálatos, modern nyavalyák pusztítanak. Ez a város beteg és szomorú.

Magam is elhülök kissé, hogy ezt leírom, de ideje, hogy a maga értékére devalváljuk azt a híresztelést, amelyet sikkes novella- és tárcaírók terjesztettek el Bácskáról. Ideje, hogy megundorodjunk attól, hogy mások rózsákat szórjanak a mocsárba. Ideje, hogy lássunk. Látnunk kell ezt a kopár és mérges földet vigasztalanul, félszegen és meztelenül. Jöjjön egy író, aki nemcsak adomákat mond a bácskai kedélyről, de valami nagyot mer és akar. Itt ezer és ezer új tárgy várakozik rá. A Palicsi-tó partján terpeszkedő Velence fáradt, szegényes és energiátlan. A tüdővésznek az egész országban nincs olyan jól berendezett melegágya, mint itt. Lássa meg azután az író a hamar elfáradó bácskaiakat, akik – tehetségesen, anyagiak birtokában is – inkább körmölnék hatvan krajcárért a törvényszéken vagy a városházán, csakhogy mozdulniuk ne kelljen. Fesse le azokat a veszendő leányokat, egy pusztuló faj utolsó sápadt virágait, akik mérgekkel maratják sovány arcukat fehérre, és idő előtt mennek a sírba. Vegye észre a ferde szájú, vidékies pletykát, a begubózott embereket, a rosszakaratot, amely mindenkit megszúr kifent nyelvvel, az ásitást, a közönyt, a bácskai tespedtséget, és sápasszon el bennünket erejével és művészetével. Csehov legyen, aki a miénk, egy író, aki úgy lát, mint még senki, egy író, aki új és magyar.

Ezek a csúnya, mérges impressziók szikráznak a szemembe, hogy viszontlátom a bácskai fővárost. Nincsen itt idill. Az idill meghalt. Nincsen mezei virág, pipacs és kankalin. Mind elhervadt. De vannak emberek, problémák, délies, lusta, furcsa különcök, torz nábobok, szegénység és gazdagság egzotikus keveredésben. Most szinte átélem az új bácskai regényt. A címet már megadtam hozzá. Az alföldi por. A gombhoz csak a kabátot kell felvarrni. Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság

rothadt pocsolyájába, és még többet tesz kehecské, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, író, igen-igen nagy regényíró?

(KOSZTOLÁNYI Dezső)

Kosztolányi Dezső (1885–1936) író, költő, újságíró, műfordító. Szabadkán született, gimnáziumi tanulmányait is ott végezte, és az iskola önképzőkörének volt állandó szereplője, de egy, tanárával történt összeütközése miatt az érettségi előtt kizárták a gimnáziumból, ahol apja volt az igazgató. A budapesti egyetemen kötött barátságot Babits Mihállyal és Juhász Gyulával. Első verse 1901-ben jelent meg, 1904-től újságíró; előbb a szabadkai lapokban publikált, majd a pesti szerkesztőségek, köztük a Budapesti Napló munkatársa. Szülőföldje ihletének állandó forrása: A szegény kisgyermek panaszai (1910), A bús férfi panaszai (1924), a Pacsirta (1924) és az Aranysárkány (1926) című regénye, az Esti Kornél-történetek egy része kétségtelenül szabadkai élményeiből született meg. Az Alföldi por című írása 1910-ben jelent meg.

ITT FEKSZENEK CSODÁSAN ŐK . . .

Itt fekszenek csodásan ők,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes nyári porban.

Állok az ágyuk peremén
és csöndesen borongok,
hogy mit izennek énnekem
a Kosztolányi-csontok?

Ők a gyökér a mélybe lenn,
a messze nyugalomba,
de én az ág s még mozgok itt,
mint szélben a fa lombja.

Kövér, bozontos hantjukon
lakodalmas enyészet,
holtukba halhatatlanok,
derűsek és egészek.

Nem emlékek, nem elfolyó,
halotti-tompa árnyak,
félíg-nyitott szemmel ma is
föltámadásra várnak.
Az életet dicséri mind

s a sírjuk tőle áldott,
babért gondol a szépapám,
a szépanyám virágot.

Itt fekszenek csodásan ők,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes, nyári porban.

(KOSZTOLÁNYI Dezső)

A BÁCSKÁRÓL

A Bácska! A Bácska! Ragyogó gyermekálmom volt, és színes képzeletmező nekem, gyermeki öntudatomban s később a kamaszkor sihederéveiben. A Bácskában – gondoltam –, oda fogok menni, ahol aranyat permetezik nyári éjszakákon a búza a gyönyörű kövér fekete földek ölében, ahol széles vállú, sötét szemöldökű, drága bundás nábobok hóvirágnőket röpitenek finom és halk szánokon a puha, csillogó hóban. Oda fogok menni, ha férfi leszek, és ott jó és hű leszek az élethez és az emberekhez, és oda fogok állani, ahol a szánutak összetalálkoznak, valahol a bácskai határ szélén, és kiállva és mosolyogva az Isten szabad ege alatt, hajadonfőtt dicsérni fogom őket, az asszonyokat a szemük örök parazsáért, a férfiakat a homlokuk acéljáért. És így boldog leszek én az áldott és boldog földön.

És az éjjel, amikor a vonat ablakából kinéztem a nagy és vigasztalan sík lapályra, a letarolt földre, megbújva a sarokban a magam kifosztottságában, elem porzottak ezek a régi emlékek, és összeölelkeztek új látásokkal. Most kerülök ide, mikor már megjártam a földet, amikor átbuktam annyi erjedt buckán, és átúsztam zavaros és kétes felszínű vizeken, egészen megszintelenedve, mint megvénhedt fehér haj, most kerülök ide, közel a harminchoz, éjnek idején, morózus hidegben, döcögő ünnepélyességtelen vonaton, amely örökkön késik. Én is kések folyton, nem győzöm már behozni a sok fiatal késést, hogy idejében oda kerüljek, és rendben, ahova mindnyájan odaérkezünk egyszer.

És most már egészen más dolgokat lát a férfi, mint egykor a gyermek. A ragyogó gyermekálmom helyett havas foltok a sínek ágyékában, vízzel elöntve a vidék nagy területeken, a vízben girhes fatörzsek rothadnak, és késői kukoricacsutak helyén mély és fekete sebek, amelyektől már csak tavasszal fog újra meggyógyulni a föld. És a parázshajú asszonyok helyett itt úszik a januári éjben a nagy, örök színjáték, a politika, a kicsiny rőzsetüzekben terjedt máglyarakás, fölötte az orrfacsaró nagy füst; belenézek, és bizony, hogy a füsttől mintha könnyeznék is, jó, hogy magam vagyok, és éjjel van . . .

Tudom-e majd élve, a Bácska áldott göröngyén, tudom-e majd gyerekszemmel és férfiggyal nézni és értékelni ezt a nekem új földet? Leszek-e a vígan szánkózók felé vígan dörögő hangú, üde és igazságos és őszinte? És szerzek-e majd nekik örömeket és igazságokat, és boldog leszek-e? Meg kell-e majd hazudtolnom gyermekszemeim váteszi kedvét, harcos vízióit, vagy kezdem-e ott a valóságban, ahol kamaszfejjel megszakítottam az álmodozást? Csak a Bácskán múlik, és magamon. Két ilyen ellenfél azonban a harc előtt össze szokott ölelkezni, és az ilyen ölekezésből csak becsületes és akkurátus harc teremhet!

(SOMLYÓ Zoltán)

Somlyó Zoltán (1882–1937) költő, újságíró. Nemcsak a budapesti újságok munkatársa volt, több vidéki városban is dolgozott. Szabadkán 1911-ben élt és írt. 1916-ban Nyitott könyv című önéletrajzi ihletésű elbeszélő költeményében Szabadkát is megidézte.

FARKAS BÉLÁRÓL

Talán a legelementárisabb, a legtöbb temperamentum-nyersanyaggal rendelkező és nem legkedvesebb Farkas Béla, az én „vetélytársam”. Az anyja volt operaénekesnő, ő törvénytelen gyereke valami Zichynek, mondják. És talán ez fogja elpusztítani. Az a gondolat, hogy ő grófi vér, lázítja és dühíti kispolgári környezeté ellen, kínos óvatossággal és eleganciával öltözik, beteggé teszi, hogy nincs pénze, nem tud dolgozni, mert otthona nem elég szép, kávéházakban ül és iszik. Detronizált, száműzött király, trónkövetelő, erről nyíltan beszél. Anyját imádja érte, hogy ilyen előkelő apát adott neki, és becsüli, hogy nagy úr szeretője volt. Ez előkelő ízlés. Adoptív apját, a törvényeset, aki egy bourgeois mérnök volt, kicsinylő szánakozással meg sem említi. Mindez nem rosszfajta hiúság benne. Fantázia, szépségvágy! Ő festő, décorateur, mint ő mondja. Illatokat szeret és éksze-eket, generózus, úri gesztusokat, és beteges görcsösséggel marja be magát ebbe a képzettömegbe. Dacol a sorssal, és szinte tudatosan teszi magát tönkre. Lehet, hogy öngyilkos lesz. Különben teli van szentimentális gyerekromantikával – éppen, mint én huszonkét éves koromban. (Csakhogy én nem voltam pesszimista és cinikus és asszonymegvető és huszonkét éves koromban nemileg szinte elhasznált, mint ezek. Vajon mind olyan?)

Egy csudálatos estém volt azonban náluk. Láttam valami elragadóan bájosat és tragikus illatút: a bohém anyát. Farkasné nincs még negyvenéves, nem látszik harmincnál többnek, és most is tipikus színésznő-temperamentum. Társasága: fiának barátai, azokkal szokott mulatni, az öregebbeket unja. A fia hazajön reggel ötkor részegen két barátjával, akiket aludni hoz fel. Anyját kizavarja az ágyból, és a zongorához ülteti, hogy énekelje az ő nótáit. És a fiú oly szép és oly bájos részegen, az anyja könnyek közt neveti, és a fiú oly gyöngéd, és sírva kéri, és odaül hát reggel ötkor fésülködököpenyben, és zongorázik és énekel. Csak egy kislány van a világon – és a fiú az ölébe borul, és zokog. Akkor este is sokat ittak, a fiú rumot kever a likőrbe, berúg, és sír. Elvesztett dahomeyi hercegségét siratja. „Anyám, énekelj!” És az asszony eloltja a lámpát, nagy hold zuhog be az ablakon. Gyere ide, fiam. És a fiatal, csinos anya, kinek selyemharisnyás lába térdig látszik a pedál fölött, szép fiatal hanggal énekel: „Ninon, Ninon, que fais tu de la vie” . . . És fölébe hajol az ölében hangosan zokogó húszéves festő fiának, és valami démonikus szomorúsággal ríkatja – „sans espoir et sans amour – Ninon que fais tu de la vie” . . . Mint a cigány a mulató bús fülébe, még inkább, mint Mirakel doktor a Hoffmann meséjében. És holdezüstbe berakott ébenfakontúrú két alak az ablak előtt együtt énekelnek és sírnak: „Ninon, Ninon, que fais tu de la vie.” És a fiú levágja a lámpaernyőt. Az anya alázatosan összesöpri. A fiú még iszik. Az anya azt mondja: „Fiam, fáj nekem, hogy iszol. Nézd, fáj.” A fiú könnyes gyöngédséggel néz rá: „Asszonyom, ez-e az első fájdalom, melyet önnek okoztam, és nem fogok-e még sokat okozni? Asszonyom, ön ma estére kifestette az ajkát: jól van ez. Engedje, hogy megcsókoljam. Engedje, hogy megcsókoljam a ruhája szegélyét. Ó, asszonyom. Finom bokái vannak önnek, nem szabadkai mérnöknek valók.” És az asszony azt

mondja, felhajtva poharát: „Hallgasson, uram, most énekelni akarok.” És vörös selymet dob a lámpára, és a fia nótáit éneкли, és megőrijti.

(BALÁZS Béla)

Balázs Béla (1884–1949) költő, drámaíró, filmesztéta. Lukács Györgyhöz szoros barátság fűzte a XX. század első évtizedeiben. 1919 és 1945 között emigrációban élt Bécsben, Berlinben, Moszkvában. Bartók Béla szövegírója az 1910-es években (A kékszakállú herceg vára; A fából faragott királyfi). Szabadkán 1915-ben tartózkodott segédszolgálatos katonaként. Itteni élményeit naplójában és Lehetetlen emberek című regényében örökítette meg. Naplójában ír Farkas Béláról (1894–1941), az önpusztító fiatal művészről, aki akkor még az alkohollal barátkozott, s később kábítószerfüggővé vált. Ismerte kora művészeti irányait, de valójában a szecesszió kivül egyik irányzattal sem barátkozott meg tartósan.

ÖNÉLETRAJZ

1887-ben születtem Szabadkán. Ügyvéd apám, aki szenvedélyes zenélő, hegedűművészt akart belőlem nevelni. Valóban gyorsan és jól fejlődtem, de az alkotás vágya megölte bennem a gyakorlatozáshoz szükséges türelmet. Festő akartam lenni. Bizarrr színkeveréseimet és elnagyoló vázlatzerű rajzolásai modoromat azonban rajztanárom kinevette, és elégségest adott. Annál nagyobb volt az elégtételem, amikor egy szegedi kiállításon Rippl-Rónai pasztelljeiben igazolását láttam mindannak, amit rajzolásról, festésről magamban elgondoltam. Ugyanígy jártam a dalaimmal is. Kezdetől fogva szabad atonális harmonizálást, aszimmetrikus ritmuskombinálásokat alkalmaztam bennük. Apám kijelentette, hogy amit írok, az nem zene, később azonban, amikor Budapesten először hallottam Debussyt, ugyanaz a nagy öröm volt részem, mint Szegeden, mert bizonyítva láttam, hogy amit a levegőben megéreztem (a szülői háznál Grieg volt a „legmodernebb” szerző), az csakugyan az új idők művészi kifejezőmódja, amit megsejtettem – az a modern művészet.

Az írással simán ment a dolog. Révffy Zoltán, az irodalomtanárom, fedezte föl először, hogy tehetségem van hozzá. Ugyanebben az időben – tizenégy éves koromban – mutatkoztam be először a Bácskai Hírlap közönségének mint zenekritikus.

Tizenhét éves éves koromig azonban nagyon keveset írtam. Mint nyolcadikos gimnazista elküldtem Bródy Sándornak, a Jövendő akkori szerkesztőjének egy novellámat. A kályha volt a címe. Válaszolt rá. Azt írta, hogy küldjek mást is, „jót, sőt feltűnőt” vár tőlem. Ekkor kezdtem komolyabban foglalkozni az írással. Nem sokáig tehettem. Jött az érettség, azután az orvosegyetem. Másfél évig csak az anatómiának és az élettannak éltem. Egy napon azonban mégis ráhatároztam magam, hogy kopogtatok a Budapesti Naplónál. Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt. Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szerezték meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért. Vészi József és Kabos Ede mint nagyszerű, fáradhatlan trénernek vezették a vasiznú bajnoki csapatot. Érthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé. Pár hónap alatt már vasárnapi tárcaíróvá lettem. Természetes, hogy nagy kedvvel és

szorgalommal dolgoztam. S jóllehet orvosi tanulmányaim egész nap elfoglaltak; még időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zenereferenci teendőit is ellássam. Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem.

A Nyugatnak alapítása óta munkatársa voltam. Ide írtam azt a kis tanulmányomat, amellyel eddig talán legnagyobb sikeremet arattam: Pucciniról, s amely azóta németül is megjelent. Ugyanebben az időben látott napvilágot első novelláskötetem: A varázsló kertje. Körülbelül egy év távolságban követte ezt azután a többi: Délutáni álom, Schmith mézeskalácsos, Muzsikusok. 1911-ben a Magyar Színház két színdarabomat mutatta be. A Janika című kétfelvonásos tragikomédiát és a Hamvazószerda című, egyfelvonásos zenés játékot. Azóta még egy színművem készült el, továbbá munkában van egy vígjátékom és két regényem.

Mikor készülök el velök – nem tudom. Talán egy esztendő se lesz elég hozzá.

(CSÁTH Géza)

Csáth Géza (1887–1919) polgári néven Brenner József. Kosztolányi Dezső unokaöccse volt. Szabadkán született, és a gimnáziumban ő is tevékenyen közreműködött. 1901-től zenekritikákat írt a Bácskai Hírlapba. Orvos, a lélekelemzés híve és ismerője. 1910-ben kábítószert kezdett szedni, és az elkövetkező években mindinkább rabjává vált. 1919-ben a magyar–jugoszláv demarkációs határon Kelebiánál megmérgezte magát. Kiemelkedő novellista, a modern zeneművészet kritikusa, Bartók Béla és Kodály Zoltán művészetének korai propagálója volt.

A SZECESSZIÓ SZABADKÁN

A SZECESSZIÓ SZABADKAI ÉPÍTÉSZE RAICHLE J. FERENC

Műépítész, akinek úgyszólván egész tevékenysége néhány vajdasági városhoz fűződik, s aki egy ideig szabadkai lakos is volt. Más létesítményei mellett itt található egyedülálló remekműve, a Raichle-palota . . . Mint alkotó, a századforduló művészetének jellegzetes képviselője volt, sokoldalú egyéniség, műépítész, építkezési vállalkozó, finom ízlésű, nyenc műgyűjtő, „businessman” és hazardőr kreatív elképzelései megvalósítását illetőleg. Tragédiák szövik át életútját. A sikert jó néhányszor a teljes tönkremenés követte. Az első világháború után nem épített egyetlen jelentősebb épületet sem, és hosszú életének végén elfeledve halt meg. Egy évtizede „fedeztük” fel újra, így ma legalább megközelítőleg rekonstruálhatjuk e tehetséges művész életművét.

Apatinban született 1869. február 23-án. Műépítészeti tanulmányait 1891-ben fejezte be Budapesten. Tanulmányai végeztével, valamint később is, több európai központot beutazva ismerkedett az építészeti történesekkel. A Vállalkozók Lapja 1895. október 1-jei számában tesz először említést az akkor huszonhat éves budapesti műépítésről. A Szabadka főutcáján épült Nemzeti Szálloda tervezőjeként és építőjeként említik. Mint később kiderült, a hír téves volt, mert a fiatal műépítész csak felújította az 1882-ben épült, Koczka Géza által tervezett szálloda homlokzatát. Mégis, ez az első Szabadkához kötődő munkája. A főt emlí-

tett lap egy év múlva, 1896. október 6-án már arról tudósít, hogy „a szabadkai főgimnázium terveinek elkészítésére hirdetett pályázat alapján beérkezett munkákat megbíráltatván a bírálóbizottság az első díjat Raichle J. Ferenc szabadkai építésznek ítélte oda”.

Sajnos, már ennél a gimnáziumi épületnél is kifejezesebben jutott a szabadkai műépítész szakmai feltékenysége. Kölcsönös vádaskodások és viszályok után a pályázatot meg is semmisítették, de a gimnáziumot mégis Raichle tervei alapján építették meg. Az építkezést 1900. május 11-én fejezték be. Hasonló összeütközések és villongások kísérik végig Raichle szabadkai tevékenységét. Neve sokszor föllelhető a helyi sajtó hasábjain. Részt vesz a zsinagógapályázaton, majd a városháza megtervezésére kiírt pályázaton is, de itt kénytelen volt a harmadik díjjal megelégedni. Ez a sikertelenség egy életre megpecsételte Raichle karrierjét. A teljes anyagi összeomlás (egyik a sok közül), amely a következő évben érte, Szabadka elhagyására kényszerítette.

De térjünk vissza az 1896-os esztendőbe, amikor is Raichle tervezőirodáját úgyszólván ellepte a sok munka. Ebben az évben tervezte és építette fel a szegényházat, közmegelegedésre befejezte a város központjában levő barokk kúria felújítását (ma a Városi Könyvtár épülete), kialakította a Nemzeti Kaszinó pazar palotáját, és további munkáknak nézett elébe.

1897-ben elfogadták árajánlatát az új honvédlaktanya felépítésére. Időközben feleségül vette egy tekintélyes szabadkai polgár lányát, a násznagya Schmausz Endre főispán volt. A fiatal műépítész előtt szemmel láthatóan ragyogó karrier állt. Raichle szerencsés csillag jegyében lépett a huszadik századba, szerelmes volt feleségébe, a gyerekeibe, az életbe és a művészetbe. Az elkövetkező öt esztendő ellenállhatatlanul a mítoszi tűzmadár máglyájára emlékeztet, amelynek a hamvaiból létrejön a Raichle-palota.

Raichle valamivel több mint egy évtizedig tartózkodott Szabadkán. A várost feltehetőleg 1906 tájékán hagyta el. Értékes bútordarabjait, gazdag képgyűjteményét és a többi értékes műtárgyat, végül magát a Raichle-palotát 1908-ban árverezték el. 1913-ban részt vesz és megnyeri a csürogi városháza tervezésére kiírt pályázatot, de ekkor már szegedi műépítészként emlegetik (Vállalkozók Lapja, 1913. október 29.). A háború után Budapestre költözött, itt hunyt el igen idős korában, 1960. április 12-én. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Természetesen eddig felsorolt művei alapján úgyszólván semmiben sem vált ki az akkori műépítészek soraiból. Ezek az épületek a meggazdagodott polgárok és földbirtokosok akkor kedvelt eklektikus stílusában épültek. Ebbe a csoportba sorolható még az apatini városháza (1907–1908), a topolyai neogótikus templom (1903) és még néhány kisebb objektum Szabadkán. A diplomavizsga letétele után (1891) Raichle szemmel láthatólag zökkenőmentesen szeretné biztosítani hivatásának alapjait.

Minőségi, de ugyanakkor (mint bebizonyosodott) kockázatos fordulatra pontosan a századfordulón került sor. A fiatal, jól szituált műépítész bejárta azokat a központokat, ahol a szecesszió már érvényesült, és ahol az új század újabb megoldásai, szerkezetei és formái után kutattak. A hazájában kétségtelenül kapcsolatban van a magyar nemzeti stílus szülőatyjának, Lechner Ödönnek munkatársával, a szintén apatini származású Pártos Gyulával. Raichle tehát az avantgárd történelem gyűjtőpontjában van, és ezt az utat magáénak is vallja. Az elkövetkező néhány évben egynéhány fantáziadúsán megfogalmazott épület tervét készíti el, és ezzel – mint tehetséges alkotó – kiválik az eklektikusok tömegéből.

Első kísérlete Conen Vilmos palicsi villája – nyaralója –, melynek felépítéséhez 1900. május 5-én folyamodott engedélyért a Mérnöki Hivatalhoz. Raichle már itt eltér a megszokott sémától, az igen gazdagon tagolt alaprajz tömegeiben megközelíti az angliai falusi, szabadon álló házakét, ellenben a homlokzat kialakításánál rajza még eklektikától terhes. A kivitelezett épület mégis jó benyomást kelt.

A következő, legjelentősebb épülete saját szabadkai családi háza. Az épület létrejöttének folyamata igen érdekes, sőt meglepő. Mint tekintélynek örvendő polgár, jóváhagyásra beadta egy igen pazar és nagy kiterjedésű eklektikus (!) homlokzattal ékesített épület tervét. A körülmények különös alakulása folytán, 1903 januárjában a Városi Tanács a tervet nem hagyta jóvá. Az események további folyamata: Raichle telkének felét eladja, s erre az új tulajdonosnak tervez egyemeletes házat, a másik megmaradt felén pedig új, kisebb otthonának terveit veti papírra. Ekkor a Városi Tanács határozata ellen panaszt nyújtott be a Közigazgatási Bizottságnak, és mellékeli az új tervrajzot. Az 1903. február 12-én megtartott ülésen a panasznak helyt adtak a következő indoklással: „A fellebbezésnek helyt kellett adni, mert az érvényben levő építkezési szabályzat a Kállay Albert utcát azon utcák és terek között, amelyekre nézve az emeletes házak építése kötelező, nem említi, és mert a bemutatott tervrajz szépművészeti szempontból nemcsak hogy kifogás alá nem esik, de annak kivitele épp szépművészeti szempontból kívánatos is” (B. D. kiemelése). A végzést Schmausz főispán, a bizottság elnöke írta alá. Ezek szerint a szabadkai adminisztráció megértést tanúsított a lechneri nemzeti stílusváltozat iránt, ugyanúgy, mint azt valamivel előbb a zsinagóga esetében is tette. Az épület nagyon gyorsan elkészült, hamarosan megtelt műértékekkel; stílbutorral és egyéb különlegességekkel, Eisenhut és más mesterek festményeivel, orientális faliszőnyegekkel stb. Raichle rövid ideig élt családjával ebben a házban. Már 1906-ban Szegedre szerződött, ahova is feltételezhetően hamarosan át is költözött. A Dél-Magyarország című folyóirat 1908. évi 2. számában Kultúrpalota-múzeum címmel cikket közölt, amelyben többek között ez áll: „E héten árverezték el egy művészi gourmand, egy genialis mérnök páratlan műízléssel összevett, összehordott bútorait, mőtárgyait. Elvittek mindent egy szálig, s már szinte szégyenkezve állnak a csupasz falak, melyekről levették fejedelmi díszüket . . .” Majd kissé odébb folytatja: „Magyar stílu palotája, mely széles kontúrjaival, merész hajlásaival és egységes, nagyszerű gondoláival, méltán első háza Szabadkának . . . Vegye meg a város. Keresve sem találhat alkalmasabb épületet kultúrpalota céljaira. Emellett biztosítva lehet, hogy most az egyszer nem csapják be, mert oly ház jut birtokába, mely rég kiállta a közízlés kíméletlen kritikájának ítéletét . . .” (aláírás: B. N.). A cikk írója többek között megjegyzi azt is, hogy az épület akkor egy bank tulajdonát képezte.

Az épület szemmel láthatólag a város nagyra becsült díszé, szép, hangulatos homlokzatával a vasútállomásra tekint, méltóképpen üdvözölve a Szabadkára érkezőket.

Tervei és maga az épület 1903-ban készült el. Ebben az épületben levő tervezőirodájában készítette el másik jelentős épületének terveit: a babapusztai (ma Aleksa Šantić) Fernbach-kastélyt, nyaralót, amely 1906–1907-ben épült, közvetlenül az apatini városháza építése előtt. Ezzel egyidejűleg Raichle saját sertéshizlaldája és tejgyára gazdasági épületeinek tervein is dolgozik. Ezek a létesítmények Szabadkán épültek, ahol egy ideig Raichlénak saját téglagyára is volt. A „hizlálótelep és vajgyár” (ahogy ő maga nevezi) homlokzati díszítése teljesen lechneri manierizmusban készült (ugyanilyen dekoráció díszítette azt a Szegeden épült egyemeletes kispalota homlokzatát, amelyet nemrég lebontottak).

A Conen-villa építését követő nem egész egy évtizedes periódusban, alkotói tevékenységének teljében, hozta létre legértékesebb műveit: a fõnt említett villát (1900), a Raichle-palotát (1903) és a dr. Gróf Árpád-palotát Szegeden (1912), mint a szabadkai lakóházával megkezdett koncepció folytatását. Az utóbbi, a szegedi bérpalota ugyan nagyobb, mint a szabadkai épület, de sem terjedelemben, sem díszítésben nem nyújtja a szabadkai Raichle-palota egyedülálló és harmonikus egységének látványát. Mégis, a szegedi ház gazdag díszítésével és bátran felbontott homlokzatával méltó fináléja egy nem mindennapi tehetség alkotói kifejezőmódjának. Időközben egész sor régi épület felújítását végezte el, és még néhány épület terveit készítette el a megszokott eklektikus modorossággal. Ez valóban hatalmas teljesítmény. Ami ebben az egészben elbúvóló, az a tény, hogy volt ideje és ereje néhány olyan sorozaton kívüli műépítészeti alkotást létrehozni, amelyek közül eddig kettő védelem alatt álló műemlék!

(Bela DURANCI. BORDÁS Gyõzõ fordítása)

A RAICHLE-PALOTA

Az épület úgy készült, hogy kielégítthesse egy jól szituált, dinamikus társadalmi életet élni akaró polgár szükségleteit és igényeit. A terjedelmes helyiségek, melyek két szinten helyezkednek el (magasföldszint és emelet), pazarul berendezve, fantáziadús részletekkel, funkcionálisan vannak elrendezve, és meghatározott rendeltetéseket szolgálnak. Néhány megörzött fénykép alapján tudjuk, milyenek voltak a már említett stílbútorok és műtárgyak, amelyek a házigazda kifinomult ízlésérõl tanúskodtak.

Habár az épület házsorban, de nem önállóan áll, terjedelme és különösen homlokzata uralja az egész utca képét. Kiválik, de tiszteletben is tartja a két szomszédos épület vízszintes profilációját. A szomszédos épületek emeletközi és tetõpárkányát követve, a ritmus élénken hullámzik, átalakulva a méltóságteljes és hangsúlyozott attikába. Az egész és a részletek megoldásának impresszív példája az ízlést és mértéktartást, a tehetséget és a nem hagyományos hozzáállást bizonyítja. A szerzõ tudatosan él a lokáció adta lehetőségekkel, az épület kialakításánál nagy jelentőséget tulajdonít a napfény és az árnyék játékának. Ez a kimondottan szobrászati jellegû plasztika figyelembe veszi azt a helyet, amelyrõl a nap bizonyos szakában az épületet teljes pompájában meg lehet csodálni. Az épület, mint mondtuk, a vasútállomással szemben áll egy dús lombú platánsor mélyén, így homlokzata zárja a zöld „alagutat”. A nézõ úgy éli át a homlokzatot, mint az élénk kolorit és a játékos formák csipkeszerû egészét. Az attika dinamikus hullámzással tör fölfelé a címert magában foglaló központi akcentushoz. Ezt a központi részt még jobban hangsúlyozza a két-oldalt az attika fölél emelkedõ látványos lanterna. A homlokzat felsõ harmadának közepén levõ bifórium fölött van a díszes címer, alatta pedig a monumentális loggia tårul élénk a kivételes díszítésû homlokzat záróelemeként. A reggeli és délelõtti napsütés, tekintettel az enyhe északkeleti fekvésre, a loggia mély árnyékaival „látványos színpadot” varázsol élénk. A loggia az épület középsõ részén helyezkedik el, benne az emeleti balkon, a hangsúly a boltíves ablakú erkélyen, valamint a kétoldalt elhelyezkedõ ajtón van. A loggia árnyékából kiugorva az erkély ily módon egy harmonikus, megvilágított függõlegest képez, amely két oszlopon áll. Közöttük helyezkedik el a központi bejárat. A Zsolnay pirogranit tûzzel nemesített fénylõ színei, a tarka, lendületes ívû mozaikok és a kovácsoltvas a szobrászian kialakított homlokzat felületén úgy hatnak, mint valami álomkép.

Amint fokozatosan közelítünk felé, a teljes egész tárul elénk, és egymás után tűnnek elő a kifogástalanul kimért szín és formai intenzitású részletek. A homlokzat díszei szervesen kapcsolódnak az egészhez, logikusan hangsúlyozzák a formákat és felületeket, amelyeknek pontosan meghatározott rendeltetésük van. A homlokzat játékosága nem öncélú, ennek következtében a díszítése nem tűnik utólagos applikációnak.

A bejárat funkcionális, emberléptékű, mindennapi, gyakori használatra alkalmazott. Mégis, a loggia, a lépcsők, a mesterien kovácsolt vaskapu fenségessé teszik. Továbbá a loggia a színek és a formák örvényét egy autentikus művészi látomásba szövi. A művész, ügyet sem vetve az itt hagyományos oldalsó kapukra vagy a központi rizalitra, a hangsúlyozott, túlméretezett kétszárnyú nagykapuval újat adott, a saját, egyéni megoldását. Játékos, fantáziadús homlokzatával akaratlanul is a híres barcelonai Gaudi látnoki alkotásaira emlékeztet. Ellenben Raichle 1903-ban kezdte építeni a házat, és 1904-ben fejezte be, így nem is kerülhetett a Milá és Battló ház hatása alá. Az épület udvari homlokzata szintén különleges, nagyon szabadon kialakított. A csipkeszerű kerítés mögött a délutáni és alkonyati napsütésben előtűnnek az épület funkcionálisan összehangolt részletei: a lépcsőház függőleges vonalai, a hatszögletű sejtüveggel körülhatárolt apszis, amely az emeleten levő ebédlőt zárja. Az udvar egy kellemes park, ahol a ház lakói és vendégei tartózkodtak. A fény, amely az apszis tarka üvegfalán keresztül az úgynevezett ebédlőbe behatolt, színes tűzijátékként hatott. A mennyezetek és falburkolatok intim hatást keltenek a „hölgyek szobájában” és a „zeneszobában” is. Az ajtók és ablakok fantáziadús formái, a bejárat hallnak az üvegtetőn át történő napsütéses világítása a modern szellem és új felfogások bizonyítékai, és éles ellentétben állnak az előző időszak palotáinak kialakításával.

Kétségtelen, hogy a szerző Lechner köreihez tartozott, ellenben tagadhatatlan, hogy a palota egy kimondottan szecessziós ihletésű, eredeti avantgárd műalkotás. Tekintettel arra, hogy tervei alig egy hónap alatt egy erős alkotó feszültség hatása alatt készültek el, úgy hat, mint a lázban égő alkotó dühöngő víziója, ugyanakkor egy kifogástalan ízlés harmonikus és mértéktartó produktuma is.

A Raichle-palota ilyenformán egyedülálló műépítészeti alkotás marad. Ma már a törvény is védi, mint a századforduló építészetének kivételes művét.

(Bela DURANCI. BORDÁS Győző fordítása)

A SZABADKAI VÁROSHÁZA

Vajdaság leggyakrabban emlegetett és legismertebb szecessziós épülete a szabadkai városháza. Ezt a szabadon álló, méreteivel lenyűgöző objektumot a XIX. század utolsó évtizedeire jellemző építészeti stílus, az eklektika fogja körül. A városszerkezetből ily módon kiemelkedő városháza már az új század hírnöke, de ugyanakkor, a mi szempontunkból nézve, olyan – némiképp elkésett – épületegyüttes, amely a saját stílusuk után kutató magyar építészek útkeresésének második évtizedében jött létre.

Feltételezve a „magyar változatot” a századforduló lelkes újtóinak és építészeinek nagy családjában, nem akarunk valamilyen új stílust kierőszakolni, csupán az építészetben végbemenő történések áttekintését szeretnénk megkönnyíteni. Ezek szerint, a szabadkai városháza a szecesszió építészetének emléke, amely magán viseli a magyar néprajz jegyeit, s ugyanakkor funkcionális épület, mintegy előhírnöke a modern építészetnek. Amikor „el-

késéttnek” minősítjük, akkor arra gondolunk, hogy egy stílusigazolás fináléjában keletkezett, amikor már az új, funkcionálisabb, avantgárd nézetek kerültek előtérbe.

Az épület értéke tehát nem dekoratív jellegében és még kevésbé magyaros hangsúlyában, hanem áthidaló szerepében van.

Egyrészt Lechner Ödön dús képzeletének és vizionáriusi tervezésének, másrészt pedig a célszerűséget szem előtt tartó modern építészet hatásának kereszteződésében született. Jakab Dezső és Komor Marcell – Lechner követői –, habár a korábbi nézetektől voltak átitatva, művükben megteremtették a jövőbe vezető hidat. Továbbá, valóra váltva az építészet és iparművészet összhangjának szuggesztív benyomását, megvalósították a mai építésznek – mind elérhetetlenebb – vágyát, a szintézist.

A szabadkai városháza kétségtelenül saját korának kifejezője, az akkori iparosok, mesterek tudásának jó fokmérője, s az akkori idők ízlésének, művészetének eredménye. Az építészet terén a XX. század művészi törekvéseinek jellegzetes ábrázolója ez a létesítmény.

A célszerűség volt a döntő a bírálóbizottság ítélethozatalában is, amikor 1907-ben elbírálta a pályaműveket. Dr. Bíró Károly polgármester és a városi hivatalnoki kar egyéb képviselői mellett a bírálóbizottságban tapasztalt szakemberek voltak: Frankl István városi főmérnök, Váli Gyula építész, Schulek János és Pecz Samu egyetemi tanár. Ez utóbbi külön figyelemmel értékeli a szerkezeti megoldásokat és a korszerű anyagok alkalmazását. Jellemző az alábbi idézet a határozat megindoklásából: „Szellemes alaprajzi megoldású, könnyen áttekinthető, s a gyakorlati szükségleteket helyesen kielégítő terv.” Csak másodsorban említik: „A biztos kézzel rajzolt homlokzat, a nagyterem mellé asszimetrikusan elhelyezett óratoronnyal, s erősen tagozott körvonalaival, monumentális és művészi hatása.”

Az építkezés kezdetétől egészen az ünnepélyes átadásig (1912 szeptemberéig), az épület értékének teljes tagadása, illetve dicsőítése váltogatta egymást. Ez a következő évtizedekben is folytatódott. Csak 1967. március 14-én hozta meg a Tartományi Műemlékvédő Intézet a végzést, mellyel a szabadkai városházát műemlékként a törvény védelme alá helyezi. Ez volt egyúttal a szecesszió egyik első értékelése nálunk, s a szecessziós építészet első védelem alá helyezett műemléke tartományunkban.

A tervezők úgy osztották meg a munkát, hogy Komor Marcell tervezte a meghatározott rendeltetésű, célszerű épületet, Jakab Dezső pedig az épület külső megoldását, valamint az építészeti és a művészi megoldások szintézisét. A pécsi Zsolnay-gyár szakemberei-vel együtt kétségtelenül ő tervezte a kerámiákat, és biztosan tudjuk, hogy a kilincsek és az ajtóvasalások minden részletét, valamint a csillárok díszítőelemeit is saját kezűleg rajzolta meg.

A városházának, rendeltetésének megfelelően, négy bejárata van. A főbejáratot egy magas torony és egy kisebb óratorony különbözteti meg a többitől. A csipkeszerűen kialakított vasdíszítésű díszbejáraton az előcsarnokba jutunk, s itt kezdődik a pompás diszlépcső, amely mintegy bevezetője az első emeleti még pompásabb tanácstermeknek. A sárgaréz vasalások, világítótestek és más részletek csillogó akcentusok a sötét falfelületeken. Valamennyi díszítés a magyar népművészetből fakad, az alapmotívum viszont a tulipán. Igaz ugyan, bizonyos „keleties hangulat” érezhető némely részeken, ami kétségtelenül árt, és rontja az egész összhangját, de vannak a tiszta népművészet igazi forrásából merített részek, mint például az első emeleti adóhivatali váróterem megoldásai. Az épületbelső minden tekintetben összhangban áll a népművészettel, színekben gazdag és egészében célszerű. A kerámiai díszítőelemek között néhány rendkívül jó megoldást találunk (kakasok a

lépcsőformával összehangolt medalionokban), maga az anyag (részben eozin) pedig lényegesen emeli e sokszínű együttes művészi értékét.

Visszatérve a rendeltetésre, hangsúlyoznunk kell, hogy a földszint lényegesen kiemelkedik a többi részlet közül, mert reprezentatív ipari műhelyeknek és üzlethelyiségeknek szánták, amelyek (a tervezők szerint) biztosítják majd e drága épület fenntartásához szükséges eszközöket.

A helyiségek épületen belüli felosztása meghatározta az épület külső formáját is, s a tervező ötletessége révén rendkívül impozáns összhangot árasztó épületegyüttes keletkezett. A torony (kilátó) tetején szembetűnik az ötletes kompozíció, a tetőfelületek játéka, amelyet a Zsolnay-kerámia szivárványos játéka hangsúlyoz. A nappali fényt négy világítóudvar biztosítja, hat függőleges szerkezet (lépcső) pedig lehetővé teszi a zavartalan belső közlekedést.

Természetesen, az alkotás lázában a városháza tervezői, mint a Lechner-csoport többi tervezője is, ellentmondásokba kerültek, túlzásokba estek, és néha elveszítették a mértéket. A belső díszítés túlzásfóltsága miatt nehézkesnek tűnik. Gyakran nem tisztelték az eredeti népművészeti motívumokat, s így néhány, meghatározhatatlan „távol-keleti” díszítőelem hamisnak tűnik, és rontja az általános benyomást. Különösen a nagy tanácsteremben rontják a harmóniát ezek a motívumok (főleg az erkélyek díszítései).

A díszítés mértéktelenségével a tervezők elvonták a figyelmet alkotásuk lényeges vonásairól, s így elködösítették az épület valódi értékeit. Így történt meg, hogy a városházát évtizedeken át túlnyomórészt főleg sokszínű díszítése alapján értékelték – ez pedig nem állja ki a szigorúbb bíráló elemzést. Az objektum rendeltetésének megfelelőségét, célszerűségét magától érthetőnek vélték. Ma azonban, ha összehasonlítjuk ezt az épületet a hasonló vagy azonos rendeltetésű létesítményekkel, könnyen megállapíthatjuk, hogy a szabadkai városháza rendkívül célszerű épület, amely hét évtizeden át hibátlanul eleget tett rendeltetésének.

Jakab és Komor tehát nem csupán folytatta példaképük, Lechner tevékenységét, hanem olyan építészekként mutatkoztak be, akik meghallgatták az idők szavát, és tudatában voltak azoknak a feltételeknek, amelyeket a társadalom állított eléjük. Ezek szerint az alkotásukhoz való olyan bíráló hozzáállás, amely leginkább „magyaros stílusuk” esztétikai elemzésében merül ki, már a kezdet kezdetén tévesnek bizonyult.

A földszint megoldása gazdasági számításokon alapszik, és a fejlett város szükségleteit elégíti ki. Az előkelő üzletek a város központjának legforgalmasabb pontján vannak.

A tágas és szépen berendezett tér északi oldalán van a díszbejárat, amelytől pompás lépcső vezet az első emelet reprezentatív részéhez. Itt három tanácsterem, valamint a polgármester és a főispán egykori irodái találhatóak. Az első emelet déli részét célszerűen adóhivatalnak rendezték be, amely alkalmas nagyobb számú fél fogadására. Az érdekes és élénk színű környezetben megfelelő számú ülőhely van a várakozók számára. Ebbe a részbe két oldalbejáraton (a keletin és a nyugatin) juthattak be a felek, vagy pedig az úgynevezett hátsó bejáraton, amelyet annak idején rendőrséginek is neveztek, lévén, hogy a rendőrség (a rendőrségé volt a harmadik emelet) használta. Itt a déli oldalon voltak annak idején a vizsgálati fogságban levők cellái is. A déli bejárat, ugyanúgy, mint a nyugati, illetve a keleti, felvonóval rendelkezett. E három bejáratnak különböző rendeltetése volt, és nagyon forgalmas közlekedési vonalai az épületnek.

A második emeleten annak idején a csendes munkának szánt helyiségek, irodák voltak, ahol nem fordult meg annyi fél. A körbejárást kielégítő folyosók lehetővé tették az emelet forgalmának áttekinthetőségét, a világítódvarok pedig elegendő fényt és levegőt biztosítottak a körfolyosóknak. Az első és a második, illetve a harmadik és a negyedik világítódvar között még két lépcső tette lehetővé az emeletek függőleges összekapcsolását, s itt voltak a mosdók is. A bírálóbizottság ezeket a lépcsőket külön kiemelte: „Dicsérendő a lépcsők egyenletes elosztása, nemkülönben az árnyékszékek központos, s mindenfelől könnyen megközelíthető elhelyezése.” Majdnem minden iroda nagy ablaka az utcára nyílik, és csupán a levéltáraknak, a raktáraknak és az előszobáknak nincs közvetlen nappali megvilágításuk.

Az ilyen elosztással olyan tereket terveztek, amelyek az épületegyüttes tömbjeit felosztották a domináló horizontális kellemes ritmusában. Ennek erőteljes kontrasztja a torony, melyet a monumentális tanácsterem rizalitjának a másik oldalán levő zömök toronyforma egyensúlyoz. Az épület sarkait tornyok erősítik, s ez még inkább növeli a tetőfelületek kifejező játékos képét, amelyet a Zsolnay-cserepek és kerámiadíszítések hangsúlyoznak. Az épület a célszerű helyiségek logikája alapján kialakított festői kompozíció.

Az objektum méretei alapján is lenyűgöző. Hossza 105,08, szélessége 55,56, átlagos magassága pedig 25 méter. A torony (45 és fél méter magasságban kilátója van) 76 méter magas. Az épület 5838 négyzetméter felületen áll, belterülete pedig 16 000 négyzetméter.

Végül szólnunk kell az impozáns épület művészi díszítésének egy részéről. Ezek a vitrázsok. Sokáig egyetlen szerzőnek, Róth Miksának tulajdonították, akinek a kézjegyét a nagy tanácsterem központi vitrázsain megtalálhatjuk. A figyelmes szemlélő azonban két művész munkáját különböztetheti meg. Az egyik mindenképpen a már említett Róth, míg a másikat, Nagy Sándort csak mintegy tíz évvel ezelőtt azonosítottuk, magyarországi kollégáink (Gellér Katalin és Pusztai László) segítségével.

Ezeket a vitrázsokat leszedték, s a városházát rendszerint nélkülük írták le és értékelték. A szabadkai Művelődési Otthon, amely gondot visel a városházáról, 1968-ban restauráltatta ezeket az erősen megrongálódott vitrázsokat, és az értékes művészi alkotásokat 1977 őszén helyezték vissza eredeti helyükre.

A díszlépcsőházban és a nagy tanácsteremben a vitrázsok nagymértékben megváltoztatják e helyiségek művészi hatását, de maguk az üvegfestmények is értékes művészi alkotások, különösen Nagy Sándor művei.

A nagy tanácsteremben tizenhat vitrázs van, amelyek mérete 231x93 centiméter. A hat oldalsó és a négy központi Róth Miksa munkája, a többi pedig Nagy Sándor műve. Habár ebben a teremben Nagy Sándor mindössze hat vitrázzsal van jelen, ezek kolorisztikus összhangjukkal mégis dominálnak. Róth ugyanis inkább technológus és újtó, mintsem festő. Őt dicséri az opaleszcens üveg csodálatos áttetszősége. Nagy viszont kétségtelen alkotó, korának művésze. Kádár Kata balladája mellett, amelyet Marosvásárhelyen láthatunk, Nagy Sándor a szabadkai városházában századunk kezdetének legértékesebb ilyen műveit alkotta meg. Nem is annyira a témát és a rajzot kell néznünk – amelyek a vitrázs kevésbé jelentős elemei –, hanem e vitrázsok színhatását, különösen napsütéses délutánokon. Szemmel látható az elkötelezett alkotó ihletének eredménye: az üvegfelületek a rettegés és szenvedély szimfóniái, az ibolyaszínű szorongás, a lángoló vörössel és a végtelen késsel kifejezett emberi dráma, a zöld nyugalom, s a társadalomban végbemenő történelmi változások arany izzása.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy Nagy Sándor a gödöllői művésztelep tagja volt, amelyet az egyik részvevő (Remsey Jenő György) az „első magyar szocialista munkaközösségnek” nevez, ahol az esti órákban Tolsztoj és Gorkij műveit olvasták, s együtt élvezték Beethoven, Muszorgszkij, Bartók és Kodály zenéjét.

Nagy Sándor, a szabadkai értékes vitrázsok alkotója, annak idején részt vett a nagybecskereki (zrenjanini) művésztelep munkájában is, ahol kartonokat rajzolt az ottani szőnyeggyár számára, s ezekkel nemzetközi kiállításokon is díjakat nyert. A beodrai (Banatsko Miloševo) és a Nagybecskerek környéki szövönők érdemes munkatársai voltak a gödöllői művésztelepnek is.

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy a városháza a szintézis emlékműve, s az elkövetkező célszerű építészeti előhírnöke. Építői beleszótták tudásukat, s ebből következik az igény, hogy sokrétűen tanulmányozzuk e vidék kulturális örökségének kontextusában. Ilyen kutatások vezettek el bennünket is egészen a felfedezések öröméhez.

(Bela DURANCI. BORDÁS Győző fordítása)

Bela Duranci (1931) művészettörténész, Szabadkán él. Az ő nevéhez fűződik a szabadkai szecessziós művészet felfedezése és megismertetése. Monográfiát írt Farkas Béláról és a nagybányai festőiskola itteni hatásáról.

A VAJDASÁGBAN . . .

Nagy változások huszonöt évéről szólnak szövegeink. A magyarság a trianoni békeszerződések után Bácskában, Bánátban és a Szerémségben vajdaságivá, jugoszláviaivá vált, ami kisebbségi sorsát jelölte. A történelemből kihullani látszott és a közölt szövegek egy része az erről a tényről való gondolkodást mutatja meg. Most sem mentes az élet a tragédiáktól – kivándorlási kísérletek, azután a II. világháború az 1941 és 1944 közötti időszakban, bosszú, kivégzések, kitelepítések. A korszak végén a délvidéki magyarság ugyanott volt, ahova az első trianoni békeszerződések élni rendelték.

TRIANONRÓL ZENTÁN

(Részlet)

Fellapoztuk a városi képviselő-testület 1920. évi jegyzőkönyvét, hogy meggyőződünk arról, hogyan reagáltak a képviselők a béke megkötésére, hogyan reflektálódott felszólalásaikon keresztül a helyi tömeghangulat és nem kevésbé, hogy miben látták a nemzeti együttélés és együttműködés távlatait, a város jövőjét és lakosainak boldogulását. Az 1920. évi június 20-án tartott ülésen, miután dr. Kosta Spajíc polgármester felolvasta az alispán leiratát, amelyben értesíti a várost a békeszerződés aláírásáról, Jovan Vujić kért szót. Felszólalását a jegyzőkönyvvezető így örökítette meg:

„Ezen fontos történelmi aktust, melyhez fogható ezer év óta nem történt, és mellyel a szerb lakosság évszázados legmerészebb álma teljesült, a város közönségének nagy része örömmel, egy része közömbösen, más része vegyes érzelmekkel fogadta.

A magyarság ne tévessze szem elől koszorús költőjének intelmét, az új hazájával szemben is, hogy »itt élned, s halnod kell«. Ismerve a magyar nép gondolkozását és lelkét, meg vagyok győződve, hogy az új államnak minden utógondolat nélkül, őszinte hű polgárai lesznek, a szerbek is arra fognak törekedni, hogy ez megvalósuljon . . .

Meggyőződésem szerint az új állam törvényhozás útján fog gondoskodni a törvény előtti egyenlőségről és arról, hogy polgárainak nemzetiség és valláskülönbőség nélkül az anyagi boldogulás lehetőségét, a magyar nyelvnek és a magyar nemzeti kultúrának fejlődésére vezető eszközöket megadja . . .”

Vujić után Gózon István szólalt fel:

„Gózon István közgyűlési tag felszólal, hogy természetesnek fogják tartani, hogy a magyarság nem ezt várta. A magyarságot ismert törvénytisztelete a fennálló rend ellen lappangó lázadásra nem vezeti, s habár szólnak nyilatkozatára nincs is megbízatása, reméli,

hogy a békesség és közmegnyugvás meglesz, aminek érdekében kéri, hogy az egyenlőséget terjesszék ki a magyarságra, akkor beáll a békesség.”

Azután Schweiger Hermann beszélt:

„Schweiger Hermann közgyűlési tag reflektál Vujić János közgyűlési tag szavaira, ki a törvényeket említi, melyek nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül mindenkinek jogát biztosítják. Felszólaló erre kéri a város vezetőségét, elsősorban a polgármester urat, hogy ama üdvös törvényeket működésével meg is valósítsa, mert vannak országok, hol a legjobb törvények vannak, de kezelésük épp ellenkező eredményre vezet . . .”

Ezután dr. Kosta Spajić szólt:

„Köszönetet mond ama szavakért, amiket Vujić János, Gózon István és Schweiger Hermann urak mondtak, melyek ha megtartatnak, akkor a barátság és testvériség valóra fog válni.”

(d-s – DOBOS János közlése)

ÚJ MAGYAR NÉPDALOK A BÁNÁTBAN

Becskerekéről jelentik: a bánáti magyar falvakban talán sohasem volt oly nagy a kivándorlási agitáció, mint az utóbbi esztendőök folyamán. Becskereken egyre szaporodnak a kivándorlási irodák, egyre több tengeri hajó képe tűnik fel a becskerei kirakatokban, és egyre több csillagos lobogó leng a házak felett. Ezek a kivándorlási irodák elárasztják ügynökeikkel a bánsági falvakat, és mivel agitációikat a nyomasztó gazdasági viszonyok is hathatósan alátámasztják, a Bánátból szaporán költöznek ki a parasztok, főképpen a magyarok, az ígéretes Amerikába.

Ha valamikor a háborúk és a forradalmak inspirálták a nép lelkét azokra a gyönyörű magyar népdalokra, amelyeknek történetéről nemrég a bánáti magyar közművelődési egyesület matinéján Juhász Ferenc tartott érdekes előadást, úgy ma a kivándorlás adja meg az új bánáti magyar népdalok motívumát. A kivándorlás kényszerűsége, az itthoni nyomorúság, amely odahajtja a népet a hamburgi hajóra, ez a motívum nem egy olyan népdalban jut kifejezésre, amely az utóbbi években született meg a bánáti magyar nép ajkain. Egy ilyen panaszos hangú népdal, amelyet most a torontáltordai legények és leányok énekelnek, így kezdődik:

Verje meg az isten a nagy urakat,
Mér nem hagyják békén szegény fiúkat,
Nincs mód benne: nem lehet itt megélni,
Ki kell innen Brazíliába menni . . .

És miután elpanaszolja a nóta az összes itteni bánatát, baját a magyar legénynek, végül leszögezi, hogy kivándorol, aztán a nótát ezekkel a búcsúzó bánatos sorokkal fejezi be:

Brazília nem az én szülőföldem,
Nem lesz benne semmi gyönyörűségem,
Búval élem, búval töltöm világom,
Hogy ne lássa senki szomorúságom . . .

A kivándorlási népdaloknak van egy másik csoportja is, amely a Bánát magyarságának ajkán él hangos, bús melódiákon. Ezek a csalódást énekelik meg, a kiábrándulást, amely a szerencsétlen, reményekkel telt szívvel Brazíliába érkező magyar fiúkat éri a gyanús ígéretek földjén. Lehet, hogy a Dél-Amerikából érkező panaszos levelek nyomán születtek ezek a népdalok, de az is lehet, hogy odakint, Amerikában sírta őket életre a csalódott magyar szív, és úgy repülték át az óceánt a hazagondolás szálló aeroplánjain. Ebben a négy-soros kis népballadában például egy egész nagy kivándorlási tragédia van összesűrítve:

Brazília hegyes-völgyes határa . . .
. . . Brazíliában összedőlt egy kőbánya . . .
.....
Egyik-másik azt gondolta magába;
Lesz majd néki harmincezer dollárja . . .

A két-két sor közötti pontok azokat a szerencsétlen bánáti magyar fiúkat jelképezik, akiket az összedőlt bánya maga alá temetett harmincezer dolláros álmaikkal, reménységeikkel és csalódásaikkal együtt . . .

De a legtöbb ilyen nótát a hazagondolás és a visszavágyás olthatatlan szomjúsága hatja át.

Tegnap kaptam éd'sanyámtól levelet:
Gyere haza, édes fiam, ha lehet . . .
Hazamennék, de nincs annyi dollárom,
Amivel a hajójegyet kiváltom . . .

És ha már megvannak a dollárok, mikor már indul a hajó, mely visszahozza a messzeségbe elszakadt legényt:

Megindult már a nagy hajó robogni,
Akkor kezdett az én szívem dobogni,
Sírva kértem a jó istent magamba . . .
Csak még egyszer segíljen a hazámba . . .

. . . Ezeket a dalokat éneklük most a Bánátban a szegény magyarok, akiknek sem itt nem jó, sem odakinn, Brazíliában. Van még egész sora a hasonló tárgyú népdaloknak, amelyek a vergődő, hányódó magyar lélek panaszait, szenvedéseit adják vissza könnyezett egyszerűséggel és szépséggel. Ha majdan valaki meg akarja festeni a mostani kor képét, el ne feledje összeírni azokat a népdalokat, amelyeket a bánáti nép énekel az Úr 1927. esztendejében . . .

(JUHÁSZ Ferenc)

Juhász Ferenc (1887–1965) újságíró és szerkesztő, a nagybecskereki magyar szellemi élet szervezője már az 1920-as években, amikor megalapítja a nagybecskereki Ady Társaságot, folyóiratot indít, szervezi a színjátszást.

BÁCSKA

Bácska nem éppen régi közigazgatási egység, tudtommal csak az 1802. évi országgyűlés egyesítette Bodrogh és Bács vármegyét, noha a valóságban már 1729-ben vagy 1730-ban Bodrogh megye beleolvadt Bácsba, amiről a királyi helytartótanács jelentéséből értesülhetünk. Kétszáz esztendő már tekintélyes idő, mely alatt könnyen alakulhatnak kulturális egységek, de e földön ez a kétszáz esztendő meddő, forradalmas, közönyös, útonállásos, háborús és tétlenül pipázgató esztendők sorozata volt, melyekből csupán az utolsó négy-öt évtized jöhet kulturális szempontból komoly számításba . . .

A szellemiséget elsősorban földrajzi és éghajlati viszonyok determinálják. Bácska területe ebben a tekintetben határozott egységet mutat. Ha Bácskából Baranyába, Bánátba vagy éppen a Szerémségbe utazunk, okvetlenül megérezzük a különbséget. Nemcsak a levegő meg a tájkép változik, hanem az emberek is. Legkisebb a különbség a Bánáttal szemben, mert ha átmegyünk a Tiszán, a táj alig változik (noha geológiailag elég nagy a különbség). Azonban feltűnik a bánáti ember kényelmessége, passzívabb természete, az élet lomhább irama, az idő lassúbb múlása. A falvak képe is változik. Egy bánáti német katolikus falu más, mint egy bácskai . . . a bánáti szerb templomok stílusa eltér a bácskaiakétól. Bánátban már román szót is hallunk, és más jelenségekből is megérezzük Trajan népé-nek közelségét, ami ugyancsak csökkenti a kisebb számú magyarság kulturális erejét. Bánátban továbbá hiányoznak a bunyevácok, akik Bácskának eredeti etnográfiai szint adnak . . . Még élesebb ellentéteket találhatunk akkor, ha Bácskát Baranyával, vagy a Szerémséggel állítjuk szembe. Hasonló az eset Pest megyével is, ahol nemcsak a bácskai népi tarkaság hiányzik, hanem a föld összetétele (homok és lösz), termőereje is eltérő, sőt az éghajlati viszonyok is szélsőségesek, mint a Bácskában . . .

(SZENTELEKY Kornél)

BOSNYÁK ERNŐ, A FILM SZERELMESE

„Bosnyák Ernő, született Zomborban 1876. január 1-jén. A mesterséget Zomborban tanulta ki Muzsik Antalnál. 1899 óta van munkaviszonyban. 1. Dolgoztam Bruck Schleifer nyomdájában, Zomborban. 2. Zombor és Vidéke nyomdájában. 3. Schwarz Sándor nyomdájában, Zentán. 4. Bajić Vladimirmál Szabadkán. 5. A Szegedi Híradó nyomdájában. 6. A Szegedi Napló nyomdájában. 7. Bertalanfi József nyomdájában, Szombathelyen mint munkavezető. 8. A Légrádi Testvéreknél, Budapesten. 9. Waldher Co. Maschienenfabrik, Wien mint konstruktor. 10. Várnai Lajos nyomdájában, Szegeden. 11. A zombori Bácska nyomdában mint gépész és munkavezető. 12. 1925–1948-ig Karl Oblat nyomdájának bérelője voltam. Az adót 1948 októberéig fizettem, akkor nacionalizálták mint »vállalatot«, pedig abban a »vállalatban« egy hetvenhárom éves öregemberen, azaz rajtam kívül nem volt senki, segéd sem, inas sem. A tulajdonos 1944-ben eladta a nyomdát Mohácsra, és csak az üres műhely maradt, amelyben pecsétet készítettem és töltőtollat javítottam, egyedül. Ezt a műhelyt »vállalatnak« nevezték ki, nacionalizálták, és elvették tőlem. Amikor dolgozni kezdtem, Társadalombiztosító nem létezett, munkakönyvemet pedig elégették a többi dokumentummal együtt, amelyeket kérvényemhez csatoltam, amikor a nyomda megnyitását

kérvényeztem, és így nem tudom igazolni, mennyit dolgoztam. Amikor hánykódtam a világban, tanúkat nem vittem magammal, barátaim külföldön vannak, ha élnek még, ki tudja, hol keressem őket. És azoknak a segédeknek a többsége is meghalt, akik nálam tanulták ki a szakmát, nem volt szerencséjük nyolcvan évet élni, mint mesterüknek, akinek van szerencséje ismét munkát keresni. Tehát tanúkkal nem tudom bizonyítani, mennyit dolgoztam. Ezért kérem, adjanak munkakönyvet, mivel munkába állok a Bojában, Zombor, Párizsi utca. A hatvanhét munkaév alatt egyetlen nap sem voltam munka nélkül, nyaralás, pihenés abban az időben ismeretlen volt, orvosnál sohasem voltam, habár naponta tizenhat és tizen-nyolc órát dolgoztam.”

Zombor, 1954. VIII. 28-án

Bosnyák Ernő pecsétkészítő

Ezt írja magáról Bosnyák, kérvényében meg sem említi, hogy 1907 és 1925 között az ő kiadásában és szerkesztésében jelent meg a Bácskai Mozi, a Bácskai Sport, az Alkalmi Újság, a Zombori Újság, a Vojvodina és a Sport és Mozi.

Legismertebb az 1907-ben megjelenő Kinomatograf című hetilap (Langével és Zsigmonddal közösen szerkeszti). Nemeskürty István szerint az első magyarul megjelenő filmszaklap. Igazán maradandót azonban filmesként alkotott. A zombori Apolló mozijában 1906-ban rendszeres filmelőadásokat szervezett. 1909-ben kamerát vásárolt, és filmezni kezd, dokumentumfilmeket forgat a magyarok, szerbek, németek és ruszinok táncairól, szokásairól.

1912-ben filmet forgat II. Rákóczi Ferenc szobrának leleplezéséről. Ez a néhány perces film Stevo Jovičić, a Belgrádi Filmarchívum kutatója szerint filmtörténeti értékű. Bosnyák a kamerát kocsira helyezve, mozgásban (fahrt) fényképezi az ünneplő tömeget. A Rákóczi-szobrot szintén kameramozgással mutatja: a gép a szobor fejről a talapzatig pásztázik, svenkel. D. W. Griffith egy évvel később használja a kameramozgást. Bosnyák már 1914-ben filmgyár felépítését kérvényezte Zomborban, de terveit visszautasították. Aztán jött a háború, Trianon . . . Bosnyák 1923-ban vállalatot alapít: Boer Film Sombor, Filmindustrija néven. Magyarországról Fábíán Béla rendezőt és Lukács Gyula díszlettervezőt, Bécsből pedig W. Rendelstein operatőrt szerződteti. Nagy ambícióval látnak munkához: próbafelvételeket készítenek a zombori színészekről, be is mutatja a moziban, a közönségtől kívánja megtudni, kiket szeretne látni a főszerepekben. Végül elkészült egy rövidfilm Az én drága bölcsőm címmel, a nagy játékfilmre azonban már nem jött össze a pénz. Mindenét beleölte a vállalkozásba: dokumentumfilmjeit eladta Bécsben, ingatlanját is a produkcióba fektette.

Támogatói csak ígérettek, munkatársai elhagyták. Felesége, Bosnyák Irén, aki játszott férje filmjeiben, így emlékezik egy televíziós riportban: „Férjem mindig vidám volt, igazi bohém. Aztán elfogyott a pénz, Ernő ismét nyomdász lett, maradt a sok szép emlék . . .”

Milyen erő űzhette Bosnyákot, hogy ebben „az álmos, önnön hamvába hullt, döcögő városban” (Bosnyák szavai ezek) filmet forgasson, a világ legszebb és legdrágább kalandjába kezdjen Zomborban, Trianon után, egy megalázott nemzet fiaként? Nem ismerte a kudarcot, a vereséget, nyolcvanéves korában sem segélyért esedezik, hanem munkakönyvért, dolgozni akar! Nem hagyta, hogy ernyesztően hasson rá az őt körülvevő „krónikus nyomorúság”. Példát mutat nekünk, akik most arra készülünk, hogy szétszóródjunk a világban.

Bosnyák úgy lép túl a provincializmuson, hogy egyetemes kultúrában gondolkodik. Számára természetes volt, hogy itt csak közép-európai filmet lehet készíteni, bécsi-pesti stábbal és szellemiséggel.

(VICSEK Károly)

Vicsek Károly (1941) az Újvidéki Televízió munkatársa, filmrendező. Több játékfilmet és dokumentumfilmet rendezett.

ÁKÁCOK ALATT

(Részlet)

Eddig minden délszlávországi magyar irodalmi mozgalom az összefogás jegyében történt. Az első lírai antológia címe Kéve volt, jelenlegi irodalmi szemlénk neve: Kalangya. Minden szálát kévébe kötni, a kévéket gondosan kalangyába rakni, nehogy egy mag is elhulljon – ez volt a jelszó, az eszme, a vezető gondolat, sőt majdnem az életprogram. Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világszemlélete is van valakinek, ha magyarul ír, és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefogja a magyar nyelvű kultúra minden munkását.

Ez a szempont jogosult, sőt az egyedüli helyes szempont, amikor a délszlávországi magyar irodalom megteremtéséről, a fejlődési lehetőségek szabadságáról van szó. De most, mikor egy novellaantológiát kell összeállítanom, úgy érzem, hogy valami egységet, valami közös lelket kellene ebben a könyvben teremteni. Egy antológia, különösen egy novellagyűjtemény nem mutathat be egyéniségeket. Egy novellában nem férhet el az író arcképe. Üres szórakoztatás sem lehet antológiánk célja, mert ez bűn lenne és lelkiismeretlen időszerűtlenség. Viszont egy antológia annál vonzóbb, érdekesebb és értékesebb, minél egységesebb. Akármennyire önálló és különféle csempékből készül a mozaik, végül mégiscsak egységes kép bontakozik ki, s a képnek önálló lelke van . . .

Hogyan lehetne tehát egységes lelket adni a mi antológiánknak?

Világszemléletünk különböző, sőt egyénenként is változó, mindegyikünknek megvan a maga időszerű világszemlélete, melyet azonban a világ változó, vonagló arca erősen befolyásol. Közöttünk nincsenek ortodox forradalmárok, politikai elhagyatottságunk sem kedvez a merev, állandóra beállított látószögnek. Az igazi, harcoss, életet-halált jelentő világszemléletek javarészt a többségi népeknél fordulnak elő, az egyik front teremtí, tömöríti a másikat. Nálunk az osztályrétegződések is kifejezettebbek. Nálunk minden összefolyik, langyos, lány bizonytalansággá mállik, a tiszta osztályöntudatot éppoly ritkán találjuk meg, mint a kisebbségi öntudatot, a soha ki nem fejlődött polgári öntudatról nem is beszélve. Lehetetlen lenne tehát világszemléleti egységet adni ennek a könyvnek.

Vissza kell térnünk Taine-hez, az „ész poétájá”-hoz, akihez különben sohasem lehet eleget visszatérni. De a Taine-féle miliőelméletből okvetlenül ki kell hagynunk a faji tényezőt, amelynek tudományos értékét már többször kétségbe vonták, de amelynek nálunk különben sem lenne értelme, hiszen olyan területen lakunk, ahol különböző népek keverednek egymással, s így mindenesetre többen vannak az indogermán magyarok, mint a túráriak. (Érdekesek Schmidt Ádám doktornak a zombori és Zombor környéki iskolásgyer-

mekek között végzett vércsoportvizsgálatai. Jóllehet mindössze két helyen: Bajmokon és Telecskán vizsgált magyar gyerekeket, a felmutatott értékek nem bizonyítják a magyar gyerekek fajtisztaságát a német, bunyevác, sokác, szerb, rutén és szlovák gyerekekkel szemben, akiknek vércsoportbeosztása magasabb értékeket mutat . . . Így tehát egyedül a környezet hatását vizsgálhatjuk, a természet, a kultúra, a társadalmi viszonyok hatását az emberre. Ebben a hatásban keressük az egységet.

Bácskának és Bánátnak geopszichológiai arca körülbelül azonos. Az időjárás, a klimatikus és talajviszonyokban nem találni lényeges eltéréseket. A hosszú, forró nyár mindenestre magával hozza a forróságok, a nagy kisugárzások hatását az e tájon dolgozó emberekre, ami kifejezettebben a forró égöv alatt észlelhető. Nem testi lustaságban nyilvánul meg ez a hatás, hanem a szellemi nehézségekben, az elhatározás lassúságában, megfontoltságában és kitartó, majdnem csökönös merevségében. Ez általában a közép-európai paraszt tulajdonsága, de hatványozottan fellelhető a mi magyar parasztjainkban. Érdekes azonban, hogy ez a nehéz, maradi, minden kezdeményezéstől tartózkodó lelkiség nemcsak a kisgazdákra illik, hanem a föld nélküli zsellérekre, kiskereskedőkre, iparosainkra, sőt sok tekintetben szellemi munkásainkra is. Szinte úgy látszik, hogy a geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve.

Szociális környezetünk is azonos képet mutat. Az igazságszolgáltatás, a közigazgatás egyforma Bácska és Bánát területén. Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, körengtetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna. A magyarság polgári rétege is – az általános viszonyok következtében – elproletarizálódik. Így érdekesen kerül össze a szociális balratolódottság a nehéz, maradi lelkiséggel, de ez az összetalálkozás eddig még nem okozott konfliktusokat, s a kiegyenlítődés jeleit sem lehet még észrevenni. A kisebbségi sors és élet is jóformán ugyanaz államunk területén. A városok nem jelentenek komoly kulturális központokat, a magyar tanítók egyre fogynak, iskoláink mind államiak. Jóformán egyedül elég fejlett sajtónk vállal nyugszik általános kultúránk ügye.

A tájkép alig változik. Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területen szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú akácok.

Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. Ebben a hatásban keresem azt a szervesen egységes szellemet, amely minden egyéniségen, világszemléleten, írásművészetben túl összefogja e föld magyar elbeszélőit. Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, az akácok alatt nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne. Mert tudom jól, hogy az, aki ezt az antológiát kezébe veszi, az nem párizsi vagy alaszakai történeteket vár, az nem a Lány és Fiú párbeszédeire, avagy a nemzetközi házassági háromszög másfélmilliomodik permutációjára kíváncsi, hanem ennek a földnek ízét, színét, lelkét várja ezektől az elbeszélésektől.

(SZENTELEKY Kornél)

*Szenteleky Kornél (1893–1933) 1933-ban adta ki *Ákácok alatt* című kétkötetes novellaantológiáját bevezető tanulmányával, amelyben a „helyi színek” elméletét fejtette ki. A francia filozófus, Hippolyte Taine felfogására hivatkozva akarta megfogalmazni a vaj-*

dasági írók feladatait, és felfogását megváltoztatva arra ösztönözní őket, hogy a vajdasági magyarság életkérdéseit örökítsék meg műveikben. Antológiáját példának szánta, mondván, „azt szerette volna bemutatni, hogy élünk, érzünk, vágyunk, várunk, keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bánát földjén, az ákácok alatt”.

BÁCSKA

(Szenteleky Kornélnak)

Ó, fúvatlan kürtök
és veretlen dobok
és feszítetlen
nagy kötelek.
Milyen erőnek
kéne itt jönni,
hogy feltépné
a nagy köteleket.
Milyen istennek
kéne itt lenni,
hogy e föld
ne lelne benne
bálványt;
mily véteknek
kéne születni,
hogy itt ne
mondanák rá:
erény;
milyen tüzeknek
kellene gyúlni,
hogy szem
pillantana rá:
látok,
milyen sípoknak
kéne sípolni,
hogy fölnesselne
rá fül: hallok,
milyen végzetnek
kéne itt jönni,
hogy ember szólna
rá: most kezdek! . . .
Ó fúvatlan kürtök
és veretlen dobok

és feszítetlen
nagy kötelek;
milyen Erőnek
kéne itt jönni,
hogy feltépné
a nagy Kötelet! . . .

(FEKETE Lajos)

Fekete Lajos 1900-ban született és 1973-ban halt meg. Emigránsként élt Jugoszláviában az 1920-as években. Első verseskönyvei ekkor jelentek meg Újvidéken. Szenteleky Kornél baráti köréhez tartozott.

NÉMETH LÁSZLÓ SZIRMAI KÁROLYRÓL ÉS A VAJDASÁGI IRODALOMRÓL

(Levélrészlet)

Budapest, 1933. szeptember

Igen tisztelt Uram,

köszönöm a Kalangya-számokat s a kitüntető helyet, melyet – valljuk meg, elég gyöngge írásomnak adtak. Nem tudom, elfogtam-e benne csak egy vonást is Szentelekyből – hiszen nem is ismertem; kritikai munkásságából alig olvastam valamit.

Az Ön könyvét tulajdonképpen csak most olvastam át végig; eddig csak böngésztem benne; hiába, aki annyira vállalkozott, mint én, rendet kell tartania az olvasásban. Mi a véleményem a könyvről? Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell, s a Vajdaság egy darab elszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját – ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete s létjoga.) Ha Ön nem volna vajdasági író, írhatna, de nem lenne kötelessége, hogy írjon. Ott az. Könyvében van valami megalvadt mélabú, elsüllyedt világok szomorúsága, amely rokonszenves . . .

Németh László (1901–1975) kapcsolatai a Kalangya című folyóirattal 1932-ben kezdődtek, és a következő években bontakoztak ki, amikor Németh László jelentős művei jelentek meg a folyóiratban, köztük a nagy vihart támasztott Ember és szerepe című, a Tanú szerkesztésének éveiről szóló önéletrajza, a VII. Gergely és a Papucshős című drámája. A Kalangya 1933. augusztusi, Szenteleky Kornél halálát gyászoló számában jelent meg Németh László Látogatás Szenteleky Kornélnál című írása, amelyet az idézett levélben emleget. A Szirmai-kötet pedig az akkor megjelent Kőd című novellagyűjtemény.

CÉL ÉS VALLOMÁS

(Részlet)

Ezer intellektüel kellene ide a Vajdaságba, hogy kibontakozzék irodalmunk – mondta egyik társam minden remény nélkül. Ő nem diplomára gondolt, hanem ezer férfira, akik lelkesedni tudnak és átérzik irodalmi életünk fontosságát, akiket érdekel magyarságunk jövője, nem politikán, hanem irodalmon keresztül.

Én sokallom a vágyat, és elítélem a reménytelenséget! Ezer magyar embert találni itt egyforma hittel és egyforma lelkesedéssel sohasem sikerülhet. Tömeg nem verődhetik össze cél nélkül, vezér nélkül; ezer szabad fej pedig ezer felé bólogathat. De mi az az erő, ami itt a Vajdaságban akár száz férfit össze tudna fogni, és hol ragyog az a cél, amely csak tíz férfi szemét felnyitná?

Polgárok élnek itt, reális keretek között reális emberek. De egy-egy irodalom megszületését sehol sem várták karbatett kézzel és tátott szájjal a kultúra megszállottjai. Szegény Vuk Karadžićnak száz évvel ezelőtt egy merev, ellenséges falansztert kellett áttörnie két–három baráttal, s az ezres tömeg csak akkor szegődött melléje nagy lármával, amikor már sikerült neki rést találnia ellensége bástyafalán.

Nekünk nincs ellenségünk, de van-e Karadžićunk? A polgár elutasító, nincs szüksége „helyi” irodalomra. Miért is lenne, ha irodalmunk sem térben, sem időben nem tudja eltalálni azt a hangot, amely esetleg megütné ennek a polgárnak vastag fülét? Semmit sem tud mondani, amivel érdeklődést keltene; valami közöset az olvasóval, hogy az érezhető: ez nekem szól.

Korszellemünk sok változást hozott. Ami az irodalomban túltengett, azt átvette a politika. A regényben harminc év előtt egyéni alakok éltek, hősök, korunk írója ma típusokat rajzol. Kinek kellene a raszkolnyikovok, turidanik, zsüljenzorelek? A típus emberibb, sokkal közelebb áll az olvasóhoz, naponta látja, utálja, vagy megcsodálja: köze van hozzá. A regényhősökből diktátorok lettek; egy félszázad romantikájának inkarnálódásaképpen. Ami az irodalomnak maradt, az az olvasó önzése, amely nagyobb, mint igénye. Ő részt akar venni az író küzdelmében, vagy multságában, nemcsak olvasni, szórakozni, vagy műélvezni akar, hanem egy véleményen lenni az íróval, kiszolgáltatni magát általa.

Természetes, hogy a vajdasági olvasó is ilyen. Nem ezen kell változtatni, hanem önmagunk szándékát, álláspontját, irodalmunk célkitűzéseit – és a mintát – kell revízió alá venni. Nekünk nemcsak a művészi tökélyre kell törekednünk, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. De ehhez nemcsak tehetség kell testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért. Ha majd húsodba vágnak azok a kötelek, amelyek népedet fogva tartják, kiáltásod nem marad visszhang nélkül . . .

*

Az én őseim nem a Vereckei-szoroson jöttek át, a fehér lovat honfoglaló magyarokkal, Csaba kibuggyanó vérét én a harmadik osztály olvasókönyvében láttam először. Nem tudom, mennyire lehet őszinte azoknak a makulátlan magyaroknak a lelkesedése, akik fajtájuk mítoszáért ma is boldogan vért eresztenének. Én próbáltam megérteni, érezni akartam én is, de úgy látszik, azért találok színházadninak, mert belőlem hiányzik minden őseimtől származó romantika.

Apai ősöm II. József idejében költözött erre a földre mint sváb telepes, anyám családja szintén batus volt, de francia. Nagyszüleimmel gyerekkoromban többet beszéltem németül, mint magyarul, sőt szüleim is a német beszédre fogtak, azzal a polgáriasodó szándékkal, hogy a német nyelvvel mindenhova elmehet az ember. Ők persze magyarul tudtak jobban, sőt Herzog nagyapám is, aki a boltosnak fuvarozta az árut a Dunáról, vendéglősöknek a bort Baranyából, a révészekről és vincellérektől jobban eltanulta a magyar nyelvet, mint anyjától a sajátját. Ha részegre itta magát, Bogár Imre nótáját danolta, és a poharakat is úgy verte le az asztalról, mint akármelyik kálvinista paraszt Csúzán, vagy Kotlinán. Ha lehet bennem valami patriárkális büszkeség, úgy azt hozzá vezetem vissza.

Karle nagyapát mindig szégyelltem, pedig szájalmat érdemelt volna szegény. Huszonkét évig a Nagymalomban szolgált, mint gépapoló. A bére nagyon kicsi lehetett, mert keserves kínnal nevelte hat gyereket, s én, aki az ebédet hordtam neki hosszú ideig, ritkán láttam húst a kosarában. Ő persze nem tudta soha, hogy francia származású, mert talán még a nagyapja teljesen elsvábosodott. A magyarokat ő sohasem szerette. Talán azért, mert huszonkét évig magyar főgépész sanyargatta, és neki ez volt az egyetlen bosszúja, lehetséges. Nem volt lázadó természet, nem ivott soha, úgyszólván nem is élt, csak szolgált. Hogy szerbül olvasni hol tanult meg, az ma is rejtély előttem, de a háború alatt ő magyarázta nekem a cirill betűket, és őszintén örült, hogy a kényszer az ő korai leckéjét folytatta velem. Évek óta nem beszéltem vele, mert nyolcvanegy éves és süket, mint az ágyú, annyit azonban mégis meghallhatott, hogy kislánnyal magyarul beszélünk és a kudarc, amit saját gyerekeivel szemben vallott, mégsem vette el a kedvét, hogy a dédunokát próbálja legalább a német világba belevonni. „Tut toch tájcs mitr” – mondta egyszer sértődötten nekem, és hogy kinevettem, azóta szerbül szól a Zsófihoz. „Devojka!” – kiáltja neki kuckójából és boldog, ha a gyerek megy feléje, mert azt hiszi, megértette, és cinkosa az ő tüntetésében.

Ha szidják a magyarok nacionalizáló politikáját, én az öreg Karlét állítom oda ellenérvek azzal, hogy aki akart, az megmaradhatott szerbnek, németnek, legfeljebb le kellett mondani sok érvényesülési lehetőségéről. Viszont minden érdek megkívánta a nemzetiségi alkalmazkodást, kényszer nélkül is. Akkor minden erőnkől magyarok akartunk lenni s a turáni szellemet nem véletlenül fejezték ki legszorgalmasabban Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő és a többiek. Az ő ideológiájukat folytatni ma jövevény magyaroknak, változott körülmények között, esztelen anakronizmus.

A mi népi tudatunk nem nyúlhat vissza történelmi eposzokhoz, mert történelmünk itt a Vajdaságban legfeljebb háromszáz éves, eposzunk pedig még nincsen. Én hiszem és valóm, hogy jó magyar vagyok, származásom ellenére is, de nem tagadhatom le a valóságot, amelyet a miliővel és nevelésemmel kaptam. Nem szakíthatom ki magamból az emléket, amely Dušanokat és Đuricákat őriz bennem, és nem a szerb népdalokat, amelyeket guszalé-maszalé közben és Illés-tűznél tanultam. Az én szemem gyerekkoromban jobban megszokta a bunyevác lányok nehéz brokátszoknyáját, mint a tarka doroszlai viseletet. Amit leírtam, azért volt bátorságom hozzá, mert tudom, hogy nem vagyok egyedül; irodalmunknak, sőt egész szerves, kisebbségi létünknek kilencven százalékban hasonlóak a motívumai. Ez a körülmény parancsolja, hogy az író, akinek öntudata alakulóban van, ne hangszórók felé fordítsa fülét, hanem szirének hangját lesse, és hol vannak a szirének, ha nem a népben, akármilyen sokféle és tarka is az a nép . . .

(HERCEG János)

ÁKÁCOK AZ ŐSZBEN

Állnak az ákácok bús, bácskai őszben
kopaszul, szegényen s türelmesen állnak,
szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba.
Nincsen épp jó sora az ákácifáknak.

Állnak csendben, árván a csatorna mentén,
állnak szerteszórva a Tisza vidékén,
ákác-bánatokról sír zörgő harasztjuk . . .
Fanyar ákácfüstöt fúj a zsellér kémény.

Tölgybe, cserbe, hársba villám csap le néha,
de az erdei fa már tündért is látott!
Ti csak sivár síkot s sáros embert láttok,
aki tépi, töri az árva akácot.

Vártok valamire, bús, árva akácok?
Álmodtok-e néha nagy, zúgó erdőről?
Vagy belenyugodtok a mostoha sorsba,
s nem törődtek véle, a holnap mit öröl?

Mennyi árva ákác áll a nagyvilágban . . .
Nagy testvéri vággyal gondoltok-e rájok?
Rosszabb, jobb-e sorsuk, milyen az ősz arra?
Tépi őket ott is ember, vihar, átok?

Ne nyögjeteK, tarlott bácskai ákácok,
sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja,
lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május,
s a sok ákácillat összeborul sírva.

(SZENTELEKY Kornél)

AZ ÍRÓ ÉS SZŰKEBB HAZÁJA

(Részlet)

Érdekes, hogy ez a téma nálunk éveken át sem tudott elmerülni. Időnként újra és újra előcibálták és meghánytorgatták, biznyságául annak, hogy a lelkiismeret nem volt nyugodt, a várakozás kielégített. A külsőségek felvázolásánál elsikkadt a lényeg, s a valóság erősebbnek bizonyult a léleknél. Bácska újra diadalmaskodott, az anyag – mint annyiszor máskor – ismét győzedelmeskedett a szellemem. Az értelem fogóival feszegetett titok, hogy mi is valójában a délvidéki lélek, továbbra is megfjetetlen maradt. Nem járt sokkal jobban

a szépirodalom sem. Az erőltetett couleur locale-nál s a szerencsétlenül választott kisebbségi témáknál alig jutott tovább. Csak néhány írónak sikerült tájunk lelkét és hangulatát szuggesztíven érzékeltetnie. Ezt is anélkül, hogy – egy-két céhbelt kivéve – észrevette volna valaki. Közönségből és írókból egyaránt hiányzott a műérzék. (. . .)

*

Az író jelenkora anyagából ritkán merít. A koroknak meg kell halniuk, mélységbe merülniök, hogy az emlékezés szálaival hozzájuk nőtt író varázsló érintése újra felragyogtassa. A remekműveknek érlelődniük kell. A nagy alkotásokban tehát olyan korok elevenednek meg, melyek az író ifjúkorára, emléktartalékolásban leggazdagabb és leg-rögzítőbb éveire esnek. Nincs kilátásunk, hogy a felettünk átviharzott esztendőknél méltó krónikása akadjon. E feladat a legfiatalabb nemzedékre vár, melyben hiába keresünk számba vehető elbeszélőt. Az idősebb nemzedék távolibb korok műveivel adós. Oly korokéival, melyekről máig sincs irodalmi értékű tudósításunk. Az utolsó Kosztolányi Dezsőtől és Csáth Gézától való. Néhányunkat kivéve, az ő novelláinkban van a legtöbb bácskai – szabadkai – szín.

*

A Délvidék egyedülálló tája hazánknak. Télen hidegebb, mint a legmélyebb erdélyi völgyek, nyáron forrósága a Balkánéval vetekedő. Telei a hóbundás orosz pusztákat, nyarai a kiégett török tájakat juttatják eszünkbe. Aki itt nőtt fel, otthonosan járná be Csicsikovval a hóba süppedt orosz udvarházakat, mint ahogy nem érezné magát idegennek, ha sorsa Rodostóban vetné ki. Tájunk sokfelé mutat, és változó korhangulataival sokkal tart rokonságot.

Mértéktelen, szeszélyes, kiszámíthatatlan vidék ez. Fukar meg adakozó is. Évekig pókhálófonalon ereszi az esőt, azután egyszerre csatornából önti ránk.

Bőséget ontó, de a bőségért szolgassággal görnyesztő munkával fizettető. Kalászos hátán sokféle népet megtűr, de a józanságot mindenkitől megköveteli. Csak annak ad, aki tartani is tud. A könnyelműséget, tékozlást kegyetlenül bünteti. Aki ilyesmibe esik, azt még sorvasztóbb munkába roppantja. Mert nincs megállás, megpihenés. Itt mindenkinek szakadatlanul dolgoznia kell. Vagyont gyűjtenie, pénzt kuporgatnia. Szegénynek lenni szegény. A délvidéki ember nem hagyhatja el magát. A többiek nem eresztik. Megszólják, megszegyenítik. Talán éppen ezért nincs földhözragadt proletariátusunk.

A pénz és vagyon itt minden. Csak a kézzel fogható valóságnak van értéke. Hovatóvább a szerelem is valósággá züllik, hússá és testté.

Sorvasztóan józan vidék ez. A képzelet alig tud kikötni. Számokban, mennyiségben gondolkozik itt minden.

Ne keresd a táj sejtelmességét, titokzatosságát, mert ha tájmisztikáról beszélsz, még majd futóbolondnak tartanak. Egyebet se keress! A legkisebb nép – a ruszin – elfelejtette költőien szép hitregéit, elfelejtette táncos kolomjókáit, a szerb már alig őriz valamit régi népdalaiból, a magyar még kevesebbet, a német úgyszólván semmit. Még a babona és kuruzslás is kivészett. A sorvasztó józanság mindent elpusztított. Csak a nyelv maradt meg, a nemzetiségeket összetartó közösségi érzés, itt-ott a ruházat – s a magyar! A magyarnak még ez sem!

*

S mégis érdekes ez a táj. Nem csupán népi tarkaságával és szalonnásan hasadó fekete földjeinek buja tenyészetével az, hanem legfőképpen azzal, hogy Nyugat-Európa legszél-sőbb kapuja. Sőt, egyetlen kapuja országunkon! Határhágóival sem Erdély, sem Kárpátalja nem az. Ellenkezőleg: hegykoszorúikkal feltartóztatói és megállítói a Duna-medencébe áramló Nyugat-Európának. Ami rajtuk túlesik, már idegenség, Kelet. Nemcsak most, azelőtt is. Ez igazolja legjobban európaivá válásunkat. S akármennyit beszélünk keleti származásunkról és nosztalgiánkról, ha komolyan választani kellene, egy tapodtat se innét! Ez az érzés jelölheti meg egyedül helyünket: hazánkat. Ebből a szempontból közelebb esik hozzánk Sztambul, mint az őseink tapodta Volga-vidék, közelebb a levantei ég makulátlan mélykékje, mint a meótiszi ingoványokból felszálló pára-koszorús lidércfény, közelebb a török bölcsesség, mint egy költői képzeletből fakasztott regevilág. Hiába, nem múlhatott el nyomtalanul, hogy a testvéri török népet a történelem másodszor is utunkba vetette. Hisz még a szerb sem szabadulhatott tőle, hasztalan átkozta, gyűlölte a négyszáz éves sanyargatásért, ott ragadt nyelvén s még inkább muzsikáján.

Ahogy változnak a korok, változik a táj lelke s hangulata is. Ami azelőtt összetartott, azóta megengedett, szétoldódott. Tájunk levegője sem ugyanaz, ami a 70-es években, a világháború előtt, Trianon után vagy a megszállás idején. Volt idő, amikor a délvidéki hangulat határait túllépve, egészen Budapestig nyomult. Akinek érzéke volt, foszlányait még a század elején is megtalálta. Tabánba kellett átbállagnia, megállnia a Ferenc József-hídon vagy a Vámház körúton végigsétálnia. Mennyi délvidéki vásári színt találhatott mindenütt.

Tájunk legegészségesebb hangulata 1908 körül volt kialakulóban. A tartós együttélés, a másfél százados egymásra hatás, az életforma hasonulása, a szokások átvétele s a nyugalom esztendői kezdtek egy egységes lelkeséget kifejleszteni. A délvidéki ember arca ezekből az évekből maradt reánk legkifejezőbben. A kialakuló összhangot az 1909-es balkáni események zavarták meg, a világháború a megindult felbomlást azután teljessé tette. Ma – ugyanott tartunk.

(1943)

(SZIRMAI Károly)

Szirmai Károly (1890–1972) a verbászi cukorgyár tisztviselője, író, a Kalangya című irodalmi folyóirat szerkesztője 1933 és 1941 között. Látomásos sorsnovellái egyedülállóak. Irodalompolitikai megnyilatkozásait éles kritikai hang jellemezte.

SOROK EGY TÉLBEHULLT BÁCSKAI KISVÁROSHOZ

Nyáron hol erdő zeng,
s vidám fürdő szerelmeseket csalogat,
hó földi most utcáidat,
s házaid fölött
a csönd végtelen fehér sátora feszül,
ó Kanizsa,
vad szelek bögnék fölötted
és ha elállnak,

harsányan rikoltó csönded
tán a szélvészek zúgásánál is
nagyobb és mellbemarkolóbb.
Házaid furcsa tengeri kagylók,
ahogy hallgatom csendjük,
visszazeng itt Berlin és Bécs
őrült robaja,
s levendulaillatu csókok között
néhanapján csóküstökösök véres izzása is feszül.
Álmok városa vagy,
s a rádkönyöklő téli Tisza is mintha elaludt volna,
pedig vad mélységek örvénye táncol körülötted,
s embereidben
parányi boldogtalanságok kozmosza tágul,
s végtelen boldogságaik sokszor gyűszűben férnek el.
Hát végre mit is hajszolunk mi,
s mit keres Tiszád partján egyedül a télben
máskor aki messzi csillagokkal labdázik,
s boruló szemmel látja:
kicsiny házaid mélyén hogy hamvad itt el a céltalan élet?
S ha lefut egy csillag a szürke téli firmamentumon,
utána még csak fájó sáv se lángol . . .

(CSUKA Zoltán)

Csuka Zoltán 1901-ben született Zichyfalván (Plandišťen), a későbbi jugoszláviai Bánátban. Húszéves, amikor hazaemigrált a pécsi forradalmi mozgalmak leverése után, és Újvidéken telepedett le, ahol 1933-ig élt, ekkor Magyarországra költözött, s élt haláláig, 1984-ig. Költőként, műfordítóként, folyóirat-alapítóként egyaránt beírta nevét az egyetemes magyar irodalom történetébe. Újvidéken indította meg az Út című folyóiratot 1922-ben, majd a Képes Vasárnap című hetilapot 1928-ban, amelynek irodalmi melléklete volt a Vajdasági Írás című folyóirat. Ő kezdeményezte 1932-ben a Kalangya című folyóirat megindítását is. Magyarországra költözése után nyomban kiadta a Látóhatár című folyóiratot, illetve a Magyar-Délszláv Szemlét, a háború után pedig a Déli Csillagot, amely csak délszláv szerzők műveit és délszláv tematikájú írásokat közölt. 1989-ben halt meg Érden.

FELKELŐ NAPOS OROMFALAK

Felkelő napos oromfalak?

Azt, hogy „felkelő nap”, mindnyájan értjük. De mi az az oromfal? Hol, a ház melyik részén van?

Hát kérem szeretettel, az oromfal az egyszerű paraszti házak azon háromszögű része, amely az utcai kétablakos falrész fölött emelkedik s a két egymásra szögben fekvő tetővég által határolódik.

E háromszög felső szögletén, mint a szórforgó a huszárcsákón, van elhelyezve rendszerint egy apró, fából kifűrészelt kereszt.

A háromszög közepe táján, itt-ott, ahol a nap már delelőre jutott, egy kerek lyukból száraz pirosuló kukoricacsövek lógnak kifelé. Nemritkán az itt vágott nyíláson át járnak a galambok ki s be. Ez a kerek nyílás a nap, s tőle szertefutó vonalak a sugarai.

No mert ezen oromfal nem mindig a felkelő napot ábrázolja díszítésképp, hanem néha a magas égen álló delelő napot. Körötte s belőle eredően szertesztét szaladóan a napsugarakkal.

Ez tehát a delelő nap rajza magyar parasztikus házakon. Vannak azonban épületek, amelyeken a felkelő nap ábrázolódik megint csak ily goromba ácsmunkások keze nyomán. S ahol ezeket a rajzolatokat egyéb három- és négyszögletes figurákkal keverik s teszik változatosabbakká, érdekesebbé.

Akadnak házak, amelyeknek oromfala nyolc–tíz mezőre van felosztva, s amely mezőkben szabályosan elosztva ismétlődnek esetleg ugyanazon bordázatok, lécezetek, rajzok, minták. Szép mértani formákban.

Egy nagyon szép példáját találtam e háznak Kanizsán. Váradi tálasmesteré a házikó. Épült az 1870-es években. Nemcsak az oromfal szép kidolgozása, változatos alakzatai teszik azt fölötte magyarossá, hanem még bejáró kiskapuja is, amelyen e rajzolatok ismétlődnek. Sőt, amit sehol másutt nem tapasztaltam, kéménye se mindennapi, mert négyoldalt a füsteresztő nyílása kör alakú, teteje pedig fedett.

Nem ez az egyetlen ily kémény Kanizsán. Más házakon is nyolc–tíz ily kéményt számoltam már össze.

Hogy a ház elől az utcán az akácfa nem hiányozhatik, csak természetes. Honnan szereznék meg különben tavasz évadján, akácvirág nyílása idején az apróság az oly kedvelt s oly édes bagrenát?

Delelő naps, felkelő naps oromfal, kiskapu, kerek nyílásos kémények!

Mi ez mind, ha nem magyar építkezési jellegzetesség. Amelyet más nemzetek, népek épületein sehol sem találunk.

De honnan erednek, s mit jelentenek ezen első pillantásra szembetűnő érdekességei a Tisza menti magyarság lakdíszítési modorának?

Én már tudom, sokat olvastam, hallottam erről, de azt szerettem volna mindenekelőtt megállapítani, vajon az ezeket a házakat ötven–hatvan–száz év előtt felépített ácsmesterek, vagy ezek utódai tudják-e?

Megkérdeztem hát a legöregebb ácsokat Kanizsán, a közel nyolcvanéves Nagy Pistát, a hetvenéves Pató Ferenc bácsit, tudták-e, amikor ezeket a szerteágazó sugarakat odaszerkesztették a kerek vagy háromszög alakú napkorong köré, mit csináltak? S amit csináltak, mért csináltak?

Hát bizony nem tudták. Fogalmuk se volt róla, hogy az a kerek nyílás a nap akar lenni, a többi pedig napsugár. Ők csak csinálták, mert az elődeik, a mestereik is azt barkácsolták már évszázadok óta – mert ez volt a divat –, mert így kívánták az építetők, s mert ők így tanulták. Dísz, ciráda, módi. Ma már más a módi. Ilyet ma már senki se rendel. Hanem vagy téglával falazzák el az orom szögletét, vagy minden díszítés nélkül egymás mellé szegezett széledezkával, mivel zárják el a padlás ezen végét a külvilágtól.

Hát biz én így mit sem tudtam meg az én jó öreg, már nyugalomba vonult barkácsolómesteremtől. Csudálkozva hallották ők tőlem, hogy hisz ez a kerek a nap, minden meleg és minden élet forrása, a szertefutó vonalak pedig az ő sugarai.

Azt már nem is mertem nekik elárulni, hogy ezt a régi módit őseink még az Urál nyugati lejtőiről hozták magukkal, ahol talán évezredekkel ezelőtt a Nap volt az egyetlen, vagy a legfőbb istenük. Mint sok pogány népnek még manapság is.

Valóságos csuda az maga, hogy ez az ősi hitvallás évezredek múltával mint csökevényben, öntudatlanul ezekben az oromfelrész rajzolatokban nyilvánul meg. Sajnos, már nem sokáig. Mert az öreg viskók egymás után csákány alá kerülnek, tűzvész emészti el őket, megszűnnek, eltűnnek e világról, s újak hasonló módísak már nem épülnek.

(BATTA Péter)

Batta Péter (1881–1946) a két világháború között Kanizsán élt. Néprajzi jellegű cikkei jelentek meg.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ LUDASON

1930. I. 13. Látogatásom Szabadkán. Azonnal a ludasi elemi iskolába hajtatok. Tanyai gyerekek ülnek a padokban, csupa magyarok. Fölkelnek, dalolva köszöntenek. „Fajen Itus, Ljubim ruke.” Várady, a tanyai tanító, hihetetlen piszkos, kopott ruhában a dobogón. Ő is színmagyar, de reszket az életéért. (Most bocsátottak el 120 magyar tanítót.) Csak szerbet tanít, a többi tárgyat elhanyagolja. Alig dadog szerbül, de folyton a szerbet nyaggatja. Vizsgálják a tanfelügyelő előtt, a gyerekek által. Évike is ott ül óráin. Néhány név, a növendékek: Alexander Szalma!

ALKONY

Ludasi puszta
vörös és szeles téli alkonyat
öcsém házában.
A szőlőkben örök
hideg
magány és árvaság.

KÉSŐ ŐSZ A LUDASI PUSZTÁN

A pitvaron a tengeri
nevet a nap piros tűzére,
de sárga árnyát elveri
a paprikák piros füzére.
Száll-száll a lelkem kergetőzve
a mustszagú, világos őszebe,
mint szélbe csörgő papiros,
fölötte a halál és élet
a sárga és piros.

(Prigr. Sv. Ivan, 1930. XII. 13.)

Mélyen tisztelt uram!

Kérem engedje meg, hogy értékes idejét rövid pár percre a magam ügyében igénybe vegyem. Ezt azért is merem, mert úgy értesültem, hogy Ön annakidején a Nyugatban megjelent Egidius útrakelése című kisregényemről szimpátiával nyilatkozott. Tán nem kerülte el az Ön figyelmét, hogy azóta is jelentek meg hosszabb és rövidebb elbeszéléseim s teoretikus írásaim a Nyugatban, s amint Móricz Zsigmond egy pár hét előtt hozzám intézett meleg levelében kilátásba helyezte, most karácsonyra remélhetem, hogy a Nyugat egy már régebben beküldött regényem hozni fogja. A Nyugatban megjelent írásaim csak kis részét teszik azoknak a kéziratoknak, melyek íróasztalom fiókjában hevernek, köztük egy dráma is. De ezúttal levelemnek nem az a célja, hogy ezeknek a kéziratoknak publikálásához kérjek segítséget, hanem egyszerűen a pusztá élethez, ahhoz, hogy egyáltalán élnem lehessen. Mint a Baumgarten-díj kurátorához fordulok Önhöz segítségért. Talán tudja Ön, hogy én annak idején a Kommünben részes voltam – akkor húszéves voltam, de a Kommün bukása óta emigrációban politikával egyáltalán nem foglalkoztam, hanem kizárólag munkámnak éltem, s kenyeremet hol mint pénzbeszedő, hol mint gyári segédmunkás kerestem meg mindaddig, míg feleségem nem szerezte meg az orvosi diplomát. Mikor feleségem orvos lett, lejöttünk ide egy sváb faluba, Prg. Sv. Ivanba, Jugoszláviába, abban a reményben, hogy az ő kenyérkereső munkája lehetségessé fogja tenni az én anyagilag kilátástalan munkámat. De most a hónapok óta tartó gazdasági krízis az ő keresetét is teljesen a minimum alá szorította le. Míg Bécsben mint egy napilap inkasszánsa kerestem kenyeremet, volt elég lelkierőm, hogy dolgozzam és előfizetéseket kolduljak össze egy verskötetre, sőt egy évig sikerült ilyen módon egy havi szemlét – Testvér volt a címe – is kiadnom, most azonban ebben a teljes izoláltságban és mindennemű pénzkereseti lehetőségtől elvágván – mert nem mehetek napszámba abban a faluban, ahol a feleségem orvos, s mint ilyennek az uriság látszatát fenn kell tartania – képtelen vagyok minden munkára.

Arra kérem Önt, hogy mint a Baumgarten alap kurátora, ha ösztöndíjjal nem lehetséges, segítsen rajtam egy egyszeri segéllyel, de amilyen *gyorsan* az csak lehetséges. Énnekem egyetlen vágyam, hogy pár hónapig megint levegőhöz jussak annyira, hogy ismét élhessek a munkámnak. Ha valaki, úgy én igazán megfelelnek a Baumgarten alap azon feltételének, hogy pártoktól független, tiszta irodalom a törekvésem. Ha nem így lett volna, ha csak némi kompromisszumra is hajlottam volna, nem kellene ma ezt a levelet írnom, s lennék jól dotált pártköltő. Nekem az írás mindig szent dolog volt, és inkább koldultam, de egy szót se írtam le, amit a lelkiismeretem előtt szégyellnem kellett volna.

Ha nem Ön a Baumgarten alap kurátora, talán nem tudtam volna ezt a levelem megírni. De Babits Mihályhoz tán szabad ennyi bizalommal és ily őszintén fordulni. Még egyszer kérem, Uram, segítsen nekem valami módon.

Mély tisztelettel

őszinte híve

Címem: Spitzer Ferenc

Prigr. Sv. Ivan

Bačka

Jugoslavia

Sinkó Ervin

Sinkó Ervin-Spitzer Ferenc (1896–1967) Apatinban született, költői pályája Szabdkán kezdődött, ahol 1916-ban verseskönyve jelent meg. Tevékenyen részt vett a magyarországi forradalmi mozgalomban a Magyar Tanácsköztársaság jelentős személyiségeként. A forradalom leverése után Bécsben, Párizsban majd Moszkvában élt hosszabb-rövidebb hazai tartózkodással. Babits Mihálynak Bácsszentivánról írt, 1939-ben Zágrábban él, 1940-ben Sarajevóban, majd a háború alatt Drvaron, ahol felesége orvos volt. Moszkvai éveit feljegyzései alapján Egy regény regénye című művében formálta naplóvá, Drvarban pedig rendszeresen írta naplófeljegyzéseit. A háború után Zágrábban telepedett le, 1959-től haláláig pedig Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének vezető tanára volt. Verseskönyvek, regények, elbeszéléskötetek, tanulmánygyűjtemények magyar és horvát nyelven őrzik nevét.

APÁINK ÉS FIAINK

(Részlet)

Mi, jugoszláviai magyarok háborún, forradalmon és területi változáson estünk át. Az impérium megváltozása a társadalmi rendszer megváltozásával nem azonos, de azzal egyenlő kihatású lehet.

Az elmúlt két évtized új nemzedéket szült. Ez a nemzedék más környezetben és más körülmények között nevelkedett, mint közvetlen elődje. Nálunk az apák és fiúk harcának ez adja meg az alaphangot.

Hallgassuk meg a két tábornak harcot tápláló vádjait, hogy annak mikéntjét vagy az együttműködés lehetőségeit megállapíthassuk. A természet törvényeinél fogva a fiatalok a támadók, őket illeti meg az első szó:

Maradi gondolkodású öregek, elavult nézeteikkel, passzív viselkedésükkel töltik be azokat a helyeket, amelyek a fiatalságot nemcsak az élet jogán, hanem a korszerű hozzáértés alapján is megilletik.

Az idősebb nemzedék vádja, mely inkább csak halk aggodalom, így foglalható össze:

Korosztályunknak fiatalságunkból nincsen igazi utánpótlása. A magasabb társadalmi és politikai iskolázottság teljes hiányán kívül az ifjúság szélsőséges eszmék labirintusában bolyong, miért is népünk vezetésére alkalmatlan.

E két vád ilyen sűrített fogalmazásban, olyan általános jellegű, hogy bárhol elhangozhatnék. Mélyebb értelmet pedig csak akkor nyer, ha a talajt, melyből táplálkozik, megismerjük.

Nálunk az ütközőpontot két igen erősen elhatárolható szellemiség idézi elő. Az apák a többségi társadalom neveltjei, a fiúk pedig a még kialakulatlan kisebbségi élet, kétségtelesen zavaros körülményeiben nőttek fel.

A magyar társadalom háború előtti alkata, vezető osztályaink szellemisége eléggé ismert. A rendi társadalom maradványai, a megyeházi szellem büvköre elől középosztálybeli apáink nem menekülhettek. Ez lelkiségükbe kiirthatatlanul felszívódott, és a megváltozott helyzet a radikális átalakulás helyett: meghasonlást, tájékozatlanságot és tapogatózást

idézett elő. Lelkületük és szellemiségük, felfogásuk és munkamódszertük többségi eredetét nyomtalanul kiirtani nem is lehet. Számos bizonyítékon kívül éppen a politikai iskolázottságuk beszél e mellett. A politika szerepének kisebbségi életünk tengelyévé tétele, a mai viszonyok közötti túlbecsülése, a pártokkal való örök alkudozási kísérleteik, a magyar szavazatokkal való taktikázásuk, tisztára többségi attitűd. A kisebbségi politika többségi módszerrel való irányítása csak felületen mozgó, és hiányzik belőle a fiatalok által sérelmezett elmélyülés. Az a nagy átfogás, amely nemcsak tudomásul veszi, hanem teljesen le is vonja annak következményeit, hogy nálunk kormányváltásoknál sokkal több történt. Az országos politikában való részvétel túlértékelése, kisebbségi életünkben való egyeduralma, minden más megmozdulást homályba szorító, elsorvasztó tulajdonsággal bír, s a meglevő kis energiákat kétes hozamú, politikai célokra emészti fel.

Az apák nemzedékének ehhez az örökségéhez még a rendi társadalomból maradt úri szellemiség is hozzájárul. A kisebbségi élet, mint már annyiszor megállapították, a társadalmi tagozódást megszünteti, a régi társadalmi osztályokat felmorzsolja, összevegyíti és egy tömeggé forrasztva demokratizálja. Az apák nemzedékének részéről itt akaratlan lelki ellenállás észlelhető. Kétségtelen, hogy több bennük ez irányban a jóindulat, mint a gyakorlati érzék.

Az országos politikában való részvétel a kisebbségi munkában élkérdés, de lényeg nem lehet.

Ebből a felfogásból táplálkozik ifjúságunk vádja, melynek refrénje, hogy mai kisebbségi szervezetlenségünk mellett, a politikában való részvételünket túlértékeljük. De túlértékelése valójában akkor mered elénk, ha tudomásul vesszük, hogy félmilliónyi lelket számlálva, szétszóródottan, nem összefüggő tömegben, tizenhárommillió szlávok közé ékelődve élünk. A választási rendszer nyújtotta lehetőségekről pedig külön szólni sem kell.

Ifjúságunk életében szembeszökő, hogy a nagy nemzetközi eszmei és politikai áramlatok elől nem zárkóztak el, s jobb- és baloldali színezetű csoportokba különültek. Törvény szabta életünk és politikai viszonyaink között ezek ugyan keret nélküli, elmosódó formában jelentkeznek, de frazeológiájuk és forrásidézeteik világosan elárulják származásukat.

E két áramlat között morzsolódik ifjúságunknak azon része, amely szigorúan kisebbségi alapra igyekszik helyezkedni.

Tegyük hát a jobb- és baloldali irányzatokat és a kisebbségi célkitűzéseiket életünk mérlegére, hogy a bennük rejlő jót, vagy rosszat kivonatolhassuk.

Amíg az apák és fiúk ilyen különböző, homlokegyenest ellenkező eszmekörben élnek, addig a magyar kisebbség, mint zárt szellemi egység, figyelembe sem jöhet. Az apák vádjai az utánpótlás hiányáról jogosultak. Mert lehet az apák politikai tevékenységének egyoldalúságát kárhozatni, hiányosságait kimutatni, de kétségtelen, hogy ma ez az egyetlen valóság, kisebbségi életünk egyetlen magasabb rendű megnyilatkozása.

Aki azonban mereven elítéli fiaink szélsőséges eltolódásait, az maga sohasem volt fiatal. A világot átítató eszmék elől való teljes kitérés: a korszellem megtagadásával, a fiatalág lehazudásával volna egyenlő.

A baloldali álláspontja könnyű, mert a marxi tételeket készen, tömör fogalmazásban kapta. És bár a marxizmus magyarázói Kautskytól Sztálinig megszámlálhatatlanul sokan vannak, alaptételükben, a polgári társadalom teljes megváltozásában, egységesek. Minden polgári megmozdulást, így a kisebbségi mozgalmat is: meddő szélmalomharcnak tartanak,

mert az a társadalom alapjainak megdöntésére nem törekszik. Szerintük a kisebbségi kérdés a mai osztálytársadalom függvénye, és így a kisebbségek problémájának igazi megoldása a tőkés termelés megváltoztatásával önműködően megszűnik. A mi Marx magyarázóink azonban elfelejtik, hogy ez a tantétel idők folyamán sok változáson ment keresztül, hogy a szocialista harcmodor a társadalmi fejlődéshez való alkalmazkodást, mint célirányos fegyvert írja elő. Lenin, a marxizmus legnagyobb gyakorlati hirdetője, éppen ezért az indiai, afrikai és dél-amerikai országokban a kisebbségi nemzeti érzést élesztette és szervezte meg, jól tudván, hogy a fejlődés bizonyos fokára ért tömegek jöhetnek a forradalmi öntudatosítás szempontjából számításba. Ilyen fejlődési fok, a nemzeti kisebbség öntudatának teljes kialakítása és ennek tagadása, marxistáink nagy tévedése. A marxi társadalmi fejlődéstan valójában a nemzeti kisebbségek kialakulásának nem ellenzője. A mi marxistáink mégis élesen szembenállnak a magyar kisebbségi mozgalommal. Kritikájuk a tagadás, az ékverés, miáltal törekvésük szándéktalanul – nem a fejlődést, hanem az elmaradást szolgálja, mivel munkájuk nem a felszabadítást, hanem az elnyomatást eredményezheti. E küzdő és gondolkozó magyar fiatal emberek külön szellemi táborba való csoportosulása nagy vesztesége kisebbségi életünknek, és álláspontjuk a magyar tevékenységnek komoly akadálya lehet.

Ezt a sajnálatos ékverést jobboldali fiataljaink is követik. Szellemiségük gyökerét a hitleri tanok táplálják. Kétségtelen ugyan, hogy a magyar kisebbséggel több eszmei közösséget igyekeznek vállalni, mint a baloldaliak. Ezméik nem olyan jól megfogalmazottak, mint a marxistákéi, de kisebbségi életünk bomlását, sajnos, éppúgy elősegítik. A faji kérdést élezték ki, amivel betetőzték apró-cseprő tévedéseiket. Ha a modern tudományosság nem egyhangúlag hirdetné a faji kérdés hitleri fogalmazásban való lehetetlenségét, nekünk magyar kisebbségieknek, a fajok közötti különbségeket akkor is tagadnunk kellene. Nem csupán vérzivataros történelmünk miatt, melyben csak a folytonos keveredés és asszimilálás árán tudunk megmaradni, hanem mert a nagy délszláv tengerben elenyésző kisebbség vagyunk. Az uralkodó szlávtság nem hirdeti faji felsőbbségét, nem fogadva el a hitleri elveket. A mi fiaink állottak be ennek propagálására. – Vagy a még néhány magyar zsidót akarják tőlünk ezzel elidegeníteni? . . . Ehhez nem kell összefogás, úgymint kevesen tartanak már velünk. És azoknak, akik ma is magyarnak vallják magukat: testvéri szeretet jár.

A hitleri eszmék szolgai átvétele s lényegüknek szólamokkal való összekeverése, kisebbségi életünkben súlyos zavarokat és helyrehozhatatlan károkat okozhatnak.

Jobboldali fiataljaink tevékenységét és lendületét szintén a magyar kisebbség igazi érdekeinek szolgálatába kell állítani.

Ifjúságunk harmadik csoportjánál, mely tisztára magyar kisebbségi alapra helyezkedik, két árnyalatot kell megkülönböztetnünk. Az egyik rész az apák iskolájának tanításait követve, s főleg politikai területen mozogva, velük szemben támadó ellenzéki hangokat hallat. Lényegi eltérés nincsen közöttük. Módszerük ugyanaz, csak ütemben különböznek. Sajnos, az országos politikától megmámorosodva, ajkukon a néppel, a szkupstina felé kacsingatnak. A másik része, amelyik a kisebbségi élet valóságait nyers megnyilatkozásaiban érzi, még semmi módon nem formálta meg tételeit. Elvetve és kárhóztatva minden politikai megmozdulást, társadalmi szervezést, érdekszövetkezetek megteremtését, erős kulturális tevékenység kifejtését tartja elsőrendű feladatnak. Ez a csoport semmi formai kerettel nem rendelkezik. Szerepük a legnehezebb, mert a kisebbségi társadalomtudomány nálunk

még csecsemőkorát éli, és nincsen megfelelő szellemi fegyvertárak. Ezáltal az előbbi csoportokkal szemben háttérbe szorulnak.

A jugoszláviai magyar kisebbség szellemi fényképe azonban nem volna hű, ha a felvételtől kihagynánk a magyar kisebbség legnagyobb tömegét, a közönyöseket. Az említett csoportok, az apákat is belevéve, mindössze néhány száz főt számlálnak, míg a nagy, különféle társadalmi osztályokból álló tömeg, alélt tétlenségben szemléli az állapotokat. Ez a kép annál szomorúbb, mert a politikai élet hullámverésénél, a szenvedélyek ébredésénél, a magyar tömegek felett ma már alig rendelkezünk. Politikánknak nincsen népi aranyfedezete.

(KENDE Ferenc)

Kende Ferenc Nagybecskerekén született 1886-ban, és Budapesten halt meg 1974-ben. 1919 után Bécsben élt, s ott többek között Babits Mihály Erato című fordításkötetét is megjelentette. 1926 után Szabadkán telepedett le, és vezette a Literaria nevű könyvterjesztő vállalatot, könyveket adott ki, és a Kalangyát pártfogolta. 1941-ben Budapestre költözött. 1940-ben jelentette meg Magyarokról magyaroknak című, a kisebbségi kérdéssel foglalkozó tanulmányainak gyűjteményét. Szemelvényünk innen származik.

ANGYAL BANDI

(Bácskai betyáremlék)

Az alföldi betyárvilágot, a múlt század magyar életének rég letúnt kísérőjét sokszor és újból mérlegre tette a magyar irodalmi ábrázolás. Ahogy távolodott az idő, mindig akadtak szószólók, akik romantikával szőtték be a szegénylegény alakját, és a háttérben szociális, népi igazolást kerestek, felmentésére az utókor előtt.

A magyar népdal ezt már rég elvégezte. Kezdetől a „betyár” mellé állt, hősévé tette – tucatszámra dalolják a betyárdalokat ma is. Ezek jórésze persze mesterséges csinálmány. Mindegy: a betyárt, az alföldi szegénylegényt rehabilitálták.

Furcsa, hogy itt Bácskában nálunk egészen különös elégtételt kapott a betyár. Falut neveztek el róla. Pontosan nem is falut, csak lakott helységet, tanyacsoportot – persze ez a fogalom felér egy hegyvidéki faluval, hiszen szabályos vasúti megállója is van többek között. Angyalbandi. Sőt az egész cservenka–szabadkai vasútvonalat ilyen névvel illetik, még a szerelvényt is, amely rajta jár, Angyalbandinak mondják.

– Talán Angyal Bandi járt rajta valamikor – mondotta nekem egyszer tünődve egy kereskedelmi utazó.

Nem lehet mindenkitől megkívánni, hogy pontosan számon tartsa a legendás alföldi szegénylegények időbeli érkezésének és távozásának sorrendjét. Rózsa Sándor például fizikai valóságban járhatott vonaton, Angyal Bandi aligha, hiszen az ezernyolcszázados évek elején élt, és hol volt még akkor a vonat!

*

A csodálatos, eleven színekkel telített betyárromantika tehát furcsa valóságot hagyott maga mögött Bácskában: hivatalosan egy MAV megálló nevét. Ott található minden metrendben.

Amikor a század elején a szabadka–cservenka–gombosi vasútvonal kiépült, a minisztériumban mosolyogtak. Az építésmérnökök és tervezők ugyanis az egyik megálló fölé odapingálták a térképen ezt a nevet: Angyalbandi.

Pontos adatokkal dolgoztak, és földrajzi valóságot örökítettek meg. A bácskossuthfalvai – akkor még ómoravicai – határban így nevezik az alsóroglaticai szálláscsoport keleti részét. A felmérő térképen ezt a nevet találták a mérnökök. Valami csárda állott itt hajdan, és nem nehéz rátalálni az összefüggésre. A Nagyalföldet járó betyárvonulások ejtették útba a csárdát, Zombor, Baranya és a Duna felé.

Tudjuk, hogy a betyártaktika egyik alappillére volt: elérni a szomszéd vármegyét, várost. Különösen menekülésnél, ha jószágot hajtottak. A másik vármegyével, másik törvényhatósággal való érintkezés a múlt században, a század elején valóságos diplomáciai aktus volt. A megye „átírt”, az átíratot megvitatták, aztán „intézkedtek” csak. A perzekutor, a csendbiztos dehogy ténykedhetett idegen törvényhatóság területén! Mire aztán „intézkedés” történt – hol járt már akkor a betyár!

Egynapi járóföld – ez volt a siker titka a betyárnál. Pontosabban: egy éjszakai járóföld, estétől reggelig, lóháton. Észak-Bácskából Csongrád is, Pest megye is, a Duna is elérhető a pacsér–kossuthfalvai kiszögellésből, a szomszédos szabadkai területről nem is beszélve. Ha Szabadkán túl volt, hiszen ez valóságos vármegye, két idegen törvényhatóság is feszült a szökevény mögött – hogyan menekült volna erre szíves-örömet a betyár! Meg aztán ott gyűrődik, ott kezdődik a Telecska, ez a szeszélyes dombvonal, amelynek lankái mögött a lovas is eltűnik. Milyen előny a menekülésnél, akár északról, akár délről, a csatorna felől jött a szegénylegény.

Így domborodik ki világosan a kép. Kár, hogy a század elején a vasútépítés idején nem mélyedt bele senki a kutatásba. Akkor még megmenthetett volna a helyszínen, az öregek szájából sok mindent a nyolcszázas évek kezdetének történetéből, és bizonyára eredeti részletek maradtak volna ránk a legendás hírű szegénylegény, Angyal Bandi alföldi „szerepléséről”.

*

Jókai Mór tudósít Angyal Bandiról a Népvilágban.

Onody Andrásnak hívták, nemesember fiaként született Nyiriben, Abaújtorna vármegyében. A múlt század elején élt Balogh István színjátékot írt a szép, gavallér betyárról, 1812-ben adták. Feleky Mihály Jókai a Népdalok hőse című elbeszélése nyomán népszínműben dolgozta fel a történetet, ezt a Nemzeti Színházban játszották, még a kiegyezés előtt.

Hosszú népdal őrzi ezenkívül Angyal Bandi emlékét. Így kezdődnek sorai:

Lám, megmondtam, Angyal Bandi
Ne menj az Alföldre . . .

Böbeszédű, lapos, romantikától duzzadó episztolák, amelyek szerint Kecskemét, Szeged és Madaras(!) tájkán garázdálkodott a szegénylegény. Szó van a hosszú dalban bizonyos dombokról a nagy homok mögött . . .

Jókai nem említi írásaiban Bácskát. Nagyalföldről beszél, mint határ nélküli egészről – hogy a bácskai táj híven őrzi Angyal Bandi nevét, ez a körülmény beszédesen és hangosan vallja, hogy a Telecska határában fontos állomása lehetett valami csárda a szegénylegénynek.

*

Egészen furcsa dolog a néphála. Megőrzött egy emléket, amely talán saját korának szemszögéből is ijesztő, hiszen ezt az Angyal Bandit Kecskeméten vagy Kassán – nem tudni biztosan hol – felakasztották különböző bűncselekmények miatt. De ki képes a korszaknak mögéje kémlelni? A nép talán közelebb volt a valósághoz, mint az akták. Azok a szép népdalok, amelyeket Jókai idéz Angyal Bandiról, nem elvetemült emberről szólnak. Ennek a feltevésnek élénk alátámasztója, hogy Bácskában is szeretettel őrizték meg a betyár nevét. Aki csak ijesztő, és rosszat tesz, annak emlékét, ha egy ideig borzalommal hirdetik is, hamar eltemetik. Már a betyár neve, az „angyal” név, amellyel bizonyára cselekedetei nyomán illették, arra enged következtetni, hogy sok-sok felszabadító jótétemény és sok igazságtalanság megtorlása húzódik meg a valóságban a név mögött. Éppen úgy, mint Rózsa Sándor aktaszerűen beigazolt esetében.

*

Jártam a roglaticai szállásokon, de ott már csak halvány visszfények lobognak. Néhány tanultabb ember tiszta visszakövetkeztetéssel építi fel a régi romantikus történet körvonalait. Ezek szerint a „madarasi határ” éppen ez a vidék lenne, és a betyár szeretője is itt lakott, a molnár világszép lánya. Eleven emlék csak a szálláscsoport és a körülötte elterülő pusztaság neve. De az makacs és erős. Tudnak a határon valami csárdáról, amely a romantikus történet középpontjában állt, csakhogy egyszerre több csárda is magáénak vallja a „dicsőséget”.

A színekben és emlékekben amúgy is szegény alföldi, bácskai táj topográfiai furcsaságának, Angyalbandinak valóságát és hátterét aligha lehet hitelesen felkutatni, hacsak a véletlen nem sodor majd régi írásokat elénk. A Bácskát járó kutató mindenestre ellágyulással tekint a telecskai dombok lankái mögé: nemcsak embert és lovast, egész korszakot elföldelnek ezek. Istenem, ennek a múltnak hány izgalmas, apró kis tragédiája játszódott le itt, amíg valahol egy név, egy fogalom megmerevedett, és itt maradt valóságnak. Letörölhetetlenül tapadva a tájhoz, mégha alföldi szegénylegényről van csak szó, akkor is.

(MAJTÉNYI Mihály)

ÓBECSEI SZÁLLÁSOKON

(Részlet)

Nekem jobban tetszik a szállás szó, mint a tanya. Ma mindkettő ugyanazt jelenti; itt a Bácskában szállásnak mondják, amit mi feljebb az országban tanyának. A szállás nomád életre vall, a tanya már a földműveléssel lehet egyidős. Megszáll a madár, letanyáz a jószág. Szállást minden éccaka másutt ver a pásztor, tanyát megásott föld miatt épít a paraszt.

Már a vonat ablakából megmutatta a tisztas öreg gazda útítárs a Komáromi-szállást. Felment a gazdája Budapestre, volt neki hatvan lánca földje, úgy jött haza, hogy nem maradt semmi.

Meg kell nézmem a szállását, amit már ő is csak a vonat ablakából nézhet. Éreztem, hogy komoly eset. Hogy óbecsei ember itt hagyja ezt a földet, s fölmege Pestre.

Az igazság az, hogy elvesztette a szállást.

– Hatvankét esztendő vagyok, uram, de még ilyen termésem nem vót – mondja az öreg polgár. – Hús mázsára lehet tenni átájába egy hold búzatermését.

Nézem az öreg gazdát, respektussal nézem, pedig, ha ennyi idős, akkor éppen egykorúak vagyunk. De ha én falun vagyok, gyerekek érzem magam s a kortársaimat nagyapáknak és nagyanyáknak abból az időből, mikor még én is falusi lakos voltam, kisfiú koromban. Mintha az akkori gyerekek öregszülei maradtak volna itt . . .

Szenttamás; a negyvennyolcas sáncok helyén volt most is a legnagyobb csetepaté. Persze ethnografiai határokon vannak az örök csatahelyek. „Becsej, mondják, Sztári Becsej . . .”

Szinte belefájdul. Becsej. Becsej formája Becsének.

Óbecse rendes alföldi város. Kisebb Szolnok. Huszonkétezer lakosa közül kétharmada magyar, egyharmada szerb. „De a vagyon nagyon a szerbek kezébe került, a szegénység meg a magyaroknál szállott meg.”

Földszintes város. Kövér hasú házak. Jó lakások. A piac két roppant templommal van feltornyezva. Egyik a katolikus templom, másik a görögkeleti. Valaki rögtön megmondja: „A szerbek is kérték, hogy ők is építenének egy nagytemplomot, a városnak ki kellett adni a segílyt. Adtak nekik egy nagy birtokot, avval, hogy addig mindig az övek a termés róla, míg a templom tornya kész nem lesz. Erre hús esztendeig építették . . .”

Vagy igaz, vagy nem. De mindenki nevet rajta, s tetszik az embereknek ma már, hogy akkor olyan okosak voltak a szerbek.

Egyáltalán nem érzem a levegőben a faji összeütközések csípős, kénes illatát.

Barátaim jöttek értem, s a piac egyetlen emeletes privát házában kapok három napra otthont.

Nagy kereskedői ház és lakás. Mintha Debrecenben volnék, ugyanaz a patriarchális nagykereskedői berendezkedés, nemesi levél a falon, és családi képcsoportok, sok-sok taggal, kikről hamar megtudom, hogy nagyobb részük már nem is él, család s gyerekek maradtak, a képen rövidnadrágos kis úrifíúk és leányok után . . . De a debreceniek egy fokkal elegánsabbak. Ez azt jelenti, még régibb kivitelük volt a Balkánra . . .

Micsoda ételek. Micsoda ráchal. Halat eszem néha s ez annyira ízlett, hogy aztán se vacsora, se reggeli nem kellett utána. Vissza kellett térnem egy ebéd után a szegénykosztra. Ha jól megy a dolgom (ha húst eszem és nagyon kövér ételeket) rögtön szédülök, visz a fejem ólomsúllyal. Mintha a gazdag Bácska feküdne agyamra. Ez a néma élet, még nem is duruzsoló kisváros. Estefelé végig az utakon, a Tisza felé. Az utca két oldalán lombos őszi fák, közepén villanylámpasor. Olyan hangulat van, mintha itt csak élnének az emberek. Semmi más: csak jól és kényelmesen megélni. Mozdulatlanul . . .

De az óbecsei szállásokat is szeretném (bemutatni). Csak ahhoz egész monográfiát kellene írni.

Először is a szegénytelepen láttam a magyar észnek egy kis remekét. Egy szegény ember vett egy szegényeknek épült kis házat, tönkrement szegénytől, aki ebbe az egyszobás

építkezésbe ment tönkre. Egy szoba volt összesen, semmi más. Ő ehhez a szobához elől-ről is, a végén is hozzáépített még egy-egy szobát. Úgy, hogy csak a tetőt eresztette le. Még azonfelül épített hozzá, ugyanannak a tetőnek felhasználásával, disznó- és tyúkólat meg angóranyúl-ketreceket. Szóval érdemes volna mindenfelől lefényképezni s bemutatni. Egész tökéletesen arányos, ügyes, kedves. Nyáron, ha be vannak futtatva piros virágos babbal, még szép is.

Csak persze, mit csináljon: talajvizet.

A magasabb fokozat az a kis szállás, amit egy harmados bérlőnél láttam. Ez is olyan ezermesteres história. A szín tele van gépalkatrészekkel. Tizenkét láncon gazdálkodik harmadába. S van két vagy három biciklije, tehén, ló, disznó, sok baromfi és egész angóranyúl-tenyészet. Ötvenhárom nyula van, és a nyúlászor kilójáért most százhusz pengőt kap. Gyerekeit iskoláztatja; vígan, egészségesen és munkában telik el az életük.

Ha nem tartozik is ide, nagyarányú és csúcsteljesítmény a harmadik szállás. Itt már háromszáz katasztrális holdon úr a tulajdonos. De hetven holdat örökölt, a többit ő maga szerzte hozzá. Öt-hatszáz disznót hizlal évente, kukoricatermését ebbe teszi bele. A sertés-hizláló már egész kis gyártelep. Pontosán, szabályosan, gyári nyugalommal hajtják végre a legkisebb munkát is. Kondása kész intelligencia. Hol vagyunk már a régi árvalányhajas, nótás, bocskoros, mesélő kondásfajtól. Most épül az új szállás, valóságos modern villa, kint a puzstán, ahol előkelő úri élet folyik, zongora és társaság . . .

(MÓRICZ Zsigmond)

1941. szeptember 1-jén a Szolnokon tartózkodó Móricz Zsigmondnál névjegyével jelentkezett Komáromi József Sándor óbecsei újságíró, de csak két nappal később sikerült neki Móricz Zsigmonddal találkoznia. Azért kereste meg a nagy író, mert ötvenezer pengőt félretett, s „ezt most egy magyar folyóirat alapítására akarja befektetni”, miként a találkozásukat Móricz megörökítette. Tárgyalásaik eredményeként Komáromi József Sándor a tetemes összeget Móricz Zsigmond folyóirata, a Kelet Népe céljaira áldozta azzal a feltétellel, hogy tagja lesz a szerkesztőségnek. Az első találkozás melegében Komáromi József Sándor meghívja Móriczot Óbecsére, s az szinte nyomban vonatra ül, hiszen 1941. szeptember 12-én már meg is érkezett Óbecsére. Másnap, miként a látogatásáról hirt adó újságcikk közölte, „felkereste Than Mór, az óbecsei származású festőművész szülőházát, ellátogatott ahhoz a házhoz is, ahol Damjanich tábornok tanyázott a 48-as szabadságharc során, megfordult néhány egyesületben, s kikocsizott az egyik mintagazdaságba is”. Szeptember 14-én is még Óbecsén időzött. 15-én pedig Verbászra utazott, ahol meglátogatta Szenteleky Kornél özvegyét, Feketehegyen pedig Agoston Sándor református püspököt. E látogatás irodalmi eredménye Becséről írott riportja a Kelet Népe 1941. december 1-jei „bácskai” számában.

BÁNÁTI DÉLIBÁB

(Részlet)

Nem igaz, hogy a Bánát áldott fekete földje sokkal zsírosabb, semhogy megteremne benne a romantika. Hiszen más sincs a hantjai alatt, de mivel éppen ott található, utána kell ásni. Az elkapott szépasszony is elvárja, hogy körülötmjénezzék, kiravaszkozzák a gyön-

géjét, megtörjék a gögös ellenállását, mert ugyan mit ér az olyan, aki behódol az első sablonos mesterségű fondorlatnak, vagy maga árulja el kéretlenül a hajlamát?

Így van a romantika is. Mikor aztán választ, sok meglepetést tud szerezni.

– Micsoda női szemet rontó legény vagyok én – mondja az egyik versengő –, hogyan akadhatott meg a tekintete azon a girhes holdvilágtölteléken? Furcsa gusztus, látszik, hogy Romantika önagsága is nő, szóval kiszámíthatatlan.

Azért mondom, utána kell járni s kiderül, hogy száz esztendeig kellene még élni, amíg kikaparhatnók a föld alól valamennyi eltemetett példányát. Mert ott pihennek, jórészt feledésre ítélve, máskor meg akkora ködben, mintha az a köd gavallér ősök sóhajából támadt volna.

– Vonjunk vastag falat, ne tudja meg senki a múltat, amelyről azt hazudják elpudvásodott szívűek, hogy csak a megszépítő távolságban szép. Nem igaz, százszor is nem igaz. Hogyan jön a soha nem olvasott könyvbe préselt rózsa a májusban virágzóhoz, hová tűnik kéjesen nyújtózó, derékban ingerlően hátrahajló szirma, a gyönyörűségtől csigába görbülő száját mintázó vonala?

Hát ne bántsuk azokat a torontáli hantokat, volt ott a zsíron kívül nagyon sok méz is, hiszen a méhikék mindig a kertekben keresik a megrészezedést. Ha aztán utána nincs több ébredés, annál szebb és édesebb.

Azt mondjátok, lapos, és fenyők helyett több az ákác? Hogy vizei nem rohannak vad iramodással, hanem megértő szelíden ringatják a csónakot, amelyet csak két lélek számára szoktak építeni? Hiszen ha nagyobb arány kell, ott szalad a Duna, meg a Tisza, a komor idegen vendég a szintiszta magyar pajkossal, a nagy csavargóval, hogy aztán élvezve egy darabig a hódítás és a behódolás örömét, belevesszenek oldalági rokonságukkal együtt a nemzetközi végtelenbe.

A romantika is jobban szereti, ha a rideg fenséges helyett otthonias egyszerűségben talál pihenőt. Magasban csapongó szélviharok nem fűjják el olyan könnyen csak azért, mert megláttak valaki mást, akiért érdemes hűtlenkedni. Szelidebb vidékek muskátlivirágos házaiban mennyivel nyugodalmasabb körülkutakodni, lássuk, milyenek itt a szívek, igaz-e, vagy csak babonás híresztelés, hogy a szerelem szava mindenhol más és más? Óh, Istenem, amiért a nap néha melegebben süt, máskor meg felhők mögé búvik durcáskodva, azért csak nap marad.

Már magában véve az is egyike volt a legizgalmasabb romantikának, ahogyan kialakult a Bánát lakossága, középosztálya, arisztokráciája. Vegyesen minden, letelepedések, szerencsés kalmárkodások, szívós feltörések társadalmi téren éppúgy, mint a mocsarak lecsapolásában és évszázadokon át megdermedt, elhanyagolt földek feltörésében.

A bécsi politika nem bízott a magyarokban s ha nem is veszejtette mindig össze őket a nemzetiségekkel, gondoskodott róla, hogy ne maradjanak magukba tömegelve. Hogy aztán számított-e összekeveredésükre, vagy az örök emberi természetre bízta a dolgok menétét? – ki tudná azt most már megmondani? A legszörnyűbb művészettel megalkotott világ mindig egyforma marad forgásában, s ha történetei, meséi a földdel együtt meg is őrződnek – valahogy ne higgye azért senki, hogy tanulságul! – az események a levegőjük nélkül raktározódnak el, mondja egy nagyon okos régi bölcs.

A legkiválóbb előrukkolást rangban, vagonban az örmények csinálták, más képtelen lett volna erre az ő szívósságuk, türelmük nélkül. Mennyi megalázkodás, alkalmazkodás, mellőzés, aztán szinte erősítőnek példátlan családi érzés és összetartás. A vérük-

be itatott pompakedvelés egyelőre várhat, a garasokat élire kell rakni, mert elérkezik majd a pillanat, amikor a királyi asszony garasai fogyóban, s hogy háborúit folytathassa, végtelen torontáli uradalmait kénytelen áruba bocsátani. Igaz ugyan, hogy ezeknek más gazdájuk volt a török uralom előtt, de hol vannak már a régi uraságok? Az se pörölhet, amelyik nem pusztult ki utódaiban, mert még a panaszaik elfogadását is eltiltotta az a nagy akarat.

Kell az élő pénz, sürgősen kell, ez nem gavalléros kártyajáték, ahol a „hozom” járja, pénze pedig csak az örménynek van, az úgy fizeti ki a súlyos százezeket, hogy még csak nem is alkuszik. Eddig csak kibérelniük lehetett az egész Alföldet a marhaállományuk legeltetésére, most egyszerre földesurak lesznek.

Egy kis ráadást azért kiszorítanak. A királyasszonynak nem kerül semmibe, nekik talán a földnél is többet jelent.

– Odahaza az ősi hazában nemesek voltunk, akárhány köztünk herceg is, hát csak a jogfolytonosság diadalmaskodik, ha itt is kiemelkedünk a közrendűek sorából.

– Isten neki, mondja a pénzmagra talált királynő, miért ne?

Mivel pedig a nagyobbik éhsége kielégülésre talált, itt már olcsóbb árakat szab. A hat-ezer forint a legritkább, kettő a java része, de lesz idő, amikor a fia kezén az is leszáll ezerre. Az új elem aztán egyszerre elkezd mozogni, élni, vegyülni, kaparintja magához a hatalmat, ahol tudja. Nini, már a vármegyére is bejutott! A családnak azonban legalább az egyik tagja katona lesz. Az egyenruha előtt sok ajtó megnyílik, sőt nemcsak a „házak” eresztik be, hanem az „udvar” is.

– Ne spórold a pénzt, fiam, mondja a mándlis öreg örmény, mikor útnak ereszti a fiát Bécs felé.

Ott örökös a jókedv, a népek szívesebben alszanak nappal, mint éjjel, csak az a baj, hogy a legtöbbször kevés hozzá a pénze. Azonkívül éjjel sokkal könnyebben csúszik ki a bankó az ember zsebéből, mintha csalogatná a sötétség. Mindenféleképpen áll azonban a tétel, hogy üres zsebbel a bolond se virraszt.

– Pajtikám, mondják a fekete képű torontáli fiúknak egészen jó nevek, pillanatnyilag zavarban vagyok . . .

– Szót sem érdemel, itt a bugyellárisom, szedj ki magadnak annyit, amennyit akarsz.

– Nagyon helyes pajtás vagy, majd tesztek a helyére cédulát.

– Sose erőlködj, nem fogunk rajta összeveszni.

Torontálnak akkor szinte mulatságosan apró falvaiban feküdtek huszárezredek. Csákovát sosem emlegették a történelmi nevezetességű helységek sorában, a tisztek innen is Temesvárra lovagoltak be, ha megunták az egyhangú ivást és egymás kifosztását a kártyán . . .

(SZ. SZIGETHY Vilmos)

Sz. Szigethy Vilmos (1877–1956) újságíró, író. A múlt század végén a becskerekai Torontál című lap munkatársa, majd fél évszázadon át Szegeden él és a város főlevéltárosa. Sok írásában örökítette meg elsősorban bánáti élményeit.

SÉTA BÖLCSŐHELYEM KÖRÜL

(Részlet)

Nemcsak bölcsőhelyem van. Nekem még bölcsőm is volt.

Talán hét–nyolc éves gyerek lehettem, amikor egy őszi kora délután, a főutcai bankház poros, vastag gerendás padlásán, a limlomok között, felfedeztem.

Anyám ruhát teregetett (a nehéz, más fehérműjével megrakott ruháskosarat csak az imént cipeltük fel lihegve a meredek padláslépcsőn), amikor a padlás félhomályából előkotortam a bölcső poros, pókhálós, szüette darabjait.

– Ez a te bölcsőd volt – mondta anyám. – A sok lommal, kacattal került ide. Vigyázz, csupa por-piszok leszel! . . . Hajítsd vissza a sarokba, nem kell az már a fenének se! . . . Majd egyszer eltüzeljük . . .

Avult, kopott jószág volt. Tompa barna színére most is emlékszem.

Régi családi örökség lehetett. Becsületes parasztbölcső, vásári holmi.

Muzslyáról hozhattuk.

A fiatal házasok szegénységét cipelő szekéren, ágyvégek, párnacihák között, a saroglyához kötve bámulhatta az országutat, a ritka eperfákat, tűnődve szemlélve az épülő cukorgyárat a víz túlsó partján.

1913-at írtak.

Ekkor lettünk városlakók.

A fiatal téglagyári napszámos – alacsony, fürgé, kék szemű, szabályos arcú legényke, alig huszonhat éves –, ez volt akkor apám, már két éves házas. A szekéren ülő anyámnak, aki két hónapos néneimet tartja karján, s bizalmatlanul tekinget a soktornyú város felé, vidáman magyarázza a városi lakás előnyeit . . .

A Szőged-Alsóvárosból valamikor a múlt század első évtizedeiben kiszakadt család első renegátja apám, az első városlakó. A familia végigkószálta a törökkanizsai határt, pár évtizeden át dohánykertészként akart boldogulni a szikes szajáni földeken, telepéseket adott Gyulafalvának, s szekérre rakta kevéske holmiját, amikor a század végén Muzslyát alapították.

A várost mindig messze elkerülte.

Lehet-e gyökeret verni a kövek között? . . .

Bölcsőhelyem – szülővárosom – éppen a világháborút megelőző évtizedekben terjeszkedik, duzzad.

A város peremét kezdte ki először az új idők szele.

Ott, ahol az okkersárgára meszelt, vert falú, nádfedeles viskókban lakó, babonás szerb szegényparasztok veteményeskertje kacérkodik a mezőkkel, a búzatáblákkal és a zsendülő kukoricaföldekkel – ott egy nap hirtelen vége szakadt az idillnek. Mint ítéletidő után, egy csapásra megváltozott a táj. Eltűntek az okkersárga vályogfalak, a pajta, a fekete gémeskút, a veteményeskert. A búzaföldek letarolva, a kukoricás megkopasztva. Elhallgat a gyerek-sírás, nem hallatszik a tehénbögés . . .

Hurcolkodók, föld nélküli falusiak tartanak a kenyeret ígérő város felé.

Az egyik szekéren egy ijedt arcú fiatalasszony két hónapos leánygyermeket tart a karján, és könnyezve visszanéz a falu irányába. A szekér mellett ballagó hetyke bajszú fiatal apa vidám. Nevetgél, tréfálkozik, néha megszorítja az erősítő köteleket, hogy valami le ne essen. Megvan minden. A bölcső is . . . Fiú vagy lány lesz a következő? A városi gyerek.

Az már városi gyerek lesz . . .

Hét év múlva születtem.

Én már a második fiúgyerek voltam. Városi gyerek.

Vége a világháborúnak.

Apám súlyos, munkaképtelen hadirokkant.

A bank most a kenyéradó gazdánk. Anyám takarít, lót-fut, kézbesít, postára szaladgál, minden . . .

Ijedten figyelem a homályos, méhkaptárakkal, Neptun-szigonnyal bőven kicirkalmazott lépcsőházban az igazgató felcsendülő, ideges hangját:

– Maga marha!

Nem tudom, csak sejtem, hogy ez a szó talán édesanyámat illette.

Gyakran szaladt le hozzánk, a lakásba, kisírt szemekkel.

De nem panaszkodott. Etetett, gondozott mindhármunkat.

Dolgozott, mint akit erre ítéltek. Dolgozott hármunk helyett . . .

Megváltozott a város.

Izzadó, csuromvizes szerb katonák, teljes felszereléssel, öszvérekkel és gépfegyverekkel, fehér cédulával katonasapkájukon, nagygyakorlatra vonulnak. A júliusi ég, mint a katlan.

„Boj se bije . . .” – hangzik az ének, és mi bámész szemekkel nézzük vonulásukat.

„Bocskorosok” – fortyan fel valaki a sötét folyosón.

Nagybátyám, aki mozdonyvezető volt, 1918-ban katonaszerelvényt hozott Pancsováról Becskerekre és Kikindára – ma is úgy beszél, mint a született szerb, legjobb ízűt „gajdás” mellett mulatott – sokszor elmesélte a nagy ökörsütést, a kólózást, az ünnepélyes fogadtatást Pancsován. Őt is összevissza csókolták, s bizony velük járta ő is a kólót.

Gyerekkora óta ismerte ezt a táncot: surjáni volt . . .

– Emberek ők is! – mondta.

Ámulva hallgattam.

Kezdtém eszmélni . . .

Ha a kislányom megnő, megmutatom majd neki bölcsőhelyemet.

A várost, hogy úgy lássa ő is, mint én látom most, érett fejfel, amikor a távolból idézem fel emlékét ezen a sötét decemberi hajnalon.

(B. SZABÓ György)

B.(ecskereki) Szabó György (1920–1963) főiskolai tanár, irodalomtörténész, képzőművész. Irodalmi és képzőművészeti tanulmányai és kritikái mellett írt igényes vallomások prózát is, mint amilyen többek között az itt közölt.

FARKAS GEIZÁRÓL

Ha művekből nem is, de halottakból már össze lehetne állítani a délvidéki magyar irodalom történetét. A nagy tervek itt nem tudtak megvalósulni. Legjobbaink munkája is töredék maradt. Vidékünk sűrű levegőjéből sohasem lehetett mély lélegzetet venni, s az író, aki nagy alkotásról álmodozott, önmagától lopta el az oxigént. Szegény Szenteleky az orvosok szerint tüdőbajban halt meg, de mi, akik körülötte voltunk, tudjuk, hogy a nagy erő-

ködésbe pusztult bele. Abba az erőlködésbe, amit a világgal, az emberekkel és az anyaggal folytatott.

S ez a világgal és emberekkel folytatott néma küzdelem, egy eszményi boldogabb élet érdekében, ez a küzdelem rontotta le Farkas Geiza egészségét is annyira, hogy most, hatvanhat éves korában örökre lehunyta fáradt szemét.

Egy rendkívül érdekes pálya befejezése után került közénk kisebbségi írónak Farkas Geiza. A Trianon előtti Magyarországnak volt legtekintélyesebb agrárpolitikusa, a Huszadik Század című folyóirat megalapítója, a Társadalomtudományi Társaságnak egyik vezető embere, aki a Károlyi-kormány alatt katedrát kapott az egyetemen. Az agrárkérdésnek, a földmunkások bérvizonyainak, a társadalmi lélektannak alig volt nála jobb ismerője. De tőle mindig távol állott a napi politika, és egészen idegen volt előtte a forradalmi megoldás gondolata, amely pedig abban az időben az egyetlen elképzelhető és üdvözítő gondolatként élt. Bizonyosra vesszük, hogy ő akkori társai között is éppoly szerényen és visszahúzódva képviselte az elméleti embert, mint ahogyan közöttünk is inkább tudós volt és tanító, mint író.

Ha az irodalom vagy esztétika határain túleső bármilyen kérdéstről volt szó, arra Farkas Geizának kellett megfelelni. Szenteleky gyakran mondta, hogy nélküle bizonyosan másként látta volna élethivatását és szerepét, nélküle talán az egész délvidéki magyar irodalom más irányt vett volna. Hosszú ideig az ő kezében volt kritikánk legmegbízhatóbb mércéje. S ezt a mércét ő a viszonyokhoz képest alkalmazta azzal a türelemmel, szeretettel és tudással, amelyet mi talán meg sem érdemeltünk. Műveltségével, tudásával magasan fölöttünk élt, de ezt nem éreztette velünk soha. Szinte szégyellem magamat, ha visszaemlékszem, mennyire igyekezett palástolni előttünk azt, amiben különb volt nálunk.

Ha Becskereken volt írói összejövetel, ha Szabadkán rendeztünk irodalmi estet, ha Pesten a Zeneakadémia pódiumán jelentünk meg nagy ritkán, cipőnkön a rabságba esett szülőföldünk porával, ő mindenütt ott volt. Nem szerepelt. Mi foglaltuk el az őt megillető helyet a fiatalok természetes erőszakosságával. Ő valahol hátul, vagy a közönség soraiban ült kopott zsakettjében, és olykor-olykor megtörölte párafátylas szemüvegét.

Most, hogy mindez eszembe jut, sírni tudnék. Mennyire elhanyagoltuk őt mi is, milyen szentelenül álltunk eléje, pedig tudtuk, mit ér. De ő bizonyára nem haragudott ránk mégsem, nagyapai szeretettel beszélgetett velünk, és csaknem bocsánatkérően fejtegetett előttünk elvont tudományos kérdéseket.

Professzora volt a délvidéki íróknak: hiányos műveltségünket nála pótolhattuk. Vele kapcsolatban írta Draskóczy Ede tíz évvel ezelőtt:

„Nagyon sokszor kellett önmagunkkal szemben felismerni a kíméletlen igazságot, hogy szegények vagyunk, nincsenek erdőink és sudaras fánk is csak néhány. Nincsenek hivatott kultúrpolitikuskaink és szegényesen kevés az emberünk, akiben a fajtánk lelke alkotásba kívánczik. Ráneveltek hiányában minden épkézláb embernek ásót-kapát kellett markolnia itt nálunk, hogy dolgozzék és műveljen és a dologban önmagát művelje a további munkára.”

„Farkas Geizának itt, ezen a helyen küldetése van tudományos felkészültségével, mélyen ekézett és széles mezejű kultúrájával, sokoldalúságának mindenütt segítségre érett hajlamában.”

„Farkas Geiza a mi kultúránk nélkülözhetetlenje, mestere, nemegyszer ezermestere. De ebben a küldetésben sohasem látványzó tűzhányó, robusztus öserő, hanem az át- meg átkulturáltság, a gondosan és rendszeresen megműveltség áldott termőtalaja.”

„Ezzel megjelöltük azt a szemlélési módot, amely őt a mi életünkben a kellő helyre állítja: az elismerés és megbecsülés díszhelyére.”

Így írtunk róla életében. Hogyan írjunk a halála után? Tudása kincseit szétszórta közöttünk, ahelyett hogy hatalmas munkába ölte volna szeretetét, ráköltötte azokra az apró nebulókra, akiket bánáti birtokán gyűjtött össze, hogy egy boldogabb jövő kis társadalmát nevelje belőlük, mint ahogyan írói tehetségét is egy utópista regénybe fektette, amivel ugyancsak az eszményibb élet vágyát akarta felkelteni az emberekben. S törekvéseinek mégis milyen siralmas eredménye volt! Munkája töredék maradt és légszomjas halála szinte méltó hozzá, aki e mostoha világban a békét hirdette, a szeretetet és a felebaráti megértést. Az eszményibb világot hiába álmodta meg itt a földön, talán a másvilágon megtalálja majd.

Irodalmunk nagyapját siratjuk benne, és nem felejtjük el soha.

(HERCEG János)

Farkas Geiza (1876–1942) szociológus, élete jelentős hányadát eleméri birtokán élte le, ahonnan csak élete utolsó évtizedében költözött el Budapestre. A Huszadik Század című nevezetes folyóiratnak munkatársa, több társadalomtudományi könyv, lélektani tanulmány mellett regényt is írt A fejnélküli ember címmel.

DÉLVIDÉKI SZÍNEK ÉS HANGULATOK

Járom a bácskai tájat hosszú évek óta. Valóságban és álomban, az író álmában, amely olyan, mint a transzba esett médium szaggatott, darabos feltörése. Keresem ennek a tájnak visszfényét magamban és másban: kiütözik-e belőlünk? Odanyúlunk-e, mint jó orvos, ki tudjuk-e tapogatni, valóságot ér-e kezünk, szemünk, tollunk? Van-e kapcsolatunk vele, vagy csak úgy helyezzük légüres térbe alakjainkat?

Felvetem a kérdést.

Mert a tájnak szerves kapcsolata van a színhez, a hangulathoz. A szín és a hangulat az a gyökér, az a hajsza, amelyen át – mint Gullivert Liliput törpéi – alakjainkat odaszögezhetjük a földhöz, a tájhoz, és felébreszthetjük az olvasóban azt a hatalmas érzést, hogy együtt járhat velünk, és *ahol jár, az a mi földünk.*

A lírikus éppen úgy, mint az epikus, a regényíró éppen úgy, mint a novellista – de még egy színes újságcikk hangulatképét papírra vető újságíró is jól tudja, hogy az átélésnek mélységbeli, térbeli és időbeli síkja is van. Hogy a lélek, amely vergődik, vajúdik, mosolyog, vagy hét mérföldet lép – az író szemével és fülével, minden érzékével a hangulaton és színen keresztül kapaszkodik a tájba.

Az igazság és valóság az – félretéve most már minden elméletet –, hogy a bácskai táj írásainkban nem kapta meg azt a szerepet, ami kijár neki.

Nem tudunk maradéktalan hangulatképet adni világunkról. Színeink a Nagyalföld színei. Hiszen igaz, szerves része vagyunk a Nagyalföldnek, de ott, ahol a futóhomok a feketefölddel ütközik. Ott, ahol a nagy vizek hatalmas háromszögeket képeznek, ott, ahol emberkéz teremtette csoda, az első európai nagycsatorna az egész táj képét és vele lelkét formálta át. Ott, ahol északról jövet a Duna először szalad megint a hegyeknek!

Sehol egy írás, ahol ezek a hatalmas ellentétek kiütkeznek. Nem érzem sehol a specifikus bácskai tájat – bocsássatok meg író társaim – nem érzem a különös rögzöt, a földszagot olyanok írásainkban, ahogy a valóságban keveredik a porral. Nem érzem a falvak és a kisvárosok *nagyra törő* vagy girbegurbán *korcs* utcáinak igazi lelkét.

A lírikusokat kivéve – azokról más fog hivatottan beszélni – nem volt még senki a magyar irodalomban, aki a bácskai tájat tudatosan és tisztán meglátta. Nem az én mondásom ez, Móricz Zsigmond szögezte le előttünk: *Ennek a vidéknek itt nálatok különös lihegését érzem, ez más mint a Duna–Tisza köze. De nem látom ezt sehol írásaitokban . . .*

Ekkor kezdtem figyelni. Másokat és magamat. Olvastam, kutattam. És megtaláltam – egy szerb íróban. Crnyanszki Milosnak hívják. Egyetlen könyvét olvastam, magyar fordításban, egy történelmi regényt. Ő nézett először felejthetetlen szemmel a bácskai síkságról a szlavóniai hegyekre, ő vándoroltatta alakjait a hadak útján a Mosztonga mocsarai között – úgy mennek ezek az alakok Mária Terézia testőreinek és grancsárjainak kíséretében, hogy örök földközelségben mindig a bácskai tájat érzem körülöttük. És ezt a tájat sűrű, lomha vérükben magukkal vitték másfelé is örök vándorlásuk útján – áldásnak vagy átoknak, mindegy!

*

Értsük meg egymást: nem arról van szó, hogy hírveréssel szolgáljuk a táj kiemelkedő különlegességeit és ezzel félig-meddig igazoljuk egy regionális irodalmi árnyalat szűkességét, létjogosultságát. Alakjainknak kell ez a tájhangulat, hogy több valósággal érzékeltesük őket. Ha hozzányúlunk a bácskai emberhez, legyen a háttér is valóságos, sodró erejű.

A telecskai dombok lábánál lapuló községek neve: Felsőhegy, Orom, Völgyes, Kishegyes, Feketehegy. *A hegyekről képzett falunevék őrzik az alföldi ember örök vágyát a kéklő hegyormok felé.* Kié a hegy? – kérdezte tőlem égő szemmel egy alföldi kisfiú. Csak a mesében hallott a hegyekről, és szomjúsággal tapadt a kérdéshez – kié a hegy, ez a mesebeli valami?

Ezt az örök szomjúságot sem találok sehol visszhangként írásainkban, alakjainkban. Pedig hogy megvan, bizonyíték rá a hegyormokra, csúcokra, völgyekre emlékeztető sok helységnev.

De ez csak negatívum. Lássuk a pozitívumokat.

Északon a homok ütközik. Ez a homok volt a szegedi gyökerű Tömörkény, Cserzy Mihály, Móra Ferenc és legutolsó nagy írásművében Móricz Zsigmond világa. Bácskai íróink színei idegenek ettől a homok-világtól. A Tiszát sem látják annak, amivé nálunk szelődül, és sokarcúvá teszi a tájat. És különössé azokat, akik a partjait lakják.

A nagy víz: út a világba. Könnyebb vérű, nyugtalan típust tenyészt századok óta partjain. Vizi embereket. Ezeknek hajós, halász később kereskedő leszármazottai teremtettek aránylag pezsgő életet a két Becsén, a két Kanizsán, Zentán – a nagy réveknél egyszóval. *Miért állt itt meg aztán az igazi kommerciális, kereskedelmi fejlődés? Miért lett nehézség a Tisza menti magyar?*

Mert győzött a másik típus, a szállások felől előnyomuló sűrű vérű, belső-bácskai ember. A földművesutód, aki mennyiségével ellepte ezeket a városokat, községeket, keveredett, és új típust teremtett.

Mindezek izgatóan érdekes írói problémák, hiszen aki felvázolja a tájat és a típust, meg kell látnia, érzékeltetnie kell.

A dunai tájék egészen más.

Kezdjük Bajánál. Ez már túl a dunai város, lélekben – csak földrajzilag van ideát. Hangulata a kisvárosé, de olyan értelemben, hogy ott a földművesosztály kisebbség. Mondjuk úgy: polgárság a céhvilágba nyúló hagyományokkal. Nyakas és gögös polgárság. A szerző és nem a föld polgársága.

Bácska igazi kapuja ez a nyugati világ felé. Aki a kapuk mellől itt lelki őrzőjára indulna, sokat meglephetne a bácskai és pannóniai típuskeveredésből. A táj is ugyanilyen kevert. Csakhogy itt a hajós, halász és kereskedő elem, a kézműves elem szívta fel a belső vidék sűrű vérű lakosságát.

Ugyanez érvényesül a Duna vonalán végig. Apatin, Palánka, Újvidék a beszédes példák.

*

Dehát lényegében most a tájról, a színekről, a hangulatokról esik szó. Legfeljebb visszahatásban lehet szó embertípusról.

Lássuk a nagy folyót, a Dunát. *A folyó partján a néző mindig a túlsó partot látja.* A tájhangulatot a folyó mentén legtöbbször az determinálja: mi van odaát?

A bajai, bezdáni, apatini szögben a baranyai erdők képe tárul eléd. Dombok és mögötte: hegyek. Gombosnál a Duna hajlásánál szintén hegyek ütköznek szemközt – szőlőkkel, várromokkal. Itt már a történelemmel találkozol. Újvidéknél már kézzelfoghatóan látod a történelmi folyamatot – a magyar történelmet – Pétervárad vára, éppen úgy mint Gombosnál Erdőd, vagy nyugatra innen: Vukovár, a legtisztább magyar történelem helyei.

Jókai járt itt egyszer élete delén túl. Hozzánk tragikusan életük alkonyakor érkeznek a nagy betűvetők. *Ott reszket erről a kirándulásáról szóló beszámolójában az író ösztönös nyugtalansága – talán az érzés, hogy itt elmulasztott valamit.* Hogy ez a kép valószínűleg sohasem került művészetébe. Bár Az arany emberben már hajókázott erre, és a Cigánybáró alakjai is itt jártak a bánati tájon – azt hiszem, ez az utazás inkább a képzelet szárnyain történt, mint az átélés valósága nyomán.

A belső vidék a múlt betyárromantikájának sok zamatát és színét őrzi. Angyal Bandiét és később Rózsa Sándorét. Ez a csárdák és telecskai dombok vidéke. Lovast, utast rejtélyesen, gyorsan elnyel itt a dombhajlás, magaslat.

Különleges, az alföldtől elütő hangulatot itt csak a csatorna mentén találunk.

*

A csatorna maga: emberkéz munkája. De időben, kihatásaiban olyan mélyenjáró volt ez a munka, hogy eredményének, az alkotásnak tájformáló ereje van.

Molter Károlynál találkoztam először a csatornával. Már úgy értem, hogy irodalmilag. Gyerekkorában úszkált benne, csodálkozva vándorolt partjain és tűnődött a zsilipek vasoszlopai között az életről meg a halálról.

Íróink valahogy elsiklanak a csatorna mellett. Kicsinynek találják talán medrét, alacsonynak a szintjét. Nincsenek történeteik a csatornáról, népdal sem született partjain, mondás is alig egy-kettő, az is német.

Pedig a csatorna partján élők ismerhetik ennek a hangulatnak szépségeit. A kanyargó kis folyó hangulata ez. *És a lélek bizonyára nem kérdi: ki teremtette ezt a kanyargó vizet ide?* Van és létezik, táj- és lélekformáló ereje van. A csatorna menti ember reális, gazdag, a víz itt jó szolga, nem pedig megfőkezhetetlen természet.

*

A színek és hangulatoknak örök kutatása szerves része lehet a történelemnek is. A történelem a lélek negyedik dimenziója: adva van a táj, a kő, a vászon – spirituálisan felépítem, kiépítem körülöttem a múltat.

Örökké emlékezetemben él egy nagy regényírónk néhány sora. Valami könnyű történet kapcsán szerepel itt Bácska, néhány szellemes szóban. A sáros ember dicsekszik háromszáz éves kastélyával.

– Jé – csodálkozik a bácskai lány – egész Bácska nincs talán háromszáz éves.

Lehet, hogy ez nagyon sikerült mondás, mosolygunk is rajta mi bácskaiak. Az ember a saját szegénységén is mosolyoghat.

Ezt kapta történelmünk eddig az irodalomtól.

Valahányszor elkerülök Bácsba, égő szemmel kerülgetem, csodálkozva és megdöbbenve tapogatom az ősi templomot, a hajdani templáriusok istenházát, hét évszázad bizonyosságát a magyar életről, amely itt zajlott minden időkből.

Kell-e ősből szimbólum Bácska magyar lelkének kifejezésére, mint ez a torony? Mindig szerénykedni járunk Erdélybe, Dunántúlra – elfelejtjük azt a hatalmas erőt, amit ez a táj jelent, mint a népek országútja.

A torony mutatja, hogy a magyar élet itt ősből, mint máshol talán, ahol épségben maradtak a kastélyok. Szeretném, ha jelszónak fogadnátok el ezt a tornyot és vele a legelső magyar vármegye és a legelső magyar érsekség történelmi emlékeit.

Bácskáét. Bácsországot, amely a maga színeivel pótolhatatlanul egész, egységesen múltba nyúló, s a magyar egység töretlenségét szimbolizálja a nagy vizek, a Duna és a Tisza szögletében: örökké és mindig. Letörölhetetlenül.

(MAJTÉNYI Mihály)

SZUBOTICA

Semmi.

Ebben a városban csöndesen szólna
a dán királyfi:
nem lenni . . .

Nincsen probléma és nincsen kérdés,
senki dús nincsen és sok a koldus.

Ebben a városban
ákác van, csönd van, por van, sár van, –
s aki elindult, megáll, leül, elalszik.

És ez a város nem fehér télen
és ez a város nem zöld tavasszal.
A terhes nyár is
apadt, száraz, ösztövért asszony.

Másutt a falu indulója zeng,
nádkalapos házak égre nőnek.
Itt
pincébe fül az emelet is
és minden halálosan szürke.

Szubotica.
Nem olvasnak, nem láznak, nem akarnak,
nem törnek, nem kérnek, nem vágnak . . .
Szubotica,
csak úgy idetespedt gátnak, ostobán,
unalmasan, szürkén.

Semmi.
Ebben a városban csöndesen szólna
a dán királyfi:
nem lenni.

(GÁL László)

Gál László (1902–1975) költő. Pályáját Budapesten kezdte, majd emigrációs évek után tért haza, és telepedett le Szabadkán, ahol a Grimasz című satirikus hetilapját adta ki. 1944 decemberében Újvidéken a háború utáni magyar nyelvű napilap, a Szabad Vajdaság (később Magyar Szó címen jelenik meg) egyik alapítója. Költeményeiben fanyar, mind keserűbb valóságlátása lesz uralkodóvá.

RAZGLEDNICA (2)

Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.

Cservenka, 1944. október 6.

(RADNÓTI Miklós)

Radnóti (Glatter) Miklós (1909–1944) költő, műfordító. Az 1930-as években bontakozik ki tehetsége, legnagyobb verseit azonban a fenyegető halál árnyékában, „halálraitéltként” írta. 1944 tavaszán a szerbiai Bor mellett létesített munkatáborba került zsidó származása miatt, ahonnan a visszavonuló német csapatok hajszolták gyalog egészen a dunántúli Abdáig, ahol megölték. A zsebében talált notesz őrizte meg utolsó verseit, közöttük négy Razglednicáját.

A HÁBORÚ UTÁN

A háborús megrázkódtatások után egy rendezettebb, nyugodalmasabbnak látszó fél évszázad zárja a szülőföldünk történetéről forrásokat és híradásokat közlő gyűjteményünket. Természetesen zavartalannak ezt az ötven esztendőt sem mondhatjuk, az önszemlélésnek azonban éppen itt találjuk jeleit. A források gazdagok és változatosabbak, mint előbb voltak, és hétköznapiak is – az élet egy más, eddig nem ismert képének a vonásait fedezhetjük fel a közölt szövegekben.

1941 és 1944

1941

Negyvenegy? Negyvennégy? Két évszám, két fordulat. Barbárság, erőszak, vér, napfényben csillogó repülőgépek, légiriadó, szirénazúgás. Az apád katona, akkor is, '41 tavaszán, s előbb is sokszor a régi Jugóban, azt mesélték, hogy a gazdagok helyett sokszor másokat hívtak be rezervába. Kilencéves vagy, anyáddal és hároméves húgoddal egy házban. Talán három évvel azelőtt halt meg félszemű nagyapád, apád apja, aki egy házban lakott veletek. A szomszédban anyád szülei élnek, februárban mindig nagy névnapot rendeznek, feldíszítenek egy kis fenyőt, néhány szivart is akasztanak rá. Rendszerint disznótoros vacsora, aztán a felnőttek a petróleumlámpa mellett nyolcvanegyeznek. Karakán ember volt a nagytata. Azt mondták, nagy hit van benne. Szeretett iszogatni. Élnek benned azok a névnap esték. Egyszer közvetlenül a háború előtti években betoppant az apád, otthon keresett benneteket, de mert nem talált senkit, a szomszédban kopogott. Katonaruhában jött, szurronnyal, neked játékpuskát hozott, húgodnak hajas babát. Boldog voltál akkor este?

Aztán eljött 1941 márciusa, nem értettél semmit, csak azt láttad, hogy valami rendkívüli történik, az utcán szokatlanul sok az ember, mintha ünnep lenne.

A Gyepszéken laktok, valamikor ez volt a város legszélső utcája, de '19 után a temető és a szélső házsor közötti szérúre néhány újabb házsort építettek, szerbiai telepesek jöttek ide lakni, pár ezer ember, dobrovoljacoknak nevezték őket, s negyvenegyig sokan megtanultak közülük magyarul. Tavasz, jártok az iskolába, az elsőben egy nagyon szelíd, magas asszony a tanító néni, nem féltetek tőle, a másodikban már szigorúbb a tanítónő – megállsz, a sűrűsödő ködben akkoriban épült túloldali házának körvonalait bontogatod tekintetteddel –, de valahogy mégis kedvesebb. Nem emlékszel, az iskolában hogy történt a fordulat, a tanítónő a régi maradt, azt sem tudod, volt-e szünet azokban a napokban. Szégyellős, félénk gyerek voltál. Az iskola ott állt az utcátok sarkán, ahogy kijössz a kapun, bal kéz felől a harmadik

ház, anyád is odajárt elemibe, és sokszor mondogatta, milyen jó lesz majd neked is, a szünetben hazajárhatsz uzsonnázni, s ha elfelejtesz magaddal vinni valamit, könnyen hazaugrasz érte. Ez jó is volt. Az iskolaszolga – mint szomszédok, töledek hordták a tejet – jóban volt a szüleiddel, s veled külön jól bánt, ez sokszor nem tetszett neked; az óráközi szünetek végén sorba állított benneteket az udvaron, úgy vonultatok kettesével az osztályba, persze a gyerekek szaladgáltak, piszkálódtak, nem akartak sorba állni, s téged, mert fegyelmezett és szőfogadó voltál, sokszor példaként emlegetett, ezt szégyellted a többiek előtt.

A szalmakazalra emlékszel még, a lányokkal mindig oda bújtatok, de a hittanórák megkezdése után már egyre ritkábban. Április hatodika? Éjszaka. Nem mertek otthon maradni. Az anyádék hallgatták a rádiót, és megállapodtak, hogy jobb lesz, ha éjszakára átmentek az öregapádék után következő sarokházba. Ott volt pince is, vasgerendákkal, egy nyugdíjas vasutas háza, ezek is töledek hordták a tejet, meg néhány lakó is. Az utcában egyedül ezen a házban voltak nagy ikerablakok, s ez nem volt fehérre meszelve.

Hajnalban fölriadtok. Te a konyhában egy összecsucukható ágyat kapsz, előtte való napokban a felnőttek beszédeiből már hallottál a bombázásról, légitámadásról. Hajnalban retentő robbanás rázta meg a levegőt, mintha a háztető is lerepült volna, mindannyian az udvarra siettetek, találgattátok, mi lehetett az. Lakott a házban egy tisztviselő is, ez volt az egyetlen iskolázott ember az utcában – kicsit fel is rótták neki egymás között a parasztok, hogy részt vesz a szerb államigazgatásban, de azzal védekezett, inkább az anyja, egy magas, nagyon kövér, mindig hosszú ruhában járó, beszéd közben mélyeket sóhajtó asszony, hogy a jobb kezén hiányzik három ujja, kénytelen vállalni a tisztviselői munkát –, ő hivatalból már előbb tudta, hogy mi készül, s így a virágoskertben álló felnőttek csakhamar kisütötték, hogy a hidat robbantották fel.

Reggel repülőgépek a város felett. Úgy hallatszott, azt rebesgették, hogy bombázzák is a várost, de aztán kisült, hogy csak az állomás környékét gépfegyverezték. A nyugdíjas sarokházában lakott szüleivel egy idősebb kamasz, vicsorítva leste az árnyékból a repülőket, aztán ügyetlenül darabos mozdulatokkal megpróbálta lerajzolni, milyen jeleket, kereszteket lát a német gépek szárnyán, sokszori próbálkozás után lerajzolta a horogkeresztet is.

Másnap vagy harmadnap, vasárnap volt, bevonultak a magyarok. Kitért a háború. Az apád valahol a hármashatáron, lenn Macedóniában. Semmit sem tudtok róla . . .

1944

Erősen zúg a nagy motor, a sofőr előrehajol, hogy jobban lásson, néha feléd fordul, ekkor veszed észre, milyen mongol képű ember. A kocsí gyorsan bemelegszik, leveded a télikabátod. A temető, aztán a villanytelep mellett mentek el. Itt volt nem messze a csendőrlaktanya is. Ezen az úton vonultak a menekülő bánáti svábokkal az utolsó hetekben a végtelen kocsisorok.

Tizenkét éves vagy. Jobban emlékszel az eseményekre.

Szédelegve bolyongsz az érthetetlen fogalmakkal teli világban. Az emberek, némán is, az arcok, tekintetek csak ezt kérdezik: mi lesz velünk? Világos volt már, hogy semmilyen titkos fegyver nem nyeri meg a németeknek a háborút. Közeledtek az oroszok. Találgatások. A romtemplom előtti teret, ahol a táborig misét szokták tartani, német katonák, tankok, harckocsik lepték el. Valamelyik pesti lapban megjelent a rendelet, hogy előbb véget ér a

tanév, bezárják az iskolát. A felsősök vettek néhány újságot, olvasták az örömhírt, de az igazgató elszedette a lapokat.

Október nyolcadika. Szintén vasárnap. Gyönyörű napsütéses őszi. Tele a magtárak, górék, hordók. Néhány napja bizonytalanságban a város. Hallgatjátok, hogy közeledik napról napra Bánátból az ágyúörgés. Az a kérdés, vajon védik-e a várost, vagy harc nélkül átadják az oroszoknak?

Egymást cáfolják a hírek. Vasárnap reggel kinn álltok az utcán.

– Hogyne védenék, kérem, csak nem adjuk így át, szégyen lenne!

Látjátok, a nagyutcán le-föl szaladgálnak a katonákkal a teherkocsik.

– Szó sem lehet védekezésről. Minek veretnénk össze a várost.

A másik utcából jönnek kocsit keresni a csendőrök. Pakolnának, menekülnek ők is. Azt mondják, elvonult a közigazgatás, a katonák is. Aztán megint:

– Végig a parton tankok vonultak fel. Minden kapualjban katona áll. Utcai harcokra is számítanak.

A fészertől kihúzzátok a kocsit, te a hátsó lócsnél tolod, a fontosabb holmit felrakjátok. Biztosabb lesz mégis a tanyán, a rokonoknál. De ha mégsem lesznek harcok? Itt hagyni a házat prédára? „Kellene ez nekünk” – mondogatják az emberek, aztán átveszik egymástól a szót: „Jobb lett volna, ha nem is jönnek” – a negyvenegyes fordulatra gondolva. „Olyan jól megvoltunk egymással.” A bosszútól félnek az ártatlanok is, a bosszú nem válogatja áldozatait. Vak. „A bűnösök különben is mindig elmenekülnek, nekik van mitől félniük, viszik az irhájukat, s aztán mások isszák meg a levét.”

A tanévet még megkezditek, de gyorsan bezárják az iskolát. Egy délután az Árpád utca sarkán szedted a nyulaknak a füvet, mikor látod, a számtantanár kofferral a kezében siet az állomásra. Mogorva, magas ember, nem pofozkodik, de a slekniteket nagyon szereti meghúzgálni. Talán ott először, mi ez?, kaján örömet érzel, ahogy utána nézel, mert elmegy, mert menekülnie kell onnan, ahol te maradhatsz. Maradhatsz.

A városháza alatt pince. Megtelik a börtön. Háborús bűnösökkel. Egy tanyai nagybátyád is a börtönben ül. Te hordod neki az ebédet. Az anyád megfőz, bepakol egy kosárba, letakarja szalvétával, s te megindulsz vele befelé a Mária utcában. Nem éppen hancegni való dolog háborús bűnösnek hordani a börtönbe az ebédet. Néhány hónapig ült a rokonod, aztán kiengedték. A bíró azt mondta neki: „Hát maga ellen nincs semmi vád, csak hogy megfogta a katona kezében a fegyvert.”

Azért kísérték be, mert egy rokona negyvenegyben lelőtt egy telepest. Amikor azokat vitték, ez az egy kiugrott a csoportból, futni kezdett, többen is utána löttek, s aztán mindegyik azzal hancegett, hogy ő lötte le, övé a dicsőség. Most keresték, de az utolsó pillanatban elmenekült, megérezte, hogy baj lesz. Annak idején bebizonyította talán, hogy ő lött a legpontosabban. Bűnössége vitán felül áll, érthető, hogy keresték, s az is, hogy mivel nem volt otthon, megnézték, hátha a rokonoknál rejtőzik. A nagybátyád beviszik, azzal gyanúsítják, hogy ő rejtetegeti. A tanyáról a városi börtönbe kísérték. Az elmenekült gyilkos felelősségét és tizenöt éves gyönyörű kislányát a kinti hatóságok idézték be és hallgatták ki néhányszor, utána mind a ketten felakasztották magukat. Hordod az ebédet a börtönbe, átadod a börtönőrnek, állsz a folyosón, váród, hogy az ő visszaadja a kosarat, aztán haza. Hol cigarettát, hol pár soros levelet rejtetek a kosárba. Egy nap aztán visszaküldik az ebédet, senkitől sem fogadják el. Kiürült a börtön. Eltűntek a rabok. Rengeteg szóbeszéd:

- Elvitték őket.
- Egy vasutas Indián látta őket.
- Mese az egész, kivégezték mind!

Az őr nem mond semmit. Csak suttogva, zárt ajtók mögött mertek erről beszélni az emberek. Rendelet jelent meg: Mindenki köteles az utcai ablakba olvashatóan kiírni a házban lakók nevét. Aztán éjjel, ha mennek valakiért, csak megvilágítják a névsort, s látják, jó helyen járnak-e. Komisz suhancok tréfából be-bevilágítanak egy-egy ablakon, aztán jót röhögnek, a bentieket meg a frász kerülgeti a rémülettől.

Tizenhárom éves leszel. Szereted ezt a rokonod. Tanyai ember, de a katonaságnál telefonista volt, távírdász, ért valamit a technikához is, ami tanyai parasztnál még ritkaság; már a háború előtt telepes rádiója van, sőt, mesélték róla, hogy a nagyobb krumpliban is beszél valamilyen drótot, és zenét lehet nála hallgatni. Sajnálta, féltél is, mi történt vele. Aztán megtudjátok, hogy él, üzennek, hogy vigyétek tovább az ebédet. Véletlenül maradt életben, ő meg két társa. Borzalmas éjszaka. A pincéből fölvezetik őket egy irodába, felveszik személyi adataikat, levetkőztetik és szakadatlan verik őket, dróttal összekötik hátul a kezüket, majd összefűzik egyiket a másikkal. Állítólag a dobos meg a jegyző volt a legvadabb. (Ezek úgy képzelték, hogy majd úgy lesz minden, mint a régi Jugóban; mikor néhány hónap múlva látták, hogy nem megy, akkor elköltöztek.) Három tanyai rab egymás mellett. Egyik megérzi, hogy a harapófogó elvágja kezén a drótot, az őrök nem veszik észre, részegek, kihajtják őket, vaksötét az utca, havas eső esik, eloldják egymást, és három meztelen ember fut, amerre lát, a vak éjszakában. Egy ismerőshez menekül, rongyokat szed magára, kerítéseken mászik keresztül, a tyúkólban várja be a reggelt, majd agyonfagyva beszél a házba, azok rendőrért mennek. Ez jön, megáll a szoba ajtajában, ráfogja a puskát, és parancsol: „Menj ki!” Mit csináljon? Ha nem megy, azért lövi le. Ha indul, nekimegy a puskának, s azért lövi le. Néhány hónap múlva a bíró ezt mondta neki: megfogta a puskát. Mit tehetett? Visszakísérik a börtönbe. S a többiek? A város északi részén vasúti töltés, fölvezetett a hídra. Most katonák, hadifoglyok meg polgárok dolgoznak itt, pontonhíd épül, s hozzá alacsonyabb töltés. A hídtól északra a folyó mentén hosszan lövészárók húzódnak, a leventék ásták, mikor még a város védelére számítottak. A hídépítők el-elkószálnak, odébb mennek vizelni, ez-az, s így döbbenek rá a szörnyű sejtelemre: egyiknek a keze feje, másiknak a lába maradt ki a betemetett lövészárokból.

Mi volt ez? Hogy nem tehetek utána nagybátyáddal semmit? Megint találgatások. Egy változat: egyesek szabad kezet, szabad bosszút, megtorlást követeltek, s talán három vagy négy órára meg is engedték ezt nekik.

(BURÁNY Nándor)

Burány Nándor (1932) író, publicista, a „rákérdező” szociográfiai riportjai után írta meg Összeroppanás (1968) című regényét, amelyben az 1941-es és 1944-es nagy és véres történelmi megrázkódtatásokat beszélte el. Több történelmi tárgyú regényt is írt. Ezek témája a Délvidék középkori és XVI. századi története.

ERDŐ ALATT

Megyek a vasúti sínek mellett Szontára. Doroszlótól hat kilométer, ha kicsit kilépek, egy jó óra alatt megteszem ezt az utat. Nyár van, tikkadtn terül el a bácskai táj, sehol egy lélek, pedig valamikor marokszedő lányok vitték itt nyár derekán hangos énekszóval a búzakoszorút a gazdának, ha vége volt az aratásnak. Most bálákban hever a szalma a letarolt sárga táblákon, mert a cséplőgép is eltűnt valahol az idők mélyén.

De kicsi a világ errefelé, csakhamar elmaradnak a kukoricatáblák s a távoli tanyák a jegenyék alatt, ahol még meghagyták őket. Itt van már az erdő, sötétben és rejtelmesen, a fekete fák sűrűjéből kísérteties kakukkszóval a súlyosan elterülő csendben. Balladából feléledő betyárok emlékével, sámánok és tudós öregasszonyok ezernyi csodatételével, úgyhogy kicsit át is fut az emberen a borzongás az erdő hűvös árnyéka alatt. Pedig a csodák nem is itt voltak, hanem benn a faluban, a kifogyhatatlan mesékben a hosszú téli estéken. Ez csak díszlet volt, ez a doroszlói erdő a maga ezerkétszáz holdjával egykoron, amiből mára persze a fele se maradt. És ami maradt, az se tölgy, ahova kicsapták tavasszal makkolni a kondát, s három forint harminc krajcárt kapott a kanász, két kiló kenyeret meg egy darab szalonnát minden süldő után, pénzre átszámítva. De akkorára már a nádból, sárból tákolt kunyhója tetejét belepte a dér, s szét kellett osztani a megnőtt jószágot a gazdák között, mert éjszakánként állítólag farkasüvöltés hallatszott annak jeléül, hogy hamarosan beköszönt a tél. Ha valaki nem hitte volna, hogy a szelíd kiserdőben a farkas is megterem, azt azzal győzték meg, hogy Szlavóniából jönnek át az éhes farkascordák. Ez még nagyobb csoda lett volna, hiszen minden élőlénynek útját állta a Duna. És ha befagyott? Ezen aztán el lehetett vitatkozni egy darabig. És a „látó” asszonyok különben is túltették magukat ilyen csekélységen, élet és halál titkait könnyen és biztosan megfejtve. Mert azért voltak a hófehér Mária-lányok, hajukban világoskék pántlikával buzgón imádkozva. De ez is oly régen volt, amikor még maga Cziráky Gyula tisztelendő úr térdepelt csipkés karingben, hogy aztán a fohász végén a barna tölgyfapadok felől rekedten, hol elhaló, majd váratlanul élesen felcsapó fejhangokkal hallható legyen a vénasszonyok éneke.

De hát mit tudták azok az ártatlan, fehérbe öltözött Mária-szüzek, vagy az öregasszonyok talpig feketében, hogy ugyanez a Cziráky tisztelendő úr akkor már megírta a babonás népszokásokat bölcsőtől a koporsóig, s azon túl az éjfekete sírok mélyéig hatolt rég meghalt ismeretlen emberek csontjaiért. Idővel áttért volna a sámánok és ráolvasó vénasszonyok leleplezésére is. Csakhogy előbb a Római-sáncok titkát szerette volna kideríteni. Hiába üzentek neki Tömörkény, a szögedi kolléga: „Hagyd azt a sáncot, testvér, az legalább nem szalad el! De az öregek átalmennek a túlvilági mezőkre, és egyszer csak azt látod, hogy nincs már kit kifagatni!”

Igen, csakhogy Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának választmányja száz korona rendkívüli segílyt szavazott meg a kutatómunkára, azt is kár lett volna veszni hagyni. És ő azt hitte, most már majd itt szolgálhatja istent meg a tudományt egész életében, s a rengeteg időből jut is, marad is. Aztán egyszer csak áthelyezték Pecellóra. Tizenegy évi régészeti és néprajzi kutatómunka után.

– De hiszen akkor, 1907-ben Városhy Gyula volt a kalocsai érsek, Zombor szülöttje és az említett Történelmi Társulat patrónusa. Tőle függött az esperesek meg plébánosok sorsa is, nemcsak az ilyen kifakult reverendásoké, amilyen a gombosi káplán volt.

– És mégis áthelyezték! – hangzik a kései utód válasza. – Pedig egy darabig ideiglenes adminisztrátor is volt. Mégse lett plébános, még ott Péterrévén se, ahová áthelyezték.

– Ezért hallgatott el?

– Alighanem. Mert meghasonlott önmagával. A keserűség némította el, hogy nem hagyják dolgozni.

Ez a bizonyosság. A többi már legenda, amely ugyancsak megterem faluhelyen, nemcsak Bogoján, ahol a híd alatt lányok sütik a halat. Nemcsak abban a rég volt hajdani világban, ahol oly színesen és igézően éltek a legendák. Ma is. Hogy volt egy kocsmáros-lány, nyitott ablaknál énekelt: „Este, este, szombat este várom a galambomat . . .” Olyan szépen énekelt volna, hogy elhallatszott egészen Kalocsáig?

Mindegy. Kicsit elkalandoztam a titkok után, amelyek nem egy falura, de az egész vidékre jellemzőek voltak. Sietek is vissza a szontai sínek mellé, az erdő csendjének közelébe. Ami az öreg erdőből megmaradt, túlnyomóan akác. Télen én is annak a tűzénél melegszem. És nemhogy bujdosó betyár, de még csak puskás vadász se bukkan fel a fák között. Az erdőőr kunyhóján be is szögezték az ablakot, mintha már tényleg nem volna szegény ember ezen a tájon, hogy meghúzza magát itt, s csekély fizetség ellenében figyelje éveken át, mekkorára nőtt az agancs a szarvasok fején, hogy majd fel lehessen hajtani őket a kemény valutával fizető vadászok elé.

De nemcsak a csodák tűntek el nyomtalanul, meg a kis döcögő vicinális ezen a vonalon. Szarvasok sincsenek többé ebben az erdőben. Máshova járnak a honi pénzzel meg a márkával fizető vadászok, nem úgy, mint Herman Ottó idejében, amikor a bácskai előkelőségek gyakran adtak itt találkozót egymásnak. Igaz, hogy azok se vadászni jöttek, hanem toklyópaprikást enni az erdőszéli fák alatt. Mert volt itt egy juhász, talán a gombosi Kárász dédöregapja, akinél jobban senki sem tudta megfőzni a fiatal birkát.

– Legjobb lesz, ha holnap benn maradsz a faluban – mondta ilyenkor Skultéthy Nánán erdőmester, aki Herman Ottó sógora és vendéglátója volt hónapokon át. Herman a Magyar halászat könyvét is itt írta. – Most volt nálam egy lovas pandúr bejelenteni, hogy a főispán úr öméltósága nagy társasággal jön ki hozzánk. Újrameszeltettem a Liba csárdát, nehogy megszóljanak. És tudom jól, hogy nem szereted az efféle feszes reverenciákat, ezért szóltam.

Pedig nem ezért szólt. Egyszerűen röstellte a fiatal tudós furcsa viselkedését. Hogy hosszú hajjal és lengő szakállal kergeti a lepkéket, mint a gyerekek, mert meg akarja írni a rovarok életét. És mert olyan javíthatatlan Kossuth-párti. Azért.

Az emberek életét megírni csöppet se könnyebb vállalkozás. Pedig az embereket ismerjük, a viszonyokat is minden éghajlati változásokkal együtt, amit már történelemnek nevezünk. És gyakran mégis egészen idegen és ismeretlen fényben jelennek meg előttünk.

Ezért járom az utakat, hogy a magam szavával hírt hozzak róluk és a világról, amelyben élnek.

(HERCEG János)

DELIBLÁTON

BESZÁMOLÓ A DELIBLÁTI-HOMOKPUSZTÁRÓL

(Részletek)

Van Dél-Bánátban egy homokpuszta, mely párját ritkítja: a Delibláti-homokpuszta.

Sokat töprengtem azon, miért is nőtt annyira szívemhez ez a homokpuszta: buckáival, dűnéivel, roppant erdeivel . . .

Talán azért, mert a homok világa különös egy világ, melyben az ember nem nagyon uralkodhat. Abban a világban a homok az úr, az ember csak a látszatát keltheti annak, hogy megzabolazza a homokot. Elég egy óvatlan pillanat, egy meggondolatlan cselekedet, a homok máris kifut az ujjai közül.

Utána mindent a homok mozgásához kell igazítani. (. . .)

Amíg gazdasági objektumnak számított, a megengedettnél, a kelleténél jobban kiaknázták. Gondoljon bele: évenként mondjuk negyven-ötven tonna szappangyökeret szedtek ki az emberek a homokból stb.

– Milyen mély a puszta homokja?

– Minden bizonnyal meghaladja a kétszáz métert. Ez a homok roppant apró szemcséjű, e tekintetben is egyedülálló Európában. Az élet a homokon pedig nagyon sajátos harc. Harc a széllel, harc a vízzel, a termőtalajjal. Hosszú ideje tart ez a harc, sokáig eltart még.

A múlt század elején, 1808-ban, Bachofen kezdte meg e terület felmérését, és négy évre rá állapította meg, hogy a 40 660 hektárból 18 000 hektár igazi futóhomok. Kegyetlen lehetett ott akkoriban. A kossava hatalmas erővel, 100 kilométert is meghaladó óránkénti sebességgel hordta a homokot, mely betemette a környék termőföldjeit. 1818-ban alakult meg a homokpuszta befásításával, erdősítésével foglalkozó bizottság. A homok megkötésének kezdete Bachofen nevéhez és 1818-hoz fűződik. Bachofen tette meg az első lépéseket, 1845-ben halt meg Versecen. A század elején, 1907-ben fejeződött be a futóhomok megkötése.

– Az embernek mégis sikerült megkötnie a puszta futóhomokját?

Sava Šljivovački elmosolyodik. Rágyújt. – Ha ötven-hatvan centiméteres humusztakaró borítaná a homokot, akkor ezt nyugodtan állíthatnánk. Ahhoz viszont, hogy ötven-hatvan centiméteres humusztakaró képződjön, legalább kétezer esztendő szükséges. (. . .)

Különben a rómaiak idejében, a középkorban nem volt itt pusztaság. Az 1723-beli Bánát térképén nem úgy szerepel ez a térség mint homokpuszta. Az ember tette azzá. Minden bizonnyal a törökök égették fel ezt a területet az 1770–1780-as esztendőkből.

– A jelenlegi növénytakaró tehát nagyon vékony kéreg ezen a homokon.

– Igen, nagyon vékony kéreg. A pusztára nézve ez az időszak, a nyárutó egyébként a legveszélyesebb. Ilyenkor már száraz az aljnövényzet, egy eldobott cigarettavég, egy szál gyufa hatalmas károkat okozhat. Ha fúj a kossava, hihetetlenül nehéz itt a tűzoltás. A szél egy-egy tűzfészket, hatalmas izzó boglyát, 30 méterre is képes elhajtani. 1973-ban 1100 hektár, abból 600 hektár fenyőerdő égett le. Tűzvédelmi utak, sávok hálózák be a puszta erdőségeit, azokon a tűzpáztákon közelítjük meg, lokalizáljuk a tüzet.

A legelésző állatok is felsérthetik a növénytakarót, de idejében közbelépünk. Különben a homok kibújna bőréből. (. . .)

– Mi készítette az embereket arra, hogy a pusztában telepedjenek le? Hogy a homokra építsenek . . .

– Csak egy falu, egyetlen település van a homokpusztán: Susara. A többi település a homokpuszta szélén fekszik. Ezeket a kis emberi közösségeket a szőlőtermesztés reménye hozta létre.

A múlt század végén, 1880-ban, a filoxéra (szőlőgyökértetű) megsemmisítette Európában a szőlőt. A homok ugyanis betemeti a filoxéra lárváját, más szóval: nem kedvez a filoxérának. Nos, azokban az időkben telepítették ide a legszegényebb sorsú embereket.

Fejértelep, Wekerletelep, Sziváktelep, Pálfytelep, Emánueltelep – sorolja a települések nevét.

– Azt remélték a szakemberek, hogy itt a homokon majd felvirágozik a szőlőtermesztés. Tévedtek. Nem számoltak azzal, hogy a Delibláti-homokpusztában nagyon sajátos körülmények uralkodnak. Ezen a homokon nagy a hőmérsékleti ingadozás. A korai fagyok miatt három-, négy-, sőt ötévenként kerülhetett sor egy-egy szüretre. (. . .)

A puszta növényvilága nagyon gazdag. Hétszáz fajta növény található itt. Jómagam 30 évig foglalkoztam gyógynövényekkel, 120–130 fajta gyógynövény terem ezen a homokon.

A madárvilág úgyszintén izgalmas, 92–93 fajta madarunk van, melyek állandóan itt tartózkodnak. Az erdők vadban gazdagok: róka, farkas, vaddisznó, vadmacska stb. Kígyók is akadnak, közülük egyik sem mérges – ebben biztos vagyok. (. . .)

Susarára nem jár vonat.

Susarára autóbusz se jár.

Susarának 720 lakosa van, többségük magyar nemzetiségű. (. . .)

Asztalomon a szappangyökér.

Nézem, kézbe veszem, homokos lesz tőle a tenyerem. Ez a 70–80 centis szép, egyenes gyökér a Delibláti-homokpusztán termett. A homokból ástuk ki, pontosabban: a susarai Orosz Péter ásta ki, én csak néztem. Ki gondolná, hogy ennek a megtermett gyökérnek a felszínén csupán egy valószerűtlenül kicsiny kóréja van, mely elveszik a fűben, mely anynyira törékeny, hogy még a szélnek sem áll ellen. Nem úgy, mint a kiszőkülő füvek, melyekbe hiába akaszódik a pusztai szél. Őket csak megfésüli, megfésülheti, míg a szappangyökér bogas kóróját könnyedén letöri. A magas fűben csak egy kicsiny, elvesző torzsa marad utána.

Nézem, simogatom, többször meghajlítom ezt a gyerekkar-vastag, egyenes gyökeret. Ki gondolná róla, hogy valamikor a szegények fogódzója volt. És nem csak a szegényeké. Úgy tűnik, valamennyien belekapaszkodtak, akik a homokon akartak megkapaszkodni. Legalább egyik kezükkel.

– Az rossz világ volt, amikor a szappangyökeret szedtük – állította Varga József, a susarai helyi közösség elnöke. Kelletlenül beszélt a szappangyökérről, nyilván a Delibláti-homokpusztára vonatkozó természetvédelmi törvény intette tartózkodó hangvételre. Ugyanis a különleges természetvédelmi területté nyilvánított homokpusztában nagyon fontos, homokot megkötő szerepet játszik a szappangyökér, a síkárnyékgyökér stb.

Viszont: A szappangyökeret Versecen nagyon követelik – mondta a susarai Gilice János. – Mindig jó pénzt fizettek érte. Kilóra vették, néha még ki is jöttek érte. A szappangyökér állítólag feljavitja a mosóporok minőségét. (. . .)

Asztalomon a szappangyökér. – Apró, liláskék virága van – mesélte róla Dani István. A felesége meg csak bólogatott. – Valamikor régen – folytatta a néni – késsel megkapartuk és elszeleteltük a szappangyökeret, mint a sárgarépát. Amíg friss, addig könnyű, ha

kiszárad, akkor nehéz vágni. Az összevágott szappangyökérre vizet öntöttünk és kifőztük az üstben. A szappangyökér levében mostuk aztán a szebb ruháinkat, a szebb szöveteket. Gyönyörűen habzott a víz. És mosás után a ruháknak nagyon jó illata, nagyon szép színe lett. (. . .)

Kis köteg sikárgyökeret hoztam haza a Delibláti-homokpusztából. „Aranygyökér” – mondta rá Gilice Mihály, az erdőkirály. Szép halványsárga színe van a kb. 30 centiméter hosszú, kissé göcsörtös gyökérszalagnak. Valamikor sűrölőkefe készült belőlük, a műanyag térhódítása előtt . . .

– Szeptember derekától ápriliséig lehetett szedni – veszi kezébe az erdőkirály. – Sok munka volt vele . . .

– A fiatalabbakat nehezebb kiemelni – magyarázta.

– Miért?

– Mert a fiatalabbnak ritkább a gyökere. A ritkább gyökér jobban meg tud a homokban kapaszkodni . . .

– Ez itt a közelében meg a kámforfű – mutatott egy másik fűcsomóra. – Még vékonyabb gyökere van. Belőle csinálták a ruhakefét. Egy télen át szedtem a kámforfüvet is. Nem volt rajta valami nagy kereset. Majd közülük is kiemeltünk egyet. Addig nincs baj, amíg egyet kell kiszedni – vigyorgott –, akkor nagyobb a baj, ha sok kell belőle . . .

Később kiemelt a homokból egy vékonyabb szálú, illatozó kámforgyökeret is.

– Négyzeres árat fizettek érte, négyszer többet, mint a sikárgyökéréért. Cudar erős szaga van a kámfornak – szolgáltatta meg velem is az átható illatú gyökeret. – Tisztítása, dörögölése közben fáslit tettünk az orrunkra . . .

(TARI István)

Tari István (1953) újságíró, költő, több éven át a Képes Ifjúság című hetilap munkatársa volt. Verseskönyvek mellett riportkönyvével (Homokba kapaszkodva) keltett figyelmet.

A BÁNÁTI BAZSARÓZSA BÁNATA

Beszélgetőtársaim ezúttal az erdő-mező szépei, a gyepes homokbuckák és a fás dombhátak virágai.

A magunk tapasztalatából tudhatjuk, hogy a falusi kiskertek és a városi erkélyek sok növénylakójának, sőt még a szobákban senyedő néhány cserepes virágnak is mennyi mondanivalója van. Mit hallhatott és miről tudósíthat most a riporter, aki már napok óta a természet pompás óriáskertjében csavarog? Elmondhatja, hogy némi betekintést kapott a növényvilág létkérdéseibe, jegyzetfüzete megtelt a virágok színes beszédjével, illatos sóhajjaival és ismert zamatú, de ritkán ízelet neveikkel is, az emlékezetből már-már kihullott szavakkal.

A vadon termő virágok üzenetét hozom onnan, ahol most, májusban, az „akácillat finom, fanyar homok kevert íze érzik a langyos légen”.

Először is talán a bánáti bazsarózsa bánatát tolmácsolnám. „Ne árulja el, hol találkoztunk – suttozja –, jobb, ha kevesebben tudják rejtkehelyemet. A homokpuszta mélyén húzódtam meg, fajtestvéreimmel együtt, messze a mohó emberi szemtől és kéztől. Kihalóban

vagyunk, ha nem vigyáznak ránk, végképp elmúlunk. Védelem alá helyezésünk ügye azonban mégis hat éve húzódik, közben elmúlt a környezetvédelem éve is. Ezt szerettem volna elmondani. Ugye, nagy bánat ez?”

A bánáti bazsarózsa a botanikusok meghatározása szerint endemikus (bennszülött) faj és reliktum, vagyis a rokonságtól messze elkülönülten élő maradványfaj. A régi növényvilág hírneműje. Óshazája a Balkán-félsziget, de ott már kihalt, most csak Pécssett, a Mecsek alján és itt, Dél-Bánátban található. Ezért nevezték el bánáti bazsarózsának. (A bánáti jelzőt viseli még a szürös számarkenyér és az illatos imola egyik, csak ezen a tájon található faja is.) Hamarosan védelem alá kerül, remélhetőleg nemcsak papíron, néhány ritkasággal együtt, például a homoki varjúhájjal, a fenyőspárgával, a pusztai meténggel, a tarka sáfránnyal és a népes orchideacsalád többi delibláti képviselőjével.

Orchidea a bánáti homokon? Igen, ilyen is van, három nemzetsége honos a keleti mozaras részen: a piros madársisak, a pompás kosbor és a pókos bangó.

A bánáti bazsarózsa édestestvére a delibláti bazsarózsa. A homokpuszta valójában erről ismert, május elsejére tömegesen lepi el a buckák hajlatait. Néha már-már úgy tűnik, hogy a zöld takaró egyik napról a másikra átváltozik bíborpalásttá. Erre, persze, sohasem kerül sor, a megritkított növénynek ehhez már nincs ereje. Egyébként a díszkerti bazsarózsával is közeli rokonságban van, bár ennél alacsonyabb növésű, levelei kaprosak, tömött virágai kisebbek.

„A legelésző állatok, az erre járó vadak nem tesznek bennem kárt, mert nedvem keserű és mérges, de az ember ellen tehetetlen vagyok. Néhány napos szobadíszként tartanak, orvosságot csinálnak belőlem” – hallottam az egyiktől hazaindulás előtt, amikor egy csoportot szedtem belőlük.

A homokpusztának, persze, nem ez az egyedüli gyógynövénye. Csaknem száz fajtát találhat itt az egyes fűvészek. A legtöbb a vadon termő, némelyiket azonban természetesen vették. Hasznosak is, szépek is, most közülük szólal meg néhány.

„En vagyok a kirándulók első áldozata” – mondja a márciusban nyíló, égszínkék májfü, amelynek teájával a májat, vesét és az epét gyógyítják.

„Tövestül tépnek ki, mintha olló, kés nem is lenne a világon” – panaszkodik az élénk-sárga színéről és a szív működés serkentő hatásáról ismert tavaszi hérics.

„Miért vágják sarlóval a virágot és dobják el leveleimet, amikor ebből jófajta gyógyszer készülhet a koszorúér-bántalmak ellen?” – lázadzik a szerény gyöngyvirág.

Népünk azt mondja, hogy fűben-fában orvosság, s ez a homokpuszta növényvilágára különösen érvényes. Hasznuk azonban rendszerint többfajta. Így a törpemandula tavasszal dísznövényzámba megy, ekkor „habzik, mint a szökőkút”. Valamikor a mandulatej orvosság volt. Két-három szem magból elrágcsálása enyhíti a gyomorsav-túltengést. A cukrászok marcipánt, a szeszipar mandulalikőrt, a vegyipar mandulaszappant készít. Az órákat, a finom műszereket mandulaolajjal olajozzák. Házi használatára a mandulatorta és a sós mandula emlékeztet.

A gyógy- és dísznövények közül hamarosan védelem alá kerül még a kockás liliom, a sárga gyűszűvirág, az erdei szellőrózsa, a tarka nőszirm és az árvalányhaj.

Aki nem látta ennek az utóbbinak a selymes ringását a halmokon, az nem mondhatja el magáról, hogy ismeri a homokpusztát.

Újabban is meghonosodott néhány növény a deliblái buckák között. Ezek közé tartozik a kerek levelű körtike, az illatos estike és a gránátpiros apácavirág. Korábban nem volt a kertekben egyébként oly gyakori fehér nárcisz sem, ez is mostanában terjed el. Valamikor emberkéz ültette el a régi Fejértelep táján, amely ma már évtizedek óta lakatlan erdőrészt. Az elhagyott templomépület feljárata mellett, a ledölt istenszobrok tövében maradt fenn, s onnan indult el új honfoglalásra. „Nem vagyok olyan érzékeny, mint amilyennek látszom, megélek én a homok hátán is” – mintha ezt mondaná a pusztai új vadontermő virága.

Lehet, hogy egyszer majd homoki nárcisz néven emlegetik, annyira alkalmazkodik az ottani életkörülményekhez. Ilyesmire egyébként sok példa van, a deliblái pusztán is díszlik a homoki pimpó, homoki baltacim, homoki kocsord, homoki aszúszegfű, homoki vértő, homoki pirosító, homoki zsellérke, homoki keserűfű, homoki seprőfű, homoki ballagófű, homokvirág, ágas homokliliom.

A pannóniai flóratartományban egyik önálló flórajárása ez a vidék, úgy hívják, hogy Deliblasticum. Egészen különleges táj ez, hozzáfogható nincs sem a tartományban, sem az országban. Ez a bánáti bazsarózsa hazája. Itt még a virágokkal is beszélni lehet . . .

(KALAPIS Zoltán)

VESZTESÉGEINK

Nem ugyanaz már a táj – sóhajtanak az egymást váltó nemzedékek, és visszarévednek gyermekkori óaranyfényű békés világára. Mindenkinek vannak veszteségei, bár meglehet, az utánunk jövők már veszteségeiket is elveszítik, nem lesz mi után sóhajtozniuk. A változtató erő – nevezzük bár fejlődésnek vagy környezetrombolásnak – betontengerével, monokultúráival, szeméthegeivel és szennycsatornáival egyre kíméletlenebb tempóval sodor magával, és észre sem vesszük, amikor átlép felettünk.

Ha már nem tudunk megbékélni a tájjal, és vélt vagy valós érdektől vezérelve a magunk kedvére formáljuk át, akkor nyilván kénytelenek leszünk belenyugodni a változásba. Valamit valamiért. A legvérmesebb környezetvédő sem állítja, hogy a Tisza menté meg kellett volna hagyni őszállapotában. A végtelen, maláriát lehelő mocsarak helyén ma termőföldek, falvak, városok vannak, s bár a szilaj pásztorok, pákászok szárazon maradtak, mégiscsak üdvös munka volt a lecsapolás. Más korban, egészen más erőviszonyok között azonban ennek az egykori mocsárvilágnak megmaradt darabjai vagy a hozzá hasonló vízi lények felbecsülhetetlen kincset jelentenek. Nagy kincs egy háborítatlan holtág a folyó mentén, embernek, madárnak egyaránt – felnövő nemzedékek bölcsője, tájhoz kötő alapélménye lehet.

Ilyen volt sokunk számára az Ada és Mohol közötti Holt-Tisza a bánáti oldalon. Békésen hallgató füzesével, levéltutajokat vízre eregető ezüstnyárfáival csendes paradicsoma volt a nyugalmat kedvelő horgászoknak. Sok-sok délelőttöt töltöttem kedvenc tuskómon ülve, és elmélyülten lestem, hátha az átlagosnál természetesebb bodorka akad horogra. Télen szinte sohasem volt hiábavaló a didergés, ha csukákra lestünk a bokrok tövében, és a kora tavasz már ott talált bennünket a parton, ahogy a gyorsabban felmelegedő sekély vízben áztattuk horgainkat. Annyi élmény, táborozás, nyugalmas óra em-

léke kötődik ehhez a lényegében kicsiny vízi világhoz, hogy ma sem tudok rá nosztalgikus szomorúság nélkül visszagondolni. Mert most már csak emlékeinkben él, nyomorúságos pocsolya csupán, ami valóban megmaradt belőle. Éltető ütőere a holtágnak a keskeny csatorna volt, amely az erdön át kanyarogva összekötötte az élő Tiszával, és amelyen át az őszi-tavaszi áradások idején friss vízzel tölthető el. A csatornán bejttek a legkülönbözőbb halak is, olykor odabent ívtak, szerencsés esetben pedig az ivadék egy része vissza is jutott a folyóba. Nos, ezt a csatornát vágták el végérvényesen az új védőgáttal a legutóbbi szabályozás alkalmával. A Holt-Tisza végérvényesen halott lett.

Nem kívánjuk elvitatni a folyamszabályozás jelentőségét és indokoltságát, de a talajgyaluval halomra döntött fák, az iszapban vergődő és száradó halak látványát már nem tartjuk szükségszerűnek. Ma bogáncs és embermagas gaz nő az erdő helyén, a talaj terméketlen, hiszen a Tiszából odaszállított, szél kergette homokból áll. Végignéztük a kis vízvilág pusztulását, álltunk a mélyen berepedezett száraz mederben, ahol azelőtt csónakkal siklottunk, megdöbbenéssel fedeztük fel a tuskók alatt a nedves földön még reménytelenül tátozó többezer csíkhalat, és mindent megértünk, csak egyet nem: miért kell a jót, a már meglevőt könnyelműen elpusztítani? Milliós befektetéssel üdülőközpontokat, új horgászvizeket létesítenünk, máshol viszont az öröklött értéket a mérnöki ceruza egyetlen vonásával eltöröljük a föld színéről. Pedig a moholi-adaai holtágot megmenthette volna egyetlen kisebb zsilip.

És ha esetleg valaki nevenségesnek találja a bodorkák sorsa feletti búslakodást, talán jobban megérti szavainkat, ha mélyebb emberi vonatkozásait érintjük a tárgynak.

A vérbeli Tisza menti ember éltető illúziója a folyóhoz való szentimentális ragaszkodás. Neki hiába építenek fehér márványból sziporkázó úszómedencéket, hiába töltik fel azokat hideg, meleg és csodatevő vízzel, a zavaros áradathoz, a ritkuló füzesekhez hűtlen sohasem lehet. Köldökzinór volt és maradt a folyó, amely a természethez, a földhöz köt egy olyan tájon, ahol csak a dülőutakat nem szántják, és mezei virágot is inkább csak az árokparton találni. A veszteségek pedig sebezhetővé, gyökértelemné teszik az embert, s egyre inkább hasztalanul igyekszik otthon lenni a megváltozott, önmagából kifordult tájban.

(APRÓ István)

Apró István (1960) a történelem iránt fogékony elbeszélő. Magyarországra költözött.

BÁCSKAI TÁJKÉP

Tarlók közt szikrázó betonút,
beleszalad a nyárba.
Kétoldalt elhagyott asszonyok:
egy-egy hókarú nyárfá.

Úton kisfiú mendegél.
Mezítelen a lába.

Fönről az égből éppolyan,
mintha egy helyben állna.

Újvidék, 1955. július 25.

(FEHÉR Ferenc)

Fehér Ferenc (1928–1989) költő. Egyike a legjelesebb vajdasági költőknek. Élményei ősrétegében a magyar szegényparaszti világ van, s ebből bontakoztatta ki egész költői világegyetemét. Jeles műfordító. Több riportkönyvben számolt be életpasztalatairól.

JULI NÉNI MESÉI

Egyes mesegyűjtők szerint a legjobb mesefák a kiszolgált katonákból és pásztoemberekből, vagy ezek hozzátartozóiból kerülnek ki. Az én mesemondóim között viszont akadtak jó előadó és nagy mesekészletű férfi előadók, akik művészi módon tudták hallgatóikat a mesék világába vezetni, mint például Kórógyon Tukmány apó vagy Késa apó, noha földművesek, halászok voltak. Igazi jó mesemondóim azonban inkább a nők közül kerültek ki. Két típust különböztetnék meg köztük.

Az egyik típus tökéletesen beleéli magát a mesehősök sorsába, velük örül, velük bánkódik, megjátssza az egyes helyzeteket, utánozza hangjukat, egyszóval dramatizálja a mesét. De mindezt szinte transzban teszi. A mese befejeztével olyan, mintha révületből ébredne.

A másik típus is együttérez a hősszel, nemegyszer a könny is megcsillan szemében, ha a főhős sorsa balra fordul, a hangját is váltogatja a szereplők és sorsuk változása szerint, dramatizál ő is, de mindezt természetesen, közvetlenül, emberi melegséggel teszi.

Ez a típus nemcsak a szereplőkkel él együtt, hanem a hallgatókkal is: figyel, ellenőrzi a rájuk gyakorolt hatást. Ez a hatás visszahat az előadóra, de nem idéz elő „révületet”. A mese végére érve, gyönyörködve nézi a csillogó szemű, nemegyszer tátott szájjal figyelő hallgatókat, s ha a közönség más, újabb mesére vágyik, szívesen folytatja a mesemondást.

Ilyen született mesemondóm Juli néni, Kovács Juli néni Vojlovicán. Hetvennégy éves, de nem látszik meg rajta. Bármikor kerestem fel, télen, nyáron, nagy munkaidőben vagy pihenés idején, mindig egy örökké mozgó, tevő-vevő, dolgozó Juli nénit találtam. Korát meghazudtoló frissességgel végzi nemcsak a ház körüli munkát, hanem kint a földön is megteszi még a magáét.

Ez az alacsony termetű, vidám, mosolygós arcú, meleg barna szemű asszony a lelke a nem éppen kisszámú családjának.

Juli néni született mesemondó. Nagyszerű emlékezőtehetsége még sohasem hagyta cserben, az édesapjától tanult régi „csángó” balladákat, meséket, történeteket mindig szinte filológiai pontosságu szövegűséggel, művészi módon, szemléletesen, szubjektív érzelmeit nem takarva, közvetlenül, élénken adta elő. Juli néni felbecsülhetetlen értéke, hogy ballada- és mesekészlete szinte kifogyhatatlan, kiapadhatatlan.

Meséi egyszerűek, kerekék, tiszta szerkezetűek. Nem valami különleges mesék ezek. Beletartoznak az egyetemes nagy mesekincsbe. Viszont ezek a mesék egyes vándor motí-

vumokat nagyszerűen konzerváltak. Gondolok itt például az Állatsógorok típushoz tartozó A szélördög című mese állatsógoraira és beszélgetéseikre. Ezt szinte szóról szóra megtaláljuk egy török népmese gyűjtemény (*Bénli-Bári, a macska*, Budapest, 1959) A szél-Dev meg a talizmánja című meséjében. A szélördögben előforduló motívum: a falba szegeket ver a főhős, hogy feljusson a várfal tetejére; mikor fent van, kényelmesen elhelyezkedik, és sorban levágja az utána jövő katonák fejét, s ledobálja az udvarba. A török mesében csupán annyi az eltérés, hogy rablók fejét veszi a főhős, nem katonákét.

Közös motívumokat is találunk Juli néni meséiben. A Szépen zengő pelikánymadár és A szélördög címűekben például a betolakodó ellen egyaránt kaszákkal védekeznek a gonoszok; a kaszák állandóan dolgoznak, mintha gépezet hajtaná őket, mindent összevágna.

Mai, korszerű elemek is felbukkannak, például a Szépen zengő pelikánymadárban: egy gombot nyom meg a királylány véletlenül, s erre szétválnak a fal . . .

Nagyon érdekes, hogyan teszi Juli néni helyhez kötötté személy- és helynév segítségével a Kék madár című mese általánosan ismert történetét. (Tudjuk egyébként, hogy a helyhez kötöttség nem általános mesei tulajdonság.) „Van az erdélyi, csiksomlyói erdőben egy titokzatos öregasszony, úgy mondják neki, Bába Zille, azt kell körülvenni szép szóval, vinni neki egy kicsid jó pálinkát, akkó megszeretgetni, megölelgetni, körülvenni minden jóval, és az tud mindent megtenni, amire kéri. Tudod-e te, kicsi kerál, ha jó a nehéz idő, a felleg a hegyekre ereszkedik, terjeszkedik, csak kiáll Bába Zille, előveszen egy törülköző kendőt, kelet felé fordul, s keresztet int a fellegekre, s elmenyen a felleg: nem lesz jég. Ezt én láttam magam az én öreg szemeimvel. Azt mondja a kerál: »Jöjjék el velem.« Fel es pakoltak. Tettek a tarisnyába pogácsát, búcsút vettek a kapufélfától es nem mondták meg senkinek, hogy hová mennek. Mikó odaértek Csiksomlyóra, éppen jókedvibe kapták Bába Zillét. Mondják néki, előterjesztik, hogy ők mi járatba vannak. Vittek néki egy eveg pálinkát es turós palacsintát es egy kulacs borocskát, s jókedve lett az öreg szipirtyónak.”

Ha a Juli néni meséinek nyelvét nézzük, szembeötlik, hogy nincs bennük semmi modorosság, keresettség. Így beszélnek egymás közt még mindig az emberek Vojlovicán.

(PENAVIN Olga)

Kovács Julianna, Juli néni (1886–1967) hertelendyfalvai (vojlovicai) nóta- és meséje, egyike a legkiválóbbaknak. Apja is mesemondó volt, lánya, Kovács Teréz is.

BALÁZS G. ÁRPÁD

Mintha ezen a mi vidékünkön nem is lett volna képzőművészeti élet, amíg Balázs G. Árpád lobogó nyakkendővel, pepita nadrágban és félrekapott baszk sapkában meg nem jelent. Mint aki nem faluról jött, tanítói állását végleg odahagyva, de egyenesen Párizsból érkezett volna. Egyszer-kétszer Gozdsu Elek hozta le az Őszi Szalon képeit, majd 1910-ben a szerbiai festők kiállítása keltett feltűnést Zomborban. Rista Vukanović és Marko Murat vásznain kívül a müncheni akadémia alig húszéves növendéke, Moša Pijade képe is. Különben szétszórva éltek itt a festők, a gazdag Bácska alig vett tudomást róluk.

Mesterházy édeskés tájképeivel házalt, Aczél Henrik arcképfestést vállalt „természet után”, mint a Bácsmegyei Napló hangsúlyozott elismeréssel írta róla. Juhász Árpád meg hetekre-hónapokra bevette magát valamelyik vidéki kastélyba, ahol a ház asszonyán kívül a lipicai csődörig mindent megfestett természetbeni járandóság ellenében. Aztán miután ily módon ellátta családját, felment Pestre a gödöllői preraffaeliták közé, hogy majd Malonyai Dezső ötkötetes népművészeti munkáját illusztrálja. Előtte Than Mór szakadt el örökre szülőföldjétől, hogy a bánáti Đura Jakšićtyal ugyancsak Münchenben keresse a művészsé válás lehetőségeit. S Eisenhut is hamar megértette, hogy nincs itthon semmi keresnivalója.

A nagy változás, az élénkebb szellemi élet az első világháborút követő években vált érezhetővé. Egy új festőnemzedék jelent meg, most már a távolabbi világ hatását is éreztetve, némelyeknél a szocialista forradalmak után maradt indulatoktól terhesen, agitativ erőt is beleadva a művészi alkotásba, amiben Szabadkán, Balázs G. Árpád megjelenésének színhelyén, a Kassák nevelte emigránsok szabadabb attitűdjét se volt nehéz felismerni. Ehhez ő tette aztán hozzá prágai tartózkodásának hatásaként az expresszionizmus kifejező jegyeit.

Nem volt könnyű dolga áttörni a közöny vastag falát. Egyszerre keresni eladási lehetőséget a jobb módú polgárság körében, s ugyanakkor kubikosok és kétkezi szegény emberek sorozatos rajzaival figyelmeztetni világnézetére és társadalmi hovatartozására. Pedig élni kellett, a ház is megvolt már Palicson, ahol az első asszony élt a két gyerekkel, s nem egy monotípiáján, sőt könnyed kézzel megfestett akvarelljén is megjelent neve fölött a H betű, a kényszerű megalkuvást jelző, inkább önmagának tartozó figyelmeztetéssel, hogy az adósságra épült „Házra” kellett engedményt tennie.

Ő volt az első festő nálunk, aki Nagybányánál és a magyar impresszionistáknál meszebbre tudott nézni, s egyféle vidám bohémséggel kérve *salvus conductus* a bácskai parlagon világnézeti elkötelezettsége, illetve a képvisárló közönség kiszolgálása miatt. Nem is bírta ki sokáig ezt a kétlakíságot, amire ez az álmos és tunya vidék kényszerítette. Fogta magát, s a húszas évek végén lement Belgrádba, és csakhamar felverekedte magát a legjobbak közé. Mint a *Vreme* című napilap illusztrátora a grafika minden technikai törvényét magáévá tette. Egyforma biztonsággal dolgozott kövön és linóleummal. A költő Todor Manojlović ír róla a legnagyobb elragadtatás hangján, Pavle Bihaly, a baloldali *Nova Literatura* szerkesztője méltatja művészetét, míg itthon csak a harmincas évek derekán kap jelentőségéhez illő ismertetést a *Kalangyában*, annak a Kende Ferencnek a tollából, aki fiatalon, 1912-ben a pesti *Nyugat* olvasóit tájékoztatta a kubisták új kifejezési formáiról. Hogy aztán itthon majd csak öregén részesüljön megérdemelt elismerésben Bori Imre egész pályaképét megrajzoló monográfiájában, ami után már nehéz lenne Balázs művészetéről valami újat mondani.

Hadd idézzem hát magam elé vékony alakját, gyors és szapora mozdulataival, ahogy könnyed járásával feltűnt a Terazijén, hogy elfoglalja helyét Dobrovic asztalánál az új kávéház teraszán, ahol már együtt volt a baranyai emigráció szellemi vezérkara, dr. Flammal meg Gelejivel, akik a szabadkai Napló mellett előkelő angol és amerikai lapokat tudósítottak, s „Lefivel”, a palócos kiejtésű Lefkovics Ernővel, aki kénytelen volt megelégedni a zombori Új Hírekkel és az újvidéki Reggeli Újsággal.

„Hova sietsz, apukám?” – próbálta az utóbbi a varázslatos asztalhoz odacsalni a mindig loholó, szegény Kázmér Ernőt, aki az irodalomnál alább nem adta, s talán most is éppen Veljko Petrovićhoz igyekezett a Vlajković utcába.

Hát ebben a társaságban nyújtogatta mosolyogva vékony nyakát Balázs, és ugrott fel az említett pepita nadrágban kotorászva, ha valamelyik fia diszkrétan félrehívta, hogy: „Ćale, adjál már egy bankót!”

„Könnyű Olájnak – mondta következetesen j-nek ejtve a h-t –, de nekem két asszonyért kell dolgoznom, meg a fiúk is a fejemre nőttek már!” S erre az ember előtt megjelent az anya fiatalon a palicsi fák alatt az Éden nosztalgiáját is megszólaltatva a hűtlen apa szívében, ahogy az elhagyott asszony a két kisfiút magához ölelte, úgyhogy egy pillanatra némi kis bűnbánat is vegyült a mosolyába a festőnek, a nagyvárosból hazagondolva. Megfestette ő az Anyát később is, az évek múlásával öregesen és őszén, hogy aztán már jóvátehetetlenül a festő édesanyját tüntesse fel benne minden reprodukció, míg a horgosi asszonynak csak a hátát mutatja majd egy aktja.

„Á, én itt nem maradok! – mondta 1941-ben a lebombázott Belgrádból itthon keresve menedéket. – Én innen azért menekültem el, mert nem bírtam itt tovább ezt a rosszindulatú kicsinyességet. Prága és Belgrád után most már megfulladnék, ha nekem Szabadkán előlről kellene kezdenem!”

Igen, mert Belgrád befogadta, a magáénak tekintette. Prágában meg a nagyvonalú, az európai modernnek élvonalába tartozó Zvrzavi tett rá közvetlen nagy hatást. Itthon pedig már csak Balog Lina kirakatában lehetett olykor látni egy-egy képét a szabadkai főutcán.

És elment. És sokáig nem érkezett hír felőle, mintha csak meghalt volna a második világháború forgatagában. S még utána is egy jó ideig nem adott életjelt magáról. Igaz, Budapest, Nagyvárad, Debrecen, Szeged még megcsodálhatta egy-egy kiállításán a képeit, de aztán 1956-ig neki is el kellett némulnia, mint irodalomban és képzőművészetben oly sokaknak még.

Ötvenöt karácsonyára azonban hazalátogat a fiához. „Nagyon érdekelnek a vajdasági művészeti élet eseményei, s főleg munkalehetőségei – írja. – Mit lehetne nekem még egyszer kezdeni? Egyáltalán számíthatok-e itt valami állandó munkára? Ha igen, úgy visszajönnék végleg, és dolgoznék veletek, folytattám ott, ahol elszakítottak.” S elpanaszolja, hogy „most is” nehezen él, bár nagyon sokat fejlődött, „és talán már be is értem”.

Hetvenéves, amikor végleg hazajön Szabadkára. Hetven képből mindjárt kiállítást is rendez – és keserűen csalódik. A kritika rideg, tartózkodó hangja kétségbe ejti. Dehogy veszi észre, hogy itthon a „régiből” várták, s egy idegen, a kényszerű szocrealista igyekezetben megzavart festő jött vele vissza. A vidéki trehányóság is elkészeríti, s felháborodva panaszkodik, hogy a róla szóló cikk alatt egy idegen kép jelent meg. „Végeztem itt mindennel és mindenkivel!” – írja levelében, de itt marad mégis. „Majd a fővárosban fogok szót kérni az ősszel, ha alkalom adódik rá!” Ilyen „alkalmat” azonban nem jegyzett fel, sajnos, a művészettörténet, s így azt kell hinnünk, hogy ott sem ismertek rá a „régiből”, aki húsz év előtt a legjobbakkal szerepelt. „Mindegy! – írja még, mint aki nem hagyja magát. – Ezt is el kell viselni. Úgy látszik, ez az élet.”

A következő évben csak azért is egy újabb kiállítással áll a közönség elé, mint aki magának sem akar hinni, s valami végzetes félreértésre gyanakszik. A megnyitáson vidáman üdvözli régi barátait, s mintha időzítve lett volna, abban a pillanatban virágoslány toppan a sarki kocsmából lett kiállítási terembe, s ő egy nagy csokor tűzpiros rózsát nyom a felesége kezébe. Ahogy feltehetően régi gavallérokhhoz illőn a művészek ilyenkor megköszönték élettársuknak a sok türelemmel megosztott nehéz életet. Aztán csokornyakkendőjéhez kapva, függén vegyült el az udvarias közönség soraiban.

Háromesztendei óvatos hallgatás után újabb kiállítást rendez, egymás után hármat is. Mert megjárta Párizst, egy kissé megkésve ugyan, hetvennégy évesen, s tengerparti képeket sorakoztat fel, mert fiatalon nem jutott le az Adriára. S ekkora igyekezettől a kritika is megenyhül. Csupa tapintat, amit írnak róla, de nem felejtik el a régi, harcos Balázst emlegetni, így hajtva fejet életműve előtt. De különben is egyre nagyobb tartózkodó jóindulat nyilvánul meg iránta. Októberi Díjat kap, Forum Képzőművészeti Díjat meg sok mindent még. A látszólagos siker azonban nem téveszti meg. Előfordul már ugyan, hogy nem ismeri meg a menyét, s nagy grandezzaival üdvözli, mert vevőt néz ki belőle, de az udvariasságnak erre az unisono kórusára csalhatatlanul felkapja a fejét. „Ez a második kávé! – mondja rezignált nevetéssel. – Belgrádban ezt hozzák be kéretlenül, amikor a vendég a kelleténél tovább marad. Ez a szikter kafa.”

És aztán nem is maradt már sokáig.

(HERCEG János)

TÉLI VÁZLAT

Ének füstje kormoz
Füst éneke fázik
Csont koccan a csonthoz
Mégfagyunk hazáig.

Havak fehér korma
Befelé permetez
Miértünk ki szólna
Ha egyszer vége lesz.

1965. II. 17.

(ÁCS Károly)

Ács (Kovács) Károly (1928) költő, műfordító. Városi költőként emlegeti a kritika, művességét, verskultúráját dicséri. Az egyéni lét tapasztalatainak ironikus, távolságtartó megszólaltatója.

PANNON TÉLELŐ

Hogy ugyanazon hideg hold alatt járkálunk estelente,
minek is mondjam, hisz tudod.
Súlyos birsek remegnek errefelé a kerti fákon.
Még tartják magukat – napjaink hálóját majd' beszakítják . . .
Sárgán villan a távol reszketeg fénye, miközben
kora téli félénk fagyok markába csúszunk észrevétlen.

Ily ködös éjszakában találkozhatsz Füst Milánnal,
ki szintén távoli csillagot fürkészhetsz,
reggelente előjön Déry is, gondosan ápolván növényeit,
s itt van Kassák, Pilinszky, Weöres és Ottlik –
de leginkább a szegény kisgyermek Kosztolányi
s Csáth Homokembere virraszt velünk sápatag hajnalokig.

Ím, ez a tájék, hol naponta jár-kelel a földi halandó.
Szűkre csukódó nappalaink mögött tágul az éji világ.
Újbarbár kósza lidérctől és szellemi sarki fagyoktól
rég s nemrég volt öregek idetévedő sóhaja véd.

(HARKAI VASS Éva)

*Harkai Vass Éva (1956) az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tan-
székének tanára, költő, akinek lírája mind erőteljesebben mutatja érzékeny reakcióit a
világ jelenségeire.*

BARBARICVM

Ne hidd, hogy a vörös cserépedény,
Mely Pannoniából került ide az
Ekevas útjába, sokkal előbbi kemény
Kőbalta mellé, várta ezt a tavasz

Eleji virágzuhatagot, párás határt,
Hogy kitárulkozzék a kései barbárok
Előtt. Mert aki éppen itt élt, talált
Tárgyként – hisz ebül jött! – árok

Partjára vetette, útjába arra menőnek,
Megcsodálni, rúgni rajta; egérmenedéknek
Lókamilla sátra alá; hisz még nőnek

E csodás virágok: bent az emlékezetben.
S a limesszel szemben (ahol felérnek
A jajok az égig) a barbár áll lesben.

(JUNG Károly)

Jung Károly (1944) egyetemi tanár, költő, néprajzkutató. Több verseskötve és a vajdasági magyar nép hiedelemvilágát megmutató munkája van.

FÜVÉSZKEDÉS

Ez itt a kamilla (*matricaria chamomilla*), ez a mályva (*malva neglecta*), ez a pásztortáska (*capsella bursa pastoris*), ez a pemete (*marrubium vulgare*), ez a csillagpázsit, vagy ahogy mi mondjuk, tarack (*cynodon dactylon*), ez a gé Morr (*erodium cicutarium*), ez a kakukkfű (*thymus serpyllum*), ez a maszlag (*datura stramonium*), ez meg az ökörfarkkóró (*verbascum phlomoides*), ez meg a szarkaláb (*consolida orientalis*).

És így, könyvünkben lapozva lépdelünk a földeken, minden lehető bozótnál elidőzve, ezt a mai délutánt erre szántuk, hogy azonosuljunk a világgal.

(BRASNYÓ István)

KANIZSAI TÁJKÉP

Mindenkori gyarmat
és fűzfák szegélyezte
titok az álom, –
halott medrek
közt vérzik a folyam,
hömpölygő Attila-sírja, –
részeg totemek a kifürkészhetetlen
Nap bukását
mulatják, s az elherdált
rét bűbajos harmata hűti a
lüktető szem lázát,
a bennszülött imája-átka
lángol, – baljós máglya a
táj.

Az érthetetlen szóból jövő,
bujá hús kel, a sámán
szeretője kelleti fattyát, megmaradni
öröme az Úrnak,
s dagadó kötélbe sodorja
szalag-indulatát máris a víz.

Szél s rend csoda-műve ez a
hajnali béke, –
kivár a halász is, edzett a lelke
ismeri a magányt s a fogas
útját ott lenn, –
ezer éve figyelni már ezt a
máglya-csodát, s a magányt, –
s a kérész-lét, mint
tükör, rögzíti a tájba képét,
nem keres társat.

(KONCZ István)

Koncz István (1937–1997) költő, ügyvéd Kanizsán. Szenvedélyes intellektualizmus és érzelmes racionalizmus jellemzi viszonyát vershez, világhoz egyaránt.

AKÁC

Amíg a természet alapján festettek, majd midőn ebben keresték az ihletet; amikor „impresszióikat” vitték vászonra vagy éppen a tájban teremtettek párbeszédet a látottakkal, a növényvilág kiválasztottjai soha nem sejtett népszerűsége, az ihlető motívum dicsőségére tettek szert. Hadd említsük csak Milan Konjović „búzaföldeit és kukoricásait”, Csontváry Libanoni cédrusait, Nagy István Fűzfáit, a Van Gogh-i Olajfákat, vagy ugyanennek a Van Goghnak a Ciprusát, a világ végi gyümölcsösöket, nyírfákat, barackvirágokat, a giccsé alacsonyított fenyőket, rózsákat és orgonákat. Akác azonban sehol sincs! Nagy ritkaságnak számít az, ha a kreatív lendület éppen ezt veszi célba, s zárja műalkotásba. Netalán elsiklik felette a művész tekintete? Ellenkezőleg! Az akác jelen van; amolyan „magától értetődő”. Míg itt van, mintha nem is lenne, de ha nem lenne, mennyire hiányozna!

Az akácfa ismerői – s a lexikonok – azt mondják: „közönséges”. Ez a „közönséges akác” (*Robinia pseudoacacia*), állítom, egyáltalán nem közönséges, s még kevésbé „pseudo . . .”. Az akác nem mindennapi, felejthetetlen és jelképszerűen emlékezetes!

Mint ahogy minden az a közvetlen környezetben, sőt, még ennél is több – hiszen magunkban hordjuk, belénk ívódott – tartósan és kitörölhetetlenül.

A nagy kétség alatt elterülő, Csenejttől a györgyéni szállásokig, Csenejttől Telecskáig, majd innen balra és jobbra fekvő, fenti és lenti, és még távolabbi, lágyan hullámozó síkságon, a kezdetektől fogva egymás mellett él AKÁC és EMBER. Amikor az ötvenes évek-

ben a fanyarul gyöngéd Mika Antić verseiben hevesen imádta és átkozta ezt a Vajdaságot, akkor már ki tudja mikortól, őseinkre, ránk és rájuk „záporoz(ott) akácainak fehér virága”.

Akárcsak egykoron e vidék napszámos emberei, az akác is tizenöt és húszéves kora között termett a legtöbbit, a hatvanadikig kortársaival együtt élt, olykor magányosan és bölcs hallgatásba merülve megérte a százat is, a „sérüléseket” a lehető leggyorsabban kiheverte, életképebb s kitartóbb volt, ha gyökereit a földből kitepték, ha szívét mellkasából kiszakajtották.

Ehhez a zsíros és bőjtös, önfejű és kitartó földhöz kötődött egyik a munkájával, másik a gyökereivel, miközben mindketten mélyen idetartoztak, mert ebbe a forgatagba verték gyökeret . . .

„A négy égtájat köldökzsinórunkba róttad!” – becézik Vajdaságot, ezt a „dógyos” hazát, az egykori, a jelenlegi és jövőbeni őslakosai – Antić soraival, s akárcsak az akác, belenőnek e földbe, hogy megállítsák a bőjti szelet, hogy megkössék a büszke homokot. Tövisekkel, tisztességgel, tömörséggel, egységgel védték magukat és a közöst, mindinkább egymást, mindinkább hasonlóan, mindig mélyebben a múltból e jelen felé, s mind megrázóbb szimbolikus jelentésekkel. A „főütőér” mellett hosszú, felületi, „gastarbeiter” (gyök)erek fejlődnek; felületük fiatalkorukban sima, később hálószerűen megpattogzott; „a csúcs szerepét a legmagasabb és a legerősebb ág veszi át” – írja az erdészeti enciklopédia. „Tervszerűen” a kopár, erdőmentes területekre telepítették, történelmi vízmosságokba és pusztaságokba, holmiféle harmadikak kénye-kedve szerint. Kerítésként használták; egyeseket a szállás körül, másokat az oszmán félelmek ellen, az „európaiság” határan.

Mindkettőnek megvan a maga májusa; pirospozsgás, dolgos, szorgos és büszke; fehér, fűtszerű és fűszeresen illatos!

Mindkettő elviseli az aszályt és a szárazságot. Ám akárcsak a hajléktalanok, nehezen viselik a szelet és a fagyot. Kevéssel is beérik. De az akác, a modern kor „savas esőivel” szemben ellenáll, miközben az ember a gomba alakú felhőktől, s az esztelenek más, égből jövő „áldásától” retteg!

Egyformán hisznek a szeretetben és szeretik az életet; emlékeiket, melyek „édesek, mint a méz”, virágba foglalják. Az akác embernek ajándékozott összes hasznának a fele a méz, s a méheket, az akác virágának illatától elbűdülva, más virág nem is érdekli.

Az elnyomottak néma tiltakozásához és a kérges tenyerek érdes simogatásához hasonlóan, fejszéjével az akácokat irtva, az ember szeretettel és keserűséggel énekelt az akácról; a kivágott akáccal kenyéradó terméseit kerítette körül; az akác meg csúcsával hidalta át a lét vakondtúrásait a keresztes, a török és más utak mentén. A kunyhókból kinövő majorokhoz hasonlóan a ház szelemenje is mind hosszabb és hatalmasabb lett; ledőltek a legrégebbi akácok is, hogy immáron a fiúk szelemenjévé simuljanak, karámjaikká, házaikká, kerekeikké váljanak.

A kerék, az emberi gondolkodás e korszakalkotó találmánya az egyesülés többértelmű üzenetének szimbóluma is: a tölgy keréktalpíveket és a szilfa kerékagyat az akáckillők kötik össze, s mindezt az ember haladás és fejlődés iránti igénye vasalja egybe.

Az akác szolgálja ugyan az embert, de öntörvényűen él, s az ember ezért szereti és gyűlöli egyszerre!

A mezőn kitepi gyökereit az utolsó hajszálgyökérig, miközben ez keserűségét mézzel enyhíti, vagyonát kerítéssel őrzi, szelemenjével a család feje fölött a fedelet tartja. Ám tö-

viseivel megszúr, sarjaival bosszant, ágaival-bogaival a meghonosodásra emlékeztet, példájával tanít:

- pengő keménysége a vas betolakodót is kicsorbitja;
- tűzzel megnevesítve, szálegyenesen a földbe verve, „örökké” tart!

És így, az akác az ember mellett vagy ez amaz mellett, éldegélnek; társaságban karcsún és fürgén szökken az égbe, magányosan lusta, kerek koronát növeszt. Ott sorjáznak a tanyai parlag mentén, s ezzel az ősi pusztákat idézik; a ledőlt tanyák körül áthatolhatatlan bokorerdővé növeszti magát, hogy elrejtse a földművelés szégyenét; máskor az elhagyott gémeskút átkaként az ég felé fohászkodik. Megköti a hullámzó, örvénylő homokot, hogy ne jusson belőle annyi a böjtös levesbe. Mert, ahogyan a régi bölcsék mondják, „az élet itt addig tart – s nem tovább – míg az ember annyi homokot meg nem eszik, amennyit maga nyom!”, az akác meg a maga módján, miközben cívódik és barátkozik az emberrel – ímhol – lelassítja a homokóra pergését így is, meg amúgy is, és még sokféleképpen.

A régi építők, a bognárok, asztalosok és esztergályosok, állattenyésztők és földművesek, házaikkal, hordóikkal, karámjaikkal; a fejsze, az ásó, a kapa, a kalapács kemény nyele, mind-mind e termékeny együttélés jelképei.

A XVIII. század nyolcvanas éveitől, 1781-től kezdődően akáccal kezdték megfékezni a Szabadka fölötti szeszélyes homokdűnéket, majd nem sokkal ezután ugyanitt, az akácfa karót ölelte át a törekeny szőlőtöke. Százvalahány évvel ezelőtt Európa akác talpfákon keresztül érkezett zakatolva, dübörögve a síkságra.

A nagyvárosi tekintélyeknek kínálkozva, a Palicsi-tó vize fölé kinyúló fürdőépítmény cölöpjeit 1886-ban akácfaából készítették. Ezekben az években vonattal Velencébe is szállítottak belőlük.

A híres „női fürdő” – Vajdaság építészeti öröksége – is emberöltőkön keresztül az iszapba döngölt akácfa cölöpökön nyugodott; aztán felújítva, betonoszlopokra helyezve, már megint „restaurálásra” szorul!

Beton, üveg, alumínium, műanyag . . . aszfaltkígyók siklanak a síkságban. Elfelejtették a sarat! A síksági sárba ragadt terhet csak a ló tudta kihúzni, miközben közte s terhe között a hámfa és a kocsirúd akácfaából készült.

Ma, az ember és a természet közötti töredezett kapcsolatot nosztalgikusan íveli át – az istenek és emberek hűséges barátja – a lovassportban mind népszerűbb karcsú és kecses pej. Az akácfa ügetőverseny-kocsik, a „szurkik” a legjobbak a világon! A rúd csak hosszában hasadhat – s biztonságosan futhat e nosztalgikus visszapillantás értékes, élő záloga.

Az akác hajlékony és szívós, nem hasad, s csak nehezen törik. Akár az ember, nem hagyja magát kiirtani, megtörni; magát őrzi és óv másokat, ez a „vérében” van akkor is, ha ezért nem jár hála. Ezért emlékezetes és jelképszerű!

Mint egy magától kisarjadt, kontemplált emlékjel, az akác a síkság felett suttog . . .

Temetők félreeső zugaiban burjánozva, ott, ahol zord erőszakkal földelték el egykor a szabadságszeretetet s a bátorságot, az akác az emlékezés jele, ahogyan Vajdaság-szerte és rajta kívül is szétszóródva, az emlékezést az élet nevében illatos virágával, életrevaló töviseivel – a kitartás jelképével – díszíti.

Az akácot a világban is értékelik, mégis, szívesebben hallgatják el. Hiszen pór múltja van, s nem kimondottan nemes fajta.

Mégis, ha egy forró nyáron ebből a zörgősre száradt pusztaságból, a megfőkezett homok és a vízmosások e történelmi határvonaláról a tengeren úszó cicomás város felé veszszük utunkat, figyelmesen kell szemlélődni.

Amikor Velence terein járkálsz, vagy e pazar, gazdag kultúra és építészet ölelésében ringasz egy gondolában, tekintetteddel időzz el közvetlenül a vízfelszín felett. Talán felismerzenek a tengerbe döngölt, paraszti cölöpök, amelyek mindezt a szépséget és gazdagságot tartják. A feltétel, hogy hasonlíts nagyanyádra, nagyapádra. Ők ugyanis, kölcsönösen emlékeznek. Amikor a szerelem rájuk talált, fűszeres, bódító május volt, „amikor a fehér akác virágzik . . .”

1986 tavasza

(Bela DURANCI. NÁRAY Éva fordítása)

HODICS

Furcsamód
egy régi könyvből kihullott
préselt, szikár növény
fordította rád a figyelmem,
Hódegyháza, Hodics.

(Ilyen növény nincs)
Falu voltál
A Harangod, Haranga, Aranka
partján.

Csak foszlányaiban fölidézhető,
fölsejlő hajnali hangulat
a tört-tető alatt;
mezítlábas gyerekek
a befagyott Harangán,
halálraedződés,
kukoricáskenyér-szorongás.

Túl korai,
túl kései gürcölés,
fehéren sárgán virágzó
szikes,
nádcsírókkal megmotozott
akácfanyílás,
kerekerdőn túli
fehér fészek voltál!

„Ebek harmincadja”
s nem
„eb ura fakó”!

A Haranga-sor helyén
gyom és fairtás.
Eltűnt az iskola
a nagykocsmá
a gazdakör.
Elmúlt
a herbekölés
kátyus, romos bontásba
borult alkonyat,
gyermektelen, sűrű, sajtó csönd:
megáll benne a kés.

(CS. SIMON István)

KUPUSZINA

Kupuszina különösebb látványt nem nyújtó falu, olyan, mint a többi falusi település, csak talán több az itt felejtett nádas ház.

Az utcák tiszták, a házak eleje is rendben, tisztán, csinosan fogadja az érkezőt. Egyszóval gondozott, csendes falu. Igaz, az eperfák helyett már régóta a divatos nyárfa és fenyőfa bólogat, de itt-ott megmaradt még az akác is. A hosszú árokpart mentén sövény díszleg a valamikori kóró, a papsajt meg persze a számartüske helyén.

Az egyébként kihalt utcákon még a megszorult némaság is méltóságteljes, amikor a verőfényben csillogó fehér falú házak között megül, s ahol ilyenkor is az öregasszonyok sötét ruhában, leginkább feketébe öltözve álldogálnak, igaz, nem sokáig, hiszen fáznak, de azért most is minden arrajárót számon tartanak. A görbe, hangulatos utcákban, a „kézekbe” alig van valamilyen mozgás vagy forgalom. Az utcák, különösen itt a központban, évszázadok levegőjét árasztják. Néha most már traktor is végigdübörög az utcán, vagy méltóságteljesen ballagva elzörög egy-egy parasztkocsi. Az utca csendjét itt-ott esetleg hangos kiáltás veri fel, de az is csak hébe-hóba.

De volt egy másik Kupuszina is, amelyről csak azok tudtak, vagy tudnak, amelyet csak azok ismernek, akik odavalósiak, mert a történelem perifériáján ballagók hagyományvilága más, mint a látható falu külső világa, hiszen archaikus táj ez errefelé. Mégis a hagyományok jó részükben csak néhány száz évesek, s olyan ez most mégis, mintha kiránduláson lennének a múltban, mert az emlékek világa elevenedik fel ilyenkor, s csak így tudja az ember érzékelni az idő múlását, ha néha-néha visszatér a gyermekkor világába, bebolyongani az emlékezőt.

Mert a múltunkban is járunk ezeken az utcákon, ahol a házak még megőrizték az évszázadok régi hangulatát. A népi építészet emlékei még ma is felismerhetőek, de nemcsak

a tradíció még élő szokásaiban. Hiszen néhány idős ember még úgy él a faluban, mint valamikor, más időben, a régi korban, akiknél még a hit és a régi hiedelemvilág az a két megmaradt szövetséges, amely átsegítheti őket a hétköznapi nehézségein. Úgy látszik, hogy a sztoikus, megkövült szokások még évszázadok után is létezhetnek.

Kupuszinán is nagyon sokáig őrizték a hagyományokat, az emlékeket. Ezek az emberek itt éltek, itt élnek a nagy központoktól kissé félreeső Duna menti erdők egykor mocsarak, lápok, nádasok övezte világának határán, ott, ahonnan máshová csak nemrég óta vezet aszfaltút, békésen, viseletükkel, nyelvükkel, szokásaikkal, s ahol majdnem mindmáig egyedülállónak érezték magukat a gyorsan szálló idő végtelenségében. Ha véletlenül elfelednék létezésüket – akaratlanul vagy akaratlanul –, nagyon gazdag formavilággal, sok különleges ősi hagyomány ismeretével lenne szegényebb a vidék kultúrája, mert már így is a szokások, az események gyors változása következtében lassan-lassan az elmúlt idők mind sűrűbb, mind mélyebb ködébe vesznek. Nagy kár, hogy a kutatók mostanáig alig-alig fordultak meg ebben a faluban.

Vagy csak nekem rémlik így?

(DUDÁS Antal)

Dudás Antal (1933) festőművész. Kupuszinán született, most Palicson él.

A TEMERINI KUBIKOSOK

„Mikor Kolumbusz kikötött Amerikába, hát látott egy nagy csomó embért, hogy ásnak.

– Kik maguk? – aszongya.

– Hát kik vónánk? – aszongya. – Láthassa maga, hogy mink a temerinyi kubikosok vagyunk.

– Hú, hát akkó . . . Hát akkor maguk engem megelőztek!”

(Pásztor Pál, egykori kubikos)

Ha nem is Kolumbusz kora, de a XIX. század második felének út-, vasút- és folyam-szabályozási vállalkozásai Temerinben is kitermelték a dél és kelet-közép-európai munkás-sajátos – félig paraszti, félig már városi proletár – típusát, a kubikost.

Kubikmunkára a legszegényebbek szegődtek el, s közülük is főleg azok, akik a szabad életet többre becsülték, mintsem hogy szívesen mentek volna a környék valamelyik nagybirtokára felügyelet melletti napszámosmunkát végezni. Ezenkívül a kubikosmunkát mindig is jobban megfizették, mint a részesaratást, a cséplést vagy a kendervágást, hiszen nehezebb volt.

Temerin kubikosainak létszáma különösen a XIX. század hatvanas éveiben kezdett emelkedni, részben a nagy építkezések elszívó hatására, részben az 1864-es nagy szárazság taszítóerejének következtében. Mezőgazdasági bérmunka híján az egy-két holdas szegények és a föld, sőt sokszor ház nélküli nincstelenek százai özönlöttek el a környék és a távolabbi vidékek földkitermelő építőhelyeit. Mivel bérüket a kitermelt föld *köbmétere* után kapták, *kubikosoknak* nevezték magukat.

Mivel korábban többnyire mezőgazdasági bérmunkából éltek, átörökítettek bizonyos munkaszervezési és csoportosulási formákat. Az együtt dolgozó, bizonyos belső munkamegosztás szerint szervezett csoportot éppúgy *bandának* hívták, mint a részesarató, cséplő, kendervágó vagy nádarató bérmunkás-alakulatokat.

A banda 10–40 emberből állt, többnyire rokonokból, utcabeliekből toborzódott. A csoport élére tapasztalt, higgadt, tekintélyesebb férfit választottak *bandagazdának*. Az ilyen vezető – akárcsak munkásai – teljesítménye után kapta bérét, tehát maga is együtt dolgozott a többiekkel. Fokozatosan azonban kialakult a bandagazda másik típusa is, a vállalkozó, aki az építkezést vezető fő- vagy alvállalkozótól kapta a munkát, s egy összegben az érte járó pénzt, amiből ő fizette ki a bandát, aszerint, ahogyan meg tudott egyezni tagjaival. A vállalkozó típusú bandagazdát sohasem a banda jelölte ki, ellenkezőleg, ő toborozta az embereket, s helyzetéből következően a munkából sem vette ki a részét. Közülük került ki a legtöbb, túlzottan autoritatív, önkényeskedő, lényegében kizsákmányoló bandagazda, aki munkásai zsírján élve nagy pénzeket zsebelt be, irigylésre méltó vagyonokat harácsolts össze – nemegyszer még a közelmúltban is. Minderre az is lehetőséget nyújtott, hogy még a szocialista nagyvállalatok sem voltak érdekeltek a kubikosok állandó foglalkoztatásában, ezért – noha 1945 után több csoport is állandó munkaviszonyba került – a többség továbbra is ki volt téve a vállalkozók, valamint a munkát adó nagyvállalatok kényének-kedvének. Lényegesebb változások ezen a téren csupán az elmúlt tizenöt évben történtek. A bandák többsége beintegrálódott valamelyik (zömmel újvidéki) nagyvállalatba, maradt azonban vállalkozó típusú bandagazda is, helyzete és szerepe nem különbözik lényegesen az előbb ismertetettől.

A század elején a kubikosok gyalog jártak még a 20–40 kilométerre levő munkahelyükre is. Rendszerint vasárnap este vagy hétfőn, napfelkelte előtt vágtak neki az útnak, maguk előtt tolva talicskájukat, benne a legszükségesebb, általában egész hétre való elemő-zsiával, a szerszámokkal, takaróval, subával. A távolabbi munkahelyekre vonattal jártak, a negyvenes-ötvenes évek híres munkásvonata, a *lokál* szállította őket Újvidékig és vissza. Ezekben az évtizedekben már a kerékpár sem számított elérhetetlen vágyálomnak, egy ideig csakúgy hozzátartozott a kubikoséhoz, mint a munkahelyen az ásó, lapát, talicska. Az ötvenes évek végén az egyik népszerű bandagazda temetésén több száz, ásóval, lapáttal felszerelt biciklis kubikost számláltak meg.

A kubikolás mindig kemény férfimunkának számított, noha egykor gyerekek, asszonyok is *jártak kubikra*, különösen gátak, töltések építéséhez, ahol az emelkedőn szükség volt talicskát húzó személyre, úgynevezett *csikóra*. Ha asszony is volt a bandában, akkor rendszerint ő főzött. Egyébként csak akkor főztek, ha hosszabb időre kerültek távol az otthontól. Ilyenkor közösen főztek és étkeztek. Gyakran került a bográcsba *kubikosszárma* (hajába krumpli) s csak ritkán hús. A folyamszabályozásokon dolgozók azonban feltalálták magukat, míg a banda többi tagja dolgozott, egy-két ügyesebb társuk gyakran fogott orvul a közös konyhára halat. Egyébként ki-ki a maga kenyeren élt, ahogy mondták, *bicskakoszt*on, leginkább hagymán, kenyéren, szalonnán.

A kubikos nélkülözhetetlen szállítóeszköze volt a fából készült *talicska*. A talicskát bognárokkal készítették. Két formáját ismerték: a *kubikos-* és a *paraszttalicskát*. A kubi-kostalicskáról idősebbek még tudni vélik, hogy régen azt mondták rá: *szentési talicska*, noha tulajdonképpen nem azonos azzal, a *paraszttalicskát* *kisasszonyderekű talicskának* csú-

fojták. A kubikostalicska úgy volt megépítve, hogy körülbelül tíz forduló föld tett ki egy köbmétert. A súly a talicska elejére nehezedett, így könnyebben tudták tolni. Hátránya az volt, hogy amikor kifordították a földet, a fáradt, gyenge vagy figyelmetlen munkást könnyen magával rántotta. Dereglyék ki- és berakodásánál, partszakaszok feltöltésénél, védőgátak, sodráselhárító *sarkantyúk* kialakításánál nemegyszer csak társai lélekjelenlétének és bátorságának köszönhetően sikerült a vízből kimenteni a talicskával együtt vízbe zuhant kubikost.

A temerini kubikostalicskának hat *küllője* volt. Voltak négyküllősek is, azokat azonban gyengébbeknek tartották. A kerékre *vasráfot* verettek, a talicska oldalát és szélét *vaspán-tokkal* vasaltatták meg a kováccsal. (A múltban főleg Naszvagyai kovácsnál dolgoztattak.) A talicska *szárnyát* vagy *szarvát* (nyelét) nem hagyták túl hosszúvá, hogy a teher ne az emberre, hanem a kerékre nehezedjen. A hosszú munka során a kerék küllői gyakran kikoptak. Ilyenkor mondták, hogy „szopik a küllős”. Rendszerint a kubikos javította meg, élkelte be őket. A talicska elején *karika* volt, amelybe *kukával* (kampóval) akasztották a csikónak befogott gyerek vagy asszony *hámját*. A nehezebb terhet toló kubikos is használt hámot, *szíjból* vagy *gurtiniból* (kenderszövés) készült. Vállon átvetve hordták, két végét a talicska szarvára vagy a talicska hátulján található *hátsó karikákra* erősítették. A legtöbb hámon *szügyvellő* is volt, így mellkassal is segíteni lehetett az erőkifejtést.

Kubikosaink szinte önpusztító munkatempójára jellemző, hogy napi munkateljesítményük elérte, sőt néha túlhaladta a nap 7–9 köbméter föld kitermelését is. Természetesen ez az eredmény nemcsak a felfokozott munkatempónak volt köszönhető, hanem annak is, hogy hagyományos paraszti szerszámokat, mint amilyen az ásó és a lapát (de lényegében a talicska is) a földkitermelés céljának megfelelően átalakították. *Katona Imre* kutatásaiból tudjuk, hogy például az *ásórugó* is a kubikosok újító gyakorlatának köszönhető.

A kubikosok legkedvesebb szerszáma napjainkig az ásó. Ásni, nyesni, fűrni, sőt mérni lehet vele. Mérésre szolgálhat az egész ásó, nyelestül, ezenkívül általánosan használt mértekegység az *ásónyom*, amellyel a mélységet szokás mérni és az ásószélésség, amelyen az ásólap szélességének megfelelő távolságot értik. Az elmúlt évtizedekben különösen az úgynevezett *Hérkulés-ásót* kedvelték, „mert annak erősítése is vót hátúrú”. A kubikosásós következő részeit különböztetik meg: *ásó* (jelentheti az ásó acéllapját, de a teljes szerszámot is, nyelestül), *nyél*, *rugó*, *rugókarika*, *köpü* (ebbe kerül a nyél), *köpü nyaka*, *orom* vagy *erősítés*, *széle*, *hégye*, *táblája* (az ásó vasának szíve, elülső lapja) és *hátujja*.

A *rugónak* köszönhető, hogy a kubikosásós 10–15 centiméterrel mélyebbre lehet a talajba lökni, mint a kerti ásót. Ezáltal a munkateljesítmény is nagyobb. *Kordés rakodásnál kétrugós ásót* is alkalmaztak, „mert úgy többet markolt az ásó” (50).

Az ásó *nyelét* mindig „embérhő mérték”, az alacsonyabbakra rövidebb, a magasabbaknak hosszabb ásónyelet vertek a köpübe. A kellenél rövidebb nyelet nem szerették. A hosszabbat még valahogy eltűrték, mivel mélyebb gödrökből könnyebb volt vele a földet kihányani. A nyelet gyomorszáj-magasságúra, mellkasmagasságúra méretezték. Leginkább kóris-fából, cseresznye-, meggy-, akác- és eperfából készítették. Kedvelték a kemény nyeleket (nehezebben törtek), habár az akácról az volt a kialakult vélemény, hogy gyorsan hasad.

A kubikoslapát is megújult a hagyományos lapáthoz képest az idők során. Idős kubikosok még emlékeznek rá, hogy régebben szögletes formájú lapátot is használtak, s azokra gyakran rugót szereltek. Az ilyen lapátoknak *oromjuk* is volt, nem úgy, mint a maiaknak,

tehát bizonyos mértékig átvették az ásó szerepét is. Különösen kevésbé kötött, homokos talajon lehetett jól hasznosítani.

(CSORBA Béla)

Csorba Béla (1950) lektor az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén. Temerin hiedelemvilágáról írt könyvet. Verseskönyvei és történelmi, valamint irodalmi tárgyú publicisztikai művei jelentek meg.

KORMÁNYELTÖRÉSSEN

Bosnyák Istvánnak ajánlva

(Részletek)

Elmém csak téveleg széllal kétségében,
Mint vasmacska nélkül gálya az tengerben,
Kormányeltörésben,
Nincsen reménsége senki szerelmében.

(Balassi Bálint)

IZZASZTÓ RENDSZEREK – a tőkés iparban a munkaintenzitás növelésének különféle rendszerei.

(Közgazdasági kislexikon)

A társadalmi fejlődés azt mutatja, hogy a magántulajdon nem örök kategória.

(Közgazdasági kislexikon)

PROLETARIÁTUS – a tőkés társadalom bérmunkásainak osztálya, amely a termelési eszközök tulajdonától megfosztva kénytelen a tőkéseknek eladni munkaerejét.

(Közgazdasági kislexikon)

NÉPESSÉG IMMIGRÁCIÓJA – egyes országok állampolgárainak bevándorlása egy másik országba állandó vagy időleges letelepedés céljából.

(Közgazdasági kislexikon)

én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő

ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
koponyánkból a habverő
nyele kiáll
világ
pro-árjai
világ
kontra-árjai
ez nem lenni vers
szavak kínai falát
megmássza a halál
élet frázisait
emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
én nem bírni nemzeti
fogások erős szaga
csinálni külföldből
portable haza
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én nem látni sehol határ
én látni új látóhatár
én menni külföld

talpalni csikorgó havon
élet nercbundában jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
én lenni kicsi prémes
külföld nem húzni vonósnégyes
adni tabletta be nekem
én lenyelni
mi megszűnni
én keverni kártya
mondani rőf-rőf

hitvesi ágy
enni orosz-forradalom-kaviár
keresni mi
találni rím
mirim mirim
mirririm
lenni haramincéves
nappal mutogatni
este tapogatni

éjjel hófehér lapon
élet hegyes fák közül jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én lenni kormányeltörésben
ez nem lenni vers
én imitálni vers
vers lenni tócsa
beleülni lenni szivacs
tönkretenni új ruha
tócsában találni
sok kövér kukac
proletariátusnak
proletariátus jövőbe vetni horgát
fogni fürdőszoba
vers lenni kérdezni:
bírní el pici egér
hátán egész ház
ha bebújni lyuk?
én két gyerek
én motorfűrész
erdő vágni fa
én gomba
én madár
én különféle vad
különféle tárgy
név nem tudni
délután sötét fáradt

este kemény szivornya
asszony lepedő ág
clitoris
rátenni ujj
nem gondolni kollektív
nem gondolni privát

Djuphult, 1971

(DOMONKOS István)

Domonkos István (1940) költő, az 1960-as években az Új Symposion című folyóiratban publikáló költők között a lázadó, a költői nyelv megújítója, költői magatartásában a világrenddel szembeszegülő. Kormányeltörésben című verse az 1960 utáni idők maradandó lírai megfogalmazása. Svédországban él.

HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK, 1993

Ez is csupán egy *ingyen élmény?*
Melyen az uszító s a morcos
de szókimondó békeharcos

árul már-már egy az a gyékény.
A megrendülés lett hiánycikk:
itt s most a némaság hiányzik.

A falon évek szennye mocska.
Az írás rajta nem világít
de ott van. Innentől odáig

gurul egy bolyhos nagy pormacska
időnk miközben már ülepszik
és máris dermed mint az aszpiik.

(BÖNDÖR Pál)

Böndör Pál (1947) költő, az Újvidéki Rádióban dramaturg. Költői intellektualizmusa közvetlen élményekből táplálkozik, és ez képezi lírájának állandó velejáróját.

Közölt verse Babits Mihály 1916-ban írt Háborús anthológiák című költeményével folytat párbeszédet.

AHOGY A NAGY MADARAK

Ahogy a nagy madarak földet érnek.
És egy pillanatra elnémul az ének
Fogom magamat és sápadtan körbenézek
Semmi se mozdul semmit se értek
Csak az ég színe változik
Csak a vihar szele éget

(GÉBER László)

Géber László (1959) az Újvidéki Rádió munkatársa, költő, az ifjabb nemzedék tehetséges képviselője mind mondanivalóját, mind költői gyakorlatát nézve.

VITÉZ NAGYANYÁMNAK

magad fordítod ki
magad
a kopasztott csirkét
lépcsőre téve a zúza zöld kis malmát
kifehérítet a falakat
ék nélkül
ugrasztond szét magadat
mint eper tuskóját
kifejted a százszor újrachorgolt
fekete harisnyát

betűim csorgó ólomkatonái
nem tudják megkopasztani a csirkét
mint te letépni a gyertyáról
a láng tollát
márvánnyá tömni a lila csíkos párnát
lépcsőre tenni a zúza zöld malmát
elindítani
tavaszi éren a cirokmotollát
még csak a nyakát sem tudják elvágni
nem tudják fehérrel meszelni a falakat
ék nélkül
szétugrasztonni eper tuskóját
újrachorgolni a fekete harisnyát

mi lesz kutyáinkkal
ha már nem leszel

ki ültet seprűt
ki sepri a kereszt körbejáró árnyékát
a szemét lényegesen veszít értékéből
már kalászt tartva búzavirág között
a szalma
utolsó szalmaszál
éje szarvban végződő
s pacsirta nem ugorhatja át

az űrt
nélküled nem is nevezhetjük űrnek
a zöld malom nem örli tisztára többé

gerendák hullanak gerendákra
por

(TOLNAI Ottó)

Tolnai Ottó (1940) sokoldalú és nagy hatást gyakorló írói egyéniség, az Új Symposion szerkesztője az 1970-es évek elején. Költészetében a gerilla-magatartás hirdetője nemcsak gondolataiban, hanem alkotási megformáltságában is, legyen szó versről, prózáról vagy drámáról. Az irodalmi szabályokat, formai megkötöttségeket elvető, a hétköznapi mikrovilágát begyűjtő, sajátosan tárgyiasságra törekvő képzettársítások kedvelője.

HIÁBA SIETTEM

Apám halála

Fölvartták nekem a fekete szalagot.

Ó, jaj,
gyászsunkban nem osztozik az ég.

Jaj, jaj, te kék szemű fájdalom.
Hiába siettem.

Ez a tél, ez a tél mibe kerül.

Jaj, a karod, jaj, a vékony vállad,
fájdalmas tücsök-ember.
Cimbalmod a múzeumba vitték,
falnak fordították,

örökre megnémult.
Zúgtak benne
a Szelevényi erdő éhes varjai,
nap süttött, jég hullt.
Liszt Ferenc, mondtad,
megrázva sörényedet.
Karod, mint egy éhező kisgyermeké.
Elestél a hazáért.

Itt állunk fölötted hóban és vízben,
a bánattól elázva.

Átkozott folyó,
ne tudjon soha megállni,
soha elapadni,
ne tudjon soha megállni.

Emlékszem küzdelmedre a vízzel,
ahogy ezer évig rád,
szívemre csavarodó fekete zászlóval.

Vizet vittél kebledben le a földbe,
levitted ó,
égett, rossz kabátomat,
nadrágom is levitted a mélybe.

Itt állunk fölötted sárban, vízben,
a bánattól elázva.

Hetes inged savanykás, mennyei
szagára emlékszem,
ahogy kihúztam a suglót alsó fiókját.

Megpörkölt kabátomban,
égett, rossz kabátomba csavarva
fékszel az idők mélyén.
Te csapzott hajú, jégvert,
a szakácsnők és
jósággyondozók közt a lakodalomban,
az utolsó vacsorán,
hova néztél, mikor a gép
kattant, hova néztél
az utolsó fényképnél,
te földöntúli arc,

te drága, szomorú farkas,
szétrongyolt fejű bárány,
mire gondoltál,
mikor a mester elkattintotta gépét,
az utolsó fényképnél,
hova nézel utolsó fényképeden?
Szénporos nadrágomban,
megpörkölt szárnyú kabátomban
visszakerültél a földbe.
Ó, a piros szegfűk égő vércseppjei
a januári fehér havon.

Hangszered felzúg a múzeumban.

Pici öregasszony,
olyan, mint a csipke,
sírása áthallik
három falon által,
három omló falon.
Elvinném, elvinném
virágnak kertedbe,
kormos hómezőből,
hármás hómezőből
gyökerét kivenném,
hófehér karjait
napban felsüttetném,
hullámos hó-haját
óvják árnyas szobák.
Megőszült a szíve
s minden haja-szála
urak asztalánál,
urak mosolyában.

Hányszor fogod megtenni az utat,
azt a néhány métert
bennem és velem újra
a kis keszegék közt a jeges vízben,
az apró, szálkás halak
közt, partot nem találva,
mert partot nem találtál.
Egy asszony várt haza akkor éjjel,
rosszakat álmodva
és forgolódva a szalmazsákon.
Azon az éjszakán

sokan furcsákat álmodtak.
Ó, jaj, ó, jaj, apám,
hány éve csináltad az utat
ehhez a fulladáshoz!
Lecsavart, pici fény virrasztott
a kiskonyha asztalán,
küszködve a sötéttel.
Nem bírtál hazaérni.
A híd leszakadt köztünk.

12 lépésre hazádtól megfulladtál,
az ég láttán,
isten fagyos szeme előtt,
akivel vitatkoztál.
Ó, nagy, boros kitöréseid
(felcsapnak hullámai).
Nem tudtál véteni senkinek,
ez tört ki néha belőled.
Mondják, hogyan húztak ki
a városból érkező emberek,
apró halak voltak a zsebeidben.

Átkozott folyó,
ne tudjon soha megállni,
soha elapadni,
ne tudjon soha megállni.

Ó, jaj, meztelen fekszel a földben,
ahogy születted,
a csillagtalán fekete földben.
Nem tudtam segíteni,
hogyan fölmász hazád partjaira.
Elázok éjjelenként
és megteszem mászva
azt a tizenöt lépést a jeges árban,
partot nem találtál,
nem érek partot én sem.

Mért festetted, miért,
fekete cipőd világos pertlijét
korommal?
Ujjad végighúztad a kiskarikán.
A Magyar-akác
elégett sporhetodban,

aztán a sporhet is,
végül minden elégett.

Rossz kabátomban fekszel a földben,
szegény János,
Szegény Gulyás Oldal János.

Tudtad: igazság, megváltás nincs,
nincs Másvilág.
Mindent tudtál.

Nagyon is ki voltál karózva
ehhez a
félnagyított porszemhez, a földhöz.

(1970)

(GULYÁS József)

Gulyás József (1937) költő, szülőföldjének, Ludasnak és környékének életviszonyai ihletik, de a társadalmon kívüliség is jellemzője. Lázadó és mélyen érzékeny költő.

A VÁROS, AHOL SZÜLETTEM, S AHOL ÉLEK

Az utcák még a régiek, de a város már nem az, ami volt,
a celtiszfák mélyen a szemükbe húzzák poros lombjukat,
hogy ne is lássanak semmit, s ha a kőangyalok hangosan sírnak,
ne csodálkozzatok, talán azon sírnak ők is, hogy már
senkit sem ismernek a jövő-menő emberek közül, s a
panaszukat sincsen, aki megértse . . . vagy tán a péklegényt
siratják, aki füttyelve karikázott végig a hajnali házak között,
s röptében kapta el a harmatos virágot, amit bő szoknyás
dorozslai lányok dobtak feléje,
de hol vannak már azok a lányok, és a vidám péklegény hova lett,
ezen sopánkodnak a kőangyalok, miközben a régi kávéházi nép
régén kétfelé vált a Vadászkiért előtt, az urak a gőzfürdőnek
vették útjukat, a banda csendesen veszekedve vonult
a Felsőváros felé, a sarkon meg akkor tűnt fel a vizesember,
piros hordója előtt zöldre festett lóval, mert a tréfacsinálók
megállapodtak egy mázolóval, hajnalban hamar átpingálta nekik,
s ezen is csak a halaskofák csodálkoztak keresztet vetve
és a fejüket ingatva: ju, ju! Hát hogyne, hiszen még magukhoz se tértek

a borzasztó hírtől, hogy a fenyvesben egy szerelmes katona
az este szíven lőtte magát, mert a fenyves is eltűnt persze,
s el a vizesember, a mázoló, a nagy keblű kofák és a tréfamesterek,
csak a kőangyalok maradtak itt a kapuk felett,
fejüket mélán a vállukra hajtva, s az elvadult celtiszek . . .
a város, a város már nem az, ami volt . . .

(HERCEG János)

„ÚJVIDÉK AZ OLYAN VÁROS”

(Részlet)

Újvidék története tipikus alföldi, dél-alföldi várostörténet. Régtől megfordultak itt mindenféle népek, jazigok, szarmaták, trákok, dájkok, alánok, gepidák, hunok, gótok, avarok, szlávok, s ki tudja, még mifélék. Legtöbbjük rövidebb időre meg is állapodott a mocsarak közé szorult szigeteken. Voltak tehát települések, ezek rendre el is pusztultak, majd újra és újra kialakultak ugyancsak ideiglenes szigettelepülések a mai Újvidék területén, hogy aztán a civilizációt jelentő történelmi újkor kezdetén, amikor már nem katonák jöttek s mentek, hanem kereskedők vonultak délről északra és nyugatra, meg iparosok vertek maguknak házat, végleg megállapodjon a majdani város, melynek lakosságát a spontán és az irányított népvándorlások, a tatártól, töröktől való menekülés éppen úgy, mint Čarnojević pátriárka hazát hagyó-kereső karavánja, a Mária Terézia kezdeményezte elzász-lotaringiai kirajzású kolonizáció és minden nagyobb történelmi esemény meg politikai változás és határmódosítás, mindenekelőtt a háború, köztük ez a most folyó horvátországi és boszniai is, menetrendszerűen átstrukturálta, megbolygatta a nemzetiségi, foglalkozási és kulturális szerkezetet. Sőt bolygatják, manapság talán erőszakosabban is, mint valaha bármikor. Vagy csak mi érezzük így, mert számunkra nem történelem, hanem eleven valóság a mostani átstrukturálódás. Tény azonban, hogy az újonnan idetelepülők, jöjjenek akár tömött erszényekkel, nyereszkesdő számítással vagy elúzóttan, nincstelenül, a várost akarják birtokba venni, a maguk képére, szokásaira formálni, s nem engedik meg a városnak, hogy magához, hagyományához, kultúrájához hasonlítsa őket.

Ha a városom, melyet egyre kevésbé érzek a sajátomnak, s egyre kevésbé érzem, hogy hozzátartozom, neve – új vidék – valaha egyáltalán jelképes lehetett, akkor most az. Észrevehető gyorsasággal változik a városkép, és változik a város szelleme, más arcok, más hangsúlyok, más szokások, más kultúra és kulturálatlanság, mint amit megszoktunk, mint ami mi, régi újvidékiek voltunk és vagyunk.

Vélekedjen, emlékezzen ki hogy akar a városra, azt azonban aligha vitathatja el, hogy Újvidéknek volt urbanizált életre nevelő gyerekszobája, hogy az itt élők rendelkeztek a városi viselkedés formáival, kultúrájával. Attól függetlenül, hogy a város nevét Újvidéknek, Novi Sadnak vagy Neusatznak mondták, vagy hogy hol így, hol úgy használták, annak megfelelően, hogy a három nyelv közül melyiken szólaltak meg, s kivel beszéltek.

Édesapám haláláig zömmel Noviszádot mondott, de érezhetően magyarosan. Miért? Szokás dolga. Amikor ő a két háború között gyerek volt, így tanulta meg a vegyes ajkú belvárosban, ahol született – szülőutcáját viszont inkább Andrásyként, mint Njegoševaként

emlegette –, ahol iskolába járt, kikapuzott a katolikus portán és ministrált a nagytemplomban, ahol nagyanyám kifőzdét tartott, hogy népes családját megőzvegyülten eltarthassa, apám pedig vizet árult a moziban, vagy péksüteményt és kalácsot a gyakorlatozó katonáknak, ahol inaskodott, lényegében egész életét leélte, ahol a magyarok éppen úgy falhoz akarták állítani, mint a partizánok. Ugyanakkor édesanyám, aki a város zártabb, református közegében nevelkedett, kizárólag Újvidéket mondott, ami ugyanúgy természetes volt. Ebből teljesen érthető, hogy nekem sokáig nem számított, a város melyik nevét használom. A Noviszádot is úgy éreztem magyarnak, mint az Újvidéket, annál is inkább, mert az iskolában is így tanították írni: egybe, sz-szel és á-val. Így volt ez egészen 1954-ig vagy 1955-ig. Ekkortól azonban szinte kivétel nélkül Újvidéknek nevezem a várost. Nem mintha magyarnak vagy magyarabbnak érezném, mint előtte; nem is érezhetem, mivel egyre kevésbé az. Kevésbé, mert míg elemista, középiskolás, sőt részben egyetemista éveim alatt is a lakoságnak mintegy harmada-negyede volt magyar, a hatvanas évek közepétől errefelé – egyáltalán nem függetlenül a város térképének említett átrajzolásától! – ez az arány rohamosan változott. A felgyorsuló migráció következtében mára a lakoságnak már csak talán a tizede a magyarság. Lélekszámban ez most sem kevesebb, mint három vagy négy évtizeddel ezelőtt, húszezer fölöttire tehető, de az összmassza lett nagyobb, s ettől lettünk mi magyarok – látszólag – kevesebben. Ha valaha szinte egyformán vegyült az utca, a piac, a boltok forgatagában a szerb, a magyar s még a német szó is – a régi újvidékiek számára, akkor is, amikor a közhivatalokban rendre ott függött a govori državnim jezikom figyelmeztetés, természetes volt a két-, sőt háromnyelvű kommunikáció, ha nem is a beszéd, de az értés szintjén mindenképpen –, akkor ez mára akként változott, hogy a német teljesen eltűnt, s egyre ritkább a magyar szó is, ahogy mi magunk is tapasztaljuk, miként a Németországból hazalátogató ősjúvidéki barátaim állapíthatták meg, eléggé lehangoltan, miután azzal a szándékkal jártak végig a város utcáit, üzleteit, hogy megtapasztalják, miféle változások történtek városukban. Persze – ehhez magyaráztaként szolgálhat – a strandon sem jártak másként, ahol régi ismerős arcokat kerestek, s a többezres tömegben alig akadtak néhányra.

Az én utcám. Nevezték – amire emlékszem – Árpád utcának, Bitolska ulicának, s már régóta Branimira Čosića, azt hiszem, újabban ismét: utca helyett ulica. Mellékutca. Jobbról is, balról is mindössze negyven-egynéhány számnyi házssorral, ami valójában húsz-húszonöt házat jelent mindkét oldalon. Kis utca, de vannak kisebbek is nála, mert jobbról is, balról is nyílik belőle egy-egy még kisebb mellékutca.

A környéknek, a mi negyedünknek, amely gazdasági udvarral, kertekkel rendelkező, földszintes, de takaros házaival félúton helyezkedett el Újvidék urbanizált belvárosa és tagadhatatlanul falusias külvárosa között, felismerhetően egységes világa, szokásrendje volt, lakosai ismerték egymást, köszöntek egymásnak, s tisztelték egymás emberi – nemzeti, nyelvi, vallási – szuverenitását, zömmel beszéltek is egymás nyelvét. Az a kevés szerb, szlovák, bunyevác, német, aki ott lakott, beszélt vagy értett magyarul, ahogy mi is kivétel nélkül jól tudtunk szerbül. A Varnusz, a Peterka vagy a kissé távolabb eső Pušić boltban, a Pál vagy a Vozarevics péknél, a Schubert hentesnél meg a Milić-féle darálóban, később tudtam csak meg, hogy a hóféhér hajú mosolygós apró Milić bácsi Thomka após és nagypapa, magyarul is, szerbül is lehetett kérni és szolgálták ki a vevőket. Ahogy a szóke postás, a pirosi származású András is mindenkivel a saját anyanyelvén beszélgetett. Az, hogy a mi negyedünk, a Futaki és a Pirosi út közé szorított néhány utca, mint a régi állomás környéke, az Ep-

res és a Kamenicai utca közé eső rész (ennek utcáit otthon évekig csak Magyar, Báthory, Hunyadi, Lövész, Mátyás király utcának mondták, mert az új nevekre, a Dózsa Györgyre és a Miše Dimitrijevićre is éppen olyan nehezen állt rá szüleim nyelve, mint a XIX. századi orosz klasszikusokéra, kiknek nevei az utcatáblákon a magyar történelem alakjaiét váltották fel), vagy még inkább a Darányi miniszter parcellázta, csak Telepnek nevezett külváros, ahol a szabadkai és a zombori vágány kanyargott a földszintes kertes házak között, magyar városrésznek számított, kizárólag annál a ténynél fogva, hogy ezekben zömmel magyarok laktak, ami semmi egyebet nem jelentett, csupán a város lakosságának elosztására utalt, más jelentősége nem volt annál, mint hogy a vezetőség tudta hol kell jugoszláviai, illetve vegyes magyar–szerb tannyelvű iskolákat nyitni. Annak ellenére, hogy az egyes városnegyedekben inkább szerbek vagy inkább magyarok laktak, a tolerancia az egész városra jellemző volt, amint erre saját tapasztalatom mellett dalaival a szerb részben élő, Cvijić utcai Đorđe Balašević is emlékezik, s emlékezteti a mai Újvidéket és újvidékieket.

„Újvidék az olyan város . . .” – írta nem is olyan régen barátom, a költő. Milyen? Erről szerettem volna írni, felidézve az én Újvidékeimet, amely a múlté, amely már régen nincs, s amely többé sohasem lesz, legkevésbé azért, mert sem apám, sem anyám nem él már, kint vannak a város szélén terebélyesedő új temetőben, ami területileg egykor, abban a korban, melyről itt írok, nem is tartozott a városhoz, annyira kívül esett rajta, s nem is azért, mert immár magam is túl vagyok az ötvenen.

(GEROLD László)

Gerold László (1940) egyetemi tanár az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén. A XIX. század magyar irodalma, a színjátszás és drámairodalom történésze és kritikusa. Több könyv szerzője.

VÁROSFORMÁLÓK SZABADKÁN

A városnak már 1886-ban képtára van, ahol „fővárosi művészek” festményeit is meg lehetett vásárolni; a századforduló nevezetes korzóján pedig, ahol villamos csilingelt, ünneplőbe öltözött környékbeli tanyasiak, diákok és inasok, polgári családok gyermekei sétáltak s közülük sokan könnyedén társalogtak három nyelven is. A korzón levő három szálloda éttermeiben, kávézóiban üzletemberek, gazdag földbirtokosok, hivatalnokok és járadékélvezők lapozgatták az európai központokból érkezett újságokat.

Ez volt a világ felé forduló többnemzetiségű Szabadka, ahol érezhető volt az ambíciózus vágy, hogy „európai külsejűvé” váljon. Ebben a városban emelték a zsidók 1902-ben a zsinagóga gyönyörű kupoláját a bérpaloták fölé. Hrabovszki Oszkár két évtizeddel későbbi értékelő jelentésében írja: „Művészeti, esztétikai és anyagi értékén túl, az épület a szerkezete miatt is egyedülálló és rendkívül ritka tájainkon. A kupola ácsszerkezete igazi mérnöki és iparosi remekmű, míg a belső kupolák és a rabcifalú boltívek szerkezete ritkaságnak számít mifelénk, s tekintettel az építés idejére (1902) avantgárd, ugyanakkor pedig rendkívül eredményes vállalkozás.”

Csupán két évvel később fejezték be a Raichle-palotát, Raichle J. Ferenc (1869–1960) építészmérnök házát, az autentikus művész sajátos alkotását, amely

szellemében a barcelonai híres Gaudihoz áll közel, de ugyanakkor épült, mint az ismert Casa Battlo és Casa Milá.

A zsinagóga tervezői, a „jövevény” építészek: Jakab Dezső (1864–1932) és Komor Marcell (1868–1944) álmodták meg a szabadkai városházát, amely 1908-tól 1910-ig épült, a belső munkálatokat pedig 1912-ben fejezték be. Egyedülálló példája az építészet és az iparművészet szintézisének, egy kor megismételhetetlen emlékműve, a szecesszió nemzeti változatú építészetének példája.

A mindenképp funkcionális építmény pompás együttesét a váltakozó térfogatok, csipkézett tetők és a beltér együttese adja; ez utóbbiban a mesterien megmunkált fa, vas, réz, kerámia, vitrázsok és falfestések tobzódásán ámulunk el.

A városházával egyidejűleg szintén Jakab és Komor tervei alapján alakítottak ki egy épületegyüttest a Palicsi-tó partján, ahonnan két évszázaddal korábban F. N. de Sparr festő és térképrajzoló nézelődött az akkori kisváros felé.

A XIX. század végén és a XX. elején a pusztát termékeny szántóföldekké változtatták, a város szétterült a síkságon, lakosságának száma alapján az ország harmadik városává vált. Épületei viszont sajátossá tették! Az 1697-ben keletkezett látképen csupán a városról és a templomtoronyról lehet ráismerni, míg az 1912 szeptemberében készült kép már építészeti remek, elsősorban épületek sorát mutatja a város felismerhető jelképeiként.

Ami a szecessziót, ezt az utolsó nagy stílust megkülönbözteti az előzőektől, az az, hogy az építészetrel és az iparművészetrel a Gesamtkunstwerknek a példáit formázza meg, vagyis a kor szellemében megteremt a művészeti ágazatok és a technológia mindent átfogó összhangját. A szintézis utáni vágyból következik a káosz legyőzésének alkotói programja. Az összes alkotói műfaj egységes hatásában keresik a harmóniát, a kollektív törekvések eredményében az egyén méltóságának varázslatos képletét: a művészet-munka-élet hármasságát.

A művész iparosok, e szintézis nélkülözhetetlen tényezői, a századfordulón hatalmas energiát gyűjtöttek magukba – ami ma már ismeretlen. A mesterségekben találta meg a korábbi földhöz kötött, jogfosztott egyén a felszabadultságot, méltóságot és reményt; a mesteremberek nem békéltek meg a dolgok hagyományos rendjével, s ezt a kézművesség alkotó energiájába sűrítették. Az iparos – a szó valamikori értelmében – megőrizte a szakma becsületének a tiszteletét, a felelősséget, az ambíciót és a kreativitást, s ezáltal az autentikus alkotóhoz hasonulva, a művész méltó partnerévé vált. A szabadkai szintézis kézműveseinek többsége bejárta a földhözragadtság kilátástalanságától az inaskodáson át a mesterség elsajátításáig vezető utat. A mesterek közül többen is valamikor az itteni rajziskolába is jártak. Önálló vállalkozóként később tucatnyi fiatalból neveltek magukhoz hasonló szakmabelit.

A szabadkaiak a neo stílusok és eklektikus egyvelegek urbánus szerkezetében olyan mestereket „iskoláztak ki”, akik képesek voltak megvalósítani a szecessziós szintézis feladatait; szívesen fogadták be a tudásukat bizonyító jövevényeket is. A zsidók a zsinagógával „igazi mérnöki és iparosi remekművet hoztak létre”, Raichle palotája a szecesszió magyar változatának forrágába tartozik, holott megálmodója német volt, otthonának belseje keleties volt, míg a pompás homlokzatot a parasztkorok hullámos oromzata ihlette. A városháza minden díszes pompája ellenére tökéletesen célszerű adminisztratív épület s áttekinthető, a világos folyosók és a hat lépcsőház adja a vízszintes és függőleges összeköttetést, liftek és központi fűtés van benne, minden irodának természetes a fényforrása. A földszint az üzleteké és a vendéglátóiparé, az első emelet az ügyfélfogadás és a reprezen-

tálás céljaira szolgál. Minden a modern ember igényeivel van összhangban. A palicsi nyaraló- és fürdőhely épületei a fantáziadús formák és színek mellett a rendeltetés, az építészet és a természetes környezet összhangjának a példái.

Ma, amikor a szabadkai városháza a századforduló európai építészetének az egyedülálló műemléke, kit érdekel vajon, hogy az a szecesszió magyar vagy más regionális változatának stílusjegyeit viseli? A szülőföldhöz kötődést csak azoknál a művészi alkotásoknál értékeljük, amelyek univerzális jelentésűek, maradandóan időszerűek, s üzenetük a jövőnek szól.

A szecesszió szétfeszítette minden alkotói műfaj tradicionalizmusba csontosodott héját önmaga furiózus formálásával. Leginkább azonban az önmagával szembeni ellenálláshoz járult hozzá; az alkotói fékezhetetlenség erőteljes ébredését ösztönözve, kiváltotta az alkotóknak a kánonoktól való irtózását. A felszabadult energia mindent átfogó alkotói mozgalomként söpört végig a huszadik századi színtéren. Csupán a szintézis példáit hagyta maga után maradandó kihívásként, annak jeléül, hogy az ember mindig az egyén és a közösség összhangja, a különbözőségek egysége után vágyakozik.

A szabadkai urbánus szövet a századforduló és annak művészete után is terebélyesedik, gazdagodik mind a mai napig. Azonban minél távolabb kerül a saját korától, s minél több új épület fogja körül, a szabadkai városháza annál gyakrabban közvetít metaforikus üzenetet. Szintézisét mindinkább úgy értelmezzük, mint a városlakók összhangjának jelképét, ennek a környezetnek a jellegzetességét. A körülmények folytán, véletlenül-e vagy sem, 1994-ben egyidejűleg két műemlék helyreállítását kezdik meg: Sándorban restaurálták a Szent Dömötör-templom homlokzatát, s felújították a városháza tornyának tetőborítását.

Az 1766-ból származó sándori ikonosztáz a máig rejtélyes választás és mérce első jelzőköve. A városháza úgyszintén egy rejtélyes döntés csodálatos eredménye. Mindkét esetben a szabadkai polgárok határoztak. Hajdanában kiváló festőt választottak ki, amikor ebben semmilyen tapasztalatuk sem volt. A századfordulón pedig meghatározó jellegű építmény tervét fogadták el, holott nem voltak jövőbe látók.

1994 szilveszter éjszakáján, 1995 hajnalán föltűnik a televízió képernyőjén a városháza tornya, a sötét háttérből petárdák durranása és fegyverropogás hallatszik. A jókedvet lövöldözéssel fejezik ki! A nézőket szorongás fogja el. Akárcsak az egykori Ágostont a puszta és a mocsár határán. Csak a környezet változott meg: a mocsarat nem a víz okozza, hanem a primitivizmus hordaléka, s a puszta sem az ekét váró síkság, hanem a reménytelenség végtelenje. Szerencsére Szabadkának az említetteken kívül számos más jellegzetessége is van környezetében és polgáraiban, gazdag kincsesháza emberi méltóságból és alkotóerőből, hogy csöndben és büszkén áttekintve a múlt jelképeit, a jövőbe nézzen.

(Bela DURANCI. KARTAG Nándor fordítása)

A BECSKEREKI FÖTÉR ÉS KÖRNYÉKE

A főtér mindenütt a világon egy kicsit kirakat is: a legszebb paloták és imaházak együttese.

Becskerek centrumában egyetlenegy építészettörténetileg számon tartott középület áll: az egykori megyeháza, a mostani városháza. Lechner Ödön tervei szerint készült 1885 és 1888 között Fischer József megyei mérnök egyik korábbi épületének felhasználásával, illetve átépítésével. Ezzel az épülettel már piederstálra lépett, ettől kezdve olyan műveket alkotott, amelyek nélkül elképzelhetetlen a magyar építészet története (a kecskeméti és a szegedi városháza, a kőbányai plébániatemplom, az Iparművészeti Múzeum, a Földtani Intézet és a Takarékpénztár épülete). A szecesszió legnagyobb mesterének nevezik, de az építészeti forma, szerkezet és tartalom szempontjából ennél többet is adott.

A becskerekai megyeháza esetében alkalmazta először tetőfedésre a lechneri architektúra egyik későbbi, igen jellegzetes jegyét: a mázas kerámiát. E színes cserepek alatt zajlott a város közéleté az elmúlt évszázadban. (Egy egészen friss újsághírből: „A becskerekai városházáról eltűnt a többnyelvű felirat. Nem duhajkodó fiatalok távolították el, hanem a gőgös hatalom. Annak ellenére, hogy a község alapszabályában még áll, hogy a szerb, a magyar, a román és a szlovák nyelv hivatalos ebben a környezetben.”)

A neoromán stílusú nagytemplom uralja a főteret, de építészettörténeti jelentősége nincs arányban méreteivel. A művészettörténet azonban jegyzi, mert egyik oltárképét Székely Bertalan festette. A mester 1869-ben jegyezte fel naplójában: „oltárkép Becskerek városi temploma részére, 600 forint”. Ugyanebben az évben a Becskereker Wochenblatt is közölte az egyháztanács jelentését, amelyben ez a tétel is szerepel: „A főoltárképet a híres Székely Bertalan festőművész készítette 600 forintos árban. További kiadások: egy rámfá és egy rolni vászon 35 forint, azaz összesen 635 forint, amely teljes összegben kifizettetett.”

A plébánia iratai között nincs nyom a vásárlásról, de nagy a bizonytalanság akörül is, hogy a két melléoltár képe közül melyik a Székely Bertalané, mivelhogy nincs aláírva. Legtöbbször a Madonna a gyermek Krisztussal című festményt tulajdonítják neki, bár a másik, a Szent Jakobot ábrázoló vászon mintha közelebb állna stílusához. Az apostol kissé hátravetett fejtartása az ismert, s sokszor reprodukált önarcképének konok elszántására emlékeztet. „A legfontosabb a fej beállítása – írja egy helyütt a mester is. – Minthogy a későbbi mű hatása főleg ettől függ . . . Álljon a fej a lap közepén, de a középnél magasabban . . . A fővilágosság lehetőleg a lap közepére jusson . . .”

A művészettörténészek persze már régen megoldhatták volna a talányt, ha szívügyüknek tekintenék az „apróságokat” is. Ilyen esetekben lehet csak igazán megérezni a jugoszláviai, illetve szerbiai magyar képtár kutatómunkájának hiányát.

A főtér többi épületének nincs különösebb építészeti jelentősége, csak a bennük székelő intézmények adnak nekik némi patinát, mint a múzeum a szép sarki háznak, az egykori pénzügyőrség épületének, illetőleg a Toša Jovanović Színház és a Madách Amatőrszínház együttese a teátrummá átalakított egykori gabonaraktárnak, vagy éppen mondvacsinált fontosságot, mint a Rózsa Szállónak, illetve a Hotel Vojvodinának, amely a századforduló előtt Lauka Gusztáv szavai szerint „a lejárt tekintélyek, okleveles ügyvédek, orvosok, mérnökök és gyógyszerészek, acclimatizált kucséberék, bevezett földesurak, kétségbeesett peres felek, fakeskedők, kukoricza- és buzaliferánsok, szerb, német és magyar poéták . . . tanyája volt”, a hetvenes évek elején pedig Lepa Brena énekesnői pályafutásának kiinduló állomása.

A főtéri intézményekben sok kedves és szolgálatkész segítőtársra találtam. Az egyik a néhai Géczy Tibor volt, a teológiai és a jogi tudományok doktora, a Bánati Apostoli Kormányosság vezetője apostoli protonotarius címmel. Együttműködésünk a hetvenes évek legvégén és a nyolcvanas években vált szorossá, amikor ő már lemondott minden címéről és tisztségéről, csak a kormányosság irodavezetőjének tisztét látta el. Az ateista és a hívő munkatársi kapcsolatát a közös érdeklődési terület, a múlt kutatása tette gyümölcsözővé, de talán az is, hogy „lebukott” emberek voltunk: nekem a párttal volt konfliktusom, neki meg az egyházzal. Erről azonban nem esett szó közöttünk, talán tapintatból, habár kerülő úton kölcsönösen informálódtunk „viselt dolgainkról”.

Az előzetes telefonálás után rendszerint reggel fél nyolckor találkoztunk a kormányossági hivatal főtéri épületében – a bánati püspökség mai palotájában –, én leadtam a „rendelet”, ő pedig megígérte, hogy a levéltárban utánanézőt a kért adatoknak. Néhány nap múlva már jött is az értesítés, ő még nálamnál is szorgalmasabb levélíró volt. „Van nekünk egy buzgó, ügyes történetíró papunk, Maier Andreasnak hívják – írta egyik levelében –, Opovón működik. Ő állította össze a középkori bánati települések térképét, amelyből a mellékelt részt lefénymasoltam Önnek.” E térkép és más írásbeli közlés alapján meg lehetett állapítani, hogy a mai Magyarszentmihály helyén a középkorban egy Csánki Dezső által is említett (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, 1894) Szentdemeter település létezett, amit a szerbek Sveti Mitarnak neveztek, majd ennek magyar átvételéből keletkezett a ma is élő Mitrapusztá, amelynek eredete mindaddig titok volt előttünk.

Gyakori levélváltásunk során szinte minden alkalommal egy-egy homályos kérdésről fellebbent a fátyol. Annak idején megosztottam vele gondjaimat a Bartók család bánati kapcsolatainak felgöngyölítése kapcsán is. Kérésemre megküldte nekem a csanádi püspök 1837. évi csernyeai látogatása során elkészített Visitatio Canonicának a hitelesített másolatát, amelyben háromszor is szerepel a nagy zeneszerző első bánati ősenek, Bartók Jánosnak, a csernyeai nótáriusnak a neve. De feltárt nem egy tényt a család becskereki tartózkodásáról is.

Sok ismeretlen, csak az egyházi levéltárban található adatot kaptam tőle Kiss Ernőről, Damjanits Jánosról, Gozdsu Elekről, dr. Brájjer Lajosról, de Fehértőről, a tóbai telepítésről, a temesőri (stražai) kutatásaiból, meg hát sok hasznos értesülést is a lappangó vagy eltűnt anyakönyvekről, a historia domusokról, a plébániai könyvtárak állományáról.

Egyszer biztattam, hogy ismereteit publikálja is. Ugyanis az volt a szokása, hogy mint a falusi búcsúk meghívott lelkésze a levéltárban tallózott adatok alapján alkalmi prédikációiban kitért a helyi plébániatörténetre is. „Így tettem ezt Törökbecse, Écska, Lukácsfalva, Csóka, Feketető és Magyarcsernye esetében. Szakszerű feldolgozáshoz nem volt eddig sohasem időm” – közölte válaszában. Majd hozzáfűzte a következőket is: „Van azonban a lakásomon valami, amiről nemigen szóltam eddig senkinek. Emlékezéseim címet adtam ennek az időközben könyvvé dagadt füzetnek. Előszedtem ezt a füzetet, és megvallom, még engem is elszórakoztatott a sok esemény, amelynek átélője vagy inkább átszenvedője voltam. Mégis, ezt a füzetet nem adhatom oda senkinek, mert sok olyan esemény is van benne, ami bizony nemigen szolgál az egyház épülésére.”

A hetvenéves id. Oldal István a századforduló éveiben még naponta átkocsizott hintájával a főtéren, behajtott az onnan kiágazó Gizella-rakpartra, s egy közeli, frissen épített, tetővilágítású „üvegszalonná” előtt állt meg (a mai piactérrel szemben), s öreges szuszogással kotorta elő zsebéből a kulcsot, átadta a rá már várakozó segédek egyikének, aki aztán kizárta a boltajtót.

Első műhelyét 1854-ben nyitotta meg a város másik felén, de a kutatók csak tíz évvel ezelőtt mutatták ki, hogy az ő „fényirodája” volt az első, állandó jellegű fényképészeti műterem az egész régi Jugoszlávia területén. Ez az adat a szerb fényképészet történetébe is bekerült, úgyhogy fotótörténeti jelentősége ma már aligha vitatható.

Igen ám, de senki sem próféta a saját hazájában. Zrenjanin eddig még a kisujját sem mozdította, hogy emlékét megőrizze, netán tartóssá tegye. Legutóbb is, a becskerek-i fényíró jelentkezésének 140. évfordulója alkalmából rendezett kiállítást nem Oldal István nevével fémjelezték, hanem egy egészen semleges címmel (A fotográfia 140 éve; régi mesterek munkái) nyitották meg. Portréja ugyan rákerült a katalógus címlapjára, de az már nem derült ki, hogy valóban kit is ábrázol. Ilyenkor mindig bűnös gondolatok rajzanak elő: vajon az emberek ennyire nem értenek a dolgukhoz? Ha történetesen Stevan Strana a neve, akkor nagyobb becsben lett volna?

A tiszteletlenség netovábbja, hogy a kiállítást szervező Ranko Savčić saját képeit is beszerterolta a régi mesterek közé, akiket id. Oldal István és ifj. Oldal István képviselt képeivel, az egészen esetlegesen beiktatott Đura Roknić mellett. Csak ő tudhatja, hogy egy szép kezdeményezést miért kellett ennyire elrontania, egy tiszta ügyet elmismásolnia, kotyvalék-ként tálalnia. Pedig a közönségnek még sohasem volt alkalma ennyi eredeti fényképet látnia a két Oldaltól.

Talán a 150. évforduló alkalmából sikerül majd tisztességesen megemlékezni id. Oldal Istvánról, a fotótörténet igazi nagyságáról, meg a nyomdokain haladó ifj. Oldal Istvánról is.

(KALAPIS Zoltán)

SÉTA A BÜSZKE VÁROSBAN

Sétára invitálok a kedves Olvasót Nyugat-Bácska legnagyobb városában, az egykori büszke megyeszékhelyen, Zomborban. Idegenvezető szerepemet helybéli levéltárosként vállalom, s az útirányt a városba autóbuszon érkezők kedvéért a Sztapári út elején kezdem.

Címerétől megfosztottan áll, talán a maga nagyságán kissé el is ámulva, az egykori Pandúr-szigeten épült zombori megyeháza, tekintetes és nemes Bács-Bodrog vármegye székháza, melynek tetőzeti homlokzatáról előbb a megyecímert, Szent Pál apostol könyves-vándorbotos, kőbe vésett domborművét távolították el, majd később a helyére került fáklyás-csillagos állami címert is. A büszke város e legbüszkébb épülete mégsem volt a városé, hiszen Zombor öntudatos lakói és grancicsárijai már a XVIII. század közepén, amikor megvonták tőlük az oppidum militare kivételezett státusát, összetanakodtak, hogy a vármegyei közigazgatás és adófizetés járomba hajtó kényszere alól felmentést nyerjenek. Rangos deputációt menesztettek Bécsbe a királynőhöz, emelné városukat a szabad királyi városok sorába. Jócskán időzött már Parcsetich Márton és Atanasije Stojšić úr a gögös császári székes fővárosban, mire megszületett Mária Terézia uralkodónő határozata: 150 000 forintért Zombor ment lehet a vármegyei jogviszonytól. Eladósodott a tekintetes Magisztrátus hosszú évtizedekre, de csak kinyögte az elibertáció árát, s büszkén vált 1749-ben szabaddá. A királynő akaratát S. J. Koller hirdette ki Zombor szabad királyi város népének 1749. április 28-án, mely dátum csupán a ma itt működő körzeti Történelmi Levéltár napja. A büsz-

ke város császárnős aláírású oklevelét őrzi ez az intézmény, örökös lakat alatt, féltve. S az 1786-ban az egyesült Bács és Bodrog vármegyék székhelyévé vált Zombor kétféle urat tűrt meg a városban, de csak egyet szolgált: a maga választotta Magisztrátust. Ezért mondtam, hogy a megyeháza nem volt az övé, jobban mondva ő sem akarta a magáénak, olyannyira, hogy a XIX. század elején megépült székházban dolgozóknak évekig kellett hadakozniuk a városatyákkal, távolítanak el a megyeháza előtti üres telekről a pékségi bódékat meg a birkahúst árusító mészárosokat, akik a helyszínen még a frissen vágott jószág igencsak kellemetlen szagú bőrét is árusították.

A díszes épületbe ma sokan járnak, dolgozni is, ügyes-bajos dolgaikat intézni is, ám én mégis legszívesebben a díszterembe látogatok, hogy megcsodáljam a palánkai születésű Eisenhut Ferenc festőművész nagy remekét, a huszonnyolc négyzetméter nagyságú Zentai csata című olajképet, melyet a nemes vármegye előljárói a magyar honfoglalás milleniumi évfordulójára rendeltek meg az akkor dívó történeti festészet stílusában. Bácskai témájú történelmi esemény megörökítését kívánta meg az akkori országos közhangulat, s a főispánék Savoyai Jenő herceg diadalmas zentai ütközete megfestésére voksoltak, melyben a többnemzetiségű vidék katonái is jócskán részt vállaltak.

A megyeháza jobb oldalán induló Sztapári út 4. számú polgárházának falán ma is látható két ágyúgolyó, s az egyik alatt a „keltezés” időpontja: 1849 februárja. A magyar szabadságharc egyetlen zombori „emlékműve” ez a két golyó ma a városban. Bár ennél sokkal méltóbb és méltóságteljesebb is állt már, igaz, nem valami hosszú ideig, 1905 és 1918 között a Körút megyeháza előtti terén. Schweidel József, zombori születésű aradi vértanú tábornok bronzszobra volt itt, melynek felállítására a városban bizottság alakult, hogy a szülőváros méltóképpen emlékezzen nagy patrióta fiára, az egyetlen bácskai aradi mártír tábornokra. De az idők változása sok mindent elsöpört e büszke városból, így Schweidel József emlékművét is. S a tér is, melyen mindeddig járunk, már isten tudja, hányadik nevét viseli, és ki mindenkinek a tiszteletére öltözött díszbe. Bár leginkább a miénkre, zomboriakéra, hiszen a századfordulón létesült, s akkor a tragikus sorsú Erzsébet királynéről nevezték el a ligetet, melynek fái, bokrai, gondozott virágágyásai a mi kedvünket keresik minden évszakban. E fák alatt áll a szintén távoli 1828. év óta az a homokkő kereszt, melyet a kor legismertebb zombori építőmesterének, Franz Gfellernek a felesége, Anna aszszony emeltetett Isten dicsőségére s a zombori katolikusok második temploma építésének kezdetére emlékeztető. Hiszen a Megyeház tér – hadd kereszteljem meg én is ez egyszer a magam kedvére és a Zomborban leginkább honos módon – másik impozáns épülete az itt álló Szent István király templom, a romantika elemeivel, valamint a karmelita barátok kolostora. A szentély szinte egy egész évszázadig épült, hogy végre csak a mi századunk legelején szenteltessék fel, s mellé a kolostor is 1904-ben készült el. A karmelita rendbéli testvérek központja ez országunkban, bár igen kevesen vannak. A barátok szolgáltatják ma a miséket e templomban, ahová valamikor szagos misére járt a megyeszékhely előkelő úri közönsége, meg a többiek.

A levéltár mellett iskola, a Miasszonyunkról elnevezett kalocsai iskolánének egykori iskolája. Épülete helyén állt Schweidel József szülőháza. Szemben vele pedig a Haynald Lajos kalocsai püspök által 1887-ben építtetett Zárda, a katolikus leánynevelés hajdani otthona, a már említett Műszaki Középiskola, melynek négy évig koptattam padjait.

TÉRKÉP FÖLÉ HAJOLVA

Belátó béküléssel

Nem, ez nem az a térkép! Nem országtérkép ez, hanem egy városé.* Azé a városé, amelyben születtem.

Akkor most vissza fogjuk adni az öreg templom udvarát? Úgy lekopaszítva? Csupaszfalt, beton, kő, piszok és bűz. Régen kert volt, most se fű, se fa, se virág. Még gaz sincs, csak árnyéktalan, füledt piac.

A falra festett napóra is késik! Úgy eltűnt minden, ami volt, ahogyan a vasárnapi, zúgó nagymiséről eltűntek a szép járású, suhogó ruhás bunyevác asszonyok. Az anyám mindig féltékeny volt az öreg templomi nagymisékre, a könnyű léptű asszonyokra. Inkább az új templomba küldött minket. Úgy emlékszem, a főoltáron Szent István éppen a Szűzanyának ajánlja föl Magyarországot, jobbra, balra egy-egy fülkében Szent Imre és Szent László.

Azt mesélték, hogy az új templom nagyharangjára az apám testvérei közül valamelyik a fölszentelés zűrzavarában észrevételenül fölírta a nevét, a mi nevünket. Meghalt már ő is, és amikor meghalt, megkondították érte azt a harangot.

Visszakapja akkor most az új templom a magyar legendákat, az elszármazott (milyen sanda szó!) hívőket?

Visszaadjuk a Kronics-palotát? Mi lesz a Weidinger-palotával? Ki vagy mi volt tulajdonképpen az a Weidinger? Lehet, hogy nem is így írta a nevét. Visszaadjuk a Fernbachszállást? Van-e kinek visszaadni? És elfogadnák-e? Úgy tönkretéve, lepusztulva, hatvan bitorló év után. Földet vissza nem veszünk – mondta még a legelején Esterházy Péter.

Ebben a változó világban vannak nem változó dolgok, visszaadni sem lehet mindent, csak kellene, és bocsánat sincs éppen mindenért.

Nincs bocsánat a városért. A szelleméért, a lelkéért. Nincs bocsánat a tudóbajos polgármester nevéért, mert sokan azt sem tudják már, hogyan kell kiejteni. Beteg tüdeje miatt olyan oázissá varázsolta a poros alföldi városkát, hogy lakói még ma is azzal büszkélkednek, hogy az ő városuk a fák, a parkok zöld városa, de ez üres dicsekvés, hiú önáltatás. Az utcák bazárrá változtak, másfélék az új épületek, a város egyedül küzd a türelmetlen, önközpontú újakkal.

Adjuk vissza a vegyeskereskedéseket, a szappangyárat, a villanytelepet és a téglagyárat! Lehet-e visszaadni a városnak a virágkereskedőket, a tinta és vegyiipar kereskedőket? Hova lettek a termelő kereskedők, a szikvízüzemek, a szövödék, a pékek és sütőmesterek, a malom tulajdonosok és molnárok? Már csak ezen az idestova százéves térképen vannak meg az ágyneműkészítők, a bádogosok, a zsírkereskedők, a bognárok, a címfestők, a faesztorgályosok, a csemege kereskedők, a kályhások, a hangszerészek, a selyemgyárok.

És az utcák? Itt vannak a szemem előtt az utcanevek, a nagymama gyönyörű szép utcanevei. Szinte valamennyit ismerte, emlegette, főleg a szelencseieket. Ott voltak a legszebbek: Hajdu utca, Orgona utca, Zöldkert utca, Barát utca, Borz utca, Gyapju utca, Kö-

* ZOMBOR THJ. SZ. KJR. VÁROS TÉRKÉPE, Bugadzsia János könyvnyomdája, Zombor, Aranygerenda utca 19. Utánnyomás tilos. Forgalomba hozza: Schlotzer József könyv- és papírkereskedő. Minden jog fenntartva.

nyök utca. Volt ott még Hársfa, Szunyog, Kalap meg Nyul utca is. Mi lett a Rózsa, a Szeder, a Kulcs, a Rövid meg a Sörház utca nevével a Felsővárosban? Hova tűnt a Hangya utca, a Dob utca, a Völgy utca, az Antal utca, az Árok utca és a Hajnal utca tisztességes kis neve a Bánátban; a Fecske, a Kakas, az Ág, a Hosszu, a Nyár, a Szúk és a Zsák utca a Cservenka nevű városrészben? Az Aranygerenda utca a Belvárosban volt, Schweidel József a Szelencsében kapott utcát, és ott találtak utcát a faültető polgármesternek, Csihás Benőnek is. Most látom, hogy a mi utcánkat régen Zarándok utcának hívták, a patikát Kígyó gyógyszertárnak; a virágüzlet a Szladek volt, az Ön fodrásza, Nagyságos Asszony, a Kummerkramer. Az apám ásványolaj kereskedő volt, a nagyapám nyerges és szíjgyártó. Itt a nevük! Az optikus a Hrabovszky, fát és szenet még a háború után is a Gernernél vettünk – fa-szén és építési anyag nagy és kiskereskedő, Szeder utca 1. Nemcsak az idők taposták el a kötélgyártókat, a gyapju fonókat, a szita szövőket, a méz kereskedőket, az uri és női cipésmestereket, a rőfös kereskedőket.

Nem lehet visszaadni az ártatlanul kivégzetteket, az éjszakába elhurcoltakat, a kollektív bűnösség miatt likvidáltakat, de vissza lehetne adni, hogy megférjünk, hogy megértsük egymást. Vissza kell adni a gyerekeknek a narancsot, az apáknak a munkát, a nagyapáknak, hogy saját kezükkel simogathassák az unokájuk fejét, ne csak fényképről ismerjék az arcát, ne csak telefonon hallgassák a hangját. Ne telefonon és ne más nyelven.

Földet vissza nem veszünk!

És ne hánytorgassunk, ne emlegessünk; ne vessünk szelet!

Olyan világot kellene teremteni, amelyben nem kell megbocsátani, mert nincs mit megbocsátani. Az nem lehet, hogy ne tudnánk olyan világot teremteni, amelyben semmit sem kell elhallgatni, elfelejteni és visszaadni! Valahol élni kell.

Olyan világban volna jó élni, ahol nincs bűn, és ismeretlen a bűnbocsánat.

(MÉREY Katalin)

Mérey Katalin (1942) jeles lírai emléképrózáiról.

AZ ÉGETETT FÖLD

1962. II. 14-én. Rajzokat kaptunk egy barátunktól néhány sor kíséretében, ez hát az első találkozásunk vele nyár óta, amikor szótlánul váltunk el egymástól egy gyomlepte falusi iskola udvarán. S most ismét felködlik bennünk az az agyzsibbasztó poros reggel, amikor hosszú útról érkezvén, útra keltünk hozzá; éppen csak hogy hazaérkeztünk a kövek gyönyörűsége világából, ahol minden szilárd és maradandó, ahol az ember szinte leteríti az élet mérhetetlenségének és elpusztíthatatlanságának számunkra szokatlan, nyugtalanító, kissé riasztó, de elragadó érzése, tehát amikor hazaérkeztünk abból a világból, ahol évszázadokat él minden ember, hiszen a múlt szinte tapinthatóan ott hever a keze alatt, az ötszáz éves lakóház ablakán ugyanarra a kőpárkányra könyököl, melybe a városka krónikása kedvtelésből pirinyó napóra jeleit véste négyszáz évvel ezelőtt; a bástyafok alatt ugyanarról a sziklapárkányról ugrál gondtalanul a tenger vizébe, ahonnan őset, a híres kalózt sünnökkel bélelt zsákba varrva a tengerbe lökte a szintén kalózkodó uraság; a hajógyár ugyan-

ott épült fel, ahol az ezeréves rajzok szerint híres hajóépítő mester működött; a városháza tövében ma is tágas kőfaragó műhely lapul, miként a XVI. század első felében, amikor is a tengermellék leghíresebb kőfaragója élt benne, s alkotásait ma is lépten-nyomon megcsodáljuk; a két lépés széles utcákon naponta tízszer is elhalad az ember a ház előtt, melynek csupán falai állnak, s úgy fest, mintha teteje csak nemrég szakadt volna be, sem paré, sem vadrepce nem verte ki, holott négyszáz évvel ezelőtt gyújtották fel, amikor pestis pusztított a városkában – mely aligha nagyobb a közepes bácskai falvaknál –, s a ház lakói áldozatul estek, annak a háznak a lakói, melyben egyébként messzi tájak világhírű felfedezője élt több mint hét évszázaddal ezelőtt, s könyve lapjain gyermekkorunkban mi is bejártuk Kínát, Indiát, nos, amikor hazaérkeztünk ebből a gyönyörűséges világból, ahol az embert agyonnyomja a múlt, ezeréves gyökereivel magába szívja, feloldja az örökkévalóság érzetével, akkor végigszáguldtunk ezen a mi tájunkon, faluról falura, városról városra, s az eddiginél is sokkalta színtelenebbnek, szürkébbnek tetszett ez a mi világunk, szürkébbnek a portól, mely mindig is legfőbb jellemzője volt: hát itt a házak húsz év múlva megroggyannak, ötven év alatt a falakat megeszik az egerek, patkányok és egyéb férgek, az unokák ledöntik a nagyapák házát, elsöpörnek minden emléket, a zuhanó falak dohos porfelhőivel elszáll a múlt is, kezdődik minden előlről, minden újra előlről; minden második nemzedék azért éli le életét, hogy házat, hajlékot építsen kuporgatva; a százéves épületek itt történelmi nevezetességek, ritkaságszámba mennek, s olyan állapotban találhatók, hogy földi halandó csak a végső szükség esetén lépi át küszöbüket; nem akad hétköznapijainkban semmi kézzelfogható nyoma annak, hogy évezredek óta ember él itt; minden nemzedék úgy lendül neki az életnek, mintha honfoglaló volna, s minden nemzedék úgy távozik a porondról, hogy mögötte mindent belep a por, mindent benő a fű.

S amint így száguldoztunk keresztül-kasul tájunkon, megálltunk egy falu közepén, az út porában, s elnézegettünk, amint házat építenek a munkások. A nap pihegve törtetett fel az égre, tüzétől vibrált, gőzölgött, porzott szemünk előtt a táj, s túlhan ott ködlött egy ház lépcsőjén, mozdulatlanul álldogálva, régi ismerősünk, a szikár, csontos, fekete fiatalember, szája csücskére lógó, gyéres fekete bajusza, révedező, nyugodt tekintete, mozdulatlan tartása napkeleti bölcsét idézett elénk, őserdei totemfát, vagy azt az embert, akiről egykoron az itt elterülő mocsarak titokzatos szellemét vagy a lidércet mintázták meg a bálványimádók, igen, őt, aki a mocsarak gomolygó kódéből bontakozott ki ősi hiedelmek szerint ezen a tájon, s azok a kódok éppúgy gomolyogtak itt egykoron a tűző nap alatt, mint manapság a porfelhők.

Odamentünk hozzá, s üdvözlöttük egymást, karon ragadt bennünket, és vezetett végig az utcán, betértünk egy falusi iskola lomtárnak berendezett tantermébe, ahonnan a tágas, gyomverte udvarra láthattunk a nyitott ajtón át, és sorra kirakta a maga és társai, a keramika művesei nyári munkájának eredményeit, a művészi, mázas, égetett cseréptárgyakat, s a nagy halom encsembencsem között megütközve figyeltünk fel a mintegy félméteres totem alakjára: a méltóságteljes, emelkedett, komor hangulatot sugárzó mű valami pótlója volt annak, amit oly régóta s oly eredménytelenül kérünk számon ettől a vidéktől.

Álltunk ott ketten a lomtárban, ketten azok közül, akik az életnek egy pillanatát akarjuk megörökíteni épp itt, ezen az átkozott sikságon, ahol az életnek oly kevés tanújelét hagyták maguk után az emberöltők, ezen a mindenki átjáróhelyén, örökös peremvidéken, ahol csak sírokat, temetőket hagytak hátra hunok, avarok, törökök és minden névtelenek, s tudtuk

mindketten: nem véletlen, hogy ezen a vidéken sohasem született s munkálkodott egyetlen szobrász sem, aki álmainak világával benépesítette volna az egykori településeket, az azonban felette lesújtó, hogy még csak a gölöncsérmesterség sem terjedt el soha, és nem alkotott meg egyetlenegy figyelemre méltó díszítőelemet sem, holott kétségtelen, hogy az agyagáru, az égetett cserép itt az egyetlen szilárd anyag, mely úgy-ahogy ideig-óráig dacol az idő mulandóságával. Álltam ott megütközve, s néztem, hogy íme, csak most születnek vidékünkön az első figyelemre méltó kísérletek ezzel az anyaggal, most, a XX. században, s vajon sikerül-e gazdag, egészen sajátos cserépkultúrát teremtenünk, épp most, amikor egyébként – szerencsére – egyre inkább egyetemessé válik a világ, s a kis provinciák, mint ez is, ahol állunk, még kisebbekké zsugorodnak, s maholnap szöcskeugrással röppenünk át rajtuk, holott azelőtt hetekig barangoltunk útvesztőin.

Kezembe veszem ezeket az égetett tárgyakat, tapogatom őket, s látom: igen, ezek is szebbé teszik majd életünket, hangulatosabbá lakásainkat, igen, ezek a tányérvák, vázák, tetszetős holmik, vagyis a keramika eleget tesz iparművészeti rendeltetésének, s aztán a lakások törmelékeivel együtt a gödrökbe kerülnek mindezek az encsembencsemek, amiket majd évszázadok múltán kiás egy régész, miként mi is kiásunk manapság egy-egy fülbevalót, gyűrűt, dárdahegyvet, habár ősrégi bálványokat, szobrokat, nagykultúrát keresünk, s nem leljük sehol.

Ahol pedig nem találsz, ott ne keress, ahol nincsen figyelemre méltó, éltető hagyomány, hát vedd birtokodba haladéktalanul kulturális örökségét, s vedd meg a talpad ott, ahol vagy, s az anyagot, mellyel rendelkezél, gyúrd időtállóvá, túllépve a csip-csup napi szükségleteken. Hát ez itt a kérdés: születik-e itt szobrászat az égetett föld anyagából, vagy csupán az ipart ébresztgetjük?

Álltunk ott a lomtárban barátommal, s a sok-sok cserépanyag közül azoknál a daraboknál időztünk, melyek épp ezt a kérdést feszegették. Elnézegettük azt a finoman színezett maszkot, mely megdöbbenő torzóként hatott: a tátott szájba valami belefojtotta a sikolyt, mocsár sara, hínárja pöckölte szét a száját, szivárgó vér vibrált a feszes arcon; szemügyre vettük azt a női figurát, melyről a kín netovábbja sugárzik, s címül az *Erotikát* adhatnánk neki; s az egybefonódó, egy alapból kinövő testömeget, melynek motívuma *A család*.

S aztán álldogáltunk mindketten, nézelődtünk ki az udvarra, melyet konokul hervasztott a magasra hágó nap, s egy szót se szóltunk. Hallgattunk, felkerekedtünk, s porfelhőbe burkolózva száguldunk tovább.

(MAJOR Nándor)

Major Nándor (1931) prózáiról, aki nagy sikerű novelláskönyvvel lépett fel az 1950-es évek végén. Írt regényeket is. Esszéi közül kiemelkedik a márványt és a vályogból építkező világot egymással szembeállító írása. Jeles politikai közíró.

A FEHÉR HÁZ

Egyre jobb fotókat szállít nekem Németh Mátyás, aki már réges-rég nem kezdő, s akit közös terepjáró útjainkon úgy mutatok be, ha jó kedvem van, mint az unokámat. Mostanában ritkán van jókedvem, földre szegezett tekintettel járok-kelek, nem veszem észre a fotóz-

ni való „témát”, igaz, ez nem is az én dolgom, hanem Mátyásé. Ha meg észreveszem, nincs kéznél a barátom. Például a minap egy teherkocsit követtünk, a kocsit egy leszerelt, elhasznált hatalmas cégtáblát szállított, a cégtáblán egyetlen szó állt: Európa. Vajon hova viszik, és miért viszik el innen, ha már egyszer itt volt? Miért dúlják föl, fosztják ki hazánkat, elveszített Pátriánkat, amely már-már, úgy látszott, újra bekorcolja Európát. Nem volt kéznél Mátyás, hogy lekapja masinájával, miként szállítják ki Tartományunkból Európát.

Mondom, egyre jobb fotókat szállít nekem mostanában a maga is nagyapává csepereedett „unokám”. Legutóbb ezt a fehér házat. Igaz, valamelyest ludas vagyok benne én is, hogy épp ezt a fehér házat a még megmaradt néhány fehér ház közül. Valamelyik délelőtt együtt róttuk Temerin utcáit a szobán forgó fotóssal, miközben noha akkor is földre szegezett tekintettel baktattam Mátyás mellett, megéreztem, hogy a túloldalról valaki erősen néz engem. Egy fehér ház volt. Megkértem kísérőmet, fényképezze le.

Lehajtott fölvel járok mostanában, mint egy hazátlan, mint egy házatlan. Pedig van otthonom, ebben a pillanatban még van. Van, és mintha mégsem lenne. Talán mert mindig is ideiglenes volt az, ami van?

Az „igazit” keresem, évtizedeken át kényelmesen, ráérősen, szép ábrándokat szöve, mostanában egyre nyugtalanabbul, már-már pánikszerűen. Mintha attól félnék, nemcsak a meglévő otthonomat veszítem el, de ha nem iparkodok, nem lelem meg a házamat sem, az igazi házamat, nem lelem meg a saját Pátriámban.

És most azon a kora délelőttön állhatatos, átható tekintetével megállított az utcán az a fehér ház.

Mintha egy fehér szárnyú angyal szállt volna le az égből, s tisztaságával, fehérségével elkápráztatta földre sütött tekintetemet. Elkápráztatott ez a gyolcsfehérség, ez a csipkefehérség, ez a patyolatfehérség, a tisztaságnak ez a lefegyverző egyszerűsége. Ha nem lett volna teátrális és feltűnő, leborulok előtte.

Talán le is borultam, mint egy kis ministráns, aki sohase voltam, de mindig megcsodáltam fehér csipkeingüket. Miként nagyanyáink fehér, habfehér vászon ingvállát, kánikulában, régi nyári délutánokon.

Talán ennek a fehér háznak a lakója is egy nagyanya, aki ebben a kánikulában, fehér vászon ingvállban, a gangon ülve fehér fejű fokhagymát fon füzérbe. Akinek a szobája fala is ilyen fehérre van meszelve, amilyenre a háza.

Amilyenre ez a Fehér Csend.

Tovább-ballagva jutott csak eszembe, hogy ilyen volt a mi házunk is valamikor, ilyen fehérre meszelt. Kívül-belül ilyen fehérre meszelt ház volt. Még a banyakemence kuckója is fehér volt, mint valami templomi szentély. Igen, fehérre meszelve, mindig oltott mésszel, sosem bolti festékkel.

Ezt keresném most, földre szegezett tekintettel, ezt a napfényben megvillanó sirályfehérséget?

Hallom, szülőfalumban legalább kétszáz megüresedett ház vár új gazdára. Itt, Temerinben is igen sok. Az apróhirdetések közt az eladó házak hosszú listája, legtöbbször Szabadkán. Nemrég egy lakható, takaros házat kétezer márkáért adtak el Majdánban. Évtizedeken át öreg házak régiségeit árusították ki, ma potom pénzért vihetik az egész házat, portástul.

Én meg földre szegezett tekintettel járkálok e rengeteg eladó ház között, s keresem, mint a tengerparti fővenyen a milliárd kavics között a nekem való.

Évtizedek óta keresgélem Hetintől Vörösmartig, Udvarszállástól Szabadkáig, keresem a helyemet, a házamat, a hazámat Pátriámban, egyetlen s fölcserélhetetlen Pátriámban.

Keresem, nem a washingtonit, nem a belgrádit, itt, a magam fehér házát. Odaállt egy elébem Temerinben, vagy csak álmodtam volna?

De ez a fehér ház nem álombéli kép, egy lélek – egy nép lelkének – tiszta tükre. Igen, tiszta tükre volt. Ezt a voltat keresem, ezt a múltó fehérét.

(NÉMETH István)

Németh István (1930) több évtizeden át a Magyar Szó című napilap riportere. Novelista, a rövid prózaműfajok mestere. Érdeklődési körében ott van a vajdasági magyarság egész léttére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1958
- A magyarországi művészetek története. Szerkesztette Fülep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna. Bp., 1970
- Apró István: Küldetés. Újvidék, 1988
- A renaissance Magyarországon. Bp., 1961
- Az aradi vértanúk I–II. Bp., 1979
- Bács-Bodrog vármegye I–II. Szerkesztette Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é. n.
- Bácskai és bánati jobbágylevelek (1676–1848). Gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Hegedűs Antal. Újvidék, 1984
- Balázs Béla: Napló 1914–1922. Bp., 1982
- Bálint Sándor: Szeged és a Szerémség bora. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 14. szám, 1975. március
- Bálint Sándor: A Bánát településtörténetéből. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 15. szám, 1975. június
- Bori Imre: Irodalmunk kiskönyve. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Újvidék, 1973
- Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1998
- Burány Nándor: Összeroppanás. Novi Sad, 1968
- Csáth Géza: Rejtelmek labirintusában (Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek). Bp., 1995
- Csuka Zoltán: Az idő mérlegén. Bp., 1977
- Dávid András: Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök. Újvidék, 1978
- Dernschwam, Hans: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. Fordította és a bevezetőt írta Tardy Lajos. Bp., 1988
- Duranci, Bela: A vajdasági építészeti szecesszió. Újvidék, 1983
- Duranci, Bela: Vojvodina bogatstvo različitosti. Novi Sad, 2002
- Érdújhelyi Menyhért: Újvidék története. Az 1894-es kiadás újryanomása. Temerin, 1990
- Fehér Géza: Török miniatúrák A magyarországi hódoltság korából. Bp., 1975
- Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Fordította Borzsák István. Bp., 1982
- Fraknoi Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorban. Bp., 1916
- Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981
- Fülep Lajos: Egybegyűjtött írásai I. Bp., 1988

- Gerold László: Színházi életünk I. Újvidék, 1976
- Gyetzvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I–III. Kalocsa, 1992
- Gyökér és szárny. Jugoszláviai magyar költők. Újvidék, 1976
- Györfly György: A szávaszentdemeteri monostor XII. századi birtokösszeírásai. Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. II., 3–4. szám, 1952; III. kötet, 1–2., 1953
- Hadrovics László: A magyar huszita biblia német és cseh rokonsága. Bp., 1994
- Herczeg Ferenc: A Gyurkovics család. Újvidék, 1970
- Herceg János: Cél és vallomás. Kalangya, 1938. 10.
- Herceg János: Nyíló idő. Újvidék, 1991
- Herceg János: Régi dolgainkról. Újvidék, 1993
- Herceg János: Egy elfelejtett bácskai festő. Kalangya, 1942. 9.
- Herman Ottó: A pokol cséplője (Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei). Bp., 1983
- Káich Katalin: A nagybecskereki magyar színjátszás története és repertórium (1832–1918). Újvidék, 2002
- Kalapis Zoltán: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok. Újvidék, 1980
- Kalapis Zoltán: Festők nyomában. Újvidék, 1990
- Kálmány Lajos: Hagyományok Borbély Mihály mondása után. Leírta és jegyzetekkel ellátta . . . É. n.
- Károly Sándor: A huszita mozgalom és a magyar írásbeliség. Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp., 1965
- Kardos Tibor: A huszita biblia keletkezése. Bp., 1953
- Katona Imre: „Vetus illa cantilena”. Legrégibb bordalunk szövegelemélei. Hungarológiai Közlemények, 32. szám, 1977. szeptember
- Kende Ferenc: Magyarokról magyaroknak (Népkisebbségi tanulmányok). Noviszád, 1940
- Kiss Lajos–Bodor Anikó: Az al-dunai székelyek népdalai. Újvidék, 1984
- Kosztolányi Dezső: Álom és ólom. Bp., 1969
- Kosztolányi Dezső: Összes versei I–II. Bp., 1984
- Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók. Bp., 1996
- Kragujević, Stevan: Senta koje više nema – „Az eltűnt idő nyomában”. Városi Múzeum, Zenta, 1996. A kiállítás és a katalógus szerzője Pejtin Attila. Zenta, 1996
- László Gyula: A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Bp., é. n.
- Losontzi Hányoki István: Hármaskis tükör. Bp., é. n.
- Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Bp., 1971
- Magyar László: Melyik az igazi Cselebi? A török fordítások szabadkai vonatkozású buktatói. Üzenet, 1991. 11–12.
- Majtényi Mihály: Császár csatornája (Regény). Senteleky Társaság, é. n.
- Majtényi Mihály: Angyal Bandi. Bácskai betyáremlék. Kalangya, 1942. 4.
- Majtényi Mihály: Délvidéki színek és hangulatok. Kalangya, 1943. 9.
- Margócsy József: Móricz Zsigmond és a vajdasági írók. A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 2. kötet, 1968
- Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Bp., 1981

- Mérey Katalin: Gyertyaláng (Novellák). Újvidék, 2002
- Móra Ferenc: Igazlátók. Bp., 1979
- Moravica monográfiája. Közlöny 1. Moravica, 1976
- Móricz Zsigmond: Dózsa György. Móricz Virág: Apám regénye, Bp., 1963
- Móricz Zsigmond: Erkölcsei sarkantyú (Tanulmányok II.). Bp., 1982
- Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor (Regények VII.). Bp., 1987
- Móricz Zsigmond: Riportok 1936–1942. Bp., 1958
- Móricz Virág: Tíz év. II., Bp., 1981
- Muhi János: A 150 éves Ferenc-csatorna és alkotói. Kalangya, 1943. 1.
- Muhi János: Topolya utolsó földesura. Kalangya, 1944. január 15.
- Nagy Sándor: Dombó. Újvidék, 1974
- Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg. Újvidék, 1993
- Németh István: Jegykendő. Újvidék, 1995
- Németh László élete levelekben. 1914–1948. Bp., 1993
- Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. A jegyzőkönyvet és a jogkönyvet fordította és a kísérőszöveget írta Hegedűs Antal. Újvidék, 1983
- Nyíri Antal: Csefkó Gyula adai nyelvtudományi munkásságának jelentősége és a nyelvtudós jellemzése. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 13. szám, 1972. december
- Pálóczy Edgár: A bánáti plébános. Szabó Ferenc centenáriuma. Kalangya, 1943. 9.
- Papp Dániel: Tündérlak Magyarhonban. Bp., 1980
- Papp György: Bartók Horgoson. Híd, 1981. 12.
- P. O. (Penavin Olga): Juli néni meséi. Híd, 1953. 1.
- Penavin Olga: A szerémségi magyar szigetek nyelve. Bp., 1972
- Prinz Gyula: Magyarország tájrajza. Magyar földrajz I. Bp., é. n.
- Prinz Gyula és Gróf Teleki Pál: Magyar földrajz II. Bp., é. n.
- Radnóti Miklós: Versek és műfordítások. Bp., 1954
- Rajzli Ilona: Martonosi panaszlevelek 1641-ből. Híd, 1988. 1.
- II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István. Bp., 1978
- Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcból I–II., Bp., 1973
- Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717. Összegejtette és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891
- Sinkó Ervin levelezése I. 1914–1944. Bp., 2001
- Somlyó Zoltán: Párbaj és kultúra. Válogatott publicisztikai írások. Bp., 1986
- B. Szabó György: Élmény, szerep, hivatás. Újvidék, 1988
- Szabolcsi Bence: A magyar zene rövid története. Bp., é. n., Musica Hungarica
- Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981
- Szarvas Gábor önéletrajza. Magyar Nyelvőr, 1895. november 15., XI. füzet
- Szathmári István: Bárczi Géza (1894–1975) és a magyar nyelvtudomány. Nyelvtudományi Közlemények, 80. kötet, 1. szám, 1978
- Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Szekfű Gyula előszavával. Bp., é. n.
- Szekeres László: Amit az idő eltemetett. Újvidék, 1981

- Szekeres László: A bácsi vár. Bácsország (A Szabad Hét Nap melléklete). 1995. május 4.
Szemelvények Priskos Rhetor töredékeiből. Fordította Szilágyi Sándor. Bp., é. n.
Szenteleky Kornél: Ugartörés. Újvidék, 1944
Szenteleky Kornél: Ugartörés. Újvidék, 1963
Szenteleky Kornél: Szerelem Rómában (Egybegyűjtött versek, lírai prózák, versfordítások 1922–1933). Újvidék, 1995
Sz. Szigethy Vilmos: Bánáti délibáb. Kalangya, 1943. október 15.
Szirmai Károly: Szavak estéje. St. Gallen–Stuttgart–Sydney, 1978
Tari István: Homokba kapaszkodva. Újvidék, 1985
Tinódi Lantos Sebestyén: Szegedi veszedelem. Szeged a régi magyar irodalomban. É. n.
Topolya mezőváros története (1808–1811). Virág Gábor bevezető tanulmányával és előszavával. Újvidék, 1992
Torontál vármegye. Szerkesztette Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é. n.
Új magyar népdalok a Bánátban. Híd, 1992. 11–12.
Varsányi Péter István: Szerbek és magyarok között a Tisza mentén. Csernovics Péter politikai pályája. Békéscsaba, Szeged, 1988
Virág Gábor: A hegyesi csata: legenda és valóság. Üzenet, 1994. 5–6.
Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai. Bp., 1978
Vörösmarty Mihály: Kisebbségi költemények III. (1840–1855). Bp., 1962
Zay Ferenc: János király árulása . . . Bp., 1993
V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. I. (1950); II. (1952); III. (1955). Bp.
A Magyar Szóban, valamint a Tiszavidék és Dunatáj című mellékleteiben, továbbá a 7 Nap, a Szabad Hét Nap és a Családi Kör című hetilapokban megjelent közleményeket bibliográfiánkban nem jelöljük.

TARTALOM

ELŐSZÓ (Bori Imre)	7
A FÖLDRAJZTUDÓSOK SZEMÉVEL	
Bácska (Teleki Pál)	10
Bánát-Bánság (Teleki Pál)	10
Szerémség (Teleki Pál)	11
A titeli tető (Prinz Gyula)	11
RÓMAIAK, GÖRÖGÖK, HUNOK, AVAROK, MAGYAROK	
Sirmium – Szávaszentdemeter (Györffy György)	12
Római-sáncok Bácskában és Bánátban (Szekeres László)	15
Priszkosz Rhétor 448-ban Attilánál	15
Avarok Csókán (Móra Ferenc)	16
A pörösi bogozó (Szekeres László)	18
A világfa egy avar csonttégelyen (László Gyula)	18
Salán futása (Anonymus)	19
Álom Oroszlámoson (Szent Gellértnek élete)	20
Az araci ásatások (Szekeres László)	21
Az araci dombormű felirata	22
Az araci sírkőről (Dercsényi Dezső)	22
Tőrefi Péter (Érdújhelyi Menyhért)	22
Dombó (Nagy Sándor)	25
Határleírás 1335. november 6-án (Magyar László)	26
Szabadka három oklevélben (1428–1429) (Magyar László)	27
Utazás Belgrádtól Szegedig 1433-ban (Bertrandon de la Brocquière)	30
Bibliafordítók Kamoncon	30
Hunyadi János és öccse zálogba kapja Szabadkát és környékét (Magyar László)	32
Újlak, a középkori nagyváros a Szerémségben (Fügedi Erik)	33
Kapisztránói János halála és első csodái Újlakon (Fügedi Erik)	34
Csodás esetek Újlakon (Újlak város jegyzőkönyve)	36
Újlak város jogkönyve 1525-ből	37

FORGÓSZÉLBEN

Thuróczy János Drági Tamásnak ajánlja könyvét	39
Drági Tamásról (Bónis György nyomán)	40
Szeged és a Szerémség bora (Bálint Sándor)	41
Az Szerémnek bora . . . (Katona Imre)	42
Szabadkáról és nevééről (Szekeres László)	42
A bácsi vár (Szekeres László)	44
Váradai Péter két levele Bácsról Bácsból	46
Kálmáncsehi Domonkoshoz 1495. július 23-án	46
Báthori Miklóshoz 1497. április 22-én	47
Zenta címert kap 1506-ban (Dobos János)	47
Paraszthadak 1514-ben (Memoria rerum)	48
Bács várában 1514-ben (Móricz Zsigmond)	51
Nagy Benedek élete és halála (Szerémi György)	52
Cantio Petri Berizlo (Szabatkai Mihály)	52
Bátya-bátya . . . (Pominóczky Fülöp feljegyzése)	54
Belgrád eleste előtt 1521-ben (Memoria rerum)	54
Egy győzelem a török felett a Szerémségben (Zay Ferenc)	56
A borivó bán Péterváradon (Szerb népdal)	57
Imreffy Mihály Bács és Pétervárad katonáinak borigényléséről 1522-ben (Silling István közlése)	58
A törökök Pétervárad alatt (Szerémi György)	60
A reménytelenség hőse: Tomori Pál (Fraknói Vilmos)	60
Tomori Pál levele II. Lajos királyhoz	62
Szerémség pusztulása 1526-ban (Szerémi György)	64
Mohács előtt a pusztulás (Brodarics István)	65
Jovan cár, a Fekete Ember tündöklése és halála (Szerémi György)	66
Magyarországnak a Duna és Tisza közt elterülő része (Oláh Miklós)	68
Csata Martonosnál 1552-ben (Forgách Ferenc)	68
Kaszon basa harcba indul (Tinódi Lantos Sebestyén)	70
Eger vára adóztat (Szakály Ferenc)	72
Utazás a Dunán (Hans Dernschwam)	72
Utazás a Dunán 1591-ben (Br. Vratisláv)	73
Martonosi panaszlevél 1641-ből (Rajslí Ilona közlése)	74
Szabadka a XVII. században (Evlia Cselebi)	76
A zentai csata (Németh Ferenc)	76
A hadvezér győzelmet jelent (Savoyai Jenő)	78

ÉPÍTENEK – ROMBOLNAK

Duna-mellyéki kerület Bács-Bodrog vármegyéről (Losontzi Hányoki István)	81
Vizek Bácskában (Gyetvai Péter)	82
Tizán-túl való kerület Tömösvári Bánáról (Losontzi Hányoki István)	83
Torontáli mocsarak és vizek (Jankó Ágoston)	83

Élet a föld alatt 1704-ben, ahogy egy francia látta (De L'Hommeau)	85
Rákóczi Ferenc Bácskában 1704 júliusában	85
Bácsi szekeresek útra indulának (Vitkovics Mihály átköltése)	86
Betelepülők (Beszédes Valéria)	87
Kishegyes a XVIII. században (Virág Gábor)	89
Panaszlevelek (Hegedüs Antal közlése)	92
Bezdáni jobbágyok – Bács megye főszolgabírójának	92
Gyapjas Erzsébet – kamarai földesúrnak	92
Kunn István – Bács-Bodrog vármegyének	93
Temerini fazekasok – Bács-Bodrog vármegyéhez	94
Bánát településtörténetéből (Bálint Sándor)	94
A vármegye hóhérának napidíja (Virág Gábor közlése)	96
A Ferenc-csatorna (Muhi János)	97
Rabok a pusztában (Majtényi Mihály)	98
Kiss József síremlékének felirata (Muhi János és Bordás Győző közlése)	102
Emléksorok a Ferenc-csatorna építéséről	103
A becsei zilip avatásának emléktáblája 1899-ben (Pap József verse)	103
Egy tél Szentmiklóson 1802-ben (Vitkovics Mihály)	104
A Kray család és Topolya (André István)	105
Emléksorok B. Wenckheim Máriának (Vörösmarty Mihály)	109
B. K. . . . P. . . . sírkövére (Vörösmarty Mihály)	110
[Meghalt 16-ik évében] (Vörösmarty Mihály)	110
[Vég ivadéka vagyok . . .] (Vörösmarty Mihály)	110
[E követ a végső . . .] (Vörösmarty Mihály)	110
Topolya utolsó földesura (Muhi János)	111
Koldusok Zentán 1815-ben (Guelmino Sándor)	112
Szent Miska mozgalma (Reiszig Ede nyomán)	113
Hallja kend, Táncsics! (Csubela Ferenc)	114
Déryné Becskereken	115
Ketten egy hajón 1830-ban a Dunán (Széchenyi István és Waldstein János)	119

A SZABADSÁGHARC A DÉLVIDÉKEN

Meszlényi Jenő – Kossuth Lajoshoz	123
Bártfay József – Bártfay Lászlóhoz	123
Bártfay József – Bártfay Lászlóhoz	124
Egressy Gábor – feleségéhez	125
1848 Becsén – Degré Alajos szemével	126
Bártfay József – Bártfay Lászlóhoz	127
Csuha Antal – rokonaihoz	128
Leiningen-Westerburg Károly – feleségének	129
Leiningen-Westerburg Károly – feleségének	129
Perczel Mór – Szemere Bertalanhoz	130
Csernovics Péter királyi biztos lesz (Varsányi Péter István közlése)	131
A hegyesi csata (Virág Gábor)	131

A szaladás (Móricz Zsigmond)	133
Lukáts János 1848-as honvéd jelentése honvédségi szolgálatáról	134
Vértanúk életrajza (Katona Tamás)	135
Kiss Ernő	135
Lázár Vilmos	135
Schweidel József	136
Damjanich Óbecsén, 1848. augusztus 21-én (Brasnyó István verse)	136

NINCS MEGÁLLÁS . . .

Urak a Bácskában (Herczeg Ferenc)	139
Munkácsy Mihály Beodrán (Kalapis Zoltán)	140
Blaha Lujza önéletrajzából	142
Than Mór és Than Károly (Kalapis Zoltán)	144
Szerémség az utóbbi száz évben (Penavin Olga)	146
Csángótelepítés (Móricz Zsigmond)	149
Bukovinából Bánátba	150
Székelyek az Al-Dunánál (Németh Ferenc)	150
Bukovina, édes hazám . . . (Kiss Lajos gyűjtése)	152
Bukovina, mit vétettem . . . (Kiss Lajos gyűjtése)	152
Andrásfalvi magos torony . . . (Kiss Lajos gyűjtése)	153
Egy Mikszáth-regény moravicai vonatkozásai (Pénovátz Antal)	153
Tanyákon, szállásokon (Beszédes Valéria)	154
A szegény ember karácsonyfája (Zöldy Pál)	157
Tanya a határúton (Brasnyó István)	159
Gozsdu Elek Zomborban (Herceg János)	159
Egy filozófus Zomborból (Herceg János)	162
Juhász Árpád, a zombori „festész” (Herceg János)	163
Herman Ottó levele Kossuth Lajosnak	164
Belső hatások (Herceg János)	166
Falucsúfolók	168
Két arckép	170
Egy könyvkiadó bánati plébános (Palóczy Edgár)	170
Thim József (Herceg János)	172
Bácska népei a XIX. század végén (Kaufmann István; Bellosics Bálint; Flammer Gusztáv; Móricz Zsigmond; Hadzsics Antal-Antonije Hadžić; Evetovics János)	173
„Parasztosan járni” Bácskában (Beszédes Valéria)	180
Bácskai kivándorlók (Herceg János)	182
Madárnevű mezőváros (Cs. Simon István)	183
Három nyelvész	185
Szarvas Gábor önéletrajza	185
Csefkó Gyula (Nyíri Antal)	186
Bárczi Géza (Szathmári István)	187
Kovalszky Sarolta és a németeleméri szövőműhely 1887-ben (Németh Ferenc)	188
Fülep Lajos a gyermekrajzról	189

Bartók Béla Horgoson (Papp György)	192
Borbély Mihály, a mesemondó (Kálmány Lajos)	195
Tündérlak Magyarhonban (Papp Dániel)	198
Alföldi por (Kosztolányi Dezső)	200
Itt fekszenek csodásan ők . . . (Kosztolányi Dezső)	202
A Bácskáról (Somlyó Zoltán)	204
Farkas Béláról (Balázs Béla)	206
Önéletrajz (Csáth Géza)	208
A szecesszió Szabadkán	209
A szecesszió szabadkai építész Raichle J. Ferenc (Bela Duranci)	209
A Raichle-palota (Bela Duranci)	212
A szabadkai városháza (Bela Duranci)	213

A VAJDASÁGBAN . . .

Trianonról Zentán (d-s – Dobos János közlése)	219
Új magyar népdalok a Bánátban (Juhász Ferenc)	220
Bácska (Szenteleky Kornél)	222
Bosnyák Ernő, a film szerelmese (Vicsek Károly)	222
Ákácok alatt (Szenteleky Kornél)	224
Bácska – Szenteleky Kornélnak (Fekete Lajos)	227
Németh László Szirmai Károlyról és a vajdasági irodalomról	228
Cél és vallomás (Herceg János)	229
Ákácok az őszben (Szenteleky Kornél)	231
Az író és szűkebb hazája (Szirmai Károly)	231
Sorok egy télbehullt bácskai kisvároshoz (Csuka Zoltán)	233
Felkelő napos oromfalak (Batta Péter)	234
Kosztolányi Dezső Ludason	236
Sinkó Ervin – Babits Mihálynak	237
Apáink és fiaink (Kende Ferenc)	238
Angyal Bandi (Majtényi Mihály)	241
Óbecsei szállásokon (Móricz Zsigmond)	243
Bánáti délibáb (Sz. Szigethy Vilmos)	245
Séta bölcsőhelyem körül (B. Szabó György)	248
Farkas Geizáról (Herceg János)	249
Délvidéki színek és hangulatok (Majtényi Mihály)	251
Szubotica (Gál László)	254
Razglednica (2) (Radnóti Miklós)	255

A HÁBORÚ UTÁN

1941 és 1944 (Burány Nándor)	257
Erdő alatt (Herceg János)	261
Delibláton	263
Beszámoló a Delibláti-homokpusztáról (Tari István)	263
A bánáti bazsarózsa bánata (Kalapis Zoltán)	267

Veszteségeink (Apró István)	268
Bácskai tájkép (Fehér Ferenc)	270
Juli néni meséi (Penavin Olga)	271
Balázs G. Árpád (Herceg János)	272
Téli vázlat (Ács Károly)	276
Pannon télelő (Harkai Vass Éva)	277
Barbaricum (Jung Károly)	277
Füvészkedés (Brasnyó István)	278
Kanizsai tájkép (Koncz István)	278
Akác (Bela Duranci)	279
Hodics (Cs. Simon István)	282
Kupuszina (Dudás Antal)	283
A temerini kubikosok (Csorba Béla)	284
Kormányeltörésben (Domonkos István)	288
Háborús anthológiák, 1993 (Böndör Pál)	291
Ahogy a nagy madarak (Géber László)	292
Vitéz nagyanyámnak (Tolnai Ottó)	292
Hiába siettem (Gulyás József)	293
A város, ahol születtem, s ahol élek (Herceg János)	298
„Újvidék az olyan város” (Gerold László)	299
Városformálók Szabadkán (Bela Duranci)	301
A becskerekai főtér és környéke (Kalapis Zoltán)	305
Séta a büszke városban (Silling István)	307
Térkép fölé hajolva (Mérey Katalin)	311
Az égetett föld (Major Nándor)	312
A fehér ház (Németh István)	314
Felhasznált irodalom	319

Bori Imre
EZREDEVE ITT

Forum Könyvkiadó
Újvidék
2004

A kiadásért felel Bordás Győző főszerkesztő
Recenzens: Bányai János
Szerkesztő: Serer Lenke
Műszaki és képszerkesztő: Csernik Előd
A fedőlapon Sáfrány Imre Szamártövis című festményének reprodukciója
Korrektor: Buzás Márta
Példányszám: 800
Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken, 2004-ben

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

94(497.113=511.141)(082)

930.85(497.113=511.141)(082)

821.511.141(497.1)–82(082)

EZREDÉVE itt : Délvidéki olvasókönyv / [Összeállította] Bori Imre. – Újvidék : Forum, 2004 (Novi Sad : Ideal). – 327 p. : ill. ; 24 cm

Példányszám: 800. – Előszó / Bori Imre: p. 7–9. – Irodalom.

ISBN 86–323–0604–9

1. Bori, Imre

a) Mađari – Istorija – Vojvodina – Zbornici

b) Mađari – Kulturna istorija – Vojvodina – Zbornici

COBISS.SR-ID 193072647